موللا زەيدىن ھەققىدە
قىسسە

٥٥٣

خېۋدر تومۇر

موللازەيدىن ھەققىدە قىسسە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت ھاشىم

موللا زەيدىن ھەققىدە

قىسسە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ 7220- باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
1981 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى
1982 - يىل 1 - ئاي 1- بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M10098·558
باھاسى: 0·51 يۈەن

ئاپتوردىن

بىپايان جۇڭغارىيە تۈزلەڭلىكى بىلەن چەكسىز تۇرپان ئويمانلىقى ئوتتۇرىسىدا ئاسمان پەلەك قەد كۆتىرىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك بوغدا تېغى (توپ ئاتار غوجام تاغلىرى) ئۇلۇغ-ۋار قامىتى، پۈتمەس - تۈگىمەس خىسلەتلىرى ۋە مول نازۇ - نېمەتلىرى بىلەن زامان - زامانلاردىن بۇيان بىزگە ھامى بولۇپ كەلدى. ئۇ ئۆز باغرىدا سانسىزلىغان ئاقىل - دانىش-مەنلەرنى، باتۇر - پالۋانلارنى، ئادالەتپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر ئوغلانلارنى ئوستۇردى. موللازەيدىن ئەنە شۇنداق خەلق سۆيەر ئوغلانلارنىڭ بىرى.

تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، موللازەيدىن 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا لۈكچۈندىكى باغرا يېزىسىدا نامرات دىخان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئالتە يېشىدىلا مەھەللى خۇ-سۇسى مەكتەپتە ئوقۇپ، خەت - ساۋادىنى چىقارغان. 11 يې-شىدا مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرىپ، 17 ياشتا ئەرەپچە كىتاپ، قۇرئانغا مەنا ئېيتالايدىغان قازى بولۇپ يېتىشكەن. ناۋايى، سوپى ئاللايار، خوجا ھاپىز قاتارلىقلارنىڭ مۇناجات، قەسى-دە كىتاپلىرىنى، قول خوجا ئەخمەت، شامەشرەپ قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئۆگىنىپ، ئۆز ئەقىدىلىرىنى ئوستۇ-رۇپ، "موللازەيدىن" دەپ نام ئالغان.

شۇ چاغدىكى تارىخىي رېئاللىق — تۇرپان ۋاڭلىرى-
نىڭ خەلققە سالغان دەھشەتلىك زۇلمى، زورلۇق - زومبۇلۇق-
لىرى، خۇراپاتلىقنىڭ خەلققە كەلتۈرۈۋاتقان تۈرلۈك - تۈمەن
زىيانلىرى، باي - ئەمەلدارلارنىڭ، دىنىي تونىغا ئورۇنۇۋال-
غان مۇتەئەسسىپلەرنىڭ ساتقىنلىقلىرى، ھىيلە - مىكىرلىرى،
ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئازاپ - ئوقۇبەتلىرى، دەرت - ئەلەملىرى-
رى، قايغۇ - ھەسرەتلىرى، ئارزۇ - ئىستەكلىرى ۋە
ھۆرلۈك ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى موللازەيدىننىڭ قەلبىدە
كۈچلۈك نەپرەت - مۇھەببەت تۇيغۇسىنى ئويغاتقان. موللازەيدىن
قولىغا قورال ئېلىپ ۋاڭ، بەگ، پارىخور، جازانىخور ئەمەلدارلار ۋە
كاززاپ ئىشان - موللىلارغا قارشى مەردانىلىق بىلەن كۈرەش
قىلغان باتۇرلارنىڭ جاسارەت - غەيرىتىگە ئىلھام بېرىش
مەقسىتىدە ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر، ئاچچىق مەسخىرىلىرى، كۆڭۈلنى
ئاچىدىغان چاخچاقلىرى، يېقىملىق قوشاق بېيىتلىرى بىلەن
جەڭگە ئاتلانغان. ئۇ دەسلەپتە زالىم قازىلار، خۇراپىي بۇۋدىلەر-
نىڭ مۇتەئەسسىپلىكلىرىنى سۆككەن، پاش قىلغان. كېيىنچە،
تەدرىجى تەرەققىي قىلىپ، ۋاڭ - گوڭ، بەگ - غوجىلارنىڭ
رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى خەلقى - ئالەم ئالدىدا ئېچىپ
تاشلىغان.

موللازەيدىن لەتىپىلىرىدە ئاچچىق ھەجۋى، چوڭقۇر
مەسخىرە، ئۆتكۈر كۈلكە بار. ئۇنىڭ لەتىپىلىرىنىڭ تېمىلىرى
ھەر تەرەپلىمە، مەزمۇنى كەڭ، ئىخچام، راۋان، قىزىقارلىق.
شۇڭا خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغان. گەرچە، موللازەيدىن
19 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ

ئۇنىڭ لەتىپىلىرى تا بۈگۈنگە قەدەر خەلق بىلەن بىللە ياشاپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ مۇبارەك نامى ھەر بىر سورۇن - مەشرەپلەردە نەسىردىن ئەپەندى، سەلەي چاققانلارنىڭ نامى بىلەن تەڭ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنماقتا.

موللازەيدىننىڭ ھاياتى نامراتچىلىق، سەرسانچىلىقتا ئۆتكەن. ئەمما، ئۇ مەيلى قەيەردە بولسۇن خەلقتىن ئايرىلمىغان. ئۇنىڭ قەلبى خەلق بىلەن بىر بولغان. مەن موللازەيدىننىڭ ئەنە شۇ ھاياتىنى خەلققە ۋە كېيىنكى ئەۋلاتلارغا تونۇشتۇرۇش مەقسىدىدە بۇقىسسىنى يېزىپ چىقتىم. ھالبۇكى، موللازەيدىن ھەققىدە مەخسۇس تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا ئىمكانىيەت يار بەرمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە راسا ھەۋەس قىلىپ يۈرگەن چاغلىرىمدا توپلىغان ماتېرىياللار، يازغان خاتىرىلەر يوقىلىپ كەتتى. مەن پەقەت «يېتىپ قالغىچە ئېتىپ قال» دېگەن تەمسىلىمىزنى يادىمغا ئېلىپ، كورگەن - بىلگەنلىرىمنىڭ ئازلىقى، قەلەم كۈچۈمنىڭ ئاجىزلىقى، ماتېرىياللارنىڭ كەملىكى ۋە ياشىنىپ قالغانلىقىمغا قارىماي كىشىلەردىن ئاڭلىغانلىرىم بويىچە بۇ قىسسىنى يېزىشقا غەيرەت قىلدىم. بۇ بىر باشلانما بولسۇن. موللازەيدىننى مەخسۇس ئۆگەنگەن ۋە تەتقىق قىلغان يولداشلار بۇنىڭدىنمۇ ياخشى كىتاپلارنى يازار. شۇنداق قىلىپ خەلقنىڭ ياخشى ئوغلى موللازەيدىن ۋە ئۇنىڭ قىسسىسى كامالەت تېپىپ، ئۇلۇغ بوغدا تېغىنىڭ ئۆلمەس مەھسۇلى سۈپىتىدە كېيىنكى ئەۋلاتلارغا يادنامە بولۇپ قالار. بۇ مەندىكى بىردىن بىر ئارزۇ.

يولداشلارنىڭ يار - يۆلەكتە بولۇشىنى، بۇ قىسسىنىڭ تېخىمۇ مۇكەممەل بولۇشىغا تەنقىدىي پىكىرلەر بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىت قىلىمەن.

1979 - يىل دېكابىر، ئۈرۈمچى.

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم 1

ئىككىنچى قىسىم 99

ئۈچىنچى قىسىم 219

برنجی قسم

(1)

ۋاڭلىق ئېرىق چېپىش يارلىغى چۈشكەندىن كېيىن يۇرت ئىچىدە خېلى پاتىپاراقچىلىق بولدى.

ۋاڭنىڭ دوغىلىرى يېزىمۇ-يېزا ئات چاپتۇرۇپ، ئىگىز-پەس ۋاقىراپ يۈرۈپ "يارلىق" يەتكۈزدى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا ئۆيمۇ-ئۆي كىرىپ، كىملەرنىڭ ھاشارغا بارىدىغانلىقى، كىملەرنىڭ بارمايدىغانلىقىنى تەيىن قىلىشتى. بەلگىلەنگەن كۈن يېقىنلاشقاندا، دوغىلار توقماقلىرىنى تاراڭلىتىپ، مىراپلار قامچىلىرىنى پولاڭلىتىپ مەھەللىلەرگە دەھشەت سالدى.

لېكىن دېھقانلار ئۆزلىرىنىڭ ۋاڭلىق ئالۋاڭ-ياساقنى ئۆتەشكە مەجبۇر ئىكەنلىكىنى چۈشىنەتتى. چۈنكى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان كىمكى ۋاڭنىڭ ئالۋاڭ-ياساقلىرىدىن باش تارتىدىغان بولسا، توقماق ئاستىغا بېسىلاتتى، باغلىنىپ سازايى قىلىناتتى، دەرەخلەرگە ئېسىلاتتى. شۇڭا بەلگىلەنگەن كۈن يېتىپ كېلىش بىلەنلا، دېھقانلار ئۆزۈق-تۈلۈك، يېپىنچىلىرىنى، كەتمەن-گۈرجەكلىرىنى ئېلىپ، ئىشەكلىك ياكى پىيادە ئىش ئورنىغا مېڭىشقا باشلىدى. دوغا-مىراپلار بولسا دېھقانلارنى تىللاپ، ۋاقىراپ-جاقىراپ مەھەللىلەرنى بېشىغا كىيىشتى. ئۇلارنىڭ زەھەرلىك تىل-ھاقارەتلىرى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلماقتا ئىدى.

ۋاڭلارنىڭ بۇنداق يارلىقلىرى چۈشكەن كۈنلەر دوغا - مىراپلار ئۈچۈن تېپىلماس پۇرسەت ئىدى. ئۇلار خەلققە زۇلۇم سېلىپ، ئالا - توپىلاڭ چىقىرىپ، توپىلاڭدىن تۇغاچ ئوغرىلايتتى.

شۇ كۈنلەردە مۇنداق بىر ئىش بولۇپ ئۆتتى:

يۇرت خەلقى مازاق قىلىپ، «ۋېلىخان تاز» ياكى «مىسۋاش بەگ» دەپ ئاتايدىغان غەلىتە بىر ئادەم بار ئىدى. بۇ ئادەم ھارسىزلىق قىلىپ، ئۆزىنى خەلق ئارىسىدا «ۋېلىخان بەگ» دەيتتى، ھەتتا ئۆزىنى باشقىلارغا «ۋاڭ ئەۋلادى»، «ۋاڭغوجىنىڭ ئانا باشقا، ئاتا بىر ئىنىسى» دەپ تونۇشتۇراتتى. بۇ قېتىم يۇرتقا چۈشكەن ھاشاردىن پەيدا بولغان پاتىپاراقچىلىقتىن پايدىلانغان «ۋېلىخان بەگ» ئۆز ئالدىغا تاپاۋەت قىلىشقا كىرىشتى.

ئۇ، ئالا بايتالنى مىنىپ، تەۋەرۈك تۈلكە تۇمىقىنى كىيىپ، تۈلكە قۇيرۇقى ئېسىلغان بەگلەرگە خاس ئىنچىكە تىللىق قامچىسىنى ئوينىتقان ھالدا دوغا - مىراپلار بىرەر قۇر دەسسەپ ئۆتۈپ كەتكەن يېزىلارغا باردى - دە، ئۇ يەرلەردىن كۆڭۈل ئاۋارىچىلىقىنى خالىمايدىغان، «تىنچ كەتمىنىمىزنى چاپايلى» دەيدىغان ساددا، يۇۋاش دىخانلارنى تېپىپ: «ھاشارغا بېرىڭلار، بولمىسا ئوردىغا ھەيدەپ ئاپىرىپ، ۋاڭ موللاكامنىڭ توقمىقىغا باستۇرىمەن. راستىن بارالمايدىغان بولساڭلار بىر كۆرە بۇغداي بېرىڭلار، پەرمەنشا كىملا تېچىگە ئاپىرىپ بېرىپ، ئېتىڭلارنى دەپتەردىن ئۆچۈرتكۈزۈپ تاشلايمەن» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن پوپوزا قىلىپ، ئۇلاردىن

خېلى جىق ئاشلىق توپلىدى. قولغا چۈشكەن ئاشلىقلارنى ئۆتـ
تۈرلۈق ئۆيىگە ئاپىرىپ تۆكتى. ئىش ئەپلەشكەنسېرى ئۇنىڭ
نەپسى يوغىناپ، ئۆزىنى زادىلا تۇختىتالمىدى. ئۇ ئەڭ ئا-
خىرىدا سېلىم يۈۋاش دېگەن بىر بوۋايغا رودۇپايدەك
چاپلاشتى.

— ھەي قېرى، نېمىشقا ھاشارغا ماڭمىدىڭ؟ — ۋېلىخان
بەگ كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، قامچىسىنى تەڭلەپ ھەيۋە قىل-
دى، — راستىن بارالمىساڭ، بىر كۆرە بۇغداي بېرىسەن!

— نېمە؟ بىر كۆرە بۇغداي ... كانايغا يوق، سونايـ
غا نەدە تۇرۇپتۇ! — بوۋاينىڭ غەزىۋى ئۆرلەپ، ساقاللىرى
تىترەپ كەتتى.

— ۋاھ .... قېرىنىڭ يامانلىقىنى — كور! بولمىسا
ئۆردىغا ماڭ! مەن سېنى ۋاڭ موللاكامنىڭ تۇقمىقىغا
باستۇرىمەن!

— ئەگىلا دېسەڭ بارىمەن. بىز دېگەن ئۇ يىل - بۇيىل
بۇغداي كۆرمەي ئۆتىدىغان خەق! — سېلىم ئاكا ئۆزىنى بې-
سىۋالالماي سۆزىنى داۋام قىلدى، — بۇغداي دېگەن ۋاڭنىڭ
ساڭلىرىدا سېسىپ تۇرۇپتۇ، بىزدە بولسا بىر دان بۇغداي
يوق. سەن تېخى بىر كۆرە بۇغداي دەيسىنا؟ يۈر، قانداق دا-
دىخانىڭ ئالدىغا ئاپارساڭمۇ بارىمەن!

ۋېلىخان بەگ سېلىم ئاكىنى ئاتنىڭ ئالدىغا سېلىپ
ھەيدەپ ماڭدى. بۇلار تولا ۋاڭ - چۇڭ قىلماستىن بىر مە-
ھەللىدىن ئۆتۈپ يەنە بىر مەھەللىگە يەتكەندە ئىشەك سۇغار-
غىلى چىققان بىر دىخان يىگىتكە ئۇچراشتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، سىلىم ئاكا، نەگە ماڭدىڭىز؟ — سورىدى يىگىت.

— مېنى نەگە بارىسەن دەمسىنا؟ كەينىمدىكى پولداڭغا قارا، مېنى ھەيدەپ كېتىۋاتىدۇ، — غەزەپتىن سىلىم ئاكىنىڭ ئاۋازلىرى تىترەپ، كوزلىرىگە غىل - غىل ياش كەلگەن ئىدى.

— سىلىم ئاكامنى نەگە ھەيدەپ ماڭدىڭ؟ — يىگىتمۇ-لا يىمىلىق بىلەن سورىدى.

— كارىڭ بولمىسۇن، ئىشىڭنى قىل! — ۋېلىخان بەگ ھەيۋىسىنى بۇزماستىن ۋاقىرىدى.

— سىلىم ئاكىدەك يۇۋاشنى تاپقاندا دو - پېرى بولۇپ كېتىدىكەنسەن — دە؟ بۇ ئادەم يۇۋاش، خۇدانىڭ مومىنى ھەم ياشانغان، بىر تاپان يېرى يوق كوك نامرات، بۇ ئادەمنى نەگىلا ھەيدەپ بارغىنىڭ بىلەن خۇدانىڭ زارىدىن باشقا ھېچنىمە چىقمايدۇ، ياخشىسى بۇ ئادەمنى قويۇۋەت، ئويىگە كەتسۇن.

— كەتسۇن دىگەن قانداق گەپ؟ مېنىڭ ئىشىمغا سەن ئارىلاشما! — دىدى ۋېلىخان بەگ.

— ئەگەر بۇ ئادەمدىن ئالىدىغان نەرسەڭنى مەن بەرسەم قويۇپ بېرەمسەن؟

— ئەگەر سەن ئارا كىرسەڭ، — دىدى ۋېلىخان بەگ بىر ئاز نەپ چىقىدىغانلىقىغا كوزى يېتىپ، — بىركۇرە ئېلىپ بېرەلمىسەڭ، بەش شىڭ بۇغداي ئېلىپ بەر، ئۇنىمۇ بەرمەي-

مەن دىسە توقماق بازىرىدا كورۇشمىمىز، ۋاڭ مولالاكامنىڭ
توقمىقى قېرى - ياش دىمەي سوقىۋېرىدۇ...

— بولدى ماڭا ھىساپ، — دىدى — دە، يىگىت ئورۇ-
لۇپ سېلىم ئاكىغا قاراپ سوزىنى داۋام قىلدى،— بولدىسىز
كېتىڭ، قالغان ئىشنى مەن سوزلىشىمەن.

— ياق كەتمەيمەن، بۇنىڭغا بېرىدىغان نەدىكى بوغداي؟
نەگە ھەيدىسە بارىمەن. بوپتۇ، مۇنداق جاننى نەدە قويسا -
نەدە يوق، كەچتىم بۇ جاندىن! ۋاڭنىڭ ئالدىدا نەچچە ئېغىز
سوز قىلىۋېلىپ ئولسەممۇ مەيلى! ... — سېلىم ئاكا ئاچچى-
غىدا ئوزىنى بېسىۋالالمايتتى، يىگىت ئونىڭ مۈرىسىگە شاپى-
لاغلاپ تۇرۇپ:

— خاپا بولماي، گېپىمنى ئاڭلاپ كېتىپ تۇرۇڭ. مەن
بەگنى ياخشى رازى قىلىپ يولغا سالىمەن، — دىدى. سېلىم
ئاكا يەنە بىرمۇنچە قايناپ ئويىگە كەتتى. يىگىت ئىشىگىنى
يېتىلەپ ھويلىسىغا قاراپ ماڭدى. ۋېلىخان بەگ زور ئۇمىت
بىلەن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كېلەتتى. يىگىت ئىشەكنى پۇختى-
لاپ باغلىغاندىن كېيىن بۇرۇلۇپ ۋېلىخان بەككە قاراپ:

— ئاتتىن چۈشمەي تۇرىسەنغۇ، سەن مىسۋاشنىڭ دەر-
دىدىن خەلق يۇرتنى تاشلاپ كەتكۇدەك بولۇۋاتىدۇ. ئىزاتارت-
مايدىغان تاز، چۈش ئاتتىن!...—دەپ ۋاقىرىدى.

بەش شىلىڭ بوغداي ئېلىش تاماسىدا كەلگەن ۋېلىخان
بەگ تويۇقسىز بۇ ھاقارەتنى ئاڭلاپ ھاڭ - تاڭ بولۇپ قال-
دى، ئۇ ئىمىدۇر بىر نىمە دىمەكچى بولۇپ كالپۇكلىرىنى قى-
مىرلىتىپ تۇرۇشىغا يىگىت كېلىپ ئونى تارتىپ ئاتتىن يې-

قىلاتتى. خۇددى قۇرۇق تاغاردەك سىرىلىپ چۈشكەن جانسىز تازنى يىگىت پۇرلاپلا يەرگە بېسىپ، بىر - ئىككى ئىڭقىلىغاندىن كېيىن بېقىنلىرىغا بىر نەچچە قېتىم مۇشت بىلەن تۇرتتى. ئۇنىڭ مۇشت كوتۇرەلمەيدىغانلىقىنى بىلگەن يىگىت ئۇرۇشنىڭ ئورنىغا ئوز تاغىرىنى ئېلىپ بېشىغا كەيدۇرۇپ، ئۇستىگە مىنىپ ئولتۇرۇپ سوراق قىلىشقا باشلىدى:

— راستىڭنى ئېيتساڭ قۇتۇلىسەن، يالغان ئېيتساڭ تۇتۇلىسەن، بىلدىڭمۇ! تاغارنىڭ ئاغزىنى بوغۇپ ئېغىلغا تاشلاپ قويسام، بەش كۈن ياتامسەن — ئۇن كۈنمۇ! راستىڭنى ئېيت، كىملەرنى بوزەك تېپىپ، قانچىلىك ئاشلىق توپلىۋالدىڭ؟

— جېنىم ئۇكام، مەن ئېيتاي. دېمىم تۇتۇلۇپ كەتتى، بېشىمنى تاغاردىن چىقىرىپ قوي، بولمىسا ئولۇپ قالىمەن، — ۋېلىخانبەگ يىغلامسىراپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى، — ئۇھ — ئۇھ... جېنىم ئۇكام راستىنى ئېيتسام 5 - 6 ئادەمدىن ئاران ئىككى كۈرە بۇغداي، ئۈچ كۈرە ئىككى شىڭ قوناق يىغىۋالدىم. راستى شۇ، جېنىم ئۇكام تاغاردىن بوشىتىۋەت. دېمىم سىقىلىپ ئولگىلىۋاتىمەن...

— مەندىن ئالامسەن؟

— سېنىڭدىن قانداق ئالغىلى بولىدۇ، ھەرگىز ئالمايمەن.

يىگىت ئۇنى تاغاردىن بوشاتتى. تاغار ئىچىدە قاتتىق تەرلەپ، باش - كوزلىرى تاغار توپىسى بىلەن بۇلغىنىپ كەتكەن ۋېلىخان بەگنىڭ بايىقى سالاپىتى قالمىغان ئىدى.

— ئۇھ، ئۇھ... يائاللا، جېنىمنى چىقىرىۋەتكىلى تاس قالدىم، — دېدى ۋېلىخان بەگ ۋە ھاسىراپ تۇرۇپ تۇلكە تۇمىقىنى قېقىپ — سىلكىپ بېشىغا كىيىۋالدى. يىگىت ئۇنىڭ-غا قاراپ:

— ۋاڭنىڭ توقماقلىرىنى داۋراڭ قىلىپ ئادەم قور-قىتىشىنى ياخشى بىلىدىكەنسەن، ئۇزەڭ يەپ كورگەنمۇ؟— دەپ سورىدى.

— ئۇكام، تولا چاخچاق قىلمىچۇ! ئادەمنى تاغارغا سو-لىۋالساڭ، ئىسسىقتا ئولۇپ قالسام كىمگە ھىساپ؟ بولدى مەن كېتەي، — ۋېلىخان بەگ ئات تەرەپكە ماڭدى.

— توختا، ساڭا بىر گېپىم بار، — دېدى يىگىت. ۋې-لىخان بەگ بۇرىلىپ ئۇنىڭغا قۇلاق سالدى.

— قارىغاندا، سەن مۇشكۇل يولغا كىرىپ قاپسەن، مەن سېنى ئوڭايلا بىر يول بىلەن نۇرغۇن دۇنياغا ئىگە قىلسام قانداق دەيسەن؟

— قېنى شۇنداق قىلساڭغۇ! — مىنۇت ئالدىدا كورگەن ئەزىيەتلەرنى ئېسىدىن چىقارغان ۋېلىخان بەگ ئاچكوزلەرچە تەلمۇردى.

— بىلىشىمچە سەن ۋاڭ - غوجىلارنىڭ ئەۋلادىغۇ؟

— شۇنداق ئۇكام. مەن ھازىرقى ۋاڭنىڭ ئانا باشقا، ئاتا بىر ئىنىسى. ئۇلار مېنى ئوگەيلەپ، چەتكە قېقىپ ئارى-غا ئالمايۋاتىدۇ. ناھايىتى مېنىڭ ئاپامنى تىوي قىلىپ ئال-مىغانلا يېرى بار. شۇ سەۋەپتىن ئۇلار مېنى ئارىغا ئالماي-ۋاتىدۇ، — دېدى ۋېلىخان بەگ شىكايەت قىلىپ.

— ۋاڭلارغا تۇققانلىغىنىڭ راست بولسىلا، ئىش ئوڭاي، —
دېدى يىگىت داۋام قىلىپ، — ئېرىق چېپىلىپ بولغاندىن كې-
يىن ۋاڭ چېلىش قىلىپ بەرگۈدەك. سەن شۇ يەرگە بارسەن،
مەن سېنى ۋاڭغا يۈزلەشتۈرىمەن، شۇ چاغدا ئۆزەڭنى تېگى-
تەكتىڭ بىلەن تونۇشتۇرغىن. ئىش ئوڭدىن چىقىپ، ۋاڭ سې-
نى كەل ئىنىم دەپ يېنىغا تارتسا، ئۇ چاغدا كاتتا ئاتلارنى
مىنىپ، كەڭتاشا يەپ - ئىچىپ، يۇرتمۇ - يۇرت ئويناپ يۈر-
سەڭ ئەجەپ ئەمەس. قارىسام پىشانەڭ ئوڭ، باشلىرىڭ مىس
قازاندەك پاقىراپ تۇرۇپتۇ، دۆلەتمەن بولۇپ قېلىشىڭ مۇم-
كىن، ئۇ چاغدا يەنە مېنى ئۇنتۇپ قالمىساڭ بولىدۇ!

— سېنى ئۇنتامدۇ — كىشى.

— ئۇنداق بولسا گەپ شۇ، باشقىلارغا تىنما، بىلدىڭمۇ!

— بىلدىم.

خوشال بولۇپ كەتكەن ۋېلىخان بەگ كەتمەكچى بولۇپ
تۇراتتى، ئۇردا دوغىلىرىدىن مەتىم دوغا ئۈستىلەپ كېلىپ
قالدى.

— سىلەر نېمە قىلىۋاتقان ئادەملەر؟ — مەتىم دوغا
ۋېلىخان بەگدىن سورىدى، — هەي تاز، سەن نېمە قىلىۋاتىسەن؟

— ئىنىم ... مەن هاشارغا هەيدەپ ...

— سەن هەيدىسەڭ بىز نېمە قىلغىدەكمىز، بۇ ئىشلارغا
نېمە دەپ ئارىلىشىسەن؟ سەن يا مىراپ بولمىساڭ! ماڭ كەت،
كۆزۈمدىن چاپسان يوقال!

دوغىنىڭ غەزىۋىدىن قورققان ۋېلىخان بەگ دۇدۇقلاپ،

تەمتىرەپ بېرىپ ئېتىغا مىندى — دە، غىپ قىلىپ كۆزدىن
يوقالدى.

— سەنچۇ؟ ھەممە ئادەم كەتتى. ھاشارغا بارامسەن يا-
كى ئىككى كۆرە بۇغداي بېرىپ قۇتۇلامسەن؟ قېنى سوزلىگىنە!

— ھەي ئاداش، نىمە دەۋاتىسەن؟ مەندىن بۇغداي
ئالمەن دەمسىنا؟!

— مېنى ئاداش - پاداش دىمەي گەپ قىل. ئىككى-
مىزنىڭ پەرقى بار. مەن دىگەن ئوردا ئادىمى. سەن بولساڭ...

— بىلىمەن ئاداش! مېنىڭمۇ سېنى ئاداش دىگىنىم
بوش گەپ ئەمەس، — دىدى دىخان يىگىت دوغىنى مەڭسىتمەس-
تىن ۋە يېقىنلاپ بېرىپ دوغىنىڭ قولىدىن تارتتى، — چۈش-
سىنا بىردەم پاراڭلىشىمىز.

— تولا گەپ قىلما! — دىدى دوغا قولىنى ئاجراتماقچى
بولۇپ، لېكىن يىگىت ئۇنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەستىن تېخى-
مۇ كۈچەپ تارتتى. بوشاڭلىق قىلسا ئاتتىن سىيرىلىپ چۈشى-
دىغانلىقىنى سەزگەن دوغا ئۆزەڭگىنى چىڭ تېپىپ، قارشىلىق
كورسەتتى. ئۇ ئوزىنى كۈچ - ماغدۇردا خېلى ئادەملەرگە تەڭ
قىلماي، مەنمەنلىك قىلىپ يۈرىدىغان ئادەم بولغاچقا، تىرە-
جەپ ئۆز رەقىبىنى يەڭمەكچى بولدى. لېكىن بۇ يىگىت بوش
ئادەم ئەمەس ئىدى. ئۇ بارغانچە كۈچەپ تارتقاندا دوغى-
نىڭ تېگىدىكى ئات سەنتۈرۈلۈپ كېلەتتى. دوغا ئۆز رەقىبىنىڭ
قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان بولسىمۇ، يەنىلا تىرى-
كىشەتتى. تارتىشىش راسا ئەۋجىگە چىققاندا ۋە كۈچ - ماغ-

دۈرنىڭ كىمدە قانچىلىك ئىككەنلىكى ئايان بولغاندىلا، يىگىت دوغىنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ كۈلدى ۋە:

— ئاداش توقماقلىرىڭنى تاراڭلىتىپ، خەقلەرنى قورقىتىپ يۈرىدىكەنسەن، ئۇزەڭ توقماق يەپكۆرگەنمۇ؟ — دېدى.

— مەن نىمە دەپ تـوقماق يـەيمەن؟ توقماق بىلەن يۈرت سوراۋاتقان ئەرلەر بىز! — دېدى دوغا كورەڭلەپ، — چاپسانراق جاۋاپ قىل، قانداق قىلىسەن؟

— سېنىڭ ئالدى - كەينىڭگە قارىماستىن ئىش قىلىدىغانلىقىڭنى ياخشى بىلىمەن ئاداش. لېكىن قاراپ ئىش قىل، ئۇسما كېتىپ قاش قالدۇ دىگەندەك، توقماقلار قـولۇڭدىن كېتىپ ئۇزەڭ قەپقالارسەن؟

— هەي، تولا گەپ قىلماي سوئالىمغا جاۋاپبەرگىنە!

— سېنىڭچە بولغاندا ئىككى كـۆرە بۇغداي بـەرمىسەم هاشارغا بارىمەن، هاشارغا بارسام ئىككى كۆرە بۇغداي بەرمەيمەن، شۇنداقمۇ؟

— ئېلىشتۇرماي تۈزۈك گەپ قىلغىنا، بـۇغداي بېرەلمىسەڭ هاشارغا ماڭ!

— مەنمۇ شۇ گەپنى قىلىۋاتىمەن ... گەپ ئىككى كۆرە بۇغدايدا قالدى، يادىڭدا بولسۇن! ... — دېدى يىگىت.

مەتتىم دوغا ئېتىنى قايرىـپ هويلىدىن چىقىپ كەتتى.

ئىش ئۇرنىدا يۈرت - يۈرتتىن كەلگەن بىر قانچە يۈز هاشارچى دوغا - مىراپلارنىڭ بېسىمى ۋە تىل - هاقارەتلىرى ئاستىدا ئىشلىمەكتە ئىدى. پىژ - پىژ ئاپتاپتا دىخانلارنىڭ

يۇزلىگەن كەتمەنلىرى بىرسى كۆتىرىلسە، بىرسى چۈشۈپ، قۇ-
ياش نۇرىدا يالت - يۇلت پارقىراپ كوزلەرنى چاقاتتى. چەت-
تىن قارىغۇچى كىشىلەرگە ئىش مەيدانى گويا قىزىق تاماشا
ئورنى بولۇپ كورۈنەتتى.

ئىش ئورنىنىڭ بىر چېتى — بۇلۇق دەرەخلەرنىڭ قا-
را كولەڭگىسى ئاستىغا بىر جۈپ كات قويۇلۇپ، گىلەم بى-
لەن پۈركەلگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قات - قات كورپە سېلىنىپ،
پەر ياستۇقلار تاشلانغان ئىدى. بۇ ھەشەمەتلىك ئورۇندا ۋاڭ
غوجا كېرىلىپ يېتىپ، ئىش ئورنىنى يىراقتىن تاماشا قىلات-
تى. دوغا، كاھلار ۋە پاراڭچىلار ۋاڭنىڭ ئەتراپىنى چورىدەپ
تۇرۇشاتتى ۋە ئۇنى قۇش قانىتىدىن ئىشلەنگەن يوغان يەل-
پۈگۈچتە يەلپۈپ تۇراتتى. يەلپۈگۈچ بىر تىنىقمۇ توختىماستىن
قولدىن - قولغا يوتكىلىپ تۇراتتى. ۋاڭنىڭ ئالدىغا سېلىن-
غان داستىخاندا دەستە - دەستە نان - توقاچلار، تاۋاق -
تاۋاقتا پۇشۇرۇلغان پاقلان گوشى ۋە باشقا يېمەكلىكلەر تۇ-
راتتى. بۇ نازى - نېمەتلەر، يىگىلى ئېغىزنىڭ يوقلۇقىدىن
گويا كورگەزمىگە قويۇلغان بۇيۇملاردەك تىزىلىپ تۇراتتى.
ۋاڭ غوجا بۇ يەرگە ئەتىگەنلىك قارا تاماكا (ئەپيۇن) تار-
تىپ، شىر كەيىپ بولۇپ كەلگەن بولغاچقا، كوزلىرىنى خۇما-
لاشتۇرۇپ، ھاشارچىلارغا ۋە ئۇلارنىڭ قانداق ئىشلەيدىغان-
لىغىغا نەزەر تاشلاپ تاماشا قىلاتتى، بۇ ئارقىلىق بىكارچى-
لىقتىن پەيدا بولغان زېرىكىش تۇيغۇلىرىنى يەشمەكتە ئىدى.

ھاشارچىلار ئىشلەۋاتقان جايدىن گۈپۈلدىگەن كەتمەن
ئاۋازلىرى، كەتمەن چاپقاندا ئادەملەرنىڭ كۈچىنىپ

«هە - ھۇ» دېگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. دوغا - مە-راپلار بولسا ۋاقىراپ - جاقىراپ:

— چېپىڭلار! ... بولمىسا قامچا يەيسىلەر! ئانا - ما-ناڭنى ... خـوتۇنتالاقلار! - دەپ ۋاقىراپ تۇراتتى.

ئىش ئەنە شۇنداق شاۋ - شۇۋ، ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئىچى-دە كېتىۋاتقان پەيتتە، ھاشارچىلار ئىچىدىن كىمدۇ بىرسىنىڭ مۇڭلۇق ناخشىسى ئاڭلاندى:

ۋاڭ غوجا بېيجىڭگە كىرسە،
ئۆيى يوق نەدە ياتار؟
چىقسا بوران، ياغسا يامغۇر،
نەق پۇل تولەپ دەڭدە ياتار.

ۋاڭ غوجا يۇرتىغا يانسا،
مەيىگە خېچىر قاتار.
كورپىنى قات - قات سېلىپ،
ئاق پەرردە ئوڭدا ياتار.

گاز ىر چاققان يەرلىرىدىك،
ۋەدىسى يالغان بىۋاپا ئايارەي ...

ناخشا خېلىدىن بېرى ۋاڭنىڭ قـۇلىقىغا كىرمەكتە ئىدى. ئۇ خۇمالاشقان كـوزلىرى بىلەن چـورىلەرگە قـاراپ قويۇپ:

— بىرسى خېلى ئەپچىل ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ، كىمىكىن،

قىچقىرىپ كېلىڭلارچۇ! — دېدى. ئەپيۇن كەيپىدە مەس بول-غان ۋاڭنىڭ ئاۋازى غاراڭ - غۇرۇڭ چىقاتتى.

— خوش...

ناخشىنىڭ ۋاڭغا يېقىپ قالغانلىقىنى چۈشەنگەن كاھلار، دوغىلار تەڭلا "خوش" دېيىشتى ۋە ئارىدىن بىرسى بېرىپ ناخشا ئېيتقۇچىنى قىچقىرىپ كەلدى. ۋاڭنىڭ ئالدىدا ئوتتۇرا بوي، كەڭ يەلكىلىك، قەددى - قامىتى كېلىشكەن بىر دېخان يى-گىت تۇراتتى. ۋاڭ ئۇنىڭغا باشتىن - ئاياق سەپسېلىپ قا-راپ چىققاندىن كېيىن سوراشقا باشلىدى:

— سەن نەدىن كەلدىڭ؟

دېخان يىگىت قوشاق بىلەن جاۋاپ بەردى:

كېپەش بەگنىڭ شەرىدىن،
مىسۋاش بەگنىڭ دەردىدىن،
بىر مۇشت ئۇرۇپ بۇرنىغا،
يىقىلغاننىڭ ئورنىغا،
ئوكسۇك بولۇپ كەلگەنمەن.

— ۋاھ... — دېدى ۋاڭ كوزلىرىنى يوغان ئېچىپ، — سەن خېلى پاراڭچى ئوخشايسەن!

— يوقسۇ، پاراڭچىغۇ ئەمەسمەن، شۇنداق بولسىمۇ، ھەريىلىغا نەچچە توكاڭ① پاراڭلارنى، ئەپلەپ تېپىپ ساراڭلارنى، خۇڭمىياۋزىغا ② ئەۋەتىپ، تەڭگە - داچەنگە سېتىپ، توشقۇ-

---

① توكاڭ — سۆكەن

② خۇڭمىياۋزى — ئۇرۇمچى

زاتتىم توكاچلارنى ...

— ئادەم ئاچلاپ باقمىغان پاراچلارنى سالامسەنغۇ!

ھا - ھا - ھا ... — ۋاڭ بىر ھازا كۈلۈپ كېتىپ سوراقىنى داۋاملاشتۇردى، — ئېتىڭ نېمە؟ كىمنىڭ بالىسىسەن؟

— خوش تەخسىر، مېنىڭ ئېتىم، ئەسلىدە مەن بىر يېتىم، ئەزان چىللاپ ئات قويۇپتۇ موللا سېتىم، يەتتە يېشىمدا سۈننەت قىلدى بىرلا قېتىم، موللىسى ئاسمانىدىن چۈشۈپ، موللازەيدىن بولدى ئېتىم.

— ھوي، ھوي، ھوي، جىقلا سۆزلەپ كەتتىڭ، موللازەيدىن دېگەن سەنمۇ؟

— ھەئە، مەن.

— موللازەيدىن، سېنىڭ بۇ چىرايىڭدىن موللىلىق كۆرۈنمەيدۇ، مەكتەپتە ئوقۇغانمىدىڭ؟

— يوقسۇ، بۇخاراغا بارمىغان، قەشقەردىمۇ تۇرمىغان، ھەپتىيەكنىڭ توپىسىنى كاپ ئېتىپمۇ يىمىگەن، تۇرغۇش① سانىپمۇ كۆرمىگەن، راستىنى ئېيتسام مەكتەپنى يا كۆرگەن - يا كۆرمىگەن.

— ئەمسە نېمىشقا موللا دەيدۇ؟

— موللىسى ئاسماندىن چۈشتى دېدىمغۇ!

— قېنى قانداق چۈشتى؟

— دېسەم گەپ تولا.

— مەيلى سۆزلە! ...

ۋاڭ موللازەيدىنگە قىزىقىپ ئۇنى سۆزلەتمەكچى بول-

---

① تۇرغۇش — چېكىت

دى. موللازەيدىن ئەمىرنەمەسلىن ئەمكىن سوزلەشكە باش-
لىدى.

— ئىزنا قىلغان بولسىلا مەن سوزلەي. كىچىك ۋاق-
تىمىزدا بارات موللامدا ئوقۇيتتۇق. موللىمىز نەزىر-
چىراق، توي - توكۈندىن قالمايدىغان ئادەم ئىدى، ھەرنو-
ۋەت نەزىر - چىراققا ماڭسا، بىزنى بىر كوزى يوق قار-
غۇ خەلپەتكە تاپشۇرۇپ كېتەتتى. كوزى يوقنىڭ يۈزى يوق
دەپ، بۇ خەلپەت ھەدىسىلا بىزنى ئۇرۇپ ئوينايتتى. بىر
كۈنى باغدىن بىرتال جۈجەم چىۋىقنى كېسىپ چىقىپ، بىزنى
ساۋىغىلى باشلىدى. بىز گەپ قىلىساق، خەلپەت ئۇرغان
يەردىن ئاڭلا - قىيامەتتە قىزىلگۈل ئۈنۈپ چىقىدۇ دەپ
بېسىپ تاشلايتتى. بىر قېتىم چىۋىقنىڭ ئۇچى ماڭا بەكرەك
تېگىپ كەتتى. ئاچچىغىمغا پايلىماي چاچراپ قوپۇپ،
خەلپەتنى كوتىرىپ بېسىۋالدىم. قولىدىكى چىۋىقنى تارتىۋېلىپ
خەلپەتنى ئۇرۇشقا باشلىدىم، باشقا بالىلارمۇ ئۇردى.
شۇنداق قىلىپ خەلپەتنى ئالا - تۇۋا دېگۈزۈۋەتتۇق.
قىيامەتتە بىزگە قىزىلگۈل ئۈنۈپ، ساڭا ئۈنمەي قالسا
ئادىل بولمىغۇدەك، ساڭىمۇ قىزىلگۈل ئۈنسۇن دەپ خېلى
جىق ئۇردۇق. شۇنداق قىلىپ قارغۇ خەلپەتنى كاردىن
چىقاردۇق. ئۇ بىزدىن قۇتۇلۇپلا قېچىپ كەتتى. ئۇنىڭ
ئورنىغا ئوزەم خەلپەت بولدۇم. بالىلارنى باشلاپ يۈرۈپ
بىر مۇنچە ئوينىدۇق. ئاندىن خەلپەتلىكتىن ئورلەپ موللا
بولدۇم، موللامنىڭ ئوي ئىچىدە ئورايدىغان سەللىسىنى
ئېلىپ بېشىمغا ئوردىم - دە، موللام ئولتۇرىدىغان سوپىدا

ئۆلتۈرۈپ، كىكىرتەكلىرىمدىكى پوشكال يۇقۇندىلىرىنى قىرىشتۇرۇپ، بالىلارغا ساۋاق بەردىم. ئاخىرىدا بالىلاردىن، ھەممىڭلار مېنى موللا دەمسىلەر دىسەم، دەيمىز دەپ چۇقان سېلىشتى. مېنىڭ سۆزۈمگە كىرەمسىلەر دىسەم، ھەممىسى كىرىمىز دىدى. ئۇنداق بولسا ھەممىڭنى ئازات قىلىۋەتتىم، دىدىم - دە، بالىلارنى تارقىتىۋەتتىم، شۇنىڭدىن باشلاپ ئۆزۈم مەكتەپكە بارمىدىم. شۇكۈنى يېرىم كۈن موللىلىق قىلىپ ياخشى موللا بولغان ئوخشايمەن، شۇنىڭدىن باشلاپ ئېتىمغا موللا دىگەن سۆز قوشۇلدى، بۇخاراغىمۇ بارماي، قەشقەرەدىمۇ ئوقۇماي، موللىلىقنى ئوڭايلا تېپىۋېلىپ موللازەيدىن بولۇپ كېلىۋاتىمەن - تەخسىرا!

ۋاڭ بۇ سۆزلەرنى باشتىن - ئاخىرغىچە بېشىنى لىڭشىتىپ، ھۇزۇر قىلىپ ئاڭلىدى، سوراقنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— ئۆيلۈك بولدۇڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ۋاڭ بۇ سوئالنى سورىغاندا ئۆزىنىڭ سەل ئۆتتۈر مىجەز قىزىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئەگەر بويتاق بولسا، موللازەيدىنگە شۇ قىزىنى چېتىپ قويىدىغاندەك بىر خىيال كۆڭلىگە كەچكەن ئىدى.

— ئىككى بالام بار، — دىدى موللازەيدىن.

ۋاڭنىڭ كۆز ئالدىدىن ھېلىقى تەلۋە قىزى غايىپ بولدى. قوشۇمىسى سەل - پەل تۈرۈلدى، لېكىن چاندۇرماستىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— تېرىلغۇ يېرىڭ بارمۇ؟

— بۇكۈم چۈشىمۇ ۋاڭلىق يەرگە چۈشىدۇ، — دىدى

موللازەيدىن سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — مېنىڭ ئۆيۈم ۋاڭلىق يەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. بىز بىر ئۆيلۈك خەق شۇيەردە ياخشى كۈن كەچۈرۈپ كېتىۋاتىمىز. بۇغداي تاختىلانغاندا، خۇددى ئوزۇم تېرىغان بۇغدايدەك قاراپ كېتىمەن. بۇغداي چېچەكلەپ پۇراققا كىرگەندە پۇراپ تويمايمەن، باشقا خەقنىڭ بۇغدايلىرى ۋاڭلىق بۇغدايلاردەك ئوخشمايدۇ ھەم خۇشپۇراق چاچالمايدۇ، شۇڭا بىز ۋاڭلىق بۇغدايلارنىڭ ئوخشىغانلىقىغا قاراپ، ياخشى پۇراقلىرىنى پۇراپ، مەھسۇلاتىغا قاراپلا ياخشى كۈن كەچۈرىمىز. قانداق قىلىمىز؟ زۇكۇلا دېگەن بىر نەمە بارغا ئوخشايدۇ، خۇدايىم ئاتالا ھەر قايسىلىرىدەك كاتتا بەندىلىرىگە يەر زىمىن، كارىز سۇلىرىغا قوشۇپ زۇكۇلىنى يوغان ئۆزۈپتۇ. ماڭا ئوخشاشلارغا كەلگەندە تېرىقچىلىكمۇ يوق. ئاسماندىن يۈز يالغان چۈشۈپ، توقسان توققۇزى موزدوزغا، بىرسى پۈتۈن ئالەمگە چېچىلغاندەك بىر ئىش دېسىلەرا؟ خۇداغا شۈكرى. ماڭا ۋاڭلىق بۇغدايلارنى كورددىغان، پۇراقلىرىنى پۇرايدىغان زۇكۇلىنى ئايىماي بەرگەنلىكىگە مەن خوش. ئۆيدە بىر ئىلدام ئىشكىم بار. گايىدا زېرىكىپ قالسام ئىشەككە مىنىپ، ۋاڭلىق يەرلەرنى بىر ئايلىنىپ كېلەي دەپ چىقىپ كېتىمەن. 7 - 8 كۈنلەر ئايلىنىپ يۈرۈپ ئۆيگە كەلگەندە خىيال قىلسام ۋاڭلىق يەرلەرنى يەنىلا ئايلىنىپ بولالماپتىمەن. نەمە دېگەن چەك يەر؟ مۆرتۈق، سىنگىم، قارغۇجا، لۈكچۈن، خاندۇ، پىچان ... ھەممىلا يەردە ۋاڭلىق يەر. بەزەن خەقلەر خۇداغا نالە قىلىپ:

"زمىنىڭنى ۋاڭلارغا تارتتۇرۇپ قويدۇڭ، ئاسمىنىڭنى چىلىك تۇت" دەيدىكەن. مەن خىيال قىلسام بۇ گەپمۇ توغرا... ۋاڭلىق يەرنىڭ چېقىلغىنىغا قاراپ كىملا بولسا شۇنداق دېگۈسى كېلىدىكەن. بىر كۈنى خاندۇ تەرەپتە كېتىۋاتسام، كەينىمدىن خېچىر مىنگەن بىر ياش بالا يېتىشىپ كەلدى. قارىسام ھىلىقى ئىسمارىنىڭ بالىسىكەن. ئىككىمىز ھەمرا بولۇپ بىر ئاز بىللە ماڭدۇق. ئالدىمىزغا بىر مۇنچە پارچە زىرائەتلەر ئۇچرىدى. بۇ يەرلەر كىمنىڭدۇ، دەپ گۇمانلىنىپ: "بۇ يەرلەر كىمنىڭ يېرى بىلەمسەن؟" دەپ سورىدىم. ئۇ بالا جاۋاپ بېرىپ: "بۇ مېنى يەر" دېدى، ۋە سول تەرەپتىكى بىر سالا يەرنى كۆرسىتىپ: "بۇ، ۋاڭنى يەر" دېدى. يەنە بىر مۇنچە ماڭغاندىن كېيىن، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يەرلەرنى كۆرسىتىپ: "بۇ يەردە مېنى يەر يوق، ھەممىسى ۋاڭنى يەر، دوڭدىكى يەرلەرمۇ ۋاڭنى يەر، ئويماندىكى يەرلەرمۇ ۋاڭنى يەر" دېدى، بۇ سۆزنى تولا تەكرارلىغاندىن كېيىن ماڭا باشقىچە تۇيۇلدى. ئاچچىغىم كېلىپ قالدى. قانچىلا خىيال قىلسام گەپتە تۈر مەنا بار. مەن ئويلىدىمكى، سېنىڭ يەرلىرىڭمۇ سېنى يەر بولىۋەرسۇن، سىلەرگە ئوخشاش يەرگە تويمىغان جازانىخورلارنى يەرلىرىڭلار يەپ كەتسۇن، مەيلى. ۋاڭ غوجىنىڭ يەرلىرىنى نېمە ئۈچۈن "ۋاڭنى يەر، ۋاڭنى يەر" دەۋېرىسەن؟

سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە ۋاڭنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ كۆزلىرى چەكچەيدى. شۇنداق بولسىمۇ سۆزنىڭ ئاخىرىسىغا

قىزىقىپ تىڭشاشنى داۋام قىلىۋەردى. موللا زەيدىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— ئاتاڭ جازانىخورلۇق قىلىپ خەقتىن تارتىۋالغان بولغاچقا، بوپتۇ «سېنى يەر» بولۇۋەرسۇن. ۋاڭ غوجىنىڭ يەرلىرىنى زوڭگولىسىغا قوشۇپ خۇدايى - تائالا ئۆزى بەرگەن تۇرسا، نىمە ئۈچۈن «ۋاڭنى يەر» دەيسەن؟ بىزنىڭچە گەپنى ئۆگەنسەڭ راۋرۇس ئۆگەن. چالا - پۇچۇق ئۆگەنگىنىڭ بولماپتۇ. ۋاڭلىرىمىزنى يەر يەپ كەتسە، بىز قانداق قىلغۇدەكمىز، ئۇ چاغدا يۇرتىمىزنى كىم سورايدۇ، بىزگە كىم ئاتا بولىدۇ؟ — دىدىم - دە، ئاچچىغىمغا پايلىماي ھىلىقى بالىنى خېچىردىن تارتىپ چۈشۈرۈپ، باش - كوزىنى توپىغا بۇلغاپ تازا ئۇرماقچى بولدۇم. ھىلىقى بالا تەتۈر سوزلەپ قويغىنىغا پۇشايمان قىلىپ يىغلاپ يالۇۋۇرۇشقا باشلىدى. قارىسام ئۇستىخىنى قاتىمغان كىچىك بالا ئىكەن، مۇش كوتىرەلمىگۇدەك. شۇنىڭ بىلەن پەيلىمدىن يانىدىم. ئەمما ئاغزى - بۇرنىدىن چىققىچە تىللاپ تويغۇزۇۋەتتىم. قولاقلىرىنى سوزۇپ، ئىككىنچى شۇنداق گەپنى قىلماسلىققا ۋەدە ئالدىم. ئۇ خوشاللىقىدا بېشى يەرگە تەككۇدەك تازىم قىلىپ قويرۇغىنى تىكىۋەتتى.

ۋاڭ بۇ گەپلەرنى قىزىقىپ ئاڭلىدى. بەزىدە كۈلۈمسىرەپ خوشاللىقىدا بېشىنى لىڭشىتتى. ئومۇمەن موللازەيدىننىڭ سوزلىرىدىن رازى بولغان ئىدى.

— خېلى ئەپچىل پاراڭ سالىدىكەنسەن. بۇگۈندىن باشلاپ سېنى كەتمەندىن ئازات قىلدىم، — دىدى ۋاڭ ئىلتىپات قىلىپ

ۋە كوزىنى يۇمۇپ ياستۇققا تاشلاندى. موللازەيدىن ئۆز جايى-
دا تۇراتتى. كاھلاردىن بىرسى ئۇنى قولى بىلەن ئىشارەت
قىلىپ، قايتىپ كەت، دېدى. موللازەيدىن پەسەن قىلماستىن:

—قۇرۇقتىن - قۇرۇق قانداق كېتىمەن؟—دېدى.

ۋاڭ ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كوزىنى ئېچىپ:

—ھە ...... نېمە گەپ؟— دەپ سورىدى.

— ۋاڭ غوجامنىڭ ئېتى ئۇلۇق،
ئۇلۇق يەردىن يانسام قۇرۇق،
خەق شاڭخو قىلۇر قويۇق - سۇيۇق،
ھەممىلا ئويدە ئوتتۇز ئالتە ئويۇق،
بۇ تۇشۇكلەرنى ئەتكىلى بولامدۇ - يوق،
جاۋىلدىسا ئاق قۇشقاچتەك چۇرۇق - چۇرۇق،
بېخىل دېسە، بۇ گەپنى قانداق قىلغۇلۇق؟...

موللا زەيدىنىڭ مەقسىتى ئاشكارا ئىدى. ۋاڭ ئۇز
سېخىلىقىنى كورسىتىش ئۇچۇن، بۇيرۇق چۈشۈردى:

— مۇنۇلارنى يىغىشتۇرۇپ بېرىۋېتىڭلار!

كاھلار، دوغىلار داستىخاندىكى نازى - نېمەتلەرگە ئە-
تىگەندىن بۇيان ئىشتەي ساقلاۋاتقان ئىدى. موللا زەيدىن
ۋاڭنىڭ دىتىغا يېقىپ داستىخانىنى ئېلىپ كەتمەكچى بولغاندا،
ئۇلار ھېچ ئامال قىلالماي بۇيرۇققا بويسۇندى. داستىخاننى
يوگەپلا موللا زەيدىنگە تۇتقۇزدى. موللا زەيدىن ھەشقاللا -
رەھمەتىمۇ دېمەستىن، تېتىك قەدەم تاشلاپ ھاشارچىلار توپىغا

كەتتى. داستىخانىدىكى نېمەتلەرنى بولۇشىغا تولەشتۇرۇپ ھايت-
ھۇيت دەپ بولغىچە داستىخاننى قۇرۇغداپ قويدى.

(2)

ئېرىق چېپىش ئاخىرلاشقان كۈنى، چۈشتىن كېيىن، ۋاڭ غوجا چېلىش قىلىپ بەردى. چېلىش مەركىزى ۋاڭ غوجىلارنىڭ ئىچ پۇشىغىنى چىقىرىدىغان ئويۇنى، شۇنداقلا ئوردىدا بېقىلىۋاتقان چېلىشقاق زەڭگىلەرنىڭ كۈچىنى كۆرىدىغان مەيدانى ئىدى. تۇرپان خەلقىمۇ چېلىشقا ئامراق ئىدى. بىر قانچە كۈندىن ئېرىقتا ئىشلەپ ھاردۇق يەتكەنلىكىگە قارىماستىن چېلىشقا قاتناشتى. شۇنىڭدەك چېلىش بولىدىغان خەۋەرنى ئاڭلىغان يۇرت خەلقىۋە چېلىشخۇمارلىرىدىنمۇ بىر قانچە يۈز ئادەم چەتتىن توپلانغان ئىدى. بىر چوڭ باغنىڭ كۈن چىقىش تەرىپى، چۈشتىن كېيىن دەرەخ كۆلەڭگۈسى تېز چۈكلەيدىغان قۇملۇق يەرنى چېلىش مەيدانى قىلىپ تەيىنلىدى.

خەلق ئارقىمۇ-ئارقا چېلىش مەيدانىغا توپلىنىشقا باشلىدى. خەلق ھەرقايسىسى ئۆز توپى بىلەن، ياش-قۇرامىلىرى بويىچە توپلىشىپ ئولتۇرۇپ ئۆز ئارا پاراڭ سېلىشماقتا. توپلانغانلار ئىچىدە لۈكچۈنلۈكلەر، سىڭگىملىكلەر، مۇرتۇقلۇقلار، قاراغوجا، ئاستانىلىقلار، ياڭخىلىقلار بار ئىدى. ھەتتا پىچان، دىغاي تەرەپلەردىنمۇ چېلىشچىلار كەلگەن ئىدى. كىشىلەر چېلىش مەيدانىنى چورىدەپ، بىر تەرەپتىن پاراڭلاشسا، يەنە بىر تەرەپتىن ياش بالىلارنى چې-

لىشقا سىلىپ قويۇپ تاماشا كورۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ئوتەرەپ-
تىن ۋاڭ غوجا ئوز ئادەملىرى بىلەن سىپايى قەدەم تاشلاپ
يېتىپ كەلدى. دوغىلار، كاھلار ئۇنىڭ ئەتراپىدا پاي - پې-
تەك بولۇشۇپ، ئىززەت - ئىكرام كورستەتتى. ۋاڭ يېتىپ
كەلگەن ھامان، چېلىش مەيدانىغا توپلانغان خەلق ئورنىدىن
تۇرۇپ ھورمەت بىلدۇردى. بۇنىڭدىن مەمنۇن بولغان ۋاڭ
جاماەئەتكە بىر قۇر كوز يۇگۇرتكەندىن كېيىن ھازىرلانغان
كاتتا بېرىپ كورپە ئۇستىگە ئولتۇردى. ئوڭ قول جەينىگى
بىلەن پەر ياستۇققا يۇلەندى. كاھلار دەرھال يەلپۇگۇچنى
ئىشقا سىلىپ ۋاڭنى يەلپۇشكە باشلىدى.

دەل-شۇ پەيتتە، باغنىڭ دوقمۇشىدىن جۇۋىسىنى تەتۇر
كىيگەن ئاپپاق ساقاللىق بىربوۋاي ئىشىگىنى دىۋىتىپ سورۇنغا
يېتىپكەلدى. تۇرپاندا يازكۇنلىرى جۇۋا كەيگەن ئادەمنى كورسە،
ئەلۋەتتە ھەممە ئادەم ھەيران قالاتتى. شۇڭا مەيدان تەر-
تىۋى بىرئاز بۇزۇلدى. بوۋاي ئىشەكتىن سەكرەپ چۇشتى ۋە
خەلق توپىنى يېرىپ ئوتۇپ، ۋاڭنىڭ ئالدىدىكى بوشلۇققا
كەلدى - دە، قوللىرىنى غەلىتە پۇلاڭلىتىپ، گويا بىرسىنى
قورقۇتىدىغان ياكى ئۇركىتىدىغاندەك بىرخىل قىلىقلارنى
قىلدى. بۇجەرياندا ئۇنىڭ پاختىدىن چاپلاپ كەلگەن
ساقاللىرىنىڭ بىرقىسمى چۇشۇپ كەتتى. خەلق توپى ئىچى-
دىن پىخىلدىغان كۇلكە ئاۋازلىرى چىقىشقا باشلىدى.

- پاختاڭنى ئېلىۋەت، تۇزۇك ئىشلارنى قىل. ساراڭ
بولۇپ قالدىڭمۇ؟ - كاھلاردىن بىرسى ئاچچىق بىلەن ۋاقىرىد-

دى. ۋاڭ، بولۇۋاتقان بۇ ئىشلارغا نە ئاچچىقلىنىشىنى، نە كۈ-لۈشىنى بىلمەي تۇرغىنىدا، موللازەيدىن پاختىا سىاقاللىرىنى تولۇق سىرىپ ئىلىۋەتتى. ۋاڭ ئۇنى تونۇپ:

— موللازەيدىنغۇ سەن! نىمە قىلغىنىڭ بۇ؟ ئىسسىقتا كوينەك ئىغىر كىلىۋاتسا، جۇۋا كىيىۋالغىنىڭ نىمىسى؟ — دىدى.

— بۇ جۇۋا ئاتام رەھمىتۇللا ئەلەيدىن مىراس قالغان ئىدى. ئاكام بىلەن ئىككىمىز مىراس بولۇشكەندە، ئاخۇنۇملار قىشتا ئاكىسى كەيسۇن، يازدا ئىنىسى كەيسۇن دەپ تەقسىم قىلىدى، شەرىئەت هوكمى. قىشتا ئاكام كىيدى، ماڭا ئۇ چاغدا نۆۋەت تەگمىگەن، ئەمدى نۆۋەت ماڭا كەلدى، ۋاڭ غوجامنىڭ مەرىكىسىدە بىر كىيىپ كورسىتىۋالاي دەپ كىيىپ كەلدىم، — دىدى موللازەيدىن كۈلمەستىن.

— قوي مۇنداق گىپىڭنى، 6 - ئايدا جۇۋا كىيىپ ۋاڭ غوجامنىڭ مەرىكىسىگە كىلىش ئەدەپسىزلىك بولىدۇ، - دىدى غوجاكاھ.

— توغرا، 6 - ئايدا جۇۋا كىيىپ مەرىكەمگە كىلىش. مىنىڭ هورمىتىمگە تىگىدۇ، — دىدى ۋاڭ بىردىنلا قوشۇمى-سىنى تۈرۈپ.

— چىشلىرىمىز غۇچۇرلاپ، توقماقلىرىمىز تاراڭلاپ تۇرالمايۋاتىمىز. چاپسانراق هوكۇم قىلغان بولسىلا!... - دىدى غوجا كاھ.

— مەرىكەمنى قەستەن بۇزغانلىقى ئۇچۇن 30 توقماق ئۇرۇلسۇن! ...

— خوش ...

بىرنەچچە دوغا شاپاشلاپ كېلىپ موللازەيدىننى يەرگە باسماقچى بولدى.

— توختاپ تۇرۇڭلار، جۇۋىنى سېلىپ تاشلاي، — دېدى موللازەيدىن دوغلارنى توساپ ۋە جۇۋىنى يەشكەندىن كېيىن ۋاڭغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — خوش، ئەمدى، مېنىڭ ئېيتىدىغان ئەرزىم بار.

— ھە، قېنى قانداق ئەرز، ئېيت، — دېدى ۋاڭ رۇخسەت قىلىپ،

— جىگدە ياغىچىنىڭ پوستىسى بار، ھەممە ئىشنىڭ ئۇستىسى بار دېگەندەك، مېنىڭمۇ ئۇستام بار، — دېدى موللازەيدىن قورقماستىن تەمكىن تۇرۇپ، — ئۇستام ماڭا ئۆگىتىپ: ۋاڭ غوجا چېلىش مەيدانىغا كەلگەندە بىر قېتىم ئۆركىتىپ بەرسەڭ ئىككى كۈرە بۇغداي بېرىمەن دېدى. مەن دېدىمكى: ۋاڭ غوجام كوپنى كورگەن، كوپنى بىلگەن، بېيجىڭغا نەچچە قېتىم بېرىپ كەلگەن، تۇرپاندەك چوڭ يۇرتنى ئۆز قولىدا سوراۋاتقان كاتتا ئادەم، قانداقمۇ ئۆركىتكىلى بولسۇن؟ دېسەم، ئۇستام ئېيتتىكى: ۋاڭ كىچىك ۋاقتىدا ئەسكى جۇۋىدىن قورقاتتى. مەن ياخشى بىلىمەن، كىچىكىمىزدە بىز بىر ئۆيدە ئويناپ چوڭ بولغان، دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇستامنىڭ گېپى بويىچە ئىككى كۈرە بۇغداينى كوزلەپ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ قويدۇم. ئەگەر ئۇنداق يېرى بولمىسا، 6 - ئايدا جۇۋا كىيىپ ساراڭ بولۇپ قالمىدىم — دە! ئەرزىم شۇكى يىلاننىڭ بېشىنى يانچىش ئاقىللىقتۇر...

— ساڭا ئۇستاز بولغان كىم؟

— مەن ئېيتسام، بىرسى ۋەلىخان بەگ، يەنە بىرسى مەتىم دوغا.

— تۇتۇپ كېلىڭلار!...

كاھلار ۋەلىخان بەگ بىلەن مەتىم دوغىنى ئوتتۇرىغا ھازىر قىلدى. ئۇلار ۋاڭنىڭ ئالدىغا كېلىپ تازىم قىلدى. ۋەلىخان بەگ سالام بېرىپ تېچلىق سوراشتى:

— ئەسسالام ... ۋاڭ موللاكا، ئوبدان تۇردىلىمۇ؟

— نىمە دەپ جويلۇۋاتىدۇ — بۇ؟ — ۋاڭنىڭ ئاچچىقى كېلىپ كوزلىرى چەكچەيدى: — ئوزەڭ كېلىشىمگەن سەت بىرنىمىكەنسەن، قانداق قىلىپ مېنى موللاكا دەپ شەنىمنى بۇلغىماقچى بولىسەن؟

— خوش، خوش، — ۋەلىخان بەگ قورقۇنچ ئاستىدا نىمە دېيىشىنى بىلمەي جىم تۇردى.

— موللازەيدىنگە ئۇستاز بولۇپ گەپ ئوگەتكەن سەنمۇ؟

— يوقسۇ، ۋاڭ موللاكامغا بىئەدەپلىك قىلىشقا نىمە ھەددىم.

— بۇ تاز نىمە دەپ جويلۇۋاتىدۇ، ئاغزىغا ئۇرۇڭلارچۇ!

بىر دوغا كېلىپ ۋەلىخان بەگنىڭ ئاغزىغا ئىككى شاپىلاق ئۇردى ۋە غەزەپ بىلەن:

— نىمە دەپ جويلۇۋاتىسەن؟ — دىدى.

— ئىلتىپات قىلسىلا موللاكا، بىز ھەممىمىز بىر

خەق، — دېدى ۋېلىخان بەگ ئاغزىدىكى قانىنى تازىلاۋېتىپ.

— يەنە شۇ گەپمۇ، بەكرەك ئۇرۇڭلار!

دوغىلار كېلىپ يەنە بىر مۇنچە ئۇردى،

— ئىلتىپات قىلسىلا ۋاڭ موللاكا، ئوزلىرىگە تەتۈر كېلىدىغان ئىشلارنى ھەرگىز قىلمايمىز، — ۋېلىخان بەگ يىغلامسىراپ كوڭۇل ئېيتتى.

— ھەي ئەقىلسىز ئازغان ساراڭ تاز، نېمىشقا بۇغۇزۇڭغا كەلگەننى يۇتمايسەن؟ كىمىڭنى بۇلغىماقچىسەن؟

— يوقسۇ موللاكا، ئوزلىرى بىلمەيدىلا،— ۋېلىخان بەگ ئالدىراپ سوزىنى داۋام قىلدى، — مېنىڭ ئاپام ھەريەمبانۇ كاتتا خوتۇنىكەندۇق، بوۋىمىزنىڭ ۋاقتىدا ئوردا خىزمىتىنى قىلىپ نان يېقىپ، ئىنەك ساغىدىكەن. بىر كۇنلىرى ئاتىمىز پەرىدۇن ۋاڭنىڭ ئاپامغا كوزى چۇشۇپ قاپتۇ... شۇچاغدا مەن... ئاپامنىڭ قوسىقىدا قالغان ئىكەنمەن...

— پۇف... پۇف... سېسىتمۇەتتى... بۇساراڭ تازنى ئۇجۇقتۇرۇڭلار، مۇنداقمۇ سەت گەپ بولامدۇ!؟...

دوغىلار كېلىپ ۋېلىخان بەگنى دۇشكەلەپ، يەرگە باستى. ۋاڭ شۇئانلا هوكۇم چىقىرىپ:

— 50 توقماق ئۇرۇلسۇن!... — دەپ تەتۇر قاراپ ئولتۇرۇۋالدى.

دوغىلار بۇيرۇققا بىنائەن ۋېلىخان بەگنى 50 توقماق

ئۆرۈپ بىر چەتكە سورەپ تاشلىدى. ۋاڭ غەزەپ بىلەن مەتنىم دوغىغا قاراپ:

— سەن نىمە دىگەن؟

— خوش، مەن ھىچگەپ قىلمىغان.

— سەن ماڭا ئىككى كۆرە بۇغداي گېپىنى قىلدىڭمۇ - قىلمىدىڭمۇ؟ — موللازەيدىن مەتنىم دوغىنىڭ كوزىگە قادىلىپ تۇرۇپ سورىدى.

— ئىككى كۆرە بۇغداي سوزىنى قىلغىنىم راست، ئۇ باشقا ئىش توغرىسىدا... - دوغا دۇدۇقلاپ يەرگە قارىدى.

— مېنىڭ ئاش - تۇزۇمنى يەپ تۇرۇپ، يەنە ماڭا يامان نىيەتتە بولدۇڭمۇ؟ 30 توقماق ئۇرۇڭلار، بۇ، ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىلسۇن!

— خوش...

باشقا دوغىلار كېلىپ مەتنىمنى يەرگە باستى ۋە جازانى ئىجرا قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىمۇ ۋېلىخان بەگنىڭ يېنىغا سورەپ تاشلىدى.

چېلىش باشلىنىش ئالدىدا بولغان بۇقىقا سوراقنىڭ تەسىرى بىلەن خەلق توپى ئىچىدە ئۇزۇنغىچە غۇلغۇلا بولدى.

— خوي ئىش قىلدى!

— موللازەيدىن يارايدۇ!...

كىشىلەر ھەر خىل سوزلەر بىلەن گۇدۇڭلىشىۋاتقان بىر پەيتتە، ۋاڭنىڭ چېلىشچى زەنگىسى مەيدانغا كەلتۈرۈلدى.

كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى شۇ تەرەپكە بۇرۇلدى. ھەممەيلەن كېلىۋاتقان زەنگىگە قارىشاتتى. سوقاباش، دوقا پىشانە، سىم ساقال، گەۋدىلىك، بويىنىغا چىرايلىق قۇيما تۇش زەنجىر سېلىنغان بۇ ئادەمنى قارانچۇق كاھ ئېھتىيات بىلەن يېتەكلەپ كەلمەكتە ئىدى.

ۋاڭلار نېمە ئۈچۈن مەخسۇس چېلىشچى ئادەملەرنى بېقىپ، ئۇنىڭغا زەنگى دەپ ئات قويىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن زەنگىنىڭ بويىنىغا زەنجىر سېلىپ چېلىش مەيدانلىرىغا ئېلىپ كېلىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەبلىرى ئېنىق: ئۇ دەۋرلەردە ۋاڭلار مەنسەپ، ئابروي، يەر - سۇ، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك، ئات - ئۇلاق، قۇش - قۇرغۇي، تايغان - مۇشۇك، ئويۇن - تاماشا... ئومۇمەن ھەممىلا نەرسىدە باشقىلاردىن مۇتلەق ئۇستۇن تۇرۇشنى ياخشى كورەتتى. شۇنىڭدەك چېلىش مەيدانلىرىدىمۇ، ۋاڭنىڭ چېلىشچىسى ھەممىنى يىقىتىپ غالىپ پالۋان ئاتالسا، بۇنى تېخىمۇ ياخشى كورەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن يۇرت ئىچىدە نامى چىققان چېلىشچىلارنى تاللاپ ئوردىدا مەخسۇس باقاتتى. ئادەتتە ئۇلارنى بىكار ياتقۇزۇپ، كۈچلۈك ئوردا تاماقلىرىنى بېرىپ تەربىيىلەيتتى. ۋاقتى كېلىپ چېلىش مەيدانلىرىغا ئېلىپ چىققاندا، ئۇلارنىڭ بويىنىغا مەخسۇس قۇيما زەنجىر سېلىپ، مەخسۇس قارانچۇق كاھقا يېتەكلىتىپ، ھەيۋە بىلەن ئېلىپ كېلەتتى. بۇ ئارقىلىق ۋاڭنىڭ چېلىشچىسىنى زەنجىردە باغلاپ مەخسۇس ئادەم باشقۇرمىسا، ئىدارە قىلغىلى بولماسمىش، دەيدىغان بىر چۇ-

شەنچەنى پەيدا قىلىشنى مەقسەت قىلاتتى.

زەنگنى مەيدانغا كەلتۈرگەندىن كېيىن كاتتىنىڭ يېنى- دا يەرگە ئولتۇرغۇزدى. بىر تىزىنى پۈكۈپ ئولتۇرغان زەن- گى ۋاڭنىڭ ئالدىدا خۇي كورسىتىشكە باشلىدى. خەلققە، چې- لىشچىلارغا يىرىتقۇچلارچە قاراپ ھوكۈرەيتتى. قولى بىلەن يەر تاتلاپ، توپا چاچاتتى. مەيدىسىگە توپا سۈركەپ، مۈشتى- لايتتى. قويۇۋەتسە ھازىرلا ھەممىنى دەسسەپ - چەيلەپ، چاي- ناپ پۈركۈۋېتىدىغاندەك خۇي - پەيلىنى كوز - كوز قىلات- تى. زەنگى گەرچە ئوردىنىڭ ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇر- سىمۇ، يۇقۇرقىدەك ھايۋانى قىلىقلارنى قىلىشقا مەجبۇر ئى- دى. زەنگى قانچىكى خۇي كورسەتسە، ۋاڭ شۇنچە خوشال بو- لۇپ، گويا ئوزىنىڭ قولىدا مەڭگۈ يېڭىلمەس بىر ئارسلان باردەك پەخىرلىنەتتى.

چېلىش رەسمى باشلاندى. ۋاڭنىڭ ئالدىدىكى كالا بېشىغا شالپەر چىگىلگەن ئىدى. چېلىش ئاشۇ كالا بېشىنى- نىشان قىلىپ داۋام قىلىشقا باشلىدى.

دەسلەۋىدە ياش باللار چۈشتى. بارا - بارا ئوتتۇرا ياشلىقلار ۋە چوڭ ياشلىقلار چېلىشىپ، كىشىلەرنى ئوزىگە جەلپ قىلدى. بۇ جەرياندا زەنگى بەزەن چېلىشچىلارنى كو- رۇپ يەنە خۇي قىلاتتى. ھوكىرەپ ھازىرلا چېلىشقا چۈشىدى- غاندەك ئېتىلىپ قوياتتى. بەزىدە قارانچۇق كاھنى سورەپ جاپا سالاتتى. زەنگى سورىگەن ۋاقىتلاردا قارانچۇق كاھ ئو- زىنىڭ ئاجىز كەلگەنلىكىنى كورسىتىش ئۈچۈن يەر بېغىرلاپ بېتىۋالاتتى ھەمدە ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ، ھازىر ۋاقتى ئەمەس،

ساڭا تەڭ كەلگۈدەك ئادەم يوق، دىگەننى چۈشەندۈرۈپ قىسقىقا سوز بىلەن «ئۇلار شاتىراق» دەيتتى. زەڭگەمۇ تەكرارلاپ «شاتىراق» دەپ سورەشتىن توختاپ قالاتتى.

چېلىش بارغانسېرى قىزىپ، ھەرقايسى ئايماقلار بويىچە باشلاندى. ھەرقايسى ئايماق ئۆزىنىڭ خىل ئادەملىرىنى ئاياپ، ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ باسقۇچقا ساقلاۋاتقان بولسىمۇ، چېلىشتا بىرسى يەنە بىرسىنى يىقىتىپ، غالىپ چىققاننى يەنە بىرسى يىقىتىپ، نەتىجىدە ھەرقايسى ئايماقلارنىڭ چېلىشچىلىرى ئازلاپ، گويا بارماق بىلەن سانىۋالغۇدەك دەرىجىدە قالدى.

ئاخىرقى باش تالىشىش باسقۇچى باشلاندى. بىرەر سائەتتەك قىزغىن ۋە جىددى چېلىشىش نەتىجىسىدە ھەممە پالۋانلارنى يىقىتىپ غالىپ چىققان ياڭخى نىياز ئوتتۇرىدا قالدى. زەڭگى بۇ چاغدا تىپىرلاپ ئولتۇرالماي، مەيدىسىگە توپا سۈركەپ، قارانچۇق كاھنى داقىرىتىپ سورەپ، زەنجىرنى ئۈزۈپ تاشلىغىلى قىل قالدى. ئۇنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ ئولتۇرغان ۋاڭ، ئىنتايىن مەغرۇرلۇق بىلەن: «ئارسلان»نى قويۇۋەت، دىدى.

زەڭگى مەيدانغا ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ، چاقماق تېزلىكىدە نىياز پالۋاننى قاماپ تۇتتى، نىياز پالۋانمۇ بوش كەلمىدى، ھەر ئىككىسى راۋرۇس تۇتۇشقاندىن كېيىن بىر بىرىگە كۈچ كۆرسىتىشتى. زەڭگى ھەرباپ بىلەن نىيازنى چاپسان يەرگە ئۇرۇشقا تىرىشىپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇنى-

يىقىتىش مۇمكىن بولمىدى، شۇڭا ئۇنىڭ ئىلگىرى كورسەتكەن خۇيلىرى سۇغا چىلىشىپ قالغان تېرىدەك بولۇپ قالدى. بۇ ئىككىسىنىڭ تارتىشماقلىرى يېرىم سائەت مىقدارى سوزۇلدى. بۇلار ئوزئارا ئۇششاق پەنت قىلىشاتتى. خەلق ھاياجانلانماقتا، خەلقنىڭ ئارزۇسى ۋاڭنىڭ زەنگىسىنى يەرگە ئۇرۇپ ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇش ئىدى. شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ جىددى پەيتتە كىشىلەرنىڭ يۈرەكلىرى گويا قېپىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك سوقماقتا ئىدى. شۇ جەرياندا نىياز پالۋان ئوڭغا تولغاپ پەنت قىلدى. تويۇقسىز بولغان بۇ پەنتنىڭ زەربىسىدە، زەنگى گويا نەلەرگە ئۇچۇپ چۇشىدىغاندەك تايىن تاپقاندەك بولغاندا خەلق توپى ئىچىدىن ”بارىكاللا“ دىگەن چوقانلار كوتىرىلدى. لېكىن زەنگى چاققانلىق قىلدى - دە، بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ يىقىلىش خەۋپىدىن ئوزىنى ساقلىۋالدى. شۇڭا خەلقنىڭ بارىكاللىسى ئوڭايلا بېسىلىپ قالدى.

نىياز پالۋان ھازىرغىچە 6 كىشى بىلەن بەل تۇتۇشۇپ، يەتتىنچىسىدە زەنگى بىلەن بەل تۇتۇشماقتا، ئەلۋەتتە ھارغاندۇ!

زەنگى بولسا ھازىر تۇنجى كۈچىنى ئىشقا سالماقتا. زەنگىنىڭ ئەسلى ئىسمى قاسىم. لەقىمى دوقا. بىر قانچە يىللاردىن بۇيان چېلىشلاردا بىر مەزگىل باش ئېلىپ داڭقى چىققان. شۇ سەۋەپتىن ۋاڭ ئۇنى زەنگىلىككە قوبۇل قىلىپ، يىلبويى بىكار ياتقۇزۇپ، كۈچلۈك غىزا - تاماق بې-

لەن باقاتتى. بۈگۈن ئۇ، يىلبويى توپلىغان كۈچ - مـاغدۇ-
رىنى تۈنجى قېتىم ئىشقا سېلىپ، نىياز پالۋاننى كـوتىرىپ
يەردىن ئۈزۈۋالدى، تىركىشىش خېلى داۋام قىلدى. خـەلق
چوقان سېلىپ نىياز پالۋانغا مەدەت بېرەتتى. لېكىن زەنگى
بوغۇم - بوغۇم كۈچ ئىشلىتىپ، ئاخىرى نىيازنى ئەڭ يۇقۇرى
پەللىگە كوتىرىپ چىقتى - دە، يەرگە باستى. غەلىبە زەنگىگە
مەنسۇپ بولدى. ۋاكىنىڭ بۇ ۋاقىتتىكى خوشاللىقىنـى تـەسـ-
ۋىرلەشكە قەلەم ئاجىزلىق قىلاتتى. ۋاك بۇ غـەلـىبىسىدىن
ئىنتايىن مەغرۇرلىناتتى. ئۇ، يالغۇز نىياز پالۋاننى يىقىت-
قانغا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن خەلقنى ئاجىز ئورۇنـغا چۈشۈ-
رۇپ قويغانغا خوشال ئىدى.

زەنگى هامان يەر تاتلاپ، مەيدىسىگە توپا سـۈركەيتتى
ۋە مەيدىسىگە ئۇرۇپ خەلقتىن پالۋان تەلەپ قىلاتتى. جاما-
ئەت ئۈيان - بۇيان قارىشاتتى. مەيدانغا چۈشكىـدەك راۋ-
رۇس ئادەم كورۇنمەيتتى. زەنگى تېخىمۇ كورەڭلەيتتى.

بۇ چاغدا موللازەيدىن مەيدانغا چـۈشۈپ مـەيدىسىگە
توپا سۈركىدى. كوزى قىزارغان زەنگى غەزەپ بىلـەن چىقى-
راپ، ئورنىدىن تۇرۇپ، موللازەيدىنگە ئېتىلىپ كـېلىپ قول
سالدى. موللازەيدىنىڭ جۈغى زەنگىگە قارىغاندا سەل كىچىك
كورۇنسىمۇ؛ ئەمما ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا بەل تـۇتـۇشتى. مەي-
دانـغا چۈشكەن موللازەيدىنـنى كـورگەن ۋاك هـەيرانلىقىنى
باسالماي:

— موللازەيدىنمۇ - بۇ؟ — دەپ قويدى.

زەنگى كورەڭلەپ ئۆز رەقىبىنى كوزگە ئىلماي، ئۇنداق ياكى مۇنداق پەنتلەرنى ئىشلەتتى. ئەمما موللازەيدىن چېۋەرلىك بىلەن زەنگىنىڭ پەنتلىرىنى قايتۇراتتى. خەلق بولسا، بۇ جىددى كۆرەشتىن ئىنتايىن ھاياجانلانماقتا ئىدى.

خەلقنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە چىداپ تۇرالمايدىغان، خەلقنى ئويلىسا پۈتۈن ۋۇجۇدى كۈچكە تولىدىغان موللا زەيدىنىڭ «ياپىر» دېگىنى ئاڭلاندى، لېكىن قانداق قىلغانلىقىنى كىشىلەر ئېنىق كورگىچىلا، زەنگىنى يەردىن ئۈزۈپ كوتىرىۋالدى. زەنگى بولسا تەتۈرچىرماق سېلىپ قارشىلىق كورسەتتى. موللا زەيدىن تەمتىرىمەستىن دېمىنى رۇسلاپ، گويا زەنگىنى كىچىك بالىنى كوتەرگەندەك ئەڭ يۇقۇرى پەللىگە كوتىرىپ چىقتى. زەنگى جان تالاشماقتا ئىدى. لېكىن موللازەيدىن ۋاقتىنى غەنىمەت بىلىپ، مەيداننى ئىككى ئايلاندى - دە، ۋاڭنىڭ ئالدىغا خۇددى ئەسكى ئۇچۇلۇقنى ئاتقاندەك چورۇپ تاشلىدى.

خەلق توپىدىن «بارىكاللا!» دېگەن چوقان كوتىرىلدى. نەچچە يۈزلىگەن ئادەم بىر چوقان بىلەن موللا زەيدىننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ئاسمانغا ئاتتى. «بارىكاللا!... ئاتاڭغا رەھمەت!»، «ئاتاڭغا رەھمەت موللا زەيدىن!» دەپ تۇۋلاشتى. بۇ ئالقىش سادالىرى پۈتۈن يەر - جاھاننى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بەزى بوۋاي، مومايلارنىڭ كوزىگە خوشاللىق يېشى ياماشتى.

ۋاڭ ھەيرانلىقتىن نېمە قىلىشىنى بىلمەي ئولتۇرۇپ

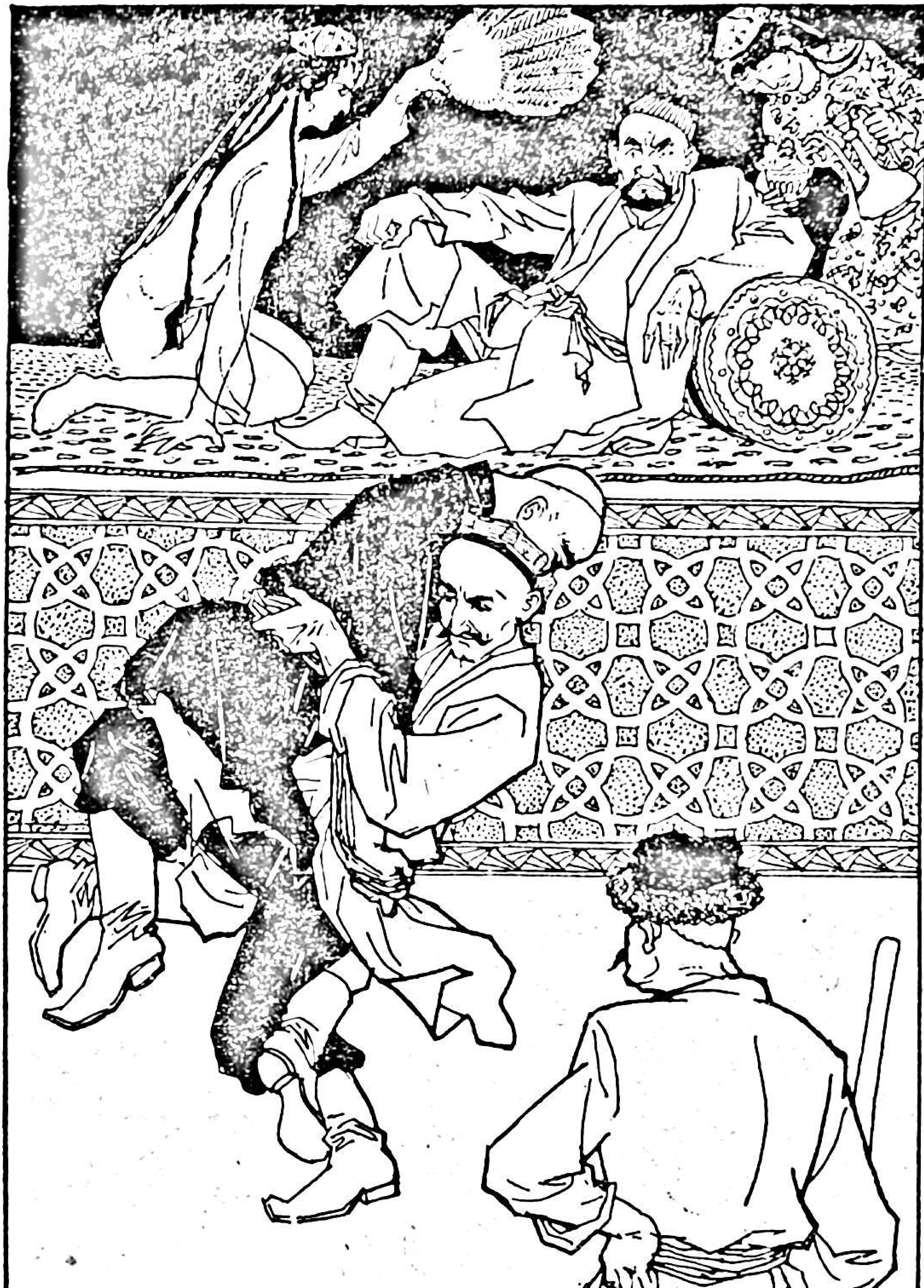

قالدى. ئۇ، يۈزلىگەن خەلقنىڭ تەنتەنە سادالىرى ئاستىدا ئۆزىنىڭ گويا ھۆيتقۇشتەك يېتىم قالغانلىقىنى بىرىنچى قېتىم ھېس قىلماقتا ئىدى.

(3)

ۋاڭ كۈنگە ئىككى قېتىم ئەپيۈن چېكەتتى. ئەتىگەنلىك كەيپ ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمايتتى. كەچقۇرۇنلۇغى ناماز دىگەردە باشلانسا، يېرىم كېچىگە قەدەر سوزۇلاتتى. تاڭغا يېقىن ئۇيقىغا كەتكەن ۋاڭ ئەتىسى ئاش ۋاقتى بىلەن ئويغىناتتى. ئورنىدىن تۇرۇپ خىزمەتچى كاھلارنىڭ ياردىمى بىلەن يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاچچىق دەملەنگەن قارا چاي ئىچىپ، نەچچە غاڭزا لەمجىن تاماكىسى (مەخسۇس ئىشلەنگەن مانتۇ تاماكا) چېكەتتى. ئىشتىھاسى ئېچىلغاندىن كېيىن، بىر تەخسە ھالۋا، بىر چىنە قويۇق قايماق چاينى توقاش نانلار بىلەن ئىچىۋالاتتى. ئاندىن كېيىن، باغ، ھويلا - ئارامىلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ ساياھەت قىلاتتى. دەۋا كەلگەن بولسا سورايتتى ياكى دوغىلار تۇتۇپ كەلگەن گۇناسىز خەلقلەرنى سوراق قىلىپ توقماق جازاسى بېرەتتى ياكى زىندانغا بۇيرۇيتتى. بۇنداق سوراق كۈندە دىگۇدەك بولۇپ تۇراتتى.

چۈشلۈك غىزادىن كېيىن، ۋاڭ پەر ياستۇققا يولۇنۇپ مۈگدەپ غىزا سىڭدۇرەتتى. شېكەرلىك قاراچاي ئىچىپ غاڭزا تارتاتتى. بۇ ۋاقىتتا ئوردا كاھلىرى ھەرقايسىسى ئۆزى ئىگەللىگەن ئەھۋاللارنى، راسۇ - يالغان خەۋەرلەرنى

مەلۇم قىلاتتى. بۇنىڭ ئارقىسىدىن ئوردىدا بىكار تاماق يەپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان پاراڭچىلار ۋە قىزىقچىلار ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىپ، ۋاڭنىڭ كۆڭلىنى ئېچىشقا تىرىشاتتى.

ھەر كۈنى دىگەر ۋاقتى بىلەن مېھمانخانىدا كەچلىك ئولتۇرۇش باشلىناتتى. مېھمانخانىنىڭ تۆرىگە ئەپيۈن چى-رىغى، پەتنۇس، غاڭزا، بىر جۈپ سىم چوكا ۋە تۈشتىن ئىشلەنگەن رومكىغا ئوخشاش ئەپيۈن ئېزىدىغان قاچا ۋە ئۇنىڭ ھاۋانچا ئېشىدەك كىچىك تېشى، چوتكا، كىچىك سۈ-پۈرگىلىرىگىچە ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ۋاڭغا ئەپيۈن شوراپ بەرگۈچى ئالمىخان ئاتلىق ئايال تەرىپىدىن تەق قىلىناتتى. مېھمانخانىدا ھەر ئاخشىمى نەغمە بولاتتى. ئۇسۇلچىلار ئۇسۇل ئوينايتتى. ۋاڭ ياناپاشلاپ يېتىپ، ئەپيۈن چەككەچ نەغمە ئاڭلايتتى، ئۇسۇلچىلارنىڭ ئۇسۇلىنى تاماشا قىلاتتى. ۋاڭنىڭ ئەيشى - ئىشرەتلىك تۇر-مۇشى ئەنە شۇنداق يىللاپ - يىللاپ داۋام قىلاتتى.

بۈگۈن ئاخشامقى ئولتۇرۇشمۇ ئۆز تەرتىۋى بىلەن باشلاندى. ۋاڭ ئىككى غاڭزا ئەپيۈننى شوراپ كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، كەيپ سۈرۈشكە باشلىدى. مۇزىكا چېلىنماقتا. ”ئايارەي“، ”دەرداغەي“ ناخشىلىرى ئېيتىلماقتا. قىزىقچى-لاردىن بىرسى ئۇسۇلغا چۈشۈپ، كۈلكىلىك ھەركەتلەر بىلەن قىزىقچىلىق قىلماقتا. لېكىن ۋاڭ بۇ قىزىقچىلىقلارغا قىيا كۆزىنى سالمايتتى. قانداق قىلساق ۋاڭنىڭ كۆڭلىنى ئا-

لارىدىز، دەپ باش قاتۇرغان قىزدىقچىلار بىر پەستىن كېيىن نەغمىگە پەيزى قوشماقچى بولۇپ ۋاقىراشقا باشلىدى:

شەر - شەر،
خېچىرىڭنى سايغا تارت.
شەرۋانىخانىغا قېشىڭنى ئات
ئۇنىمىسا تېشىڭنى ئات!...

ۋاڭ بۇ ئاۋازلارنى ئاڭلاپ كوزىنى ئېچىپ، ئۇسۇلچىغا قاراپ قويدى - دە، يەنە كوزىنى يۇمۇپ ئوز خىيالىغا كەتتى. قىزدىقچىلارنىڭ قىلىدىغىنى ئۇچ يۇز ئاتمىش كۈن بىر خىل، ھېچقانداق يېڭىلىق يوق ئىدى. شۇڭا ۋاڭ ئانچە قىزدىقمايتتى.

لېكىن ئۇ، يېقىندىن بېرى موللا زەيدىنگە قىزىقىپ قالغان ئىدى. گەرچە ئوز زەنگىسىنى يىقىتىپ، خەلق ئارىسىدا خورلۇق كەلتۇرگەن بولسىمۇ، كوڭلى ھامان موللا زەيدىنگە تارتاتتى. شۇڭا ئۇ قىزدىقچىلارنىڭ ھەركىتىگە قىزىقماستىن كوزىنى يۇمۇۋېلىپ:

— موللا زەيدىن ھەجەپ يېتىپ كەلمەيدىغۇ؟! — دەپ قويدى.

— خوش، ئات چاپتۇرغان ئىدىم. كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى، — دىدى غوجاكاھ.

— ھىم... — ۋاڭ كوزىنى يۇمۇپ جىم بولۇپ قالدى. نەغمە، ئۇسۇل داۋام قىلماقتا ئىدى.

ئۇسۇلچى خېلى ئەپچىل ئۇسۇل ئوينايتتى. بويۇنلىرىنى ئېتىپ، قاش - كۆزلىرىنى سۈزۈپ، بىردەم ئۇنى، بىردەم بۇنى دوراپ سورۇننى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى، لېكىن ئۇنىڭدا يېڭىلىق يوق ئىدى. ھەمىشە بىر خىل ئويناۋەرگەچكە، كىشىلەر ئانچە بەك قىزىقمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. بۈگۈنمۇ ئۇ كونا دەسمايىسىنى ئىشقا سېلىپ ئۇسۇل ئوينىماقتا. ۋاڭ بۇ ئۇسۇلغا بىر قېتىممۇ قاراپ قويمىدى.

ئەمما ۋاڭنىڭ مېھمانخانىسىدا ئۇسۇل ئويناپ ياكى پاراڭچىلىق قىلىپ كۈن ئۆتكۈزۈپ، قوساق باقتىلىق قىلىدىغان كاھلارنىڭ ئەلۋەتتە يېڭىلىقلارنى ياراتقۇسى كېلەتتى. لېكىن ئۇلاردىن بىرەر يېڭىلىقنىڭ چىقىشى قىيىن ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ بۈگۈن بىرسى پەيزى قوشۇپ تۇۋلىدى:

قىزىپ كەتتى ھە - ھە، قىزىپ كەتتى - ھە!
ياققان نانلار ھە - ھە، كۆيۈپ كەتتى - ھە!

بۇلارمۇ ۋاڭنى ئۆزىگە جەلپ قىلالمىدى. دەل شۇ پەيتتە موللا زەيدىن يېتىپ كەلدى.

— موللا زەيدىن يېتىپ كەلدى! — دېدى غوجا كاھ دەرھال خەۋەر قىلىپ.

ۋاڭ دەرھال كۆزىنى ئېچىپ موللا زەيدىنگە قاراپ:

— كەل، كەل، — دەپ ئىلتىپات كۆرسەتتى ۋە، — نېمانچە ۋاخ قالدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— ئالدىراپ كېلىۋاتاتتىم، — دېدى موللا زەيدىن

پاراڭ باشلاپ، — يولدا ئۇششۇقلارنى تولۇقلايمەن دەپ كې-
چىكىپ قالدىم.

— بۇ قانداق گەپ، نەدىكى ئۇش-شۇقلارنى؟

ۋاڭ ياتقان ئورنىدىن تۇرۇپ موللازەيدىنىڭ ئاغزى-
غا قاراپ ئولتۇردى.

— ئالدىراپ كېلىۋاتسام، بىر توپ خەلق پاراڭلىشىپ
كۈلۈشۈپ تۇرۇپتۇ. قۇلاق سالسام پاراڭ خېلى قى-زىق ...

— ھە - ھە، قانداق قىزىق پاراڭكەن؟

— قۇلاق سالسام بىر ئىشان شۇنداق دەۋېتىپتۇ: ئۆل-
گەن ئۆلۈك بىر ئۇششۇق، چۈنكى ئۆلۈپلا قالسا، يۇيۇپ - تا-
راپ، كېپەنگە ئېلىپ يەرلىككە قويماي بولمايدۇ؛ ئىككىنچى-
سى ئۆيگە كىرگەن مېھمان بىر ئۇششۇق، چۈنكى ئەس-سالام
دەپ ئۆيگە كىرسىلا ھۆرمەت قىلماي بولمايدۇ، داستىخان
سېلىپ چاي قۇيماي بولمايدۇ ... بۇنى ئاڭلاپ ئۇشش-ۇق-لار
يەنە باردىدىم. جاما ئەت مېنىڭ ئاغزىمغا قاراشتى. مەن دى-
دىمكى: ئۆلگەن ئۆلۈك بىر ئۇش-شۇق؛ ئۆيگە كەلگەن مېھمان
بىر ئۇششۇق. بۇسى توغرا، مېنىڭچە بولغاندا ئىشان - مول-
لىلارمۇ بىر ئۇششۇق، چۈنكى ئىشانلار خامانغا كېلىپ دۇئا
قىلسا كەپسەن بەرمەي بولمايدۇ، ئۆيگە كىرىپ سۈرە ئوقۇسا
ئالدىغا پۇل ياكى پوشكال قويماي بولمايدۇ...

— ھا. ھا. ھا... توغرا دەپسەن، — دىدى ۋاڭ كۈلۈپ
كېتىپ.

— ھەممىدىن ئەسكى يەنە بىر ئۇششۇق بار ئىدى، ئۇنى قوشۇپ قويايمىكىن دەپ ئويلىنىپ، ئاۋال ئوزلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كورەي دەپ بۇيان كەلدىم، — دىدى موللازەيدىن سىنچى كوزلىرى بىلەن ۋاڭغا قاراپ.

— ئۇ قايسى ئۇششۇق، سوزلەپباقىڭنا! — دىدى ۋاڭ تېخىمۇ قىزىقىپ.

— كۇچار ۋاڭلىرى، مەن بىلسەم ھەممىدىن ئەسكى ئۇششۇق. ئاڭلىسام ئۇلارنى كەپتەرۋاز دەيدۇ، خەقنىڭ ياخشى كەپتەرلىرىنى بۇلاپ تارتىۋالغۇدەك؛ ئۇلارنى ئاتۋاز دەيدۇ، خەقنىڭ ياخشى ئاتلىرىنى كورسە رودۇپايدەك چاپلىشىپ ئېلىۋالغۇدەك؛ ئۇلارنى سولەتۋاز دەيدۇ، خەقنىڭ كەمچەت تۇماقلىرىنى، كورپە جۇۋىلىرىنى كورسە بۇلاپ ئېلىۋالغۇدەك؛ ئۇلارنى قۇشچى دەيدۇ، خەقنىڭ ياخشى قارچۇغا - قۇشلىرىنى كورسە تارتىۋالغۇدەك. گويا ئۇلار بىر بولاڭچى دىسىلە ئۇششۇق دىگەن بۇنىڭدىن ئارتۇق بولامدۇ؟

— توغرا دىدىڭ. كۇچار ۋاڭلىرى ئۇششۇقلارنىڭ تونچىسى ئەمەس، بىرىنچىسى! ھا. ھا. ھا ... توغرا ئويلاپسەن، بۇنى قوشۇپ قوي، — دىدى ۋاڭ. ئەزەلدىن كۇچار ۋاڭلىرى بىلەن ئوزەڭگە سوقۇشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ۋاڭغا بۇ سوز بەك يېقىپ كەتكەن ئىدى.

— ئۇنداق بولسا، ئولگەن ئولۇك بىر ئۇششۇق؛ ئويگە كەلگەن مېھمان بىر ئۇششۇق؛ ئىشان - موللىلار بىر ئۇش-

شۇق؛ ۋاڭ - غوجىلار بىر ئۇششۇق دىسەك بولغۇدەك - ھە؟ — دىدى موللا زەيدىن كۈلۈپ تۇرۇپ.

— توغرا، توغرا، — دىدى ۋاڭ تەستىقلاپ.

— دات ... ئەرزىم بار، — دىدى قەۋزەت تەيجى ۋە ۋاڭنىڭ ئالدىدا تىز پۈكتى.

— ھە. نىمە ئەرز!

— بىز بۇ گەپلەرگە چىداپ تۇرالمايۋاتىمىز، قاراپ تۇرۇپ بىزنى ھاقارەتلەۋاتىدۇ، قانداقمۇ جىم تۇرغۇدەكمىز؟ چىشلىرىمىز غۇچۇرلاپ كېتىۋاتىدۇ، ئەمرى قىلسىلا، بىز ئۇنى ۋاقتىدا جايلىساق، — دىدى تەيجى.

— ئوچۇق گەپ قىل. سىنىڭ گەپلىرىڭدىن ھىچنىمە-نى بىلگىلى بولمايۋاتىدۇ، — دىدى ۋاڭ قوشۇمىسىنى تۇرۇپ.

— ھۇشۇ ... ھۇشۇ موللازەيدىنچۇ. قاراپ تۇرۇپ ئۇز-لىرىگە تىل تەككۈزۈۋاتىدۇ. بۇنىڭغا تاقەت قىلىپ تۇرالمايۋاتىمىز.

— قايسى گەپنى دەيسەن؟

— گاڭ - غوجىلارمۇ ئۇششۇق دەۋاتىدۇ. ئۇزلىرىمۇ گاڭ تۇرسىلا ...

ۋاڭ بۇسوزنى ئاڭلاپ قوشۇمىسىنى تۇردى ۋە كالپۇك-لىرىنى يالاپ تۇرۇپ ئويلانغاندىن كېيىن بىردىن ئوزگىرىپ:

— باغلاڭلار، بۇ خوتۇنتالاقنى ! — دەپ بۇيرۇق قىلدى.

توت ئادەم موللازەيدىننى چەمبەرچەس باغلاپ تاشلىدى.

— چىڭ باغلا ! — دىدى موللازەيدىن كاھلارغا مە-

دەت بېرىپ، — ئەزەلدىن گۇناسىزلار چىلىك باغلىنىپ كەل-
گەن. بۇ قائىدە.
— بۇ قانداق گەپ، گۇنا يىگىنى بوينۇڭغا ئالامسىنا! —
دېدى ۋاڭ رەسمى سوراق قىلىپ.
— گۇنا بولسا بوينۇم قىلدا باغلاقلىق.
— مەن خىيال قىلسام گۇنا يىلىك چوڭ. بۇ گۇنا يىلىك
ئۈچۈن ئەللىك توقماق بۇيرۇيمەن!
ۋاڭنىڭ توقماقچىلىرى ھەيۋە بىلەن توقماقلىرىنى تاراڭ-
لىتىپ موللازەيدىننى ئوراپ تۇردى، موللازەيدىن پەسەنت
قىلماستىن:
— مېنىڭ ئۈچۈن يەنە ئەللىك توقماق قوشۇپ يۈز
توقماققا ھوكۇم قىلىشلىرىنى سورايمەن، — دېدى.
— بۇ قانداق گەپ؟
— گۇناسىزلار ئەزەلدىن قاتتىق جازالىنىپ كەلگەن،
شۇڭا دەيمەن.
— بۇ گەپچە سەندە گۇنا يوقما ؟
— تىرناقچىمۇ گۇنا يوق.
— قېنى سوزلە ! — دېدى ۋاڭ قوپاللىق بىلەن.
— تەقسىر، مەن ئۇششۇقلار قاتارىغا ۋاڭ - غوجىلارنى
قوشتۇم. بىز تۇرپان خەلقى ئۇزلىرىنى ھەرقانداق ۋاڭ - غو-
جىلاردىن يۇقۇرى سانايمىز. ھەرگىزمۇ باشقا ۋاڭ - غوجىلارغا
ئوخشاتمايمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇزلىرىنى «گاڭ غوجام»
دەيمىز. باشقىلارنى بولسا ۋاڭ غوجا دەيمىز. مەن ئۇششۇق-
لارغا ۋاڭ-غوجىلارنى قوشتۇم. ئەگەر گاڭ-غوجىلارنى قوشقان

بولسام توقماقتا بېسىپ ئولتۇرۇپ تاشلىسىلىمۇ مەن رازى.

ۋاڭنىڭ چىرايى دەرھال ئۆزگىرىپ، كۈلۈمسىرىدى - دە:

— يېشىۋېتىڭلار! — دېدى.

— ئەمدى مېنىڭ ئەرزىم بار، — دېدى مەۋللازەيدىن رۇخسەت ئېلىپ.

— ھە، سوزلە!

— بۇ يېقىندىن تاغدىن كەلگەنلەر گاڭ غوجامغا تەۋە قارىغايلارنىڭ ئۇچى كېسىلىپ تۈگەپ كېتىۋاتىدۇ، دەپ قاخشاپ كېلىۋاتىدۇ. قارىغاينىڭ ئۇچىنى كېسىپ نېمە قىلغۇدەك دىسەم، ياغاچچىلار خالو (نوغۇچ) سېرىپ ساتقۇدەك دەيدۇ. پۈتۈن تاغنىڭ چەككىزە ئۇچىنى كېسىپمۇنچىۋالا نوغۇچنى كىم ئىشلىتىپ كېتەلەيدۇ؟ دەپ سورىسام، ھازىر يۇرتتا نوغۇچنىڭ بازىرى چىقىپ كەتتى دەيدۇ. ھازىر يۇرتتا ئۇماچ ئىچىدىغانلار كوپىيىپ كېتىپ، نوغۇچنى تولا چورۇپ ئۇۋېرىدىغۇېتىپ بارغان ئوخشايدۇ. شۇڭا بازىرى ئىتتىك بولسا كېرەك دەپ ئويلىسام، خەقلەر ئېيتتىكى، نوغۇچنى ئۇماچچىلارمۇ ئىشلىتىدۇ، ئەمما ئۇلار كوپ ئىشلىتەلمەيدۇ، ھەممىدىن قەۋزەت تەيجى يۇرت ئىشىنى ئېلىشتۇرۇپ كوپ ئىشلىتىۋاتىدۇ، دىگەن گەپنى قىلدى. مانا ئەمدى بۇگەپ توغرا چىقتى. قەۋزەت تەيجى يۇرت ئىشىنى ئېلىشتۇرۇپلا قالماستىن، ئوردىنىڭ ئىچىدىكى ئىشلارنىمۇ ئېلىشتۇرۇپ، تاغدىكى چەككىزلەرنى كېسىپ ئوزلىرىگە زىيان سالدى. مانا ھازىر مېنى ئورۇنسىز باغلاتتى.

ئادىل بولغانلىقلىرى ئۈچۈن توقماق جازاسىنى ئۆز ئىگىسىگە بېرىشلىرىنى سورايمەن...

ۋاڭ بۇ پىكىرگە تامامەن قوشۇلۇپ، قەۋزەت تەيجىگە ئوتتۇز توقماق ئۇرۇشنى ھوكۇم قىلدى.

(4)

موللازەيدىن ھەر قېتىم ئوردىغا كەلگەندە بىرەر يېڭى گەپ كوتىرىپ كىرەتتى. ۋاڭ ئۇنىڭ يېڭى - يېڭى سوزلىرىگە خېلى خۇشتار بولۇپ قالغان، ھەتتا ئەپيۇن خۇمارىغا ئوخشاشلا خۇمار بولۇپ قالغان ئىدى.

بۈگۈن موللازەيدىن ئوردا مېھمانخانىسىغا كېلىپلا يېڭى پاراڭ باشلىۋەتتى.

— ئەتىگەن مەسچىتكە چىققسام بىر سوپى پەيدا بولۇپ قاپتۇ، — دېدى ئۇ ۋاڭ غوجىغا تىكىلىپ تۇرۇپ، — نامازدىن كېيىن سوپى ۋەز - نەسىھەت قىلدى. بەش ۋاخ نامازنى تەرك قىلماي ئوقۇغۇچىلار، خۇدانىڭ بۇيرىغان پەرزلىرىنى ئادا قىلغۇچىلار، ئەگەر نامازنى قازا قىلىپ، پەرزلەرنى ئادا قىلمىساڭلار، تاڭلا قىيامەتتە پەرىشتىلەر سوراققا تارتىدۇ. ئومۇت - گۈرزىلار بىلەن شۇنداق ئۇرۇرلەركى، ھەر بىر ئۇرغاندا كۆككۈم - تالقان بولۇپ تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىمىز، ئالتۇن خوراز كېلىپ، بىزنى تېرىپ يەنە ئەسلىمىزگە كەلتۈرىدۇ، يەنە ئۇرىدۇ، يەنە تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىمىز. ئەنە شۇنداق ئېغىر ئازاپلارنى

كوردىمىز، دىگىنلى تۇردى. سوپىنىڭ سوزلىرىنى ئاڭلاپ تاقەت
قىلىپ تۇرالمىدىم. مەن: ئاللاتائالا ئۆزىداقىلا قارا -
قويۇق ئۇرتۇرەمەس، ھەق - ناھەقنى ئاجراتماي، نامازنى
قازاقىلدىڭ دەپلا ئۆردىغان بولسا، بىزنىڭمۇ گەپ - سوز-
لىرىمىز باردۇ! ئاللاتائالا نازۇ - نېمەتلەرنى بەندىلەرگە
تەقسىم قىلغاندا تەڭشەپ بەرمىگەن جايلىرىمۇ بار. بەزەنلەرگە
قوشلاپ كارىز، قوتانلاپ قوي، ئونلاپ تۆگەمەن، 3 - 4 تىن
خوتۇن بېرىپتۇ. بىزگە ئوخشلاش كادايلارغا بىردىن خوتۇن
بىلەن بىر قوتۇر ئىشەك بېرىپتۇ. بەتتام قوغۇننىڭ ئۆرۈغى
تولا دەپ، بىز كەمبەغەللەرنىڭ بالىمىز تولا بولدۇ. يەيلى
دىسەك ئاش يوق، كىيەيلى دىسەك كىيىم يوق، شۇنىڭ
غېمىدا، بالىلارنى باقىمىز دەپ كايىدا ناماز ئوقۇيالماي
قالىمىز. ئاڭلا قىيامەتتە بىزنى نامازنى قازاقىلدى ياكى
ناماز ئوقۇمىدى دەپ قارا - قويۇق ئۆرۈدىغان بولسا،
بىز، مۇشۇ گەپلىرىمىزنى دەيمىز، دىدىم - دە، ئورنۇمدىن
قوپۇپ مەسچىتتىن چىقىپ كەتتىم، تەخسىر.

— توغرا دەپسەن، توغرا دەپسەن، — دىدى ۋاڭ
مەمنۇن بولۇپ. موللازەيدىن ئۇلاپلا يەنە پاراڭ باشلىدى:

—بىرەر ئاي ئالدىدا يەنە بىر سوپى كېلىپ پەيغەم-
بىرىمىزنىڭ سۈننەتلىرى توغرىسىدا سوزلەپ، ھەر بىر مۇ-
سۇلمان سۈننەتلەرنى ئادا قىلىشى لازىم، دەپ ئەمرى - مە-
رۇپ قىلدى. پەيغەمبىرىمىزنىڭ سۈننەتلىرىنى بىر بىرلەپ
ساناپ، ئەڭ ئاخىرىدا ھەر ئەتىگەنلىكى ناشتىدا يېشىل ئۇ-
زۇم بىلەن نان يېيىشمۇ بىر سۈننەت، پەيغەمبىرىمىز ھەر

ئەتىگىنى يېشىل ئۈزۈم بىلەن نان يەپتىكەن، بۇ نېمە دېگەن ياخشى سۈننەت! دېدى. مەنمۇ دەرھال قوشۇلۇپ: بۇ نېمە دېگەن ياخشى سۈننەت! ئۈزۈم بىلەن نان يېيىش بەكمۇ ياخشى ئىش، لېكىن گەپ پۇلدا. ھازىر ئۈزۈمنىڭ جىڭى پالان پۇل. ئەگەر ئۈزۈم سېتىۋالغۇدەك پۇل بولىدىغان بولسا، سوپۇمغا ئەمرى - مەرۇپ قىلدۇرماستىن بۇ سۈننەتنى ئادا قىلىۋېرىمەن. پۇل بولىدىغان بولسا، يېشىل ئۈزۈمنى تاغىرى بىلەن توختىتىپ قويۇپ يېيىش مېنىڭچە مۇشكۇل ئەمەس، دېدىم تەخسىر!

— توغرا دەپسەن، توغرا دەپسەن، — دېدى ۋاڭ بىر ھازا كۈلۈپ كېتىپ ۋە موللازەيدىندىن سورىدى، — سوپىدىن پۇل سوراپ كۆرمىدىڭمۇ؟

— سوپىلاردىن پۇل چىقامدۇ! ئۇلار دېگەن پۇلنى ئوزىگە دوست تۇتمايدۇ، لېكىن قولىغا چۈشكەننى بوش تۇتمايدۇ.

ۋاڭ قاقاقلاپ كۈلۈپ:

— تولا كۈلدۈرۈپ ئادەمنىڭ ئۈچەيىنى ئۈزۈۋەتتىڭغۇ، موللازەيدىنگە چاي تۇتۇڭلار! — دېدى.

— خوش ...

پاراكچىلاردىن بىرسى موللازەيدىنگە بىر پىيالە چاي سۇنۇپ بېيىت ئېيتىشقا باشلىدى:

ئۇسسۇزلۇق تۇتتۇم ئۆزلەگە،
چاك باسمىغان سوزلەرگە،

بەش شىلڭ ئۇنىمۇ ئاز كەلدى،
چاپلاي دىسەم دەزلەرگە.

موللازەيدىن چاينى قولىغا ئېلىپ، جاۋابەن بېيىت ئېيتتى:

ئۇسسۇزلۇق تۇتقان ئوزلەمۇ؟
مۇنداق ئوبدان سوزلەمۇ،
بەش شىلڭ ئۇندا شىلىم چالسام،
يەپ تويىمغان ئوزلەمۇ؟

ئويدە قاتتىق كۇلكە كوتىرىلدى.

كۇلكىنىڭ ئۇستىگە ۋاڭنىڭ ئەركە ئوغلى ئاق پاشا كىرىپ كەلدى. ئۇ قوللىرىنى قانات قىلىپ خۇددى كەپتەردەك ئۇچۇپ، مېھمانخانىنى ئىككى ئايلاندى. ۋاڭ باشلىق ھەممەيلەن كۇلكىنى توختىتىپ بالىنىڭ ئوينىشىغا قارىماقتا ئىدى. ئاق پاشا ئۇچۇپ كېلىۋېتىپ داپەندىنىڭ قولىدىن داپنى ئالدى - دە، ئۇنى ئوي ئىچىدە دومىلاتتى. داپ ھالقىلىرىنىڭ شىلدىرلاشلىرى بالىغا كاتتا ئويۇن بولدى، لېكىن بۇنىڭدىنمۇ زېرىككەن ئاق پاشا تەمبۇرچىنىڭ قولىدىن تەمبۇرنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى ئات قىلىپ مىندى - دە، ئوي ئىچىدە چوگىلەشكە باشلىدى. تەمبۇرنىڭ جاراڭلاشلىرى بالا ئۈچۈن قىزىق ئويۇن بولدى. بالا ئەمدى تەمبۇرنى ئات قىلىپ ئويناشتىنمۇ زېرىكىپ، ۋاڭنى ئات قىلىپ مىندى. ۋاڭ ئوز ئوغلىنىڭ كوڭلىنى دەپ دوم بولۇپ توت ئاياقلىق بو-

لۇپ بەردى. ئاق پاشا: «چۇ ـ چۇ، ئوغلاق ـ ئوغلاق!» دەپ توۋلاپ، ۋاڭنى بېقىنداپ مېڭىشقا زورلايتتى. ۋاڭ بالىغا ئات بولۇپ يورغىلاپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلدى. بۇ چاغدا كاھلاردىن بىرسى ئاق پاشانى قىزىقتۇرۇپ: «مېنىڭ گەددىنىمگە مىنسىلە، ئىگىز كۆتىرىپ يۈگۈرۈپ بېرىمەن» دېدى. ئاق پاشا دەرھال ئاتنى يۆتكىدى، كاھ ئۇنى بوينىغا مىندۈرۈپ، ئۆي ئىچىدە يۈگۈرۈپ ئوينىتاتتى. بەزىدە ئورنى ـ ئورنىغا سەكرەپ ئات مىنگۈچىنى چايقىدى. بىر پەللە شۇنداق ئوينىغاندىن كېيىن ئاق پاشا ئات مىنىشتىنمۇ زېرىكىپ، ئاتتىن چۈشتى ـ دە، ۋاڭنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى ۋە:

— ئاتا، ئاتا، بۈگۈنچۇ، قوغۇنلۇققا بېرىپ قوغۇن يۇلۇپ ئويناپ كەلدىم، ھى ـ ھى... قوغۇن دېگەن باشقىچىلا ئاسان يۇلۇنىدىكەن. بىردەمنىڭ ئىچىدە نەچچە ئېرىق قوغۇن پەلەكلىرىنى يۇلۇپ تاشلىۋەتتىم، ھى ـ ھى... — دېدى.

— بوپتۇ، بوپتۇ، — دېدى ۋاڭ بالىسىنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، — قوغۇنچى گەپ قىلمىدىمۇ؟

— ئىككى ئېرىق قوغۇننى يۇلۇپ بولغىنىمدا، قوغۇنچى كېلىپ: «غوجام، غوجام، بولدى قىلسىلا، ئۆزلىرىگە مەن تاتلىق قوغۇن پۇشۇرۇپ بېرىمەن» دېدى. قارىسام كۆزىگە ياش ئېلىپ يىغلاۋاتىدۇ، نېمىشقا يىغلايدۇ ـ بۇ، دەپ ئاچچىغىم نەلەردىن كېلىپ، مانا ئەمىسە، دەپ تېخىمۇ جىق يۇلۇپ تاشلىدىم، ھى، ھى...

— ئەمىشقا ئۇنداق دەيدۇ؟ پاشا بالام ھەممە قوغۇن-
نى يۇلۇپ تاشلىسىمۇ گەپ قىلماسلىق كېرەك! قوغۇن دىگەننى
تېرىسا بولىدىغان نەرسە، بالا دىگەننى تېرىۋالغىلى بولىدى-
غان نەرسە ئەمەس. قوغۇنچىنىڭ بالامغا ۋاقىردىغانلىغى ئۇ-
چۇن جازاسىنى بەرمىسەم بولمايدۇ. خوتۇنتالاقنى تۇتۇپ كې-
لىپ زىندانغا سولاپ قويۇڭلار!— دىدى ۋاڭ.

— خوش...

— ئۇ خوتۇنتالاقنىڭ بېشىنى كەسمىسەم ھېساپ
ئەمەس!

— خوش...

دوغىلاردىن بىر ئەچچىسى يۇقۇرقى بۇيرۇقنى ئىجرا
قىلمىش ئۇچۇن چىقىپ كېتىشتى.

ئاق پاشانىڭ ئەركە - تاتىلىقلىغى موللازەيدىننى
زېرىكتۈرگەن بولسىمۇ، چىشىنى چىشلەپ ئولتۇردى. ئۇ چې-
كىدىن ئاشقان سەت قىلىقلاردىن كوزىنى قاچۇرۇپ، ۋاڭنىڭ
يېنىدا ئەپيۇن شورلاۋاتقان ئايال ئالدىغا سەپ سالدى.
«بىچارە ئايال ياش ۋاقتىدا خېلى سەتەك، ئەپچىل بولغىيدى-
تى؟ ھازىر ئەپيۇننىڭ كاساپىتىدىن قۇرۇق سوڭەككە ئايلىنىپ
قاپتۇ» دەپ ئويلىدى. بۇ ئايال بەكمۇ ئورۇق ئىدى. سوڭ-
گەكلىرى بەئەينى ئىدىر - تاغلارنىڭ قىرىدەك چوقچىيىپ
كورۇنەتتى. لەۋلىرى ۋە چىشلىرى ئۇزۇراپ، كولىدىغان بول-
سا، نېپىز كالپۇكلىرى ئارىسىدىن توڭكاي چىشلىرى مانا مەن
دەپلا چىقىپ تۇراتتى.

ئالىمخان ھەقىقەتەن ياش ۋاقتىدىن تارتىپلا شوخ ئايال بولغاچقا تولا ئويناپ ئاخىرى ئەپيۇنغا كىرىدىشىپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. خەلق ئىچىدە بۇ ئايال توغرىسىدىكى كۆلكىلىك گەپ - سوزلەر ناھايىتى كوپ ئىدى. موللازەيدىن ئۇنىڭ ئوتمۇشى ۋە ھازىرىنى بىر قۇر كوز ئالدىغا كەلتۈرۈپ «ۋاي، بىچارە!» دەپ قويدى.

مېھمانخانىدا ئاق پاشانىڭ غەلۋىسى ئاياقلاشقاندىن كېيىن، نەغمە يەنە باشلاندى، ئۇسۇل ئوينالدى. كىمدۇر بىرسى موللازەيدىننى ئۇسۇلغا تارتتى. موللازەيدىن قائىدە بويىچە ئورنىدىن تۇرغان بولسىمۇ:

— ئۇسۇل ئويناپ كورمىگەن، پۇت - قوللار ئەپلىشىپ بېرەرمۇ؟ — دەپ تۇزۇت قىلدى.

— ھەي موللا زەيدىن، سىنىڭ تۇرقىڭغا قارىغاندا ئۇسۇلنى ئەپچىل ئويناپسەن! — دىدى ئالىمخان ۋاقىراپ.

— ئالىمخان تەكلىپ قىلغان يەردە ئوينىماسام سەت بولىدۇ. ئۇنداق بولسا ئالىمخانغا چېلىڭلار! — دىدى موللازەيدىن. مۇزىكا ئالىمخان ئاھاڭىغا چېلىندى، موللازەيدىن ناخشا ئېيتىپ ئۇسۇل ئويناشقا باشلىدى:

ئاھ جىنىمەي ئالىمخانەي، قايسى باغنىڭ گۇلىسەنەي

. . . .

بىلمىگەنلەر ئېيتىمدۇ، ئالىمخان قانداق نىمە؟
ئاغزى ئويماق، بېلى چۈمەچ خوپ كېلىشكەن بىر نىمە.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ بېغى بار، گۈل تۈۋىدە چېچكى بار،
ئالمىخانىغا سەپ سېلىڭلار ئوڭ قېشىدا مېڭى بار.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ بېغىدا بىر تۈپ ئۈزۈم بار قاشقىرى،
ئالمىخانىغا سەپ سېلىڭلار ئوتتۇر چىشى تاشقىرى.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ ئاقلىغى لەمجىندە ئاتقان پاختىدەك،
تەنلىرىدە گۆشى يوق، رەندە سالغان تاختىدەك.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ يوللىرى ئۈچ يۈز ئاتمىشنىڭ يولى،
ئالمىخانىغا تولا قاتناپ، تېشىلدى كەشمىنىڭ سوكى.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ياشلىقىدا ئالمىخان يەڭدەك قوياتتى ئوسمىنى،
ئەمدى تۆپچەك باشىغا چۈككەپ كىيىپتۇ پوسمىنى.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

— بېشىگىنى يەيدىغان موللازەيدىن بولدى قىلى، مېنى

كاردىن چىقاردىڭ! ــ ۋاقىرىدى ئالىمخان قاقاقلاپ كۈلۈپ، مېھمانخانىدا كۈلكە بېسىلمايتتى.

ــ كاردىن چىقمىغان نىمەڭ قالدى؟ ــ دىدى موللا-زەيدىن.

ــ ھە شۇنداق، ياش ئىدۇق، ئۈز ئىدۇق، قوللاردا گىزەك، ــ دىدى ئالىمخان ۋاقىراپ.

ــ قېرىدىڭ، چىرىدىڭ، غەلۋىردە تىزەك، ــ دىدى موللا زەيدىن.

ئۆيدە يەنە كۈلكە كوتىرىلدى.

ــ بېشىڭنى يەيدىغان، ياش ۋاقتىمدا كورگەن بولساڭ ئاش - نان يەمەس بولۇپ كېتەتتىڭ!

ــ ياش ۋاقتىڭدا دالدا يەرنى تاپساڭ كورۈنگەنگە قاش ئاتاتتىڭ، ئۈنىڭ ئارقىسىدىن تاش ئاتتىڭ. قېرىغىنىڭدا چىراق تۇۋىدە يانپاشلاپ ياتتىڭ، ئەمدى كىم ساڭا قارىماقچى ئەشۇ جىڭگوكچى ① ئەپتىڭ!

مېھمانخانىدا يەنە كۈلكە كوتىرىلدى، ۋاڭ ھەممىدىن بەكرەك كۈلگەن ئىدى. تېلىقىپ ھەتتا ئېغىناپ كەتتى. ئۇ چىڭ-قىلىشتىن زورۇقۇپ ”تارت“ قىلىپ يەل چىقىرىۋەتكەن ئىدى، كۈلكە يەنە بىر بالداق يۇقۇرى كوتىرىلدى.

موللا زەيدىن ئوردىغا كېلىپ - كېتىپ يۈرۈپ، بىر ئىش توغرىسىدا ۋاڭنى خاپا قىلىپ قويغاندا، ۋاڭ ئۇنى

---

① جىڭگوكچى ــ كونا ئەپيۈنكەش، ئورۇق، جانسىز مەنىدە.

بىر كىچە جازالىنىماقچى بولۇپ، قىش كۈنى ئىگىز دالان ئوگزىگە چىقىرىپ قويىدى. موللا زەيدىن ئىگىز دالاندا بىر كېچىنى ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. قىش كۈنلىرى ئىزغىرىن تاغ شامىلى چانىغىدەك ئۆتەتتى. قاراقۇشتەك قارا سوغاق موللا زەيدىنىنىڭ قۇلاقلىرىنى ئۈچۈرۈپ كەتكۈدەك قىلدى. ئۇز بېشىدىكى خەۋپنى چۈشەنگەن موللا زەيدىن دالاندىن سىرىلىپ چۈشۈپ كېتىش يولىنى ئىزلەپ كوردى، مۈمكىن ئەمەس ئىدى. "چىدىغانغا چىقارغان" دىدى - دە، ئوگزىنىڭ بىر بۇرجىكىدە تۇرغان ئەسكى تۇلۇقنى تاك ئاتقىچە كوتىرىپ، يۈگۈرۈپ چىقتى. تاك ئاتقاندا ۋاڭ موللازەيدىنىنىڭ ھالىنى كورگىلى ئاتايىن چىقىپ قارىسا، موللازەيدىن تومغى بىلەن ئوزىنى يەلپۈپ:

— ئەجەپ ئىسسىق ئوگزىكەن، تەرلەپ ئاران تاك ئاتقۇزدۇم، — دەپ ئولتۇراتتى.

— ئىگىز دالاندا تەرلەپ كەتتىم دىگىنىنىڭ نىمىسى؟ — دىدى ۋاڭ ھەيران بولۇپ.

— يۇقۇرقى خامانغا خامانچىلار ئوت قالىغان ئىكەن. شۇ ئوتنىڭ تەپتىدىن تاك ئاتقىچە تەرلەپ چىقتىم، — دىدى موللا زەيدىن.

— بولدى، بولدى، قايتىپ چۈش، كۆڭلۈم يىگىدىن ئوتتۇم! — دىدى ۋاڭ. دوغىلار دەرھال شوتا قويۇپ موللا زەيدىننى ياندۇرۇپ چۈشتى. ۋاڭ يەنە مېھمانخانىسىغا كىرگۈزۈپ داستىخان سېلىپ چاي بەردى.

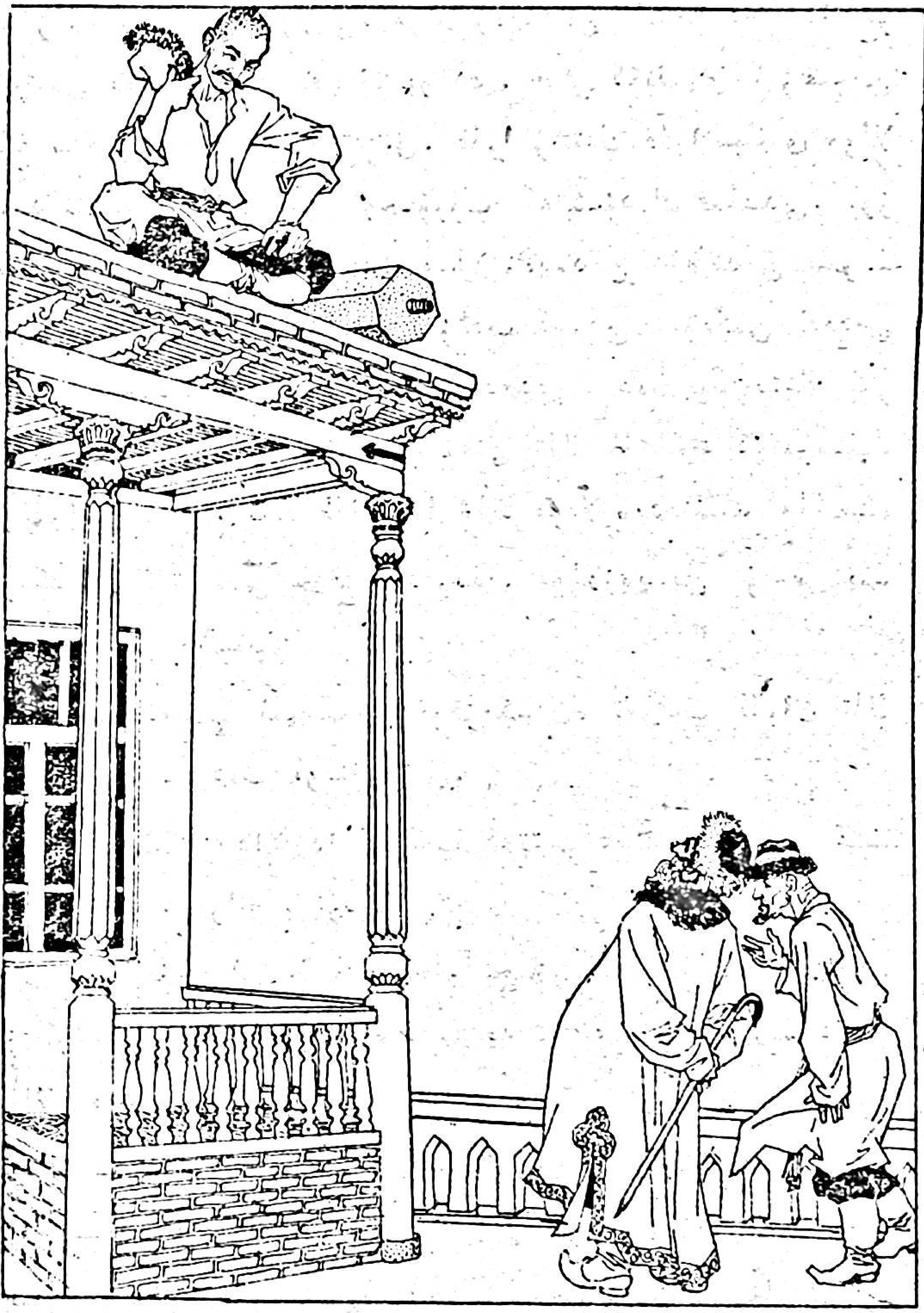

ۋاڭ بۇ ئىشلاردىن گويا موللا زەيدىننى ئوز سىناقـ لىرىدىن ئوتكۈزگەن ھىس قىلدىمۇ ياكى ئۇنىڭ قىزىق پاراڭ، قىزىق ھەركەتلىرىگە ئاشىق بولۇپ قالدىمۇ، موللا زەيدىن چاي ئىچىپ ئولتۇرغاندا ئۇنىڭغا:

— سەن ئەمدى ئوردىدا دوغا بولۇپ تۇرغىن. بالىلىرىڭغا ھەر ئايدا بەش كۈرە بۇغداي بېرىلـ سۇن، — دىدى.

— يوقسۇ، مەن ئوردىغالا يىق ئەمەس، — دىدى مولـ لازەيدىن ئوزىنى قاچۇرۇپ، — مەن دىگەن بەزى ئىشلارنى خەققە قارىغاندا كەم قىلىمەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە كوپ ئىشلارـ نى خام قىلىمەن، قوتان سالسام قوناق شىخىدا تامقىلىمەن، نان يەڭ دىسە بىر قېتىمدا بەش ناننى ھام قىلىمەن، ئاز ئىشلارنى يوغان بىلىپ دام قىلىمەن، بېشىنى ئەكەل دىسە بوكىنى ئەكىلىپ ئىشلارنى تامام قىلىمەن...

ئۇ ئوزىنى قاچۇرغانسېرى ۋاڭ شۇنچە چىڭ چاپلاشتى. كۇنلەر ئوتمەكتە ئىدى.

بۇ سەرگۇزەشتىلەر خەلق ئارىسىغىمۇ سوز - چوچەك بولۇپ كەڭ تارقالغان ئىدى. موللازەيدىننىڭ قىش كۇنى ئىگىز دالاندا بىر كېچە تۇنەپ چىققانلىغى، ئۇنىڭ شۇھرىتىـ نى نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇۋەتكەن ئىدى. ھەيران بولغان خەلق، موللازەيدىندىن باشقىسى بولسا ئۇكېچىسى توڭلاپ ئولۇپ قالغان بولاتتى، ئەگەر قازاغا رىزا دەپ تەكبىر ئوقۇپ ئولتۇرغان بولسا، چوقۇم ھالاك بولاتتى، ھىچ بولمىغاندا پۇت - قولـ

لەرنى ئۈششۈتۈپ قويغان بولاتتى، ياكى يىغلاپ - يالۋۇرۇپ ۋاڭنىڭ ئايىغىغا يىقىلغان بولاتتى، مۇشۇنىڭغا قارىغاندا موللازەيدىن زىرەك ھەم قاۋۇل ئادەم ئىكەن، دەپ ھەممە ئادەم قايىل بولغان ئىدى.

يىللار ئۆتتى. بىركۈنى موللازەيدىن ۋاڭنى ئۆز ئۆيىگە مېھمانغا ئېيتتى. ۋاڭ: «بۇ گادايي قانداق مېھمان قىلاركىن» دەپ خېچىر قاتقان ياسىداق مەپىگە ئولتۇرۇپ، دوغا - كاھلەرنى ئەگەشتۈرۈپ موللازەيدىننىڭ ئۆيىگە ماڭدى. موللازەيدىن سۇپىغا بىر پارچە كىگىز سېلىپ، ۋاڭنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن ئولتۇرغۇزدى - دە، ئۆزى مىس چوگۈننى كوتىرىپ ئارقا ھويلا تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئارىدىن يېرىم سائەت، بىرسائەت ئۆتتى. موللازەيدىن كىرمىدى. ئۈسسىغان ۋاڭنىڭ تاماقلىرى قۇرىدى. ۋاڭ ئادەملىرىگە قاراپ: «ئىزلەپ كورۈڭلار، نېمە قىلىۋاتىدىكەن؟» دېدى. دوغىلار ئىزلەپ قارىسا، موللازەيدىن چوگۈننى دەرەخكە ئېسىپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئاستىغا ئوت قالاپ ئولتۇرغان ئىكەن. دوغىلار بۇ ئەھۋالنى ۋاڭغا مەلۇم قىلدى. ۋاڭ ئۆزى چىقىپ سورىدى:

— نېمە قىلغىنىڭ - بۇ؟

— ئۆزلىرىدەك كاتتا مېھمانلارغا چاي قاينىتىۋاتىمەن، — دېدى موللازەيدىن.

— چوگۈننى دەرەخكە ئېسىپ قويۇپ، ئوت قالىسا قاينامدىكەن؟ — دېدى ۋاڭ مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ. موللازەيدىنمۇ مەسخىرە قىلىپ:

— ئەلۋەتتە قاينايدۇ، ئەلۋەتتە قاينايدۇ. ئۆتكەن قىش ئۆزلىرىنىڭ ئىگىز دالانلىرىدا بىر كېچە تۈنەپ چىققان ۋاقتىمدا، خامانغا قالانغان ئوتنىڭ تەپتىدە تاڭ ئاتقىچە تەرلەپ چىققانلىغىمنى، ئۆز كوزلىرى بىلەن كورگەن ئىدىلە. خامان بىلەن ئىگىز دالانىڭ ئارىلىغى ئىككى يول كېلىدۇ. ئەمدى ئويلاپ كورسىلە، ئىككى يول يىراقلىقتىكى ئوتنىڭ تەپتىدە ئادەم تەرلىگەن يەردە، بىر غۇلاچ ئىگىز- لىككە ئېسىلغان چوگۈن قاينىمايدۇ دىسە كىمنىڭ ئىشەنگۈسى كېلىدۇ؟ بىر ئاز سەۋرى قىلسىلا، چوگۈن ئەلۋەتتە قاينايدۇ، — دىدى موللا زەيدىن.

ۋاڭ ئۇنىڭ مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ قىلغان سوزلىرىگە نە ھاپا بولۇشنى، نە كۈلۈشنى مۇۋاپىق كورمەي، ئۆزىنىڭ ئەخمەق بولغانلىغىغا ئاچچىغى كېلىپ، قايتىپ كېتىشكە مەج- بۇر بولدى.

بۇ ۋەقەمۇ خەلق ئىچىدە كوپ سوزلىنىپ، موللا زەي- دىنىڭ شوھرىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتتى.

(5)

بۇيرۇققا بىنائەن ئوردا كاھلىرى ئارىپ قوغۇنچىنى چەمبەر - چەس باغلاپ، ئاتقا سورىتىپ ئەكىلىپ زىندانغا تاشلىدى. زىنداندا يەنە لەمجىنلىك سېتىۋالدى ياقاڭ ئى- سىملىك ئادەممۇ بار ئىدى. بۇ ئادەم ئۆزۈندىن بۇيان ئات- ۋاز ئىدى. ئۇنىڭ ئىككى بايتىلى بولۇپ، ئات - خېچىر

تۇغدۇرۇپ ئۇنى بېقىپ سېتىپ كۈن كەچۈرەتتى. كېيىنكى يىللاردا بۇ ئادەمنىڭ بىر شىرغا ئېتى يورغىدا داڭ چىقاردى. يۇرتتىكى ھەرقايسى ئاتخۇمار بايلار شىرغىنى تالىشىپ 15 دادەن بۇغداي بېرىمىز دەپمۇ سېتىۋالالماي يۈرەتتى. ئەمما بۇ خەۋەرنى ۋاڭ ئاڭلىغاندىن كېيىن، 20 دادەن بۇغداي بېرىمەن لۈكچۈندىكى ساڭدىن بۇغداي قاچىلىۋالسۇن، دېگەن بىر پارچە خەتنى تاشلاپ قويۇپ شىرغا يورغىنى يېتىلەپ كەتتى. سېتىۋالدى ياقاڭ بۇغداينى ئېلىۋېلىش ئۈچۈن لەمجىندىن ھارۋا، ئېشەك ياللاپ ئاتايىن لۈكچۈنگە چىقتى. كىلىتچى ئامانشا بەگ سېتىۋالدى بىلەن ئۆز ئۆيىدە كورۇشۇپ بۇغداينى بەرمەكچى بولدى ۋە ئوردىدىن يېزىپ بەرگەن ھوججەتنى تەلەپ قىلدى. سېتىۋالدى بەلۋېغىدىن خەتنى چىقىرىپ بەردى. ئامانشا بەگ خەتنى بىر قۇر كوزدىن كەچۈرۈپ ساڭدىن قاچىلىۋېلىشقا بۇيرىدى ۋە ھوججەتنى ياستۇقىنىڭ ئاستىغا تىقىپ قويدى. سېتىۋالدى ياقاڭ ياللاپ كەلگەن ئات-ئۇلاقلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ساڭغا كەلگەندە ساڭچىلار ھوججەت تەلەپ قىلدى. ھوججەتنى ئامانشا بەككە تاپشۇردۇق، دېسەمۇ ساڭچىلار ئۇناۋەتكە ئالماي، خەتسىز ئاش بېرەلمەيمىز، دەپ تۇردى. سېتىۋالدى دەرھال بەگنىڭ ئۆيىگە كەلسە، ئامانشا بەگ ئاتلىق بىر تەرەپكە كېتىپ قالغان ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن يا ئاشلىقنى ئالالمىدى، يا ھوججەتنى تاپالمىدى، بۇلار نامازدىگەرگىچە ساقلىدى، ئاخىرى بولماي ياللاپ كەلگەن ھارۋا - ئېشەكلەرنى قايتۇرۇشقا توغرا كەلدى. سېتىۋالدى ئامانشا بەگنىڭ ئىشىكى ئالدىدا نەق ئىككى كۈن ساقلىغان

بولسىمۇ ئۇ كەلمىدى. ھەتتا ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنىمۇ ئۇقۇشلى بولمىدى. سېتىۋالدى ئىلاجسىز لەمجىنىگە قايتىپ كېتىپ، باشقىدىن كېلىش قارارىغا كەلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىشنىڭ كۈنى ئۈزىدىراپ، كونىراشقا يۈز تۇتتى. ئوردىغا كېلىپ ۋاڭغا توغرا بولۇپ كورگەن بولسىمۇ، ۋاڭ ھوججەت بويىچە ئېلىشنى ئۇقتۇرۇپ ئاتچە ئىگىدارلىق قىلمىدى. شىرغا يورغا شۇنداق ئاسان قولدىن چىقىپ كەتتىكى، بىر كەمبەغەل ئائىلىنىڭ چىداپ تۇرغۇدەك ھېچ ھالى قالمىدى، ھەتتا تۇرپان يامۇلغا ئەرز قىلىپ بارغان بولسىمۇ، قولاق سالىدىغان بىرەر ئادەم چىقمىدى، سېتىۋالدى قايتىپ كېلىپ ۋاڭغا: بۇغداينى ماڭا بەرمىدى دەپ داتلىدى، بۇنى ئاڭلىغان ۋاڭ قوشۇمىسىنى تۇرۇپ:

— سەن بىزگە توھمەت قىلماقچىمۇ؟ ئالىمىدىم دىگەننىڭ بىكار گەپ. ھازىر ھوججەت خەت ئۆزىمىزگە يېتىپ كەلدى. بۇغداينى ساڭا بەرمىگەن بولسا خەت بىزگە قايتىپ كەلمەيتتى، — دىدى.

— بىر دان بۇغداي ئالغىنىم يوق... — دىدى سېتىۋالدى ئاچچىقىدا كوزىگە ياش ئېلىپ.

—ھوججەت قولىمىزغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى كورۇپ تۇرۇپ، بۇغداي ئالمىدىم دىسەڭ بۇنىڭغا كىم ئىشىنىدۇ؟ — دىدى كاھلاردىن بىرسى سوز قىستۇرۇپ.

— خۇدا ھەققى ماڭا بىر دان ئاش بەرمىدى، خەتنى ئامانشانىڭ قولىغا بېرىپ قويۇپ ساڭغا بارساق، ساڭچىلار ئاش بەرمىدى. قاراپ تۇرۇپ ئۇۋال قىلساڭلار بولامدۇ؟

— سەن ئۇردىغا توھمەت قىلماقچىمۇ؟ — دېدى ۋاڭ ۋە ئۇنى زىندانغا تاشلاشقا ھوكۇم قىلدى.

زىنداندا يەنە كامىل سەيرا دىگەن ئادەممۇ بار ئىدى. شۇ دەۋرلەردە «قاراڭغۇ باغ» ئولتۇرۇشى بولاتتى. بۇ ئولتۇرۇشقا كىمنىڭ چىرايلىق ئايالى، قىزى ياكى كېلىنى بولسا شۇلارنى تەكلىپ قىلىپ قاتناشتۇراتتى. كامىل سەيرانىڭ كىچىك خوتۇنى زەيتۇنىخان داڭدار ئايال بولغاچقا، بۇ قېتىمقى باغ ئولتۇرۇشىغا ئۇردا تەرەپتىن تەكلىپ قىلىپ مەپە ئەۋەتكەندە كامىل سەيرا بۇ خورلۇققا چىداپ تۇرالماي، ۋاڭ ئەۋەتكەن ئادەملەرگە: ئابىرويىڭلارنى ساقلاپ ئاستا كېتىپ قېلىڭلار، ئۇز ئايالىمغا ئۇزەم ئىگە، دىدى. دوغىلار قايتىپ كېلىپ كامىلنىڭ سوزىنى يەتكۈزگەندە، ۋاڭ ئاچچىغىغا پايلىماي ئۇنىمۇ ئاتقا سورۇتۇپ ئەپكېلىپ، زىندانغا تاشلىغان ئىدى.

شۇنىڭدەك يەنە ئوندەك ئادەم بولۇپ، ئۇلارمۇ يۇقۇرقىلارغا ئوخشاش يوقىلاڭ ئىشلار بىلەن ياتقانلار ئىدى.

يۇرت ئىچىدە زىندانىدىكىلەر توغرىسىدا نۇرغۇن غۇلغۇلا ۋە شىكايەتلەر بولماقتا ئىدى. ھەممە ئادەم زىنداندىكىلەرنىڭ ناھەق يېتىۋاتقانلىقىنى بىلگەندىن تاشقىرى، ئۇلارنىڭ كەلگۈسى توغرىسىدا غەم - ئەندىشە قىلاتتى. ۋاڭلىق ھاكىمىيەتنىڭ، بولۇپمۇ توقماق جازاسى بىلەن نۇرغۇن ئادەملەرنى كېرەكتىن چىقىرىپ تاشلىغانلىقىنى بىلگەن خەلق ھازىر زىنداندا قامالغانلارنىڭمۇ ناھەق جازالىنىپ، كېرەكتىن چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ ئوردا خادىملىرى بولسا: «بىز يۇرتنى توقماق بىلەن تۇتۇپ تۇرۇۋاتىمىز» دەپ ئۆزىگە تەمەننا قويۇشاتتى. بۇنىڭدىن خەلق ئىنتايىن نارازى ئىدى.

قاراڭغۇ باغ - بۇك - باراقسانلىقىغا قاراپ قويۇلغان ئىسىم بولۇشى ناتايىن. بەلكى بۇ باغدا ۋاڭلار ئەيشى - ئىشرەتلىك مەشرەپلەر ئويناپ، شەرمەندىچىلىكلەرنى قىلىدىغانلىقلىرى ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئاتالغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ باغدىكى مەشرەپكە يۇرتنىڭ ھەر قانداق يېرىدىكى چىرايلىق، داڭدار، چوكان - جۇۋانلار قاتناشتۇرۇلاتتى ۋە ئۇلارنى ئۇسسۇلغا سالاتتى. ئۇسسۇل جەريانىدا ناۋادا ۋاڭنىڭ بىرەر چوكانغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغان بولسا، ئىنتايىن خورلۇق ئۇسسۇل بىلەن ۋاڭغا شارائىت يارىتىپ بېرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كىمنىڭ كېلىنى ياكى قىزى ئوردا مەپىسىگە چۈشكەن بولسا، بۇ ئىنتايىن خورلۇق ھېساپلىناتتى. مەپىگە چۈشكەن ئاياللار ئۆلگىچە يامان ئاتلىق بولۇپ ئۆتەتتى. بۇ خورلۇققا چىدىماي ئەگەر كامىل سەپرادەك قارشىلىق كۆرسەتسە زىندانغا مەھكۇم بولاتتى.

كامىل سەپرا زىندانغا مەھكۇم قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ كىچىك خوتۇنى زەيتۇنخاننى بىمالال تەكلىپ قىلىپ بۇ قېتىمقى قاراڭغۇ باغ مەشرىپىگە قاتناشتۇردى. دەرۋەقە زەيتۇنخان غۇنچە بوي، كېلىشكەن ئايال ئىدى.

ھاپىزلار باغنىڭ ئىچىنى يېرىۋەتكۈدەك ناخشا ئېيتىپ

قىزىتقان پەيتتە، زەيتۇنخان ئۇسۇلغا چۈشتى. ھاپىزلار ناخشىنى "زەيتۇنخان" ناملىق پەدىگە يۆتكەپ:

جېنىم بالام زەيتۇنخان،
ئويدە يېتىپ ئايۋاندا،
باغدا يېتىپ كارۋاندا...
....

دەپ توختىماي تۈۋلاشقا باشلىدى، ۋاڭ بولسا زەيتۇنخانغا ئاچكۆزلۈك بىلەن تەلمۈرۈپ قالغان ئىدى. كاھلاردىن بىرسى ۋاڭنىڭ ھەۋىسى قوزغىلىپ قالغانلىقىنى بايقىدى - دە، قاراڭغۇ باغ قائىدىسى بويىچە:

— ۋاڭ غوجام خىرىس قىلدى، باشنى يەردىن كۆتەرمەيمىز!... — دەپ جاكا ئېلان قىلدى.

بۇنى ئاڭلىغان كاھلار، ھاپىزلارنىڭ ھەممىسى قىلىۋاتقان ئىشىنى توختىتىپ، ھەرقايسىسى ئۆز ئورۇنلىرىدا دۈم يېتىشتى، تاكى ۋاڭ كۆڭۈل ئېچىپ بولغانغا قەدەر بېشىنى كۆتەرمەسلىككىلىرى لازىم ئىدى. بۇ خورلۇققا كۆنگەن ھەرقانداق كىشى قاراڭغۇ باغ مەشرىۋىنىڭ ياخشى مېھمىنى بولالايتتى. لېكىن موللازەيدىن بۇ خورلۇققا قايىل ئەمەس ئىدى. بۈگۈن گەرچە ئۇ مەشرەپكە قاتناشقان بولسىمۇ، خورلۇققا كۆنۈش ئۈچۈن ئەمەس، ئەكسىچە، زەيتۇنخاننى ھەرقانداق نومۇستىن ساقلاپ قېلىشنى مەقسەت قىلغان ئىدى. شۇڭا كاھ يۇقۇرقى جاكانى ئېلان قىلىپ باشقىلار

ئۆز ئورنىغا دۈم چۈشكەن پۈرسەتتە، موللازەيدىن قولىدىكى داپنى داراڭلىتىپ ئېتىپ، ”چاشقان، چاشقان“ دەپ ۋاقىرىدى.

ھەممەيلەن چوچۇپ قاراشتى. بولۇپمۇ ۋاڭنىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپ، چوچۇپ پۇتىنى تارتتى. موللازەيدىن ئورنىدىن تۇرۇپ داپنى ئالغىلى كېتىۋېتىپ:

— قارىسام، ۋاڭ غوجامنىڭ پۇتى يېنىدا يوغان بىر چاشقان كېتىۋاتامدۇ! غوجامنىڭ پۇتىنى چىشلىۋالمىسۇن، دەپ ئالدىراپ داپنى ئاتتىم، — دېدى.

بۇ ھادىسە بىلەن ۋاڭنىڭ پەيزى خۇددى تاماكىنىڭ تۈتۈنىدەك توزۇپ كەتتى. دۈم ياتقانلارمۇ بىر بىرلەپ باشلىرىنى كۆتىرىپ، ئىلگىرىكى ھالەتكە كېلىپ ئولتۇرۇشتى.

موللازەيدىن قاقاقلاپ كۈلۈپ:

— بىر چاشقان بىر قازان ئاشنى بۇلغاپتۇ، دېگەندەك، بۈگۈنكى پەيزىنىمۇ بىر چاشقان بۇزدى، — دەپ غودۇڭشىغان ھالدا داپنى ئېلىپ ئۆز جايىغا قايتىپ كەلدى.

— بۇ سورۇننى بۇزدۇڭلار! — دېدى ۋاڭ كاھلارغا گولمۇيۇپ.

قورقۇپ كەتكەن كاھلار تەمتىرىشىپ:

— خوش، خوش، — دېيىشتى.

(6)

لۈكچۈن ۋاڭلىرىنى ئاددى چاغلاشقا بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ توقلۇقتىن كېرىلىپ، ھالاۋەتتىن سەمرىپ،

بىكارچىلىقتىن زېرىكىپ ساراڭلارچە ئىش كۆرىدىغان بەزەن ھاماقەتلىكلىرىگە قاراپ، ئۇلارنى پۈتۈنلەي ئەقىلسىز كىشىلەر دېيىشكە بولمايتتى. ئۇلار تۈپ - ئاساسىي مەسىلىلەردە چېچەن ۋە ھوشيار تۇراتتى. بولۇپمۇ، ئۇلار بېيجىڭدىكى خان تەرەپكە، ئۈرۈمچىدىكى دۇدۇ - جاڭجۈن تەرەپكە ۋە تۇرپاندىكى ئامبال تەرەپكە ئىنتايىن ھوشيارلىق بىلەن قۇلاق سېلىپ، يىلان قانداق كۈشىسە، ئۆز لايىغىدا ئىش كۆرۈشكە كاللا ئىشلىتەتتى. بېيجىڭ خانغا قانداق مۇئامىلە قىلىش، قانداق سوغا تەقدىم قىلىش؛ ئۈرۈمچى دۇدۇسىغا قانداق قىلىش؛ تۇرپان ئامبىلىغا قانداق مادارا قوللىنىش جەھەتلەردە ئالاھىدە يول ئىزلەيتتى.

سېتىۋالدى ياقاڭنىڭ يۇرىغىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش ياكى خەقنىڭ يەر - زېمىنلىرىنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىشتەك تۈپ مەنپەئەت مەسىلىلىرىدە ۋاڭلار ئىنتايىن قۇۋ ئىدى. شۇنىڭدەك ئۆز تەۋەسىدىكى ھەر قانداق باينىڭ مەلۇم تەرەپلەردە ئۆزىدىن ئېشىپ كېتىشىگە يول قويمىغانىنىڭ ئۈستىگە، ئاقسۇ - كۇچار ۋاڭلىرى، قەشقەر - يەركەن غوجىلىرى تەرەپكىمۇ ھوشيارلىق بىلەن قۇلاق سالاتتى، ھەتتا يوشۇرۇن ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى ۋە يېتەرسىزلىكلىرىنى كۆزىتىپ كېلىپ، يەرسۇيىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى، ئابرويى، ئىناۋەت، سۆلەت ۋە باشقا جەھەتلەردە ئۆزلىرىنى ئۇلار بىلەن سېلىشتۇرۇپ تۇراتتى، قىسقىسى ئۇلار بىلەن ئۆزەڭگە سوقۇشتۇراتتى. ئەگەر ئۇلاردىن قايسى جەھەتتە بىر ئاز

ئارقىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلسا، ئوزۇپ كېتىش تەدبىرلىرىنى كۆرەتتى.

ۋاڭ بۈگۈن ئىككى غاڭزا تاماكا چېكىۋالغاندىن كېيىن، شىر كەيىپ سۈرۈپ ئولتۇرۇشقا ياتتى ۋە چوڭقۇر خىيالغا كەتتى. ئەپيۈننى گەرچە سۆزۈك كەيىپ قىلىدۇ دېيىشسىمۇ، بۈگۈن بۇ كەيپكە قانداقتۇ بىر غەشلىك ئارىلاشقان ئىدى. شۇڭا ئۇ، خىيالىغا كەلگەننى ئوتتۇرىغا قويدى:

— كۆچار ۋاڭلىرى ناغرا چالسا، ئۇزۇن بىر نەمىسى بار دەيدۇ، ئۇ قانداق نەرسە؟ نېمىشقا بىزدە يوق؟ — دېدى.

— خوش... — غوجا كاھ دەرھال جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېدى، — كۆرۈپ كەلگەنلەرنىڭ ئېيتقانلىرىغا قارىغاندا، ئۇزۇنلۇقى ئىككى غۇلاچ كېلىدىغان بىر نېمىكەن. ئۇنى «نەرە» دەيدىكەن. ئاۋازى مۇزغا يىقىلغان ئودەكتەك غات-غات قىلىپ چىقىدىكەن، ھېچقانچە ياخشىلىقى يوقكەن، يەنىلا بىزنىڭ سۇنايلىرىمىز ياخشىكەن...

— ھىم... — دېدى ۋاڭ ۋە جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغانلارمۇ سۈكۈت ئىچىدە تىمتاس ئولتۇراتتى. بىر ئازدىن كېيىن ۋاڭ يەنە سوزلەپ:

— ھېلىقى بەدەخشە① ئاتلىرىچۇ؟ — دېدى.

— خوش... — دېدى غوجا كاھ جاۋاب بېرىپ، — بەدەخشان ئارغىماقلىرى دېگەنى بويىنى ئۇزۇن، قوسىقى

---

① بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى دېمەكچى.

بىكارچىلىقتىن زېرىكىپ ساراڭلارچە ئىش كۆرىدىغان بەزەن ھاماقەتلىكلەرگە قاراپ، ئۇلارنى پۈتۈنلەي ئەقىلسىز كىشىلەر دېيىشكە بولمايتتى. ئۇلار تۈپ - ئاساسىي مەسىلىلەردە چىچەن ۋە ھوشيار تۇراتتى. بولۇپمۇ، ئۇلار بېيجىڭدىكى خان تەرەپكە، ئۈرۈمچىدىكى دۇدۇ - جاڭجۇن تەرەپكە ۋە تۇرپاندىكى ئامبال تەرەپكە ئىنتايىن ھوشيارلىق بىلەن قۇلاق سېلىپ، يىلان قانداق كوشىسە، ئۆز لايىغىدا ئىش كۆرۈشكە كاللا ئىشلىتەتتى. بېيجىڭ خانغا قانداق مۇئامىلە قىلىش، قانداق سوغا تەقدىم قىلىش؛ ئۈرۈمچى دۇدۇسىغا قانداق قىلىش؛ تۇرپان ئامبىلىغا قانداق مادارا قوللىنىش جەھەتلەردە ئالاھىدە يول ئىزلەيتتى.

سېتىۋالدى ياقاڭنىڭ يورغىسىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش ياكى خەقنىڭ يەر - زېمىنلىرىنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىشتەك تۈپ مەنپەئەت مەسىلىلىرىدە ۋاڭلار ئىنتايىن قۇۋ ئىدى. شۇنىڭدەك ئۆز تەۋەسىدىكى ھەرقانداق باينىڭ مەلۇم تەرەپلەردە ئۆزىدىن ئېشىپ كېتىشىگە يول قويمىغانىنىڭ ئۈستىگە، ئاقسۇ - كۇچار ۋاڭلىرى، قەشقەر - يەركەن غوجىلىرى تەرەپكىمۇ ھوشيارلىق بىلەن قۇلاق سالاتتى، ھەتتا يوشۇرۇن ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى ۋە يېتەرسىزلىكلىرىنى كۆزىتىپ كېلىپ، يەرسۇيىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى، ئابرويى، ئىناۋەت، سولەت ۋە باشقا جەھەتلەردە ئۆزلىرىنى ئۇلار بىلەن سېلىشتۇرۇپ تۇراتتى، قىسقىسى ئۇلار بىلەن ئۆزىگە سوقۇشتۇراتتى. ئەگەر ئۇلاردىن قايسى جەھەتتە بىر ئاز

ئارقىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلسا، ئۆزۈپ كېتىش تەدبىرلىرىنى كۆرەتتى.

ۋاڭ بۈگۈن ئىككى غاڭزا تاماكا چېكىۋالغاندىن كېيىن، شىر كەيىپ سۈرۈپ ئوڭدىسىغا ياتتى ۋە چوڭقۇر خىيالغا كەتتى. ئەپيۇننى گەرچە سۈزۈك كەيىپ قىلىدۇ دېيىشىدۇ، بۈگۈن بۇ كەيپكە قانداقتۇ بىر غەشلىك ئارىلاشقان ئىدى. شۇڭا ئۇ، خىيالغا كەلگەننى ئوتتۇرىغا قويدى:

— كۆچار ۋاڭلىرى ناغرا چالسا، ئۆزۈن بىر نەغمىسى بار دەيدۇ، ئۇ قانداق نەرسە؟ نېمىشقا بىزدە يوق؟ — دېدى.

— خوش... — غوجا كاھ دەرھال جاۋاپ بېرىپ مۇنداق دېدى، — كۆرۈپ كەلگەنلەرنىڭ ئېيتقانلىرىغا قارىغاندا، ئۆزۈنلۈكى ئىككى غۇلاچ كېلىدىغان بىر نېمىكەن. ئۇنى «نەرە» دەيدىكەن. ئاۋازى مۇزغا يىقىلغان ئۆدەكتەك غات-غات قىلىپ چىقىدىكەن، ھېچقانچە ياخشىلىقى يوقكەن، يەنىلا بىزنىڭ سۇنايلىرىمىز ياخشىكەن...

— ھىم... — دېدى ۋاڭ ۋە جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغانلارمۇ سۈكۈت ئىچىدە تىمتاس ئولتۇراتتى. بىر ئازدىن كېيىن ۋاڭ يەنە سوزلەپ:

— ھېلىقى بەدەخشە① ئاتلىرىچۇ؟ — دېدى.

— خوش... — دېدى غوجا كاھ جاۋاپ بېرىپ، — بەدەخشان ئارغىماقلىرى دېگىنى بويىنى ئۆزۈن، قوسىقى

① بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى دېمەكچى.

ئىنچىكە، پۇتلىرى نازۇك كېلىدىغان، پالازدا بوغۇز يەيدىغان ئاتلار ئىكەن، يەر تاللايدىغان بەكمۇ زىل دەيدۇ. بىزنىڭ لۆكچۈن زېمىنلىرىگە تۇزمەيدۇ دەيدۇ. ئىسسىققا چىدىمىسا كېرەك.

— ھىم... — ۋاڭ يەنە كوزىنى يۇمۇپ ئويغا كەتتى. موللازەيدىن ۋاڭنىڭ ھازىرقى ئىچ پۇشۇغىنى ۋە ھەسەتخورلۇق قىلىۋاتقانلىغىنى سېزىپ سوز باشلىدى:

— مېنىڭ بىلىشىمچە ئاقسۇ، كۇچار ۋاڭلىرى بىر - ئىككى خىل يېڭى نەرسىسى بىلەن ئوزلىرىدىن ئۈستۈن تۇرىمىز دەپ ئويلاۋاتسا كېرەك، لېكىن بىر - ئىككى يېڭى نەرسە بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ. مېنىڭچە بىر مۇھىم ئىش بار. بۇ ئىش ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كىرىپ باقمىغان ئىش. ئەگەر ئوزلىرى ئادەم بالىلىرىنىڭ خىيالىغا كىرىپ باقمىغان، بەلكى ئۇلار ئويلاپ كورمىگەن شۇ ئىشنى قىلغان بولسىلا، ھەممىنى بېسىپ چۈشكەن بولاتتىلا.

— قايسى ئىشنى دېمەكچى سەن؟ — ۋاڭ موللازەيدىننىڭ سوزىگە قىزىقىپ ئالاھىدە كوڭۈل قويۇپ سورىدى.

— مەن بىر قولاق موللىسى. كىتاپلاردىن ئاڭلىشىمچە، ئالەم دىگەن تارىخ ئالىمىكەن، — دىدى موللازەيدىن ئالدىراماستىن تەسىرلىك قىلىپ، — تارىختا پادىشالار، ۋاڭ غوجىلار ئارقىمۇ — ئارقا ئۈزۈلمەي ئوتۇپ تۇرىدىكەن. پادىشالار تارىخى، ۋاڭ غوجىلار تارىخى، ئەۋلىيالار تارىخى دەپ كىتاپلار يېزىلىدىكەن. ئۇلۇغ ئىش قىلغان بولسا،

تارىخقا ئالاھىدە يېزىپ ماختايدىكەن. ئۇلۇغ ئىش قىلمى-
غانلار بولسا، تارىخقا يېزىلمايدىكەن، يېزىلغان تەقدىردىمۇ،
ئاددىلا يېزىپ قويۇلىدىكەن. مېنىڭچە ئاددى يېزىلغاندىن،
يېزىلمىغان ياخشى. نوشىرۋان ئادىل، ئۇ ئادىل بولغانلىقى
ئۈچۈن تارىخقا يېزىلدى. ئەگەر ئۇ، ئادىللىق قىلماستىن،
ئۆز ئوردىسىدا بىرەر ئۈزۈن سوناي چالدۇرۇپ ياكى بىر
نەچچە بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى بېقىپلا ئۆتكەن بولسا، ئۇ-
نىڭغا «ئادىل» دېگەن نام بېرىلمەيتتى. «تەلۋىنىڭ بىر قىلمى-
غى ئارتۇق» دەپ، ئاقسۇ - كۇچار ۋاڭلىرى ئۈزۈن سوناي
چالدۇرۇپ، بىر نەچچىدىن بەدەخشان ئاتلىرىنى باقتۇرۇپ يېتى-
ۋەرسۇن. ئۇلارنىڭ ئۇنداق ئىشلىرى تارىخقا ھەرگىز يېزىل-
مايدۇ. ئەگەر ئۆزلىرى دانالىقلىرىغا ئېلىپ، ئۇلار قىلمى-
غان، بەلكى قىلالمىغان، ھەتتا ئويلاپمۇ يەتمىگەن يېڭى بىر
ئىشنى بىجا كەلتۈرۈپ، ئۇلارنى بېسىپ چۈشۈپ، ھەيران قال-
دۇرغان بولسىلا، مېنىڭچە بەك كاتتا ئىش بولاتتى...

— قېنى، قانداق ئىشنى دېمەكچىسەن؟ — دېدى ۋاڭ
ئالدىراپ.

موللازەيدىنىنىڭ سوزى دەل ۋاڭغوجىنىڭ مۇددىئاسىدىن
چىققان ئىدى.

— ئۆتمۈشتىكى پادىشا — ۋاڭلارنىڭ ھەممىسى يۇرت-
نى بىرخىل ئۇسۇلدا سوراپ كەلدى. مەسىلەن، گۇناھ قىلغان-
لارنى زىندانغا تاشلاش، باغلاپ ئېسىش، ئۆلۈمگە بۇيرۇش،
كالتەككە بېسىش... بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر خىل چارە. ھېچ-
قانداق پەرقى يوق. بىز بۇيەردە توقماق جازاسى دېسەك،

کۈچار ـ ئاقسۇدا کالتەك جازاسى دەيدۇ. ئەمەلدە مۇنداق جازا چارىلەرى تارىخلارغا ھەرگىز يېزىلمايدۇ. ناۋادا ئۇز- لىرى ھەرقانداق پادىشا ـ ۋاڭلار قىلمىغان، بەلكى ئۇلار قىلالمىغان ياكى ئۇلارنىڭ چارىلىرىگە تامامەن ئوخشىمايـ دىغان يېڭى ئۇسۇلنى تېپىپ ئىجرا قىلغان بولسىلا، تارىخلارغا ئالاھىدە يېزىلغان بولسىلا، نىمە دىگەن ياخشى بولاتتى!

— قېنى قانداق ئۇسۇلنى دەيسەن ؟ ئوچۇق ئېيت! — دىدى ۋاڭ تىت ـ تىت بولۇپ.

— مېنىڭچە توقماق جازاسى دىگەننى ئۆزگەرتكەن بولسىلا! — دىدى موللازەيدىن مۇلايىملىق بىلەن، — توقماق جازاسىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا چىرايلىق ئاڭلىنىدىـ غان، ئەمەلىيەتتە توقماق بىلەن ئۇرغاندىنمۇ دەھشەتلىك بولىدىغان بىر چارىنى قوللىنىپ، پۈتۈن ئىقلىمنى ھەيران قالدۇرغان بولسىلا ...

— چارەڭنى ئېيت. ئوچۇق سۆزلە!

— مېنىڭچە مەيلى زىندانىدىكى، مەيلى يېڭىدىن تۇتۇلـ غان گۇناكارلارغا توقماق جازاسى قوللانماستىن «كوك كەپـ تەر» جازاسىنى قوللىنىپ نابۇت قىلساق، نىمەدىگەن دانىشـ مەنلىك چارە بولاتتى ـ ھە؟ توقماقتا ئۇرۇپ نابۇت قىلدى دىگەندىن كورە، كوك كەپتەر قوغلىتىپ چارە كوردى، دىگەننى سىلىق ئاڭلىنىدۇ. ئەمما ئەمەلىيەتتە توقماق بىلەن ئۇرغاندىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق ئۇنۇم بېرىدۇ ...

— كوك كەپتەر جازاسى دىگىنىڭ قانداق جازا؟ — تاقەتسىزلەنگەن ۋاڭ موللازەيدىنىڭ كوزىگە تەلمۈرۈپ قارايتتى.

— كەپتەرنىڭ بوينىنى تولغاپ ئۈزگەندەك بوينىنى ئۈزۈپ تاشلايدىغان جازانى دەيدىغاندۇ؟! — دېدى غوجا كاھ سوزگە ئارىلىشىپ.

— ھەرگىز ئۇنداق گەپ ئەمەس، — دېدى موللازەيدىن چۈشەندۈرۈپ، — گۇناكارلارنىڭ بېشىنى كەپتەرنىڭ بوينىنى ئۈزگەندەك ئۈزۈپ تاشلايدىغان بولسا ۋەھشىلىك بولىدۇ. تارىخ تەزكىرىلەرگە ۋەھشىلىك قىلدى، دەپ يېزىلىش دانىشمەن ۋاڭلارغا نىسبەتەن نومۇس، كاتتا نومۇس بولىدۇ.

— قېنى سوزلە، ۋەھشىلىكمۇ بولمايدىغان، ئاتىلىشقا سىلىق، ئەمما ئوخشاشلا ئالى جازا بەرگىلى بولىدىغان چارە بولسا ئېيت، دىگىنىڭنى قىلىمەن.

— مەسىلەن، ئولۇم جازاسى بەرمەكچى بولغان بىر گۇناكار ئېتىپ ئولتۇرۇلسىمۇ، دارغا ئېسىپ ئولتۇرۇلسىمۇ، بەرىبىر ئولتۇرۇلىدۇ، ئەمما بۇ، بىر خىللا چارە. ئەگەر ئولۇم جازاسى بېرىلىدىغان گۇناكارغا بەلگە قىلىنغان كوك كەپتەرنى قويۇۋېتىپ، مۇشۇ كەپتەرنى تۇتۇپ كېلىسەن دەپ ئەمرى قىلساق، بۇ گۇناكار ئوز جازاسىنى تاپىدۇ. كەپتەر دىگەن تاققا ياكى باشقا بىر چول جەزىرىگە قاچىدۇ. گۇناكار شۇ كەپتەرنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن، چول تاققا ياكى جەزىرىگە يۈگۈرۈشكە مەجبۇر. قاناتلىق جانىۋارنى قاناتسىز ئادەمنىڭ

قوغلاپ تۇتۇشى مۇمكىن ئەمەس. دېمەك، گۇناكار كەپتەرنى تۇتۇش ئۈچۈن بىردەم ئۇ ياققا، بىردەم بۇ ياققا يۈگۈرۈپ، چۆل - جەزىرىلەردە بەردىبەر ئۆلۈم جازاسىنى ئۆزى تاپىدۇ، بەلكى ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەندە بىر ئاش پىشىم قىينالغان بولسا، كەپتەر جازاسىدا 2 - 3 كۈن جاپا تارتىپ، ھېرىپ، ئۇسساپ، چۆل - جەزىرىلەردە قاق بولۇپ قۇرۇلۇپ كەتمەمدۇ؟ جازا بۇنىڭدىن قاتتىق بولامدۇ؟ ئەمما بۇ جازانىڭ ئىسمى چىرايلىق، جەبىرنى ھەممىدىن مۇشكۈل. ئەگەر ئۇزلىرى مۇشۇنداق ئاقىلانە چارىنى قوللىنىپ، ھوكۈمرانلار ئارزۇ قىلمىدىغان ئەڭ دەھشەتلىك ئۇنۇمنى كورسىتىدىغان بولسىلا، ئاقسۇ، كۇچار ۋاڭلىرىنىڭ ھەيرانلىقتا ئاغزى ئېچىلىپ قالامدۇ؟ تارىخ تەزكىرىلەرگە لوكچۇن ۋاڭلىرىنىڭ دانىشمەنلىكى، دەپ يېزىلماسمۇ؟ كەلگۈسى ئەۋلاتلار ئاڭلىسمۇ، ئۇزلىرىنىڭ بۇ ئەقىل - پاراسەتلىرىگە ھەيران بولماسمۇ؟

— توغرا، بۇ چارە توغرا! — دېدى ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ.

ئەتىسى جازا مەيدانى تەييارلاندى، ئىگىز سۇپىدا ۋاڭ ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئورۇن ئالدى. سۇپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە قورال تۇتقان يىگىرمىدىن ئارتۇق چېرىك سەپ تارتىپ، مۇداپىئە ۋەزىپىسىنى ئوتەپ تۇراتتى. ئارىپ قوغۇنچى، سېتىۋالدى ياقاڭ، كامىل سەپرا قاتارلىق ئون نەچچە گۇناكار جازا مەيدانىغا كەلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ روھى

چۈشكۈن، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قانداقتۇ دەھشەتلىك تەقدىر ئورىۋالغان ئىدى.

بۈگۈن سوراق ئىشلىرىنى ۋاڭ غوجا ئۆز ئاغزى بىلەن موللازەيدىنگە تاپشۇرغان ئىدى. شۇڭا ئۇ، سۆپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەنتەنە بىلەن جاكا ئېلان قىلدى:

— دانالىقتا پىرى كامىل، ئادالەتتە نۇشىرۋان ئادىل ۋاڭدىن بۇيرۇق، گۇناكارلارنىڭ قوللىرى يېشىپ تاشلانسۇن، كويزا - كىشەنلەر ئېلىپ تاشلانسۇن!...

گۇندىپايلار بۇيرۇقنى دەرھال ئىجرا قىلدى.

موللازەيدىن يەنە جاكالاپ مۇنداق دېدى:

— ئەييۇھەنناس — ئىشتىڭلار ئامۇ — خاس، گۇنارىيا بولسىمۇ، جازا دېگەن راس. بۈگۈن توقماققا باسماس، بوغۇپ دارغىمۇ ئاسماس، ئىلتىپات دېگەن بۇنىڭدىن ئارتۇق بولماس، قېنى كامىل سەپرا ئالدىغا چىق. قولۇڭنى سال، پۈتۈڭنى يىغ، سېنىڭ گۇنايىڭ ھەممىدىن چىق. قىزىل لاتا بەلگە قىلىندى كەپتەرگە، تۇتۇپ كېلىش موھلىتى بولدى ئۈچ كۈنگە، تۇتۇپ كەلسەڭ كېچىرىم، تۇتۇپ كەلمىسەڭ لايىق خەنجەرگە.

موللازەيدىن پۇتىغا قىزىل لاتا چىگىلگەن كۆك كەپتەرنى سىۋەتتىن ئېلىپ ھاۋاغا قويۇپ بەردى. كەپتەر قانات قېقىپ چول تاغ تەرەپكە يول ئالدى. كامىل سەپرا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن پايپاسلاپ قوغلاپ كەتتى.

— قېنى سەن قوغۇنچى ئارىپ، سېنىڭمۇ شەيتىنىڭ

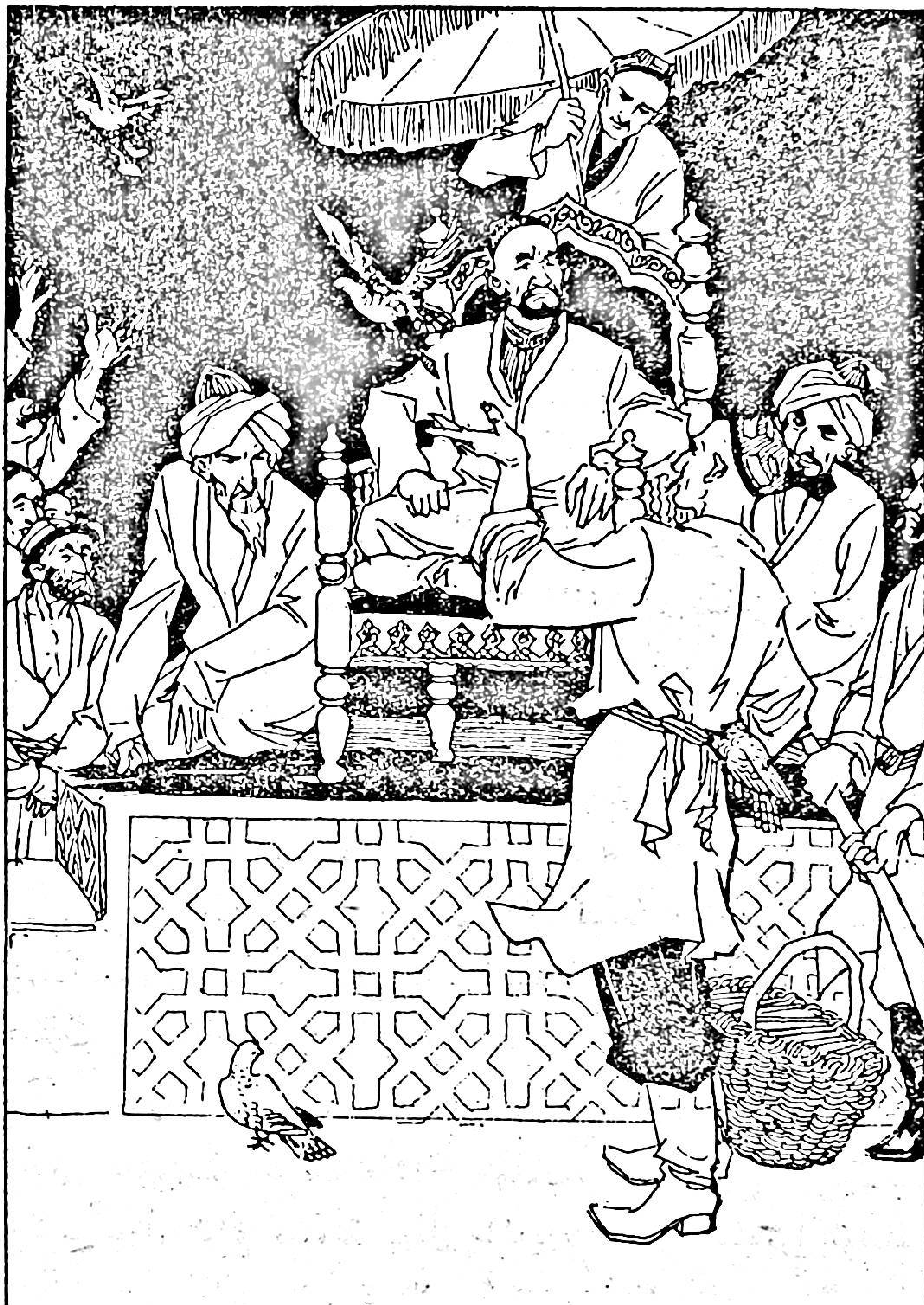

غالىپ، قوغۇنۇڭنى يۇلغانغا، ۋاقىراپسەن كوزۇڭگە ياش ئالىپ. گۇنانى تونۇپ باشىڭ ئېگەرسەن، بولمىسا بوينۇڭغا سىرتماق چىگەرسەن. كوك لاتا بەلگە قىلىنغان كەپتەر ساڭا خاس. قېنى قوغلا، ئالغا باس!

شۇنداق قىلىپ سېتىۋالدى ياقاك، ئامۇر، سۇلتان قاتارلىق ئون نەچچە گۇناكارنى ئايرىم بەلگە قىلىنغان ئون نەچچە كەپتەرنىڭ كەينىدىن قوغلىتىپ، تەرەپ - تەرەپكە يولغا سېلىۋەتتى.

بۈگۈنكى سوراقتىن مەمنۇن بولغان ۋاڭ ئوز تەسەۋۋۇرىدا، تىللىرى بىر غېرىچ ساڭگىلاپ قالغان، ھومۇدەپ ھالسىزلانغان ئادەملەرنىڭ كەپتەر قوغلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى، بەزەنلىرىنىڭ يىقىلىپ چۈشۈپ، جان تالىشىپ ئازاپلىنىۋاتقانلىقىنى، ئاخىرىدا قىينىلىپ، ئولۇۋاتقانلىقىنى ئېنىق كورمەكتە ئىدى...

(7)

موللازەيدىن بۈگۈن ئوردىدىكى جىنازا نامىزىغا تەييارلىق كورۇپ، ھويلىسىدا ئىشەك نوختىسىنى ئوڭلاۋاتاتتى. بىر ئىشان كىرىپ كەلدى. ئىشان يېتەكلەپ كىرگەن ئىشەكنى باغلاپ قويغاندىن كېيىن، موللازەيدىن ئولتۇرغان سۇپىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ سورە ئوقىدى. بېشىغا كولا، ئۇچىسىغا قۇراق چاپان كىيگەن، چېچى ئوسۇپ گەژگىسىنى ياپقان ئىشان پاتىھەدىن كېيىن ئوزىنى تونۇشتۇرۇپ سوزلەشكە باشلىدى:

— ئۇكام مەن، ئەسھا بۇلكەبىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن بەركەندىن كەلدىم. ئۆزەم يەتتە ئەۋلات غوجىزادە. يولدىن ئوتۇپ كېتىۋېتىپ دىلىم تارتىپ كىردىم. قارىسام پېشانەڭ ئوچۇق، ئىمانىڭ كامىل، تەلىيىڭ روناق كورۈندۈڭ، قېنى ماڭا ھاپاچ بولغىن، دىيارىڭنى دەۋر قىلدۇراي، خۇدا تەلەۋەنى ئىجاۋەت قىلسا، بەخت قۇشى بېشىڭغا قونسا ئەجەپ ئەمەس. قېنى ۋاقتى قىيام. چاپسانىراق ھاپاچ بولغىن!

— يا — ئاللا! — دىدى موللازەيدىن ئۈنىڭ ئالدىغا ئوتۇپ، — مەن ئۆزۈندىن بېرى سىلىگە ئوخشاش پىرى كامىل ئىشان غوجىنى سىغىنىپ يۈرەتتىم. تىلىگىم بۈگۈن ئىجاۋەت بوپتۇ، — دىدى - دە، ئىشانغا ھاپاچ بولدى.

ئىشان موللازەيدىننى كوتىرىپ ئويگە ئېلىپ كىرىپ، ئوي ئىچىنى ئىككى قېتىم ئايلاندۇردى. 3 - قېتىم ئايلاندۇرۇشتا، ئىشان توختاپ:

— ئۇكام، قوزۇقتىكى چاپانغا دۇئا قىلدىم، - دىدى.

— بەردىم، — دىدى موللازەيدىن.

— تۇماققا دۇئا قىلدىم.

— بەردىم.

— جايناماز، كىگىزگە دۇئا قىلدىم.

— بەلۋاققا دۇئا قىلدىم.

— بىر جۈپ پىيالىغا دۇئا قىلدىم.

موللازەيدىن ئىشان سورىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئايىماستىن بەردىم، دىدى. ئىشان ئورە تۇرۇپ نۇرغۇن ئايەتلەرنى ئوقۇپ، ئۆزۈن دۇئا قىلدى. ئاندىن چۈشۈشكە

ئىجازەت قىلدى. ئەمما موللازەيدىن ئۇنىڭ دۈمبىسىدىن چۈشمەي، ئۆزىنىڭ يەنە بىر تىلىكىنى بارلىقىنى ئېيتتى:

— خۇدايى تائالا بۈگۈن تىلىكىمنى ئىجاۋەت قىلىپ، سىلىدەك پىرى كامىل ئىشان غوجىنى ئىرادە قىلغىنىمغا ئاجايىپ خوشال بولدۇم. سورىغانلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى خۇدا يولىدا سەدىقە قىلىپ، ئۆز رازىلىقىم بىلەن سىلىگە بېرىۋەتتىم. مېنىڭ تىلىكىم شۇكى: ماڭىمۇ بىر دۇئا قىلسىلا، مەنمۇ سىلىنىڭ بولۇپ كېتەي. كىيىم - كېچەكلىرىم سىلىگە تەۋە بولغان يەردە، مېنىڭ بۇ يەردە قېلىشىم توغرا بولمىسا كېرەك. كىيىم - كېچەكلىرىم قەيەردە بولسا، مەنمۇ ئەلۋەتتە شۇ يەردە بولۇپ، ئۆزەم كەيگىنىم ياخشى ئەمەسمۇ؟

ئىشان گەپنىڭ ئىچىدە گەپ بارلىقىنى چۈشەندى - دە، قۇتۇلۇشقا ھەركەت قىلدى. ۋاڭنىڭ زەنگىسى بىلەن چېلىشقا چۈشۈپ، زەنگىنى چورۇپ تاشلىغان بۇ ئادەمدىن قۇتۇلۇش ئاسانغا چۈشمەيتتى — ئەلۋەتتە. موللازەيدىن كۆچلۈك بىلەكلىرى بىلەن ئىشانىنىڭ گېلىنى قىسىپ، تېخىمۇ چىڭ چاپلاشتى. ئىشان ھاسىراشقا، تەرلەشكە باشلىدى. قۇراق چاپاندىن، پىتلە بولۇپ كەتكەن گەدەن چاچلىرىدىن قاندىقتۇر بىرخىل بەدبۇي پۇراق چىقىپ، كۆڭۈلنى ئايىنتىپ تۇرسىمۇ موللازەيدىن چىدىدى. ئۇ بەئەينى رودۇپاينىڭ ئۆزى بولدى. بۇ رودۇپاينى كوتىرىپ يۈرۈپ ھېچ ھالى قالمىغان ئىشان يەرگە يىقىلدى. رودۇپايمۇ ئۈستىگە بېسىپلا چۈشتى، بەلكى تېخىمۇ ئېغىرىنى سالدى. يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ كورسىمۇ قۇتۇلۇشقا كوزى يەتمىگەن

ئېشـان ئاخىرى ھوكىرەپ يىغلاشقا باشلىدى. بـۇ ئـارىلىقتا خولۇم ـ خوشنىلاردىن بىر مۇنچە ئادەم توپلانغان ئىدى.بۇ ئىش ئۇششاق باللار ئۇچۇنمۇ كولكىلىك ئويۇن بولدى.

ـ توۋا قىلـدىم، ـ دىدى ئىشان يىغلاپ تۇرۇپ، ـ ھەممە نەرسەڭنى قايتۇرۇپ بىرەي. جەۋرى سالمىغىن ئۇكـام.

ـ ئۇزەڭ تاپقان بالاغا، نەگە بارسەن دەۋاغا؟...

موللازەيدىن تېخىمۇ كۆچەپ باستى.

ـ ئىككىنچى قىلمايـمەن. يۈزمىڭ توۋا...

ئىشان يىغلاپ ـ قاخشاپ بەكرەك نـالـە قىلىۋىدى، بەزەن ئادەملەر ئـوتتۇرىغا چۈشۈپ سـالا ـ سـۆلۈھ قىلىپ، ئىشاندىن قاتتىق ۋەدە ئالدى. ئىشان كىشىلەرنـى ئـالداپ ئالغان ھەممە نەرسىنى قايتۇرماقچى بولدى. شۇندىن كېيىن ـ موللازەيدىن ئىشاننى بوشىتىپ قويۇۋەتتى ۋە:

ـ ئەگەر بۇندىن كېيىن مۇشۇ تەۋەدە يەنە شـۇنـداق ئالدامچىلىق قىلغانلىقىڭنى ئـاڭلاپ قـالىدىغـان بـولسـام، نەدە بولساڭ ئىزلەپ تېپىپ، كوكۇلاڭدىن تۇتۇپ، تۇمشۇغۇڭنى يەرگە سۇركەيمەن، مۇنداق ئـالدامچىلىق قىلغىچە كـەتـمەن چاپساڭ بولمامدۇ؟ سەن ئەخمەق تاپىدىغان يۇرت بۇ ئەمەس، بىلدىڭمۇ؟ ـ دەپ تەنبىھ بەردى.

قۇتۇلغىنىغا خوش بـولغان ئىشان "خـوش، خـوش" دەپ ئـارقىچە مېڭىـپ چىقىپ كـەتـتى. ئـۇنىڭ ئـارقىدىن كىشىلەر بىر مۇنچە مازاق قىلىپ كۈلكە قىلىشتى. موللازەيدىن ئىشىگىنى تۇقۇپ، ئوردىدىكى جىنازا نـامىزىغـا ئـالـدىراپ ماڭدى.

ۋاڭنىڭ ھىلىقى ئۇتتۇر مىجەز قىزى، كىچىسى ئوگزىدە ئۇخلاۋاتقان جايىدىن جويلۇپ تۇرۇپ كىتىپ، ئىگىز ئوگزىدىن يىقىلىپ ئۆلگەن ئىدى. ساراڭ بولسىمۇ ۋاڭنىڭ قىزى بولغىنى ئۈچۈن جىنازىنى ئىلىپ چىقىشقا چوڭ تەييارلىق قىلىندى. ۋاڭنىڭ ئۇرۇق ئەۋلادلىرى، شورپىسىنىڭ شورپىلىرى دىگۈدەك كىلىپ ھازا قىلغانىنىڭ ئۈستىگە، بەزەنلەر پىكىر قىلىپ، ئوردىدىن چىققان جىنازا ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ جىنا-زىسىدىن پەرقلىنىشى كىرەك دەپ، يىقىن ئەتراپتىكى ئەل-جامائەتنى ۋە ۋاڭنىڭ يىرىنى تىرىيدىغان ئورتاقچىلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى مەجبۇرى قاتناشتۇرۇپ ھازا قىلدۇردى، ھەتتا جاڭگالدا بىقىلىۋاتقان ۋاڭغا تەۋە ھىنگان توگىلەرنى تايلاقتىن ئاجرىتىپ كىلىپ، ئوردا ئەتراپىدىكى قوتانغا سولاپ قويدى. دۇتوگىلەر تايلاقلىرىنى سىغىنىپ بوزلاشقا باشلىدى. توگىنىڭ بوزلىشى بىلەن "ۋاڭ قىزىنىڭ ئۆلگىنىگە توگىلەرمۇ ھازا قىلدى" دىگەن چۈشەنچىنى پەيدا قىلىپ، ھەرقانداق جىنازىدىن پەرق ئەتتى دەپ باھا بىرىشتى.

موللازەيدىن ۋاڭنىڭ قىزى ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلاپلا: "قانداقلا بولسا بىر ئەسكى كىمەيىپتۇ" دىگەن ئىدى. لىكىن توگىلەرنى ئالدۇرۇپ كىلىپ بوزلاتقانغا قاراپ، بويى تىككەن-لەشكەندەك بولدى — دە، توگە بوزلاپ ھازا قىلغان يەردە، ئىشىكىم ھاڭراپ ھازا قىلسا بولمامدىكەن، دىگەن يەرگە كىلىپ، ئاتايىن ئىشەك مىنىپ جىنازا نامىزىغا قاتناشتى.

موللازەيدىنىڭ ئىشىكى "ھاررر" دىسىلا ھاڭرايت-تى. بۇراسا ئەپلىشىپ بەردى. ناماز چۈشۈرىدىغان مەيدان-

غا يېقىن دەرەخلىققا باغلاپ قويۇلغان نەچچە يۈز ئات-ئېشەكنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ ئېشەكنى باغلىغان موللازەيدىن ئۆزى ئانچە يىراق كەتمەي، ئېشەكنى ئاتايىن ھاڭرىتىپ ئول-تۇردى. بىر ئېشەك ھاڭرىغان يەردە قالغان ئېشەكلەرمۇ ھاڭ-راپ، ماتەم مەيدانىنى ئېشەكلەرنىڭ ھاڭرىشى قاپلاپ كەتتى.

جىنازىنى قەبرىستانغا ئېلىپ بارغاندىمۇ، بولدا موللازەيدىن ئېشەكنى ھاڭرىتىپ ماڭدى. موللازەيدىننىڭ قەستەن شۇنداق قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن بەزىلەر ئۇنىڭ ئاغزىنى تاتلاپ:

— بۈگۈن ئېشەككە نېمە بوپتۇ، قۇلاقمىزنى يەپلا كەتتىغۇ؟ — دېيىشتى.

— ئېشەكنىڭ نېمە بولغانلىقىغا مەنمۇ ھەيران، — دېدى موللازەيدىن كىشىلەرگە قاراپ، — ئاشىغى ئۆلۈپ كەتكەندەك ھاڭراپ توختىمايۋاتىدۇ.

كىشىلەر موللازەيدىننىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشىنىپ، ئۇنىڭ جاسارىتىگە ھەيران قېلىشتى.

يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان يۇرت خەلقى ئىچىدە، موللازەيدىننىڭ قالتىس شوھرىتى چىقىۋاتاتتى. ۋاڭ ئوردىسىدا ئىجرا قىلىنغان «كوك كەپتەر جازاسى»نىڭ پارىڭى تېخى بېسىلماستىنلا، ئىشانىنى توۋا قىلدۇرغانلىقى ۋە ئوردىدىكى تەزىيىگە قاتنىشىپ ئېشەكنى ھاڭراتقانلىقى ئارقىمۇ-ئارقا خەلق ئىچىگە تارقالدى. خەلق ئۆز ئارا بۇ ھەقتىكى پاراڭلارنى قىلىشىپ، كۆڭۈل ئاچاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن

موللازەيدىنىڭ ئىلگىرى - ئاخىر قىلغان ئاجايىپ ئىشلىرىنى ئەسلەپ، ئاللا كىملەرگە لەنەت ئوقۇيتتى ۋە مەسخىرە قىلاتتى. كىشىلەر ئۆزىدە موللازەيدىنگە نىسبەتەن بىر خىل يېقىنلىق، مېھرى - مۇھەببەت قوزغىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشاتتى. لېكىن موللازەيدىنىڭ ئىناۋىتى ئۆسكەنسېرى ئۇنى كۆرەلمەيدىغانلارمۇ چىقتى. بىر قېتىم ئوچۇق دۈشمەنلەشكەن قەۋزەت تەيجى ئۆز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي، «كوك كەپتەر جازاسى» مەسىلىسىنى تۇتقا قىلىپ، تۇرپان ھاكىمى ۋە ئۈرۈمچى دۇدۇسىغا ئەرز سۇنغانىنىڭ ئۈستىگە، ۋاڭنىڭ بۇزلۇك چوك - چوك تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ، بىر مۇنچە قۇترىتقۇلۇقلارنى قىلدى،

غوجاكاھىي قاتتىق ھەسەت قىلىپ يۈرەتتى، ئۇ، يېقىندىن بۇيان ۋاڭ جەمەتلىرى ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان قۇلغۇلا - شىكايەتلەرنى ئاڭلاپ، ۋاڭنىڭ خۇش كەيپ ئولتۇرغان پەيتىنى تېپىپ ئۆز پىكىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— مەن قانچىلا ئويلانسام، بىز موللازەيدىنىڭ قولىدا ئويناپ قېلىۋاتىمىز، — دېدى غوجاكاھ قايغۇلۇق كەيپىياتتا.

— ئاندىق ئەمەستۇ؟ — دېدى ۋاڭ.

— يوقسۇ، بىزنى خۇددى كىچىك بالىنى ئويناتقاندەك ئويىنىتىۋاتىدۇ. «كوك كەپتەر جازاسى» دەپ بىر مۇنچە گۇناكارلارنى قولىمىزدىن چىقىرىۋەتتى. تۇققانلار، يۇرت خەلقى ھەممىسى بۇنىڭغا نارازى بوپتۇدەك. دېمىسىمۇ شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— كەپتەر قوغلىغانلاردىن بىر نەچچىسى چولدە ئۇلۇپتۇ، دېدىغۇ؟

— يوقسۇ، ئۇلدى دېگىنى يالغان. ھەممىسى موللازەيدىنىڭ يالغان گېپى. ئۇنىڭ ئۇستاتلىغىنى ئېيتىپ تۇگەتكىلى بولامدىغان؟ كوك كەپتەرنى كىم تۇتالايدۇ، ئاخشىمى كوك كەپتەرنى تۇتۇپ، كوك - قىزىل لاتىلارنى چىگىپ كىم بەلگە قىلالايدۇ؟ بىز راستىن ئالدىنىپ قالدۇق...

- ۋاڭ «كوك كەپتەر جازاسى» ۋە كېيىنكى تارىخ تەز- كىرىلەرگە يېزىلىش نوقتىسىدىن، ئوجا كاھىنىڭ سوزلىرىگە ئانچە پەسەنت قىلمىدى.

لېكىن تۇرپاندىن كەلگەن ئالاقە، ۋاڭنى خېلىلا ئالاقزادە قىلدى. تۇرپان ھاكىمى ۋاڭنى ئەيىپلەپ، زىنى- داندىكى گۇناكارلارغا كوك كەپتەر قوغلىتىپ، ئۇلارنى زىنداندىن بوشىتىۋېتىش، تارىختا كورۇلمىگەن ئىش دەپ كورسىتىلگەندىن تاشقىرى، موللازەيدىنى دەرھال قولغا ئېلىپ قانۇنى جازا بېرىشنى تاپشۇرغان،

ۋاڭلار خەلق ئىچىدە ئوزىنى ھەممىدىن يۇقۇرى دەپ ھىساپلىسىمۇ، ھاكىملاردىن قورقاتتى. شۇنىڭ ئۇچۇن ۋاڭ غىڭ قىلماستىن جىددى تەدبىر قوللىنىپ، موللازەيدىنى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇق بەردى.

موللازەيدىن ھېچ ئىشتىن خەۋىرى يوق ئوردىغا كىرمەكچى بولۇپ كېلىۋاتاتتى. ئوردا ئاتخانىسىنىڭ دەرۋازىسى

ئالدىدا، يېڭىلا ئوردىدىن چىققان ئات باقار مەتگۈلگە ئۇچراپ قالدى. مەتگۈلى موللازەيدىننى كورۇپلا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ سالاملاشتى - دە، ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ:

— يۈر، ئازراق ئىشىڭ بار، — دېدى - دە، موللازەيدىننى ئەگەشتۈرۈپ ئاتخانا ھويلىسىغا ئېلىپ كىردى ۋە بوغۇز ساقلايدىغان ئويگە باشلاپ باردى. موللا زەيدىن، بەلكىم ئاشلىق تاغارلىرىنى ئويان - بويان قىلىدىغان ئوخشايمەن، دەپ ئويلاپ تۇراتتى. مەتگۈلى ئۇنىڭغا:

— خاپا بولماستىن بىرئاز ۋاقىت مۇشۇ ئويدە تۇرۇشۇڭ كېرەك، — دېدى ۋە ئىشىكنى قۇلۇپلاپ ھويلىدا ئات تاقاشقا باشلىدى.

موللازەيدىن بىر ئاز ھەيران بولۇپ ئوي ئىچىدە ئۇيان - بويان ماڭغاندىن كېيىن ئاشلىق تاغارلىرى ئۇستىگە ئولتۇرۇپ ئويغا چومدى. بىردەمدىن كېيىن ھويلىدا ۋاراڭ-چۇرۇڭ پەيدا بولدى.

— مەتگۈلى، مەتگۈلى، قانداق بولدى. ئاتلار تەييار بولدىمۇ؟

— تەييار، — دېدى مەتگۈلى جاۋاپ بېرىپ.

موللازەيدىن دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنىڭ يوچۇغىدىن قارىۋىدى، ھويلىدا قىلىچ ئاسقان توت دوغا ئاتلىرىنىڭ چۇلۋۇرلىرىنى تۇتۇپ تۇرۇشاتتى. مەتگۈلى بولسا، توتىنچى ئاتنىڭ توشلىكىنى چىڭىتىۋاتقان ئىدى.

—قانداق قىلىمىز دەۋاتىسىلەر؟

— بۇيرۇق قولغا چىقتى. ئەمدى قولىمىزدىن كەلگەن ئىشنى قىلىمىز، دىسەڭنا! — دىدى دوغىلاردىن بىرسى بۇرۇتىنى تولغاپ تۇرۇپ.

— ئاغامچىلار يارىمايدۇ، — دىدى مەتگۈلى ئۇلارنىڭ قولىدىكى ئاغامچىغا قاراپ.

— ئالدىراشلىقتا قولغا چىققان ئاغامچىنى ئېلىپلا چىقتۇق، — دىدى يەنە بىر دوغا.

— تۇختاڭلار، سىلەرگە پۇختا ئاغامچا بېرەي. مۇنداق كونىراپ كەتكەن ئاغامچا بىلەن موللازەيدىننى باغلىغىلى بولمايدۇ.

مەتگۈلى بۇيانقى ئۆيگە كىرىپلا ئىككى تال ئىنچىكە چىگە ئاغامچىنى ئاشلاپ بەردى. كونا ئاغامچىنى چۇرۇۋېتىپ، يېڭى ئاغامچىنى ئالغان دوغىلار، ئاتلىرىغا مىنىشىپ چىقىپ كېتىشتى.

— راۋرۇس كېلىشتۇرۇپ باغلاپ كېلىڭلار! — مەتگۈلى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن توۋلاپ قويدى.

موللازەيدىن ئىشىكنىڭ يوچۇغىدىن ئەھۋالنى كۆردى. بولۇنغان سوزلەرنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىدى. مەتگۈلى قورادىكى ئىشلارنى ئانچە - مۇنچە يىغىشتۇرۇپ، بوغۇزخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ غۇدۇڭشۇپ:

— راسا پۇختا ئاغامچىدىن ئىككى تال تاشلاپ بەردىم. موللازەيدىننى چىڭ قېيىشتۇرۇپ باغلاپ ئېلىپ كېلىدۇ. ھېچبولمىغاندا ۋاڭ غوجام 50 تۇقماق ئۇرۇپ، زىندانغا

تاشلايدۇ. كېيىن دارغا ئاسامدۇ ياكى بىر پاي ئوق بىلەن جازالامدۇ، بۇ ئىش ۋاقىتلارنىڭ ئىنساۋىغا باغلىق. شۇنىڭغىچە سەن تاغارنىڭ ئۈستىدە قىمىر قىلماستىن بېتىپ تۇرۇشۇڭ كېرەك. ئەھۋال ئۆزگەردى ... — دېدى مەتگۈلى ۋە نىمىلەرنىدۇ غۇدۇڭشۇپ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى.

دوغىلار ئاتخانىدىن چىقىپ توپ - توغرا موللازەيدىنى-نىڭ ئۆيىگە باردى. موللازەيدىننىڭ ئايالى ئايىمخان قىزى سەتىرەمنىڭ چېچىنى يۇيۇپ - تاراپ ئولتۇراتتى. ئوغلى قاھارجان بولسا ئۆگزىدە ئويناۋاتاتتى. دوغىلار ئاتلىرىنى چاپقان پېتى ھويلىغا كىرىپ ھەيۋە بىلەن:

— موللازەيدىن، موللازەيدىن! — دەپ ۋاقىراشتى.

ئايىمخان چوچۇپ كەتتى. ھەتتا ھويلىدا دانلاۋاتقان توخۇلارمۇ ئۈركۈپ قېچىشتى.

— موللازەيدىن قېنى؟

— ۋاي تاڭ، مەن نىمە بىلەي، — دېدى ئايىمخان ھاڭ - تاڭ بولۇپ.

دوغىلاردىن ئىككىسى ئاتتىن چۈشۈپ ئۆي ئىچى، ئېغىل-ئارام، ئۆگزىلەرنى ئاقتۇردى. موللازەيدىننى تاپالمىغانى-دىن كېيىن ئاچچىغىغا پايلىماي ئۆي ئىچىدىكى ئورۇن - كۆرپىلەرنى چۇۋۇپ، لىمتاقنى ئاغدۇرۇپ، تاۋاق-قاچىلارنى چېقىپ، ئىدىشنى تېپىپ يىقىتىپ، ھەممە نەرسىنى ئوڭتەي - توڭتەي قىلىۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئايىمخانى-نىڭ ئاچچىغى كەلگەن بولسىمۇ ئۆزىنى بېسىپ:

— نىمە بولدۇڭلار، ئاچچىغىڭلار ئەجەپ يامانغۇ!

بىزنىڭ ئادەم نىمە گۇنا قىلدى؟ — دىدى.

— چاشقاننىڭ ئۆلگىسى كەلسە، مۈشۈكنىڭ قۇيرۇغىغا ئېسىلىپتۇ، دىگەندەك بولدى. سىڭگەن ناننى يەپ يۈرگەن بولسا، بۇنداق بولمايتتى...

ئايىمخان دوغىلارنىڭ خۇي - پەيلى ۋە ئاچچىق سوزلىرىگە قاراپ موللا زەيدىننىڭ بىرەر گۇناغا لايىق بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندى - دە، ئۇلارغا ئارتۇق سوز قىلىشنى ياقتۇرمىدى. دوغىلار يەنە بىر مۇنچە چالۋاقاپ، ھەيۋە كورسىتىۋېتىپ ھويلىدىن چىقىپ كېتىشتى...

خۇپتەن ۋاقتى، ئەل ئايىغى بېسىلغان چاغدا، مەتگۇلى بۇغۇزخاننىڭ ئىشىگىنى ئېچىپ، موللا زەيدىننى ئۆز ئۆيىگە باشلاپ كىردى. بۇچاغدا ئاتخاننىڭ دەرۋازىسىغا قۇلۇپ سېلىپ قويۇلغان، سىرتتا ئەل ئايىغى بېسىلىپ تىمتاسلىق ھوكۇم سۈرگەن ئىدى.

— ئىنىم، ئىچىڭ پۇشقاندۇ، قوسۇغۇڭمۇ ئاچقاندۇ؟ — دىدى مەتگۇلى ئۆي ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن، — ئاچچىقىڭ كەلمىگەندۇ، ھەممە ئىشنى ئۆزەڭ كوردۇڭ. ئەھۋال ماناشۇنداق چاپسان ئۆزگەردى. ھازىر سېنى تۇتماقچى بولۇۋاتىدۇ، بۇقېتىم بۇلارنىڭ پەيلى بۇزۇق ... ھوي خوتۇن، تەييارلىغان بىر نىمەڭنى چاپسان ئەكەل!

مەتگۇلىنىڭ ئايىلى داستىخان سېلىپ بىر تاۋاقتا قازان نېنى ۋە سۇتلۇك چاي ئېلىپ كەلدى. بۇلار تاماق يەپ ئولتۇرۇپ يەنە بىر مۇنچە ئەھۋاللاشتى:

— سەن بۈگۈن كېچىلا يولغا چىقىپ كەت، — دېدى مەتگۈلى ئېغىر تىنىپ، — ھازىر بولار غالجىرلاشتى، كېچىلا بولسا ئۆزىنى ئۆرىدۇ. سەن بۇنداق ۋاقىتتا ئۆزەڭنى چەتكە تارتىپ، بىر نەچچە ۋاق ئايلىنىپ كەلسەڭ، ئۇ چاغدا بىر گەپ بولامدۇ، ئاڭغىچە جاھان نىمە بولىدۇ، بولغاننى كۆرمەيمىزمۇ؟

— بولىدۇ، ئاكا، — دېدى موللازەيدىن ئىچىۋاتقان چېينى يەرگە قويۇپ.

— ئۈرۈمچى تەرەپكە چىقامسەن ياكى ئالتەشەھەر تەرەپكە بارامسەن، ئىختىيار ئۆزەڭدە.

— كۆڭلۈم ئالتەشەھەر تەرەپنى تارتىپ تۇرىدۇ، — دېدى موللازەيدىن كۈلۈمسىرەپ.

— توغرا، بېرىپ كۆرۈپ كەل. لېكىن - زە، بالىلىرىڭدىن ۋاشەت قىلما. چاينى راستىن بولدى قىلدىڭما، ئەگەر بولدى قىلغان بولساڭ يولۇڭغا ماڭ. ئۇيۇڭگە بېرىپ تەييارلىق قىلىپ تۇرساڭ، ئارقاڭدىن مەنمۇ يېتىپ بارىمەن. يېرىم كېچىگىچە يولغا چىقىپ كەتسەڭ بولىدۇ.

موللازەيدىن مەتگۈلى بىلەن خەيرلىشىپ ئۆز ئۆيىگە كەلگەندە ئايىمخان تېخى ئۇخلىمىغان ئىدى:

— نەگە يوقاپ كەتتىڭىز؟ — دېدى ئايىمخان ئۇيۇقۇلۇق ئاۋاز بىلەن.

— تېخىچە ئۇخلىمىدىڭمۇ؟ — دېدى موللازەيدىن ئايىمخاننىڭ قولىنى تۇتۇپ.

— ئەنسىرەپچۇ ا... بۈگۈن كەچ تەرەپتە دوغىلار كېلىپ، باشقىچىلا ئۆكتەملىك قىلىپ كەتتى. نىمە گۇنا قىلغانىدۇ، دەپ ئەنسىرەپ كوزگە ئۈيقۇ كېلەمىدىغان!

— بالىلار ئۇخلاۋاتىدىغاندۇ ؟ — دىدى موللازەيدىن بالىلىرىنىڭ پېشانىسىنى سىلاپ تۇرۇپ، — مەن ئەمدى سىلەرگە بىردەملىك مېھمان بولۇپ قالدىم.

— بىر تەرەپكە ماڭماقچى بولۇۋاتامسىز ؟ — دىدى ئايىمخان موللازەيدىننىڭ كوزىگە قاراپ.

— كەتمىسەم بولمىغۇدەك.

موللازەيدىن ئايىمخاننى ئۆزىگە تارتتى. كوكسىگە چىڭ بېسىپ سويدى. پۇردى ۋە چاچلىرىنى سىلىدى. بۇلار خېلى ۋاقىتقىچە ئۈن - تىۋنسىز چاپلاشقان ئىدى. كېيىن بۇلار بىرلىكتە ئۆيگە كىردى. چىراق يېقىپ يوللۇق نەرسىلەرنى جايلاپ تەق قىلغاندا، هويلىغا بىر نەچچە ئاتلىق ئادەملەر كىرىپ كەلدى.

— قانداق، تەييارلىق پۈتتىمۇ؟

ئاۋازىدىنلا مەڭگۈلى ئاكا ئىكەنلىكىنى تونۇغان مول-لازەيدىن ئۆيدىن چىقىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئاتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتتى.

— ئىنىم ساڭا مۇشۇ ئاتنى تۇتتۇم. بۇنى تاپشۇ-رۇۋال، — مەڭگۈلى ئاتتىن چۈشۈپ ئاتنى تاپشۇردى. ئۇلارنىڭ يېنىدا تۇرغان مۇتىلاقارى، لىتىپ زور دىگەنلەرمۇ ئاتتىن چۈشۈپ بىللە تۇردى.

بۇ ئارىلىقتا خولۇم - خوشنىلاردىن بىرمۇنچە ئادەم توپلانغان ئىدى. ئۇلارمۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن تەرەپ - تەرەپتىن كۆڭۈل سوزلىرى قىلىشتى.

— بوپتۇ، بىر نەچچە ۋاق ئايلىنىپ كەل.

— كەتكەن كېلەر، كەتمەيلىگەن كەلمەس، دىگەندەك سالامەتلا بولساڭ قايتىپ كېلىسەن.

— بالىلىرىڭدىن غەم قىلما. تۇغمەن - تېسەكلىرىنى بىز ئۈستىمىزگە ئالىمىز.

— بولدى تۇققانلار! — دىدى مەتگۈلى ۋاراڭ - چۇرۇڭنى بېسىپ، — ۋاقتىنى كەينىگە تارتمايلى. يولغا چىقىپ كەتسۇن. قېنى ھەممىمىز دۇئا بىرەيلى،

— ئامىن...

قاراڭغۇ كېچىدە بىر توپ ئادەمنىڭ جاراڭلىق ساداسى جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارنىڭ گۇۋاچىلىقى ئاستىدا، تاڭ شامىلى ئارقىلىق پۈتۈن ۋادىغا تارقالغان ئىدى...

(8)

ئۈچ ئاتلىق يولۇچى خەلق توپى بىلەن خوشلىشىپ، سالقىن، ساپ ھاۋادىن ئەركىن نەپەس ئېلىپ، تۈن قاراڭغۇسىدا كېتىشىپ باراتتى، ئۇلار ئۆزلىرىگە تونۇش كوپلىگەن مەھەللەرنى، باغلارنى، پايانسىز تەكزارلىقلارنى، ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان بوك - باراقسانلىق يوللارنى بېسىپ ئوتتى. بەزىدە شېغىل تاشلىق سايلارنى، بەزىدە توپىلاڭ يوللارنى باستى، بەزىدە كارىز قۇدۇقلىرىنى ياقىلاپ ماڭدى. ئات-

لار بولسا، بىر بىرسىدىن قېلىشماي ئۆكىرەك تاشلاپ ئالغا باسماقتا. تاڭ ئالدىدىكى شىردىن ئۈيقۇنىڭ زوراۋانلىقىغا ئۇچرىغان يولۇچىلار بىر مەزگىل مۈگدەپ سوزسىز مېڭىشتى.

موللازەيدىن ئۈيقۇ مەسلىگىدە ئۆزىنىڭ ياقا يۇرتلارغا كېتىۋاتقانلىقىنى ئەسلەپ، ئاللا قانداق تاغلار، دەريالار، چول - باياۋانلارنى كوز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ئەنە، يۇلتۇزلار جىمىرلىشىپ خوشلاشماقتا، ئەنە قۇتۇپ يۇلتۇزى يارقىن چاقناپ نىشان كورسەتمەكتە، ھەيۋەتلىك بوغداتېغى ئاسمانغا تاقاشقان بەستى بىلەن بۇلارنى ئۇزاتماقتا ئىدى. ئەتراپ جىمجىت. پەقەت ئاتلارنىڭ ئاياق تاۋۇشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— ئاغىنەم، جىم - جىم كېتىۋەردۇققۇ؟ — دېدى لەتىپ زور مۈگدەپ كېتىۋاتقان موللازەيدىنگە خىتاپ قىلىپ.

— ئايرىلىش ئېغىر كېلىۋاتىدىغاندۇ؟ — دېدى مۇتىللا قارى لەتىپ زورنىڭ سوزىنى قۇۋۋەتلەپ.

— نىمىسى ئېغىر كەلمەكچى؟ — دېدى موللازەيدىن ئاغىنىلىرىگە قاراپ.

— ياقا يۇرتلارغا بېرىپ مۇساپىر بولماق ئوڭاي ئىش ئەمەس.

— مۇساپىرنىڭ قۇيرۇغى قىسقا دەيدۇ.

لەتىپزور بىلەن مۇتىللا قارى ئىككىسى بىر بىرىنىڭ سوزىنى قۇۋۋەتلەيتتى.

— مەن تېخى بۇ تەرەپتە بۇخارا شىرىپنى، ئۇ تەرەپتە باغدات - يەمەننى ئايلىنىپ كېلەي دەۋاتىمەن، — دېدى موللازەيدىن.

بۇ سوزنى ئاڭلىغان ئىككى دوست تەڭلا كۇلۇشتى.

— كىچىگىمىزدىن بىللە ئوينىاپ، بىللە ئوستۇق. بۇ قەدەر جوڭ پاراڭلارنىڭ بارلىغىنى بىلمەيتىكەنمىز، — دېدى لىتىپ زور.

— هازىرچە بەك يىراق جايلارغا كەتمەي تۇر، ئىمز-لەپ بارساق تاپالماي يۇرمەيلى، — دېدى مۇتىلاقارى.

بۇلار يەنە بىر مۇنچە پاراڭلارنى قىلىشىپ تاڭ يورۇپ قالغانلىغىنى سەزمەي قالدى. ئاسمان كۇمۇش رەڭگە كىردى. يۇلتۇزلار ئوچۇش ئالدىدا گويا بۇلار بىلەن خوشلىشىۋاتقاندەك ئەڭ ئاخىرقى جىلۋىسىنى ئوينىتىپ جىمىرلاۋاتقان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى، كەڭ ئاسمان ئاقارغانسېرى، ئۇلارنىڭ ھەرقانداق جىلۋىسى ئاجىزلاپ كېتىپ باراتتى. مانا ئەمدى يولۇچىلارنىڭ كوزىگە تۇرپان مۇنارىسى ئىلىندى. يول ئىمزىنىڭ سىزىغى بويىچە گايىدا ئاتنىڭ بېشى شەرققە بۇرۇلۇپ ماڭسا، مۇنار كىشىلەرنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئوتۇۋالاتتى. ئاتنىڭ بېشى غەرپكە ئوڭلانسا مۇنار سول تەرەپتىن كورۇ-نەتتى. مانا ئەمدى مۇنارنىڭ قۇببىسى قىزغۇچ تاۋلىنىپ، روشەنلەشتى. يىراقتىن تاغلارنىڭ ھوسىنىمۇ ئېچىلىشقا باشلىدى. يولۇچىلار تاڭ سەھەرنىڭ بۇ غەنىمەت ۋە سېھىرلىك مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ، سەپەرنىڭ تۇنجى قەدىمىدىلا

خوشاللىق ھىس قىلىشتى. يولۇچىلار ۋاگوننىڭ دوغىلىرىنى ئېزىقتۇرۇش ئۈچۈن يىراق بولسىمۇ يولىدىن ئاتايىن ئەگىپ، يارغول تەرەپ بىلەن ماڭغان ئىدى. ئۇلار بىر تۈگمەنگە چۈشتى، ۋاقىت ئاش ۋاقتى بولغان ئىدى. يولۇچىلار ئاتتىن چۈشۈپ، ئاتلىرىنى قاڭتىرىپ باغلاۋاتقاندا، ئىسرايىل تۈگمەنچى يېقىنلاپ كەلدى. بۇلار سالاملىشىپ تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن تۈگمەنچى:

— نەدىن كەلدىڭلار، مېھمانلار؟ — دېدى.

— لۈكچۈندىن چىقتۇق، — دېدى ئىلىپ زور.

— ۋاھ، مېنىڭ دوستۇم بار يەردىن كەلگەن ئىكەنسىلەر. دە! باشى، ھوي ئاپىسى، كىگىز ئېلىپ چىقىڭلار، چاپسان چاي تەييارلاڭلار! — تۈگمەنچى ۋارقىراپ يۈرۈپ ئورۇنلاشتۇردى،

تۈگمەنچىنىڭ ئوغلى ئىسمايىل يوغان بىر پارچە قارا كىگىز ئەكېلىپ سايغا سالدى ۋە مېھمانلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— ئۇكۇلۇرۇم، نەگە كېتىۋاتقان بالىلار سىلەر؟ — دېدى ئىسرايىل.

— بىز كۇچار تەرەپكە كېتىۋاتىمىز، — دېدى مۇتىلاقارى.

— بوپتۇ، ھەممىڭلار ياش بالىلار ئىكەنسىلەر، بېرىپ كورۇپ كېلىڭلار. ياش ۋاقىتلاردا كورۇۋالغىنىڭلار قالىدۇ، — دېدى ئىسرايىل.

تۈگمەنچىنىڭ ئوغلى ئىسمايىل بىر چوگۈن چاي

كۆتىرىپ كەلدى. قىزى داستىخان سېلىپ، نان كەلتۈرۈدى. يولۇچىلار كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇپ ناشتا قىلىشتى.

يولۇچىلار چايدىن كېيىن بىر پەللە ئۇخلاپ ئويغانغاندا چۈش قايرىلغان ئىدى. تۈگمەنچىنىڭ ئايالى ئوخشىتىپ بىر قازان ئاش تەييارلىغان ئىكەن، يەنە داستىخان سېلىندى. تۈگمەنگە ئۇن تارتقىلى كەلگەن باشقا كىشىلەرمۇ داستىخانغا تەكلىپ قىلىندى. ئۇنىڭغا يېقىن ئادەم بىرلىكتە تاماق يېيىشتى. تۈگمەنچى ساھىپخان سۈپىتىدە مېھمانلىرىنى تاماققا تەكلىپ قىلغاچ سۆزلەشكە باشلىدى:

— سىلەر لۈكچۈن تەرەپتىن كەلدۈق دېدىڭلار. مەن ئەمدى دوستۇمنى سوراپ كۆرەي. مەن ئۇ دوستۇم بىلەن تېخى يۈز كۆرۈشمىگەن بولسامۇ، ئۆزەمچە دوستۇم دەپ يۈرۈيمەن. ئۇنىمە دەيدۇ، مەيلى نىمە دېسە دەۋەرسۇن. مەن ئۇنىڭغا يېقىن. ئۇ دوستۇمنىڭ ئېتى موللازەيدىن. لۈكچۈن تەرەپتە بار دەيدۇ. سىلەر تونۇيدىغانسىلەر، قانداقراق ئادەم، ماڭا بىر تونۇشتۇرۇڭلارچۇ!

— موللازەيدىن دېگەن ئادەم بارلىغى بار، لېكىن بىز تېخى كۆرمىدۇق. كۆپىنچە پارىڭىنى ئاڭلايمىز، — دېدى مۇتىللاقارى چاندۇرماستىن.

— تۈگمەندە ئادەم ئۈكسىمەيدۇ، — دېدى تۈگمەنچى ئەھۋالنى تونۇشتۇرۇپ، — ھەممە ئادەم موللازەيدىننىڭ گېپىنى قىلىشىدۇ. نەچچە كۈن بۇرۇن ئىككى ئادەم كېلىپ، كەپتەر قوغلاپ كېتىۋاتىمىز، دەپ توخسۇن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارمۇ موللازەيدىننىڭ قىزىق پاراڭلىرىنى قىلىپ كۈلدۈرۈپ ئۆتتى. ئۇنىڭ پاراڭلىرىنى تولا ئاڭلاپ، ئۆزەمچە

ئۇنى دوست تۇتۇۋالدىم. بىر كورسەم دەيدىغان ئارمىنىم بار. تۇگمەنگە كەلگەنلەردىن كوپ ئېيتىپ بەردىم. كېلىپ بىر نەچچە كۈن مېھمان بولۇپ كەتسۇن، دىسەم كەلمەيۋاتىدۇ. بۇيەر تۇگمەن بولغان بىلەن سۈيى بەلەن، دەل - دەرەخ قويۇق، تاغنىڭ ئېتىكى سورۇن جاي. باغدا ھەممە مىۋە بار. كېلىپ بىر نەچچە كۈن ئويناپ كەتسە نىمە زىيىنى؟

— تولا ئارزۇ قىلغۇدەكمۇ ئادەم ئەمەس. — دىدى لەتىپ زور.

— ياق، ياق. ئۇنى بەك پاراكچى دەيدۇ. ئاياللار ئۇنى كورۇپ، موللازەيدىن گەپچى دىسە، ئىلىۋالمىسۇن تەيجى، دەپ ئوتۇپ كەتكۇدەك. ها - ها - ها... ئۇنىڭدا گەپ دىگەن تەييار تۇرىدىكەن، — تۇگمەنچى قىزىشىپ سوزىنى داۋام قىلدى، — ئاڭلىسام ۋاكلار بىلەن قاتتىق تۇتۇشىدىكەن. مېنىڭچە ۋاكلارغا يېقىنلاشقىلى بولمايدۇ. ئۇلار بىلەن ئىتنىڭ نىمە پەرقى؟ "ئېيتىشمىغىن ئەرباپ بىلەن، چىشلەپ ئالۇر ھەرباپ بىلەن" دىگەن گەپ بار. موللازەيدىن دوستۇمنى چىشلەپ قويمىسۇن دەپ ئەنسىرەيمەن.

— موللازەيدىنمۇ ئۇزىنى ئۇكا يىلا چىشلىتىپ قويماس! — دىدى موللازەيدىن كۈلۈمسىرەپ.

— شۇنداق بولسىمۇ ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ خۇيى ئەسكى. بىز مانا شۇنداق يىراق يەردە، تۇرساقمۇ، ۋاكلارغا كوز ئالايتىپ قارىيالمايمىز.

غىزا ئىچىلىپ بولدى. كۈن قايرىلىپ كەچ پېشىن بولۇپ قالغان ئىدى. مۇتىللا قارى لەتىپزور ئىككىسى بېرىپ ئاتلارنى سۇغۇرۇپ، ئىگەرلىدى. خۇرجۇن - قاچىنى ئارتىپ

مېڭىشقا تەق بولغان پەيتتە، توگمەنگە يەنە ئىككى ئاتلىق يولۇچى كەلدى. بۇلار ئاتلىرىدىن چۈشۈپلا:

— ئاداش موللازەيدىن، ئېيتماي كېتىپ قاپسەن، قانداق قىلغىنىڭ بۇ؟ — دېدى غوجاخمەت تومۇرچى — ئەھۋالدىن قارىغاندا بۈگۈن باشقىچىلا، قىلىچىنىڭ بىسىدەك كەسكىن ئەھۋال. ھەممىلا يەردە دوغا، كاھلار سالجا تارقاپ كەتكەندەك يۇرۇشىدۇ. ئابدۇرېھىم قارى بىلەن ئىككىمىز ھېچكىمگە تۇيدۇرماي، ئىزىڭنى ئىزلەپ كەلدۇق.

— ئۇكۇلۇروم، سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا موللازەيدىن بارمۇ؟ قېنى، قايسىڭلار، شۇ؟

ئىسرائىل تۈگمەنچى كېلىپ موللازەيدىن بىلەن كۆ-رۈشتى ۋە بىر ھازاغىچە گەپ-سۆز قىلالماي:

— ئىنىم، موللازەيدىن دېگەن سەنمۇ؟ ئەتىگەندىن شۇنچە گېپىڭنى قىلسام جىم تۇرۇپسەنا! ھەي ئاپسى، ھەي ئاپىسى، چاپسان كەل، موللازەيدىننى كۆرۈۋال. ئىسمايىلغا ئېيت، باغدىن ھېلىقى بورداق قويىنى ئېلىپ چىقسۇن.

— رەھمەت ئاكا، سىزنى جىق بىسەرەمجان قىلدۇق، دېدى — موللازەيدىن سەممىي يېقىنلىق قىلىپ.

— ئەمدى ئىختىيار مەندە. سېنى قويۇۋەتمەيمەن. مەن سىلەرنى بىر كېچە قوندۇرىمەن.

— رەھمەت ئاكا، كۆڭلىڭىز تىگىل بولدى، — دېدى ئابدۇرېھىم قارى ئوتتۇرىغا كىرىپ، — ھازىر سىز مېھمان قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس. ھازىرقى ۋاقىت قىلىچىنىڭ بىسىدىن ئىتتىك. بۈگۈن موللازەيدىننى تۇتىمىز دەپ ئۈكچۈن ۋاڭ 30

ئادەمنى ئات بىلەن پۈتۈن يۇرتقا چاپتۇردى. موللازەيدىننى تۇتۇپ بەرگەنگە بىر يامبۇ، خەۋەر قىلغانغا بەش سەرتەڭگە بېرىمىز دەپ جارسىلىنىۋاتىدۇ. جارچىلارنىڭ ئالدى ھازىر تۇرپان بازىرىغا يېتىپ كەلدى. بىز ئەمدى بۇيەردە موللا زەيدىننى مېھمان قىلىمىز دەپ تۇتۇۋالساق، ۋاڭغا تۇتۇپ بەرگەن بولامدىمىز؟ مېنىڭچە ھەممىمىز بۇئادەمنى چاپسان ماڭدۇرۇۋېتىشىمىز تۈزۈك، موللازەيدىننى توخسۇنغا ماڭدۇرۇۋې-تىپ قالغانلىرىمىز تەرەپ - تەرەپكە تارقاپ كەتسەك، ھەممى-مىز ئېتىمىزنى موللازەيدىن دەپ ئاتاپ، ئۇچ-رىغانغا دەپ ماڭساق، ۋاڭ ئادەملىرىنىڭ بېشى گاڭگىراپ قايسى موللازەيدىننى تۇتىدىغانلىقىنى بىلەلمەي قالىدۇ. شۇن-داق قىلساق قانداق؟

ئابدۇرېھىم قارىنىڭ سۆزى ھەممىگە ماقۇل كەلدى.

— ۋاڭنىڭ ئادەملىرىنى قوغلاشمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. بولىدۇ، چاپسان مېڭىپ كەتسۇن. لېكىن، يانغان ۋاقتىڭدا بىر قانچە كۈن مېھمان بولمىساڭ رازى بولمايمەن، — دېدى تۆگەنچى.

— بولىدۇ ئاكا، چوقۇم كېلىمەن، خاتىرجەم بولۇڭ، — دېدى موللازەيدىن.

غوجاخمەت تۆمۈرچى يېنىدىن بىر پىچاقنى چىقىرىپ موللازەيدىنگە يېقىنلاپ كەلدى ۋە:

— دوستۇم، ساڭا بۇ پىچاقنى يوللۇق تۇتىمەن. ئۆزەم سوققان پىچاق. يېنىڭغا ئېسىۋال، يولدا ھەمرا بولىدۇ، — دېدى.

— ئېسىمايىل، ئۆيدىكى قامچىنى ئېلىپ چىق، — دېدى تۆگەنچى ئوغلىغا بۇيرۇق قىلىپ.

— مەن قۇرۇق كەلدىم، — دېدى ئابدۇرېھىم قارى، — لېكىن سوغات ئورنىدا بىر نەچچە كۇبلېت «مۇرەببە» يازغاچ كەلدىم، ئوقۇپ بېرىپ خوشلىشىمەن.

ئابدۇرېھىم قارى بىر پارچە سامان قەغەزگە يېزىلغان شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

ياش قىران بۇركۈت ئىدىڭ ئالەمنى ھەيران قىلغۇدەك،
كۈچلىرىڭ رۇستەم ئىدى، تاغلارنى تالقان قىلغۇدەك،
كەڭ زېمىن - ئاسماندا ئۇچساڭ ھاۋادا پەرقىقىپ
گاڭ قانات لاچىن ئىدىڭ، دۇنيانى سەيلان قىلغۇدەك،

سەيلە قىلساڭ بۇزېمىن ئاستىڭدا تاغلار ياتىدۇ،
چولگە چۈشكەن ئاينە ئوخشاش كول سۈيى كوزچاقىدۇ،
ياپ - يېشىل ئورمان ئارا، دەريا سىماپتەك ئاقىدۇ،
شۇقەدەر دەۋران ئىدىڭ، ئەركىڭدە جەۋلان قىلغۇدەك.

كوزلىرىڭ نۇرلۇق چىراق، چاقماق كەبى ئوتلۇق ئىدى،
چوڭ تەبىئەت باغرىدىن ئىزدەنگىنىڭ قۇتلۇق ئىدى،
شۇم نىيەت چىل بورىلەر سەندىن قۇتۇلغان يوق ئىدى.
جۇت ئىدىڭ ۋەھشى ۋە ياۋۇزلۇقنى قىرغىن قىلغۇدەك.

يۈرۈگۈڭ ئوتلۇق سىنىڭ تەمسالى بىر ۋىژدانى كان،
ھەق ئۈچۈن سوزلەر ئىدىڭ مىڭ مەرتىۋە كەتسە بۇ جان،
ھىچ ۋاقىتتا ۋاي دىمەستىڭ قانچە كوپ تارتساڭ زىيان،
مەرت ئىدىڭ، قەيسەر ئىدىڭ ياۋنى پەرىشان قىلغۇدەك.

لوقما گوش بەرگەيمۇ دەپ ئۇۋچىغا تايغان بولمۇدۇق،
ياكى خوش - خوش ئېيتقىلى كەتش ئاستى پالقان بولمۇدۇق،
بى باھا ئومرىڭ سېنىڭ كەززابى يالغان بولمۇدۇق،
كوپ سېنىڭ خىسلەتلىرىڭ زالىمنى ۋەيران قىلغۇدەك.

ئەسلى زاتىڭدىن زىمىن مۇلكىدە مەۋجۇتتۇر تېنىڭكە
بۇ ۋەتەن تۇپراغىدا زەررە تورەلگەندۇر جېنىڭ،
پاك بۇلاق تاغ سۇلىرىدىن ھاسىلى بولغان قېنىڭ،
يۇرىگۇڭ بەكمۇ ئىسسىل، ئالەمگە نۇران بولغۇدەك.

بورىلەر بەلكى يۇگۇردى سېنى تۇتماق قەستىدە،
شۇڭا بىز خوش ئېيتىمىز يىغلاپ تۇرۇپ يول ئۇستىدە،
نەگە بارساڭ ئەل سېنى كۇتكەي بازارۇ - رەستىدە،
سەن قەدىرلىك زاتىمىز، ھەرجايدا مېھمان قىلغۇدەك.

مەيلى دوستۇم بۇ مەكاندىن بىر مەھەلگە زادى كەت،
چول ئارا كارۋان بولۇپ خەلقىم بىلەن ئابادى كەت،
نائىلاج خوش ئېيتىمىز يول ئۇستىدە ئازادى كەت،
تەۋسىپىڭ بىتمەس رەھمى قانچە داستان قىلغۇدەك.

— بارىكاللا!... — دېدى تۇگمەنچى كوزىگە ياش ئېلىپ، — باشقا سوزىڭىڭ لازىمى يوق. دۇئا بېرەيلى يولغا چىقىپ كەتسۇن. قېنى ھىلىقى قامچا، — ئۇ ئىسمايىلنىڭ قولىدىن قامچىنى ئېلىپ موللازەيدىنگە تۇتقازدى، — ئېلىۋال، ساڭا تۇتقان يوللۇغۇم بولسۇن. خوش قېنى ياخشىلار، ئامىن!..

دۇئادىن كېيىن موللازەيدىن ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ توخسۇن تەرەپكە يۇرۇپ كەتتى.

ئىككىنچى قىسىم

(1)

موللازەيدىن توقسۇن يولىدا بوراندا قالدى. تۇرپان بىلەن توقسۇن ئارىلىقىدىكى دادۇك دېگەن يەردە بوران ئاجايىپ قاتتىق چىقاتتى. بۈگۈنكى بورانمۇ بوش چىقمىدى. گويا موللازەيدىننى ئات بىلەن قوشۇپ ھاسا دەشتىگە ئۇچۇرۇپ كېتىدىغاندەك كۈچ كۆرسىتەتتى. بوران ئۇچۇرۇپ كەلگەن قۇم - توپىلار كۆزنى ئاچقىلى قويمايتتى. لېكىن ئات جانىۋار يولدىن چىقماي ئۆز ئىگىسىنى دادۇكقا يەتكۈزۈپ كەلدى.

بۇ يەردە ئاران بىر ئېغىزلا ئۆي بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر يالغۇزچى بوۋاي تۇراتتى. بۈگۈن بۇ يەرگە يېقىن ئارىدىكى بىر پادىچى كېلىپ بوۋاي بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغانىنىڭ ئۈستىگە موللازەيدىن كىرىپ كەلدى.

- كەل يولۇچى، - دېدى بوۋاي بېشىنى ياستۇقتىن كۆتۈرۈپ يولۇچىغا قاراپ، - بوران دەك قاتتىق چىقتى. قانداقمۇ يېتىپ كېلىۋالدىڭ؟ - دېدى.

- چىنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىماي بوراندا يول ماڭغىنىڭ نېمىسى؟ - پادىچىمۇ ئىچى ئاغرىپ سوراپ قويدى.

- نېمە ئامال، كېلىۋاتسام بوران چىقتى، نېمىشقا چىقتىڭ دەپ سوراپمۇ قويماستىن كېلىۋەردىم، - موللازەيدىن بۇ جاڭگال ئادەملىرىگە جاۋاپ بېرىپ كۈكۈم قالاپ قويغان ئوچاق ئالدىغا ئولتۇردى.

— سوراققا تارتمىغىنىڭ ياخشى بوپتۇ، — دېدى
زېرىكىپ پاراڭ سېغىنىپ قالغان پادىچى ۋە ئالدىرىماي
ھېكايە سوزلەشكە باشلىدى، — بىزنىڭ توخسۇن دېگەن
يۇرتتا بوران تولا چىقىدۇ ھەم قاتتىق چىقىدۇ. شۇڭا يۇرت-
تا بوران بىلەن ئۇرۇشۇپ كورگەن ئىشلارمۇ بولغان. ئوتكەن
يىلى ئەتىياز قاتتىق بوران چىقىپ كېتىپ، بىر دېھقاننىڭ
تېرىپ قويغان بۇغدىيىنى ئېلىپ كېتىپتۇ. ئوسۇپ بىر غېرىچ
بولغان بۇغداينى ساپان ئىزىغا يەتكۇزۇپ توپىسى بىلەن
قوشۇپ ئېلىپ كەتكەندە، دېھقان بۇ زىيانغا چىداپ تۇرالماي،
بوراننى تىللاپتۇ: ”سەن نىمانچە رەھىمسىز، مەن بىچارىنىڭ
بۇغدىيىمنى ئېلىپ كەتكىچە ساينىڭ تېشىنى ئۇچۇرۇپ كەتسەڭ
بولمامدۇ؟“ دەپ تۇرۇشىغا، بوران تېخىمۇ قاتتىق چىقىپ،
دېھقاننىمۇ ئۇچۇرتۇپ ئېتىزنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاپىرىپ قويۇپتۇ.
”بۇغداينىمۇ ئال، ئەمدى مېنى نەگە ئېلىپ بارماقچى؟“
دەپتۇ خاپا بولغان دېھقان ۋە بورانغا قارشى قولىدىكى
ھاسا تايىقىنى ئېتىپتۇ. قاتتىق بوران بۇ تاياقنى قايتۇرۇپ
كېلىپ دېھقاننىڭ پاقالچىقىغا ئۇرۇپتۇ. دېھقاننىڭ تېخىمۇ
ئاچچىقى كېلىپ: ”مۇنداقمۇ يۇزۇڭ قېلىن بولامدۇ، تۇفى...
يۇزى يوق!“ دەپ بورانغا قارشى تۇكۇرۇپتۇ. بوران
تۇكۇرۇكنى قايتۇرۇپ كېلىپ يەنە دېھقاننىڭ يۇزىگە ئۇرۇپتۇ.
ئەگەر سەنمۇ يولدا كېلىۋېتىپ بوراننى سوراق قىلغان بولساڭ،
سېنىڭمۇ كوڭلۇڭ ئاغرىغان بولاتتى. تېچ ماڭغىنىڭ ياخشى
بوپتۇ. تۇرپاندىن كەلدىڭمۇ؟ نەگە كېتىپ بارىسەن ئاداش؟
كەينىڭدە ئادەم قارىسى كورۇنمىدىمۇ؟ مۇنداق بوران چىققان

كۆڭلىرى يەمشىلىك بىر نەچچە كانتو ① بار. شۇلار كېلىپ پادىدىن كالا ئوغرىلايدۇ. شۇڭا سوراپ قويدۇم.

— بوراندا كەينىمگە قارىغۇدەك ھالىم قالمىدى، مېنىڭ ئارقامدىن كەلسە ۋاڭنىڭ دوغىلىرى كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم يوق، — دېدى موللازەيدىن.

— دوغادىگەن بوراندا يول ماڭمايدۇ، — دېدى بوۋاي، — ئۇلار بوران چىققىسا بىرسىنىڭ ئويىگە كىرىپ ياتىدۇ.

چوققا قويغان چوگۈن قايناپ تاشتى. بوۋاي چوگۈننى ئوتتىن تارتىپ، تۇۋاق ئۈستىگە كۈم-تۈرۈپ قويغان غېدىر ② قاچىلارنى ئوڭدا قىلىپ قايناقسۇ قۇيۇپ دېدى:

— بىزنىڭ نانلار گاڭ قوناق. بىزنىڭ توخسۇننىڭ قوناق نانلىرى داستىخانغا قويساڭ كۈلۈپ تۇرىدۇ. كۆڭلىدە ھېچقانچە يامانلىغى يوق. يەيمەن دېسەڭ ئەكىلىمەن.

— خۇرجۇندا نان بار، — موللازەيدىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئات ئۈستىدىكى خۇرجۇننى ئېلىپ كىرىپ، توقاش نانلارنى ۋە بىر خالتا قۇرۇق ئۈزۈمنى توكتى. ئۈچ كىشى بىر چوگۈن چاي بىلەن ئولتۇرۇپ ئۈزۈم پارلاپ نان يېدى. نان بىلەن ئۈزۈم تەڭلا خورىدى. پادىچى سەل خىجىل بولغاندەك ئارىلاپ سوزلەپ قوياتتى:

— ئاداش، بىز توخسۇنلۇقلاردا: ئاق نان بولسا، تو-

---

① كانتو — ئوغرى

② غېدىر — ھېجىر.

يۈپ ئىمىشقا، دەيدىغان بىر سۆز بار. سېنىڭ ئېنىڭىنى جىق يەپ قويدۇق.

— كېرەك يوق. يەڭلا. يېشىل ئۈزۈم بىلەن نان يىسە پەيغەمبىرىمىزنىڭ بىر سۈننىتى ئادا بولغۇدەك، تارتىنماي جىقراق يەپ، جىقراق ساۋاپ تاپماسىلەر!...

— ۋاھ. ئەجەپ ئوبدان ئىشكەن! ئۈزۈملا بولسا، راسا ئاداقىلىدىغان سۈننەت ئىكەن، — دىدى بوۋاي بىر سىقىم ئۈزۈمنى بەخۇدۇك ئاغزىغا ئېتىپ.

— بىزغۇ سۈننەتلەرنى ئادا قىلالماي جاڭگالدىلا ئوت-كۈدەكمىز. چاپاننى پۈتۈن قىلالمىغان يەردە ئۈزۈمگە نەدىكى پۇل دەيسەن؟ خەقنىڭ كالىسىنى بېقىپ، ئولگەن، يۈتكەننى تولەپ بېشىمنى كوتىرەلمەيمەن. يۇرتتا خەقلەر ئوكىلا باي بولۇپ يۈرىدۇ. خۇدايى تائالا ماڭا بۇ كەمبەغەللىكنى كو-تىرە بەرگەندەك، زادىلا قۇتۇلۇپ كېتەلمىدىم.

— 30 يىل بولدى، مۇشۇ جاڭگالدا يانتاق چاپىمەن، خوتۇن - بالىلىرىممۇ يوق. ئوزەم يالغۇز تۇرىمەن، — بوۋاي ئوز ئەھۋالىنى تونۇشتۇرماقچى بولغاندەك سوزىنى داۋام قىلدى، — يۇرتقا بارغىم كەلمەيدۇ، يىلىغا نەچچە مىڭ ساپ يانتاق چېپىپ قويسام لازىم بولغانلار كېلىپ هارۋىسىغا بېسىپ ئېلىپ كېتىدۇ. بىر هارۋىسى بىر كۇرە قوناق. مۇشۇ قوناققا يولىنىپ كۈنلەر ئوتۇۋاتىدۇ. يۇرتتا بولغىنىم بىلەنمۇ كۈنۈم ئوخشاش. يەنىلا يوقسۇزلۇق. ئۈنىڭ ئۈستىگە بايلارنىڭ قوساق كوپۈكى بولۇپ تۇرىدۇ. ئاشۇ قوساق كوپۈكىنى كورمەي دەپلا جاڭگالغا چىقىۋالغان ئادەممەن.

— ئاخۇن - موللىلار ئۇشۇيلا باي بولۇپ كېتىدۇ، ئۇ-لارنىڭ ئوقۇيدىغان دۇئاسى باشقا بولامدىكىن دەيمەن، — دىدى پادىچى كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىزدەك قارا تۇرۇك ئادەم-لەرگە باي بولىدىغان دۇئانى ئۆگەتمەي، ئۇزلىرى باي بول-دىغان دۇئانى ئوقۇپلا ئۇشۇ باي بولۇپ كەتىسە كېرەك!

— سىلەر ئۇلارنىڭ ئۆگەتكەن - ئۆگەتمىگەنلىگىگە قارى-ماي خۇدادىن تىلەڭلار، — دىدى موللازەيدىن ۋە بۇۋاي بىلەن پادىچىغا دۇئا ئۆگىتىشكە باشلىدى، — خۇدادىن تىلى-گەندە ئاغزىڭلارنى چوڭ ئېچىڭلار - دە: «ياخۇدا رەززاق، جىق بەرمىسەڭمۇ ئازراق، سۈيى ئۇلۇغ كارىزدىن توققۇز، چوڭ سۇ تۈگمىنىدىن ئوتتۇز، پارچە - پۇرات خەشلىگىلى بىرەر چازا ① تەڭگە» دەڭلار. مۇشۇنداق يوغان چىشلىسەڭلار، بىر گەپ بولامدۇ؟

ئۇلار بۇ دۇئانى ئاڭلاپ بىر ھازا كۈلۈشتى. كەچ بول-غانسېرى بوران تېخىمۇ كۈچەيدى. گۈپۈلدەپ چىقىۋاتقان بو-ران تاملارنى تىترىتەتتى. موللازەيدىن قونۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇلار كوز يورۇغىدا ئاتنى جايلاپ قويۇپ، بالدۇرلا يېتىپ ئۇخلاپ قېلىشتى.

بوران تاڭغا يېقىن توختىدى. موللازەيدىن تاڭ ئاتـ-قاندا ماڭماقچى بولغاندا، پادىچى موللازەيدىنگە بىر ئىش تاپشۇردى:

---

① چازا — ھارۋىغا ئورنىتىپ پاختا، سامان قاچىلايدىغان چوڭ توقۇلما.

— بۇيىل ئەتىياز توخسۇندىكى تاجەك باينىڭ بىر كالىسى شىرەمدە ① پاتقاقتا تىقىلىپ قالغاندا يالغۇز ھېچ ئامال قىلالمىدىم. مەندىن باشقا ئادەم بولمىغاندىن كېيىن، كالا ئۆلۈپ قالدى. تېرىسىنى سويۇپ ئېلىپ قويدۇم. خاپا بولمىساڭ، شۇ تېرىنى ئالغاچ كېتىپ، ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ بەرسەڭ بەك خوش بولاتتىم. ئۆزەم بارايدىسەم، بۇيەريالغۇز قالىدۇ.

— ئۇباي قانداقراق ئادەم، ئاپىرىپ بەرسەم ئالامدۇ؟

— ئۇباي راسا پىششىق، ئالقىنىنى يالايدىغان ئادەم. شۇنداق بولسىمۇ ئالماي ئىلاجى قانچە!

موللازەيدىن كالا تېرىسىنى بوكتەرلەپ، پادىچى ۋە بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ يۈرۈپ كەتتى. توخسۇنغا بېرىپلا باينىڭ ئۆيىنى تېپىپ ئامانەتنى تاپشۇردى. لېكىن باي ئۇنىڭغا قاتتىق خاپا بولدى:

— مەن تىرىك كالا قوشقان. تېرىنى نەدىن ئېلىپ كەلگەن بولساڭ شۇ يەرگە ئېلىپ كەت!

— جان باريەردە قازابار - دە، دېدى — موللازەيدىن تېرىنى تاشلاپ بېرىپ.

— قازانى مېنىڭ كالامغىلا ئەۋەتىپتىمۇ؟ ئەجەپ باشقىلارنىڭ كالىسى ئۆلمەي، مېنىڭ كالام ئۆلەمدىكەن!

---

① شىرەم — توخسۇندىكى پادا باقىدىغان جاڭگال.

— مەن كىشىنىڭ ئامانىتىنى ئېلىپ تاپشۇرغۇچى. مېنىڭچە بولغاندا پايدىنىڭ ھەممىسىنى ساڭا ئەۋەتىپ، ئۆلۈم-يېتىم، زىيانىنى باشقىلارغا ئەۋەتكەن بولسا بەك ياخشى بولاتتى. بىراق خۇدايىم بۇنى بىلمەي قاپتۇ، — دېدى موللازەيدىن مەسخىرىلىك كۈلۈپ.

— ئارتۇق گەپ قىلما، ماڭا قۇرۇق تېرىنىڭ لازىمى يوق، كالا ئالىمەن. ئەگەر ياق دېسەڭ قازىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىمەن!

— بارساق - بارايلى، قازى ئادەم يېمەيدىغۇ!...

شۇنداق قىلىپ تاجەك باي بىلەن موللازەيدىن قازىنىڭ ئالدىغا باردى. قازى بىر قۇر سوراپ ئەھۋالنى ئېنىقلىغاندىن كېيىن ھوكۇم چىقاردى:

— كالا پاتقاققا پېتىپ قېلىپ ئۆلدى دېگەن سۆز ئىناۋەتسىز. شەرىئەتتە ھەرقانداق ئىشقا توت مۇسۇلماننىڭ گۇۋالىقى بولۇشى شەرت. شۇ سەۋەپتىن پادىچى كالىنى تولىشى كېرەك!

— ھوكۇملىرى توغرا ئەمەس، — دېدى موللازەيدىن قازىنى مەسخىرە قىلغان ھالدا، — شىرەم جاڭگاللىرىدا گۇۋالىقتىن ئۆتكۈدەك ئادەم نەدە تەييار تۇرۇپتۇ؟ كالا پاتقاققا پېتىپ قالغاندا توت مۇسۇلمان ئەمەس، بىر مۇسۇلمان بولسىلا ئۇنىڭغا ئۆزى قوشۇلسا، بىرسى باشتىن، بىرسى قۇيرۇقتىن تارتىپ كالىنى قۇتقۇزۇۋالغان بولاتتى. جاڭگالدا ياردەملىشىدىغان بىرەر ئادەمنىڭ يوقلۇقىدىن كالا ئۆلدى. بۇنى قازا دېمەي بولامدۇ؟

قازى ئاچچىقلىنىپ:

— شەرىئەت ھۆكمىگە پۈتمەيدىغان جاھىل مۈرتەد، يوقال كۆزۈمدىن! ساڭا ئوخشاش مۈرتەد ئۆلسەڭ نامىزىڭنىمۇ بارمايمەن. يوقال كۆزۈمدىن! — دېدى.

— ئاخۇنۇم سەۋرى قىلسىلا، ئۆزلىرى ئاز كەم 70 ياشقا بېرىپ قاپلا. مەن بولسام ئەمدى ئوتتۇزدىن ئۆتتۈم. مېنىڭ جىنازامغا بارمەن دېگەنلىرى يەتتە ئۇخلاپ بىر چۈش كۆرگەن بىلەن باراۋەر. مەن ئۆلگەندە ئۆزلىرى تۇپراققا ئايلىنىپ كېتىدىلا، شۇنى بىلىپ قويسىلاكى، ئۆزلىرىدەك يالغان پەتىۋا چىقارغۇچى ئاخۇنۇم ئۆلسە، ئۇنداق ئادەمنىڭ جىنازىسىغا مانا مەنمۇ بارمايمەن، — موللازەيدىن سۆزىنى تۈگىتىپ قازىخانىدىن چىقىپ كەتتى.

قازى بىلەن باي نېمە دېيىشىنى بىلمەي، يەردىكى كالا تېرىسىگە قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى.

(2)

«مەن بىر ئەر ئىدىم، شۇنداق ئەر ئىدىم، كەسلەنچۈككە يۈگەن سالماي، دۆڭگە تارتماي بىر سەكرەپلا مىنىۋالىدىغان ئەر ئىدىم. بىر كۈنى ئىشىگىمنى ھاڭگىرتىپ، توقۇمىنى تاڭگىرىتىپ، تومۇغىنى قىرلاپ، ناخشامنى توۋلاپ ئالدىراش كېتىۋاتسام، كەينىمدىن بىرسى قىچقارغاندەك قىلدى. كىم بۇ دەپ كەينىمگە قارىسام، ئېقىندىكى تەتۈر توغان قولىنى پۇلاڭلىتىپ، جېنىنىڭ بىرىچە قىچقىرىۋاتقان ئىكەن. نېمە بولدۇڭ ئاداش دەپ يېنىغا بېرىپ سورىسام، سالام بېرىپ

مۇنداق دېدى: ئاداش، يېشىم چوڭلاپ قالدى، يىگىتلىك
ۋاقتىم ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ. شۇڭا ئۆيلەنمەكچى بولدۇم.
يەرتۆگمەننىڭ نېرىسى، دادۇڭنىڭ بىرىسىدىكى ئۆيتېمىنى ئالاي
دەيمەن. ئۇمۇ تىگمەن دەپ رازى بوپتۇ. هازىر ئوتتۇردا
ماڭىدىغان تۈزۈك ئەلچى يوق. خاپا بولماي تويى ئىشىمغا
ئەلچى بولۇپ مېڭىپ بەرسەڭ، خىزمىتىڭنى بىلىپ قالاتتىم.
داپ تاراڭلىغان، ئىشەك هاڭىرىغان يەردىن قالمايدىغان
ئادەمگە ئەلچىلىك راسا خوشياقتى. ماقۇل دېدىم. تويىغا
تەييارلىق ئىمزاڭ بارمۇ؟ بولسا، تۇرپاندىن تويلۇق جابدۇپ
كەلسەم بولاتتى دېسەم، پۇل جىق، بۇ يىل تاشقىن كەلگەندە
ئېقىپ كېلىپ سۈزۈلۈپ قالغان نۇرغۇن لاۋا - لاتقام بار،
چىڭداپ بىر هارۋا بېسىپ تۇرپاندا ساتساڭ پۇلىغا كەڭتاشا
تويلۇق جابدۇپ كېلىسەن دېدى. ماقۇل دەپ ئۆيگە بېرىپ،
كەسلەنچۇكنى هارۋىنىڭ ئىچىگە قوشۇپ، ئىشەكنى يېنىغا
چېتىپ كېلىپ، تەتۈر توغاننىڭ تويلۇققا توپلىغان لاۋا -
لاتقىسىدىن چىڭداپ بىر هارۋا باستىم - دە، قولاقچىنى
چوڭكۇرۇپ كىيىپ، ئۇزەمنى يەلپۈگۈچتە يەلپۈپ، ئاللا يارىمنى
ئېيتىپ تۇرپانغا قاراپ ماڭدىم. يولدا كېتىۋاتسام ئۈچ
كىيىك ئۇچرىدى. ئىككىسى ئورۇق، بىرسىنىڭ گوشى يوق.
ئورۇقلىرىنى قويۇۋېتىپ، گوشى يوقنى تۇتۇپ سويسام ئىككى
پاتمان گوش، توت پاتمان ياغ چىقتى. قازاننى نەدىن
تاپاي دەپ بىر ئۆيگە كىرسەم ئۈچ قازان تۇرۇپتۇ. ئىككىسى
چېقىق، بىرسى سۇنۇق. چېقىق قازاننى ئالماي، سۇنۇق

قازاننى ئالدىم. يەنە بىر ئويگە كىرسەم ئۇچ چىلەك تۇرۇپتۇ. ئىككىسى تۇشۇك، بىرسىنىڭ تۇۋى يوق. تۇشۇك چىلەكنى ئالماي تۇۋى يوق چىلەكنى ئېلىپ، سۇ تۇشۇپ قازاننى تۇشقازدىم. گوشنى سېلىپ راسا بىر كېچە قايناتتىم. گوش دىگەن مەر - مەز پىشىپ كېتىپتۇ. يىسەم چىشىم ئوتمىدى. توت پاتمان ياغنى كويدۇرۇپ ئوتتۇگۇمنى ياغلىسام بىر پايغا يېتىپ، بىر پايغا يەتمىدى. بۇ يامان بولدى دەپ يېتىپ ئۇخلاپ قاپتىمەن، پالاق - پۇلۇق قىلغان بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. چۇچۇپ ئويغانسام ئىككى پاي ئوتتۇك: ياخشى بولغىنىم ئۇچۇن مىنى ياغلىدى، سەن ئەسكى بولغىنىڭ ئۇچۇن ياغلىمىدى، دىيىشىپ مۇشتلاشقىلى تۇرۇپتۇ. ئاچچىغىمدا ئىككىسىنى ئىككى شاپىلاق ئۇرۇپ ئاجرىتىپ قويۇپ يەنە يېتىۋالدىم. ئەتىسى قوپسام بىر پاي ئوتتۇك يوق. ھىلىقى ياغلانمىغان ئوتتۇك باتناپ كېتىپ قاپتۇ. بۇنى ئىزلەپ يۇگۇرە - يۇگۇرە نەچچە دوڭ - نەچچە جاڭگاللىنى كېزىپ ئوينىڭكە يىنىگە چىقسام، قاچقان ئوتتۇگۇم تامنىڭ بۇلۇڭىدا يىغلاپ تۇرۇپتۇ. ئالداپ يۇرۇپ، كاپ قىلىپ تۇتتۇۋالدىم - دە، پاتاڭغا ئىككى شاپىلاق ئۇرۇپ پۇتۇمغا كىيىۋالدىم. ئەمدى ماڭاي دەپ ھارۋىنىڭ يېنىغا بارسام كەسلەنچۇك تۇرۇپتۇ، ئىشەك يوق. بۇ نەگە كەتكەندۇ دەپ ئوگزىگە چىقىپ قارىسام كورۇنمىدى. ئاندىن بىر كېسەكنى تىكلەپ قويۇپ، دەسسەپ تۇرۇپ قارىسام كوز يەتمەس ئىككى تاغنىڭ ئېرىسىدا، ھارۋامنىڭ بېرىسىدا تۇرۇپتۇ. تۇتۇپ كېلەي دەپ كېتىۋاتسام، يولۇمدا قورۇتلاپ كەتكەن مۇزلۇق ئۇچرىدى، ئۇنىڭ نالىسىغا

چىدىغىلى بولامدىغان! يامان بوپتۇ دەپ ئىچىم ئاغرىپ، يالاڭ چاپىنىمنىڭ يىرتىلغان يېرىدىن بىر پارچە پاختىنى سۇغۇرۇۋېلىپ كويدۇرۇپ مۇزغا بېسىۋېدىم، رەھمەت ئاداش خېلى ئارام تېپىپ قالدىم، دەپ مىننەتدارلىق بىلدۈردى. ئاندىن مەنمۇ ئويدە ئىككى پاتمان كىيىك گوشى يەپ ئۇس-ساپ قاپتىمەن، سۈيۈك بولسا ئىچىۋالاي دىسەم، خالىغان يېرىڭدىن ئىچىۋال، دىدى. پالتىنىڭ چۈلتىسى بىلەن مۇزنى ئۇرسام مۇز تېشىلمىدى، بىسى بىلەن چاپساممۇ بولمىدى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك دەپ ئويلىنىپ، كەينىمگە شوخ-شۇپ سەكرەپ كېلىپ بېشىم بىلەن بىر قويۇۋېدىم، مۇز تېشىل-دى. دوم يېتىپ راسا تويغىچە سۇ ئىچىۋېلىپ كېتىۋاتسام، گەدىنىمگە ئىسسىق شامال تەككەندەك قىلدى. سىلاپ كورسەم بېشىم يوق تۇرىدۇ. ئەستەغپۇرۇللا، بەڭۋاش بېشىم نەگە كەتكەن-دۇ؟ دەپ ئىزلەنسەم، بېشىم ھېلىقى سۇ ئىچكەن يەردە مۇز تېيىلىپ ئويناپ يۈرۈپتۇ. ئاچچىغىم نەدىن كەلدى، يۈگۈرۈپ بېرىپ بېشىمنىڭ قۇلىقىدىن تۇتۇۋېلىپ ئۇ كاچىتىغا بىرنى بۇ كاچىتىغا بىرنى ئۇرۇپ، جايىغا ئورنىتىپ، خۇداغا شۈكرى دەپ يولۇمغا كەتتىم. بېرىپ ئىشەكنى ئەكىلىپ، ھارۋىنىڭ يېنىغا چېتىپ تورپانغا قاراپ ماڭدىم. يەمشىگە يېقىن كەلسەم مۇز كەۋرەپ كېتىپتۇ. ئىشەك تېيىلىپ مىڭ تەسلىكتە ئوتتى. يەمشىنىڭ ئۆزىگە كىرسەم ئۈژمە پىشىپ مەيۋاغلاپ كېتىپتۇ. تويغىچە بىر قوساق يەپ، تورپانغا يەتكىچە يولدا قاتتىق زۇكام تەگدى. باشلىرىم چىڭقىلىپ ئاغرىپ، دىماقلىرىم پۈتۈپ

كەتتى. تۇرپان بازىرىغا كىرىپ ئۈششۈككە سالغان چۈجۈلە
(كۆك ئامۇت) يەپ بېشىمنى ساقايتتىم. تۇرپان بازىرىدا دۇ-
كانلار تاقىلىپ قاپتۇ. نېمە ئىش دەپ سورىسام، كوتى يوغان-
نىڭ قوسىقى ئاغرىپ قالغان ئىكەن، شۇنىڭدىن قورقۇپ دۇ-
كان ئاچمىدۇق، تەۋىپلارنى ئاپىرىپ كۆرسەتسەك، چۈچۈك
كېسەللى بولۇپ قاپتۇ دەيدۇ، كوتى يوغاننى چۈچۈگدەشكە تۇر-
پان مۇنارىدىن باشقىسى بىناپ كەلمەيدۇ، تۇرپان مۇنا-
رىنى قانداق يەتكۈزۈش توغرىسىدا ئويلىشىپ بېشى-
مىز قېتىۋاتىدۇ، دېدى. قورقماڭلار، مەن ئىلاج قىلىمەن، مې-
نىڭ بىر هارۋام بار، تۇرپان مۇنارىدەك ئۇنى كوتىرەلەيدۇ،
دېدىم. دەررۇ هارۋامنى ئاپىرىپ مۇنارنى بېسىپ بارسام
ئەسلىدە لۈكچۈن ۋاڭىنىڭ قوسىقى ئاغرىغان ئىكەن. نەچچە
مىڭ مو يەرنىڭ بۇغدىيىنى يالغۇز يەپ كاساپەتنىڭ قوساق-
لىرى كۆپتەك يوغىناپ كېتىپتۇ. راسا قەۋزىيەت تۇتۇپ كېتىپتۇ.
مۇنار بىلەن كېلىشتۈرۈپ چۈچۈگدىگەن ئىدىم، نەچچە يىلدىن
يىگەن - ئىچكەنلىرى شاقىراپ ئاققىلى باشلىدى. كەلكۈن
سۇدەك يوللارنى بېسىپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ بىر بالا -
قازا بولدى. مەن بۇ بالا - قازالاردىن قېچىپ،
تۇرپاندىن تويلۇق نەرسە - كېرەكلەرنى ئالماستىن
بۇ يەرگە يېتىپ كەلدىم. بۇ چاقىقا يەمشىدىن ئو-
تۇپ، دادۇڭغا يېقىنلىشىپ قالغاندۇ. مېنىڭ مەسلىھەتىم،
سىلەرمۇ ۋاقتىدا ئۇيلۇرۇڭلەرگە بېرىپ، ئىشىك - تۈڭلۈكنى
مەهكەم ئېتىپ، ئورەڭلارنى قوغدىماساڭلار، ۋاڭنىڭ بالا-
قازاسى سىلەرنىمۇ ۋەيران قىلىدۇ...“

موللازەيدىن ئولتۇرۇشلاردا «41 يالغان» نى ئېيتىپ تۈگەتكەندە، ئاڭلىغۇچىلار قاقاقلاپ كۈلۈپ، ئۆيلىرىگە تارقاپ كېتىشەتتى.

موللازەيدىن توخسۇندا بىر قانچە كۈن ئويۇن - تاماشا قىلىپ ئالتىشەھەر تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندە «41 يالغان» ئېيتقۇچىنىڭ موللازەيدىن ئىكەنلىكى ئاشكارىلاندى. بۇچاغدا بەزىلەر قاتتىق پۇشايمان قىلىپ:

— ۋاي ئىسىت، ھەجەپ بىلمەپتىمىز! توخسۇنلۇقنىڭ بۇرنى يوق، دىگەننى راستكەپتە! — دېيىشىپ تىللىرىنى تامشىپ قالدى.

موللازەيدىن ئاغى بۇلاق تاغلىرى ئىچىدە ئاۋازىنى بولۇشىغا قويۇۋېتىپ «گۇليار» ناخشىسىنى ئېيتىپ كېتىۋاتاتتى. چولنىڭ چولچە، تاغنىڭ تاغچە گۈزەللىگى بولىدۇ. دۇنيادا كۆركەمسىز ھېچقانداق تەبىئەت يوق.

ئاغى بۇلاق داۋىنىغا يەتكەندە غول تارلاپ، خۇددى شەھەر كوچىسىدەك كىچىكلەيتتى. ئاشۇ - تار غولنىڭ غەربىي تېمىدىكى تىكىن تېغىنىڭ يەردىن تەخمىنەن ئون نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتىكى بىر توشۇكتىن بىلەكتەك سۇ شاقىراپ چىقىپ يەرگە چۈشۈپ تۇراتتى. بۇ تەبىئىي مەنزىرە يىراقتىن ناھايىتى چىرايلىق كۆرۈنەتتى.

ماڭغان دەريا، ياتقان بورىيا. موللازەيدىن دەريادەك يول يۈرۈپ، كۆمۈش، قارا قىزىل، ئۇششاقتال مەنزىللىرىنى،

تۆۋلىغى يولىدىكى پاتقاقلىقلارنى، قاراشەھەر دەرياسى، دەڭىزدەك چىغلىقلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ، دەريانى باشە- گىچە يەتتى. تاشدەگىدە راۋرۇس بىر كۈن ئارام ئالدى.

دەريا شاقىراپ ئاقاتتى. موللازەيدىن دەريا ياقىسىغا چۈشۈپ تاماشا قىلدى. سۈكېچىپ باش - كۆزلىرىنى يۇدى. ئوچۇملاپ سۇ ئىچتى. ھەتتا بىرقۇر كوكلەك- تامبالىرىنى يۇيۇپ - تازىلاپ راۋرۇس ئارام ئالغاندىن كېيىن ئەتىسى ئەتىگەندە يەنە يولغا چىقتى.

ئېقىن بارغانچە تارىياتتى. سۇ بارغانچە ئىتتىكلەپ ئوقتەك تېز ئاقاتتى. دەريانىڭ شەرق تەرىپىدىكى بولۇق قىرچىن تاللار، خۇددى دەريا قېشىغا قويغان ئوسمىدەك كوپ - كوك بولۇپ كورۇنەتتى. ئېقىننىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئېگىز تاغ ئۈستىدە «تاھىر - زوھرە» نىڭ قەۋرىسى، ئىشقى - مۇھەببەتنىڭ ئەڭ يۇقۇرى پەللىسىدە تۇرۇپ موللازەيدىننى كۈزەتمەكتە، ئاللىقانداق ھىس - تۇيغۇ بەخىش ئەتمەكتە ئىدى.

موللازەيدىن «تاھىر - زوھرە» قەۋرىسىگە قاراپ، قانداقتۇ بىر خىل شېرىن ھىسلارغا بېرىلىپ، ئىختىيارسىز ناخشا باشلىۋەتتى:

قارا ئاتىم قارا يايلى
قارا - ئالا ئارغامچى،
ئىگەر - توقۇم يولدا قالدى،
قولۇمدا قامچى — ئايارەي قولۇمدا قامچى.

ئاخشا ئۈيتسام جاراڭلايدۇ
تاغنىڭ ئاراسى،
ماڭسام - ماڭسام كورۇنمەيدۇ،
يارنىڭ قاراسى — ئايارەي يارنىڭ قاراسى.

ئاي ئالدىمدا، كۈن كەينىمدە،
خىيالىم ئىچىمدە،
ئاتلار ئورۇق، يوللارىيىراق،
دەردىم ئىچىمدە — ئايارەي دەردىم ئىچىمدە...

— ۋاھ ... قورۇلغا يېقىنلاپ قاپتىمەن، — دىدى مولالازەيدىن ئوز ئوزىگە. تاشدەگىدە قورۇلدا (چازىدا) شەيخول ئىسلامنىڭ ئادەملىرى بار، بەك زالىم دەپ ئاڭلىغان ئىدى. شۇڭا ئۇ، قورۇلغا قانداق بىرىش توغرىسىدا تۇزەپ قويغان پىلانى بويىچە "ھەر ئىشتىمالغا قارشى" دەپ خۇرجۇندىن بىر يورۇش ئاپپاق ساقالنى ئىلىپ ئىڭىگىگە تاقاپ، بېشىغا سەللە، ئۇچىسىغا ئاق يەكتەك چاپان كەيدى...

قورۇلغا يېقىنلاپ بارغاندا، قاتتىق ۋاقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى:

— توختا، نەگە بارىدىغان قېرىسەن؟

ئاۋاز بىلەن تەڭ ئىككى ئادەم يوگۇرۇپ كېلىپ ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتتى. بۇ ئادەملەرنىڭ بىرسى چاشقان بورۇت، يەنە بىرسى كوسا، بېشىدا ئىككى يوگىمەش سەللە، ئۇشىنىسىدە دەرە بارئىدى.

— ئاتتىن چۈش، يەرگە چۈشۈپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرىسەن، — دېدى ئۇلارنىڭ بىرى، — بەش ئىمان يەتتە كەلىمىنى زىرۇ - زەۋەرلىرى بىلەن، ساكىن - تەشدىتلىرى بىلەن ئوقۇيسەن. ئەگەر توغرا ئوقۇپ بېرەلىسەڭ، مىلىڭ ھالالىغا تايىن تاپىدۇ، باج - خىراج تۆلەپ يولۇڭغا كېتىۋېرىسەن، ئەگەر توغرا ئوقۇپ بېرەلمىسەڭ، ئەللىك دەررە ئۇرۇپ، مىلىڭنى ھارامغا تايىن قىلىپ بەيتۇلمالغا ئالىمىز. بىز شەيخۇل ئىسلامنىڭ ئادەملىرى، قولىمىزدا شەيخۇل ئىسلامنىڭ مۇبارەك مۆھۈرلىرى بېسىلغان خەت - ۋەسىقىلىرىمىز بار. مۇسۇلمان بولغىنىڭ ئۈچۈن بويسۇنۇشۇڭ شەرت. ئاتتىن چۈش، ۋاقىت غەنىمەتتۇر!

— ھە... شۇنداق گەپمۇ؟ — دېدى موللازەيدىن.

— تولا گەپ قىلماي ئاتتىن چۈش. سېنى قېرى دەپ يول قويدۇق. ياش بولساڭ ئالدى بىلەن 20 دەررە ئۇرۇپ، ئىمان - ئىسلام ئېيتقۇزاتتۇق!

— بولىدۇ. ئاتتىن چۈشتۈم... خوش، ئەمرى ۋاجىپ دەپتۇرلەر، مەن 5 ئىمان، 7 كەلىمىنى ئوقاي. زىرۇ - زەۋەرلىرى بىلەن، ساكىن - تەشدىتلىرى بىلەن ئوقۇغاندىن تاشقىرى تەجۋىت - قائىدىلىرى بىلەن، ئىدغام - مەدغۇنلىرى بىلەن ئوقۇۋېتىپ ئەيىن (ع) ھەرپىنى تولۇق تەلەپپۇز قىلىش ۋاقتىدا ناۋادا گېلىمغا "ئەيىن - ع" تۇرۇپ قېلىپ، ھالاك بولسام سىلەر مەسئۇل بولامسىلەر؟ — دېدى موللازەيدىن ۋارقىراپ تۇرۇپ.

قاراۋۇللار ئىنىنىڭ بىر بىرسىگە قاراشتى. موللازەي-
دىن پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— خوش، بۇگەپ بۇيەردە تۇرسۇن. 2 - بىر مەسىلە، سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىكى ھوكۇمنامىدە، 5 ئىمان، 7 كەلىمىنى تەرەتسىز ئوقۇسا بولىدۇ، دەيدىغان ئىبارە بارمۇ؟ قېنى كورسىتىڭلارچۇ؟

قاراۋۇللار يەنە بىر بىرسىگە قاراشتى.

— خوش، 3 - بىرمەسىلە، سىلەرنىڭ تەرىتىڭلار بارمۇ؟

قاراۋۇللاردىن بىرسى تىلىنى چىقاردى.

— كەمىنە بەندە ئاللاغا قۇللۇق قىلىپ ئەسھابۇلكەپتە 17 يىل ئېتىكاپتا ئولتۇردۇم. تەرەتسىز يەر دەسسىمەيمەن. ئاشكارا بولدىلەركى، سىلەرقانچە يىللاردىن بۇيان يول توساپ، يولۇچىلارغا جەبرىزۇلۇم سېلىپ، بىتەرەت ئىمان ئىسلام ئوقۇتۇپ، ئوزەڭلارمۇ تەرەتسىز ئاڭلاپ، تاغدەك - تاغدەك زورگۇناھلارنى قىلغان ئىكەنسىلەر، پەيلىڭلاردىن يانمىساي يەنە بىتەرەت ئاڭلايمەن دىسەڭلار بولىدۇ، مەن ئوقاي، شەيتان ۋەسۋەسە سېلىپ ناۋادا ئازدۇرسا، بۇنىڭدىن ھاسىل بولغان گۇناھلار يەنە سىلەرگە بولسۇن، ماقۇلمۇ؟ ئەلاۋاكۇمۇت، تەككا سۇرۇت، بىرلىك كىسا، بىرلىك نىمە ئۇچۇن چاشقان بۇرۇت. مانا، مانا شەيتان ۋەسۋەسە سالغىنىغا قاراڭلار، نىمە دىگەن يامان، بۇنىڭ گۇناھى ئوزەڭلەرگە بولسۇن!... ئىبارا خۇدايا، بىلمەيتىمەن توۋا. بۇگۇن كېچە ئەسھابۇلكەپتە، ئىستىقامەت غارىدا دۇرۇدى مۇناجات، دۇرۇدى نىجات ۋە

قازىيەل ھاجات، ۋەراپەئۇددە رىجاتلىرىمنى ئۇقۇپ ئولتۇرسام،
تۇيۇق ئوجامنىڭ شېيخى سۇلايمان پەدەر ئالدىمغا يۈگۈرۈپ
كېلىپ، نەرز قىلدىلەركى: غارلاردىكى يىلان - چايانلار قوز-
غىلىپ، ھاۋۇزى باغراش، دەريائى باشەگىم تەرەپكە يول
تۇتتى، ۋەللاھۇ ئالەم شۇ تەرەپلەردە ئېغىر شەرئى خىلاپ
گۇنالىق ئىشلار بولۇۋاتسا كېرەك. بۇ يىلان - چايانلار شۇ يەرلەر-
گە بېرىپ گۇناسادىر قىلغان بەندىلەرنى جازالاش ئۈچۈن
كېتىۋاتىدۇ. ئۇزلىرىمنىڭ ئىجاۋەتلىك دۇئالىرىمنىڭ ھورمىتى-
بىلەن مەزكۇر يىلان - چايانلارنى ئۇزجايىغا قايتۇرۇپ، تىنچلان-
دۇرغان بولسىلا، دېدى. شەيخنىڭ تەلەۋىنى قوبۇل كۆرۈپ
دۇئاغا قول كوتەردىم. دۇئالىرىمنىڭ ئىجاۋىتىدىن يىلان - چا-
يانلار ئۇز جايلىرىغا ياندى. ھازەلقىياس بۇ تەرەپلەردە بۇن-
چە ئېغىر گۇنالارنى سادىر قىلغۇچى ئاجىز بەندى-
لەرنى جازادىن قۇتۇلدۇرغان بولدۇم. ئەلھال ئۇزەم كېلىپ
كوردۇمكى، بۇ گۇنالار سىلەرنىڭ پەيلىڭلاردىن جەزمەن بولغان
ئىكەن. ھالا مەن سىلەرنى زەھەرلىك يىلان - چايانلارنىڭ جازا-
سىدىن قۇتۇلدۇرغان ئىكەنمەن، ۋاپاغا جاپا بارمۇ دېسە
بىرگە ئىككى دېگەندەك، بۇگۇن سىلەر مېنىڭ يولۇمنى
توساپ بىھورمەتلىك قىلىۋاتىسىلەر، خەير، كېرەك يوق. مەن
ئەمدى يىلان - چايانلارنى توسمايمەن. سىلەرمۇ
ئۈرپەتانەگلەرگە پۇتۇلگەننى كورۇڭلار!

موللازەيدىن قوالنى كوزىگە تۇتۇپ، ئەسھابۇلكەپ
تەرەپكە قارىغان بولدى ـ دە، سوزىنى داۋاملاشتۇردى:

— هازىر غارلاردىكى يىلان - چايانلار دەل مۇشۇ تەرەپكە ھەملە قىلىپ، زەھەرلىك تىللىرىدىن ئوت چاچراپ تۇرۇپتۇ. يارەپ، خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن!... مەن قارىسام سىلەردە نە شەيخۇل ئىسلامنىڭ ھوكمى يوق، نە موللىلىقنىڭ ۋەزنى يوق. ئەگەر موللا بىز، سەللىگە يارىشا بىر نەرسە بىلىمىز دەيدىغان بولساڭلار، قېنى «يارەممەتكە چاپلىشىپ كەل» ئايىتىنى ئوقۇپ بېرىڭلارچۇ؟ سىلەر موللا بولساڭلار، مۇشكات شىرىدىپ، سەھى بۇخارى، موللازەيدىن ھەدىسلىرى دىگەن كىتاپلارنى ئوقۇپ كورگەنمۇ! «كەسپىدۇر ھالال، كوڭۇل بىمالال، كەسپىدۇر ھارام، كوڭۇل بىارام» دەيدۇ موللازەيدىن ھەدىسلىرىدە. بۇ ھەدىسنى ئالدىڭلاردىن ئوتكۇزگەنمۇ؟

قاراۋۇللار يەرگە قاراپ باشلىرىنى چايقاشتى.

— سىلەرنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىڭلارنى، شەكلىكىڭلارنى، خوي - پەيلىڭلارنى ئالىقاچان بىلگەن ئىدىم. پەيلىڭلار بۇزۇق. كەسپىڭلار قاراقچى. يولنى قاراقچى توسايدۇ، كارۋاننى قاراقچى بۇلايدۇ. سىلەر يول توساپ بۇلاڭچىلىق قىلساڭلار، ھالا بۇ پەيلىڭلاردىن يانمىساڭلار قانداق قىلماق كېرەك؟ جازا يۇرۇشى قىلغان يىلان - چايانلارنى مەيلى دەپ قويۇپ بېرىش كېرەكمۇ؟...

— ئەي پىرى ئۇستاز، بىلمەپتىمىز، توۋە قىلدۇق! — قاراۋۇللار تىترىگەن ھالدا يالۋۇرۇپ باش ئەگدى.

— مەن قاھھار ئەمەسمەن، ئەگەر سىلەر بەدنىيەتلىكتىن قايتىپ توۋە قىلساڭلار، يول توسايدىغان قاراقچىلىق

ھەركەتلىرىدىن ۋازكېچىپ، ھالال كەسىپ قىلىدىغان بولساڭلار، ئۇ چاغدا خاسىيەتلىك دۇئالىرىمىزنى ھەرگىز ئايانمايمىز.

— بىر - بىر - بىرىنىڭ... ئۇ - ئۇششاق باللىرىمىز بار، رەھمە قىلسىلا... — قاراۋۇللار تېخىمۇ ئېگىلىپ يالۋۇردى.

— ئۇنداق بولسا قاراقچىلىق ئورنىڭلارنى تاشلاپ، ئۆي - ماكانىڭلارغا ھازىرلا كېتىشنى خالامسىلەر؟

— خا - خالايمىز، ھازىرلا كېتىمىز...

قاراۋۇللار ئارقىغا چېكىنىپ ماڭدى.

— توختاڭلار! — دېدى موللازەيدىن قاتتىق ئاۋاز بىلەن، — بىلسەم سىلەرنىڭ قارنىڭلار ئاچ. خورجۇنىدا دۇرۇدى نىجاتقا تويۇنغان توقاش نانلىرىم بار. بۇنىڭدىن سىلەرگە بىردىن سوغا قىلسام، قولۇڭلارغا ئالغاندىن كېيىن تاۋاپ قىلىپ، كەينىڭلارغا قارىماستىن، ساناپ تۇرۇپ يەتتە توقاي ماڭغاندىن كېيىن دەريا بويىدا ئولتۇرۇپ ناننى سۇغا چىلاپ يەپ يەتتە ئوچۇم سۇ ئىچىپ بولۇپ: «كەسىپدۇر ھالال، كوڭۇل بىمالال، كەسىپدۇر ھارام، كوڭۇل بىئارام» ھەدىسىنى 41 مەرتىۋە ئوقۇپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن يەنە ئارقاڭلارغا قارىماستىن ئۆيۈڭلەرگە كېتىڭلار، شۇنداق قىلالامسىلەر؟

— خوش، خوش. ئادا قىلىمىز!

قاراۋۇللار ئېگىلىپ كېلىپ بىردىن توقاچنى ئالغاندىن كېيىن، ناننى كوزلىرىگە سۈرتۈپ تاۋاپ قىلىپ يولغا راۋان بولدى.

مۇللازەيدىن قاراۋۇللار نەچچە توقايدىن ئۆتۈپ كەتكەنگە قەدەر قاراپ تۇردى. ئاندىن ساقالنى ئاجرىتىپ، خۇرجۇنغا سېلىپ كۈلۈمسىرىدى:

— ۋاھ، بۇ رودۇپايلارغا نان بېرىدىمەن دەپ خۇرجۇن قۇرۇغدۇلۇپ قاپتۇ! مەيلى كېرەك يوق. پوتامنى بىر چىگىتسام يەنە نەچچە كۈنلۈك يولغا كېتەلەيمەن.

(3)

مۇللازەيدىن قورۇلدىن ئۆتۈپ سايغا چىققاندا، كورلىنىڭ بوستان تېرەكلىرى قارىيىپ كۆرۈندى.

مۇللازەيدىن ئاللىقانداق خىياللارغا بېرىلىپ خۇرجۇننى چۈشۈرۈپ قويغىلى قىل قالغان ئىدى. خۇرجۇننىڭ بىر بېشى ئېغىر، بىر بېشى قۇرۇق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئېغىر تەرىپى بېسىپ خۇرجۇننى بىر تەرەپكە ساڭگىلىتىپ قويغان ئىدى.

مۇللازەيدىن ئاتتىن چۈشۈپ خۇرجۇننى تۈزەتتى. ئىككى بېشىنى تەڭشەش ئۈچۈن يول ياقىسىدىن 5 - 6 دانە يۇمىلاق تاشلارنى ئېلىپ، خۇرجۇننىڭ قۇرۇق تەرىپىگە سالدى. ”كېرەكلىك تاشنىڭ ئېغىرلىقى يوق“، لازىم بولۇپ قالار دەپ ئاتقا مىندى - دە، كورلىغا كىرمەستىن ساي يولى بىلەن تىمغا قاراپ يول سالدى.

ساي يولى يىلان باغرى بولۇپ، تىمغا كېتىدىغان ئۇستەڭنى ياقىلاپ گاھى يېقىن - گاھى يىراقلاپ كېتەتتى. كىشىنى زېرىكتۈرەرلىك ئۇزۇن يول ماڭسا - ماڭسا تۈگىمەيتتى.

موللازەيدىنىنىڭ ئىچى پۇشۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئېيتقان ھېلىقى ناخشىسىنىڭ ئاخىرىنى داۋام قىلدى:

مەن ئاتىمنى چولگە سالدىم
چولگە يول چىقسۇن.
مېنىڭ ماڭغان يوللىرىمدا
رەيھان گۈل ئۈنسۇن.
ئايارەي رەيھان گۈل ئۈنسۇن...

رەيھان گۈلۈم ئاق چېچەكلىك
بويلىرى تاتلىق،
ئۆيدە قالغان رەيھان گۈلۈم
ئايىمخان ئاتلىق.
ئايارەي ئايىمخان ئاتلىق...

ئايىمخانلار، ئايىمخانلار،
قالدى يىراقتا.
يۈرەك ـ جانلارىيالقۇنجايدۇ
ئوتى پىراقتا.
ئايارەي ئوتى پىراقتا...

ـ بىزمۇ رەيھانگۈلدىن قېلىشمايمىز!

بىر دۆڭلۈكنىڭ ئارقىسىدىن تۇيۇقسىز بىر ئايال پەيدا بولۇپ موللازەيدىنگە قاراپ كۈلدى ـ دە، سورىدى:

ـ بايۋەچچە، ياغۇز نەگە ماڭلا؟

گەۋدىلىك كەلگەن بۇ ئايال غەلىتى كۆرۈنەتتى. ئاپتاپتا كۆيگەن قارامتۇل يۈزلىرىدە مۈشت - تىرناق ۋە قان ئىزلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مايمۇنلارنىڭكىدەك كىچىك كۆزلىرى پاقىراپ ئوتتەك چاقنايتتى. 50 ياشلار چامىسىدىكى بۇ ئايال چىشلىرىنىڭ ئىككىنى كۆرسىتىپ موللازەيدىنگە يېقىنلاپ كەلدى. موللازەيدىن ھەيران بولۇپ:

— كۆچار تەرەپكە كېتىۋاتىمەن، — دېدى.

— مەنمۇ كۆچارغا باراتتىم. بىللە ئېلىۋالامىلا؟

— يالغۇز ئايال. بۇ چۆلدە، پىيادە...

— يول دېگەندە سىلىگە ئوخشاش ئادەم ئۇچرايدۇ، ئالىمەن دېگەنگە تېگىپ كېتىۋېرىمەن.

— ئەرلىرى يوقمۇ؟

— ئېرىم يوق، ئۆلۈپ كەتكەن، — دېدى ئايال ھىجىيىپ، — بايۋەچچە خۇرجۇنغا جىق يامبۇ قاچىلاپ، يالغۇز مېڭىشتىن قورقمامىلا؟ مېنى بىللە ھەمرا قىلىپ ئالغاچ كەتسىلە.

— ھە- ھە- خۇرجۇنغا جىق تاش يامبۇ قاچىلاپ ماڭدىم.

— مەندىن يوشۇرمىسىلا، تاشتىن يامبۇ بولامدىكەن؟

— بولىدۇ، بولىدۇ، — موللازەيدىن ئارتۇق سۆز قىلماي ئايالغا دىققەت قىلىپ جىم ماڭدى. ئايال رەنجىگەن ئاھاڭدا غۇدۇڭشۇپ:

— ئىنتايىن بېخىل ئادەمكەنلا، ئىلاھىم يامبۇلىرى تاشقا ئايلىنىپ كەتسۇن! — دېدى.

موللازەيدىن «ھا - ھا - ھا» قىلىپ كۈلدى.

— ھەمرا قىلىپ ئالغاچ كەتسىلە دىسەم، كوڭلۇمگە يارىشا ئىككى ئېغىز سوزلەپمۇ قويمىدىلا!

ئايال بۇ سوزلەرنى دەپ بولۇپ، يولدىن چەتنىدى-دە، دوڭلۇكلەر ئىچىدە كوزدىن غايىپ بولدى.

موللازەيدىن ئايال توغرىسىدا خېلى ئويلاندى. ئۇنىڭ تومتاق سوزلىرىگە ھەيران بولدى، لېكىن ھېچنىمە چۈشەنمەدى. ئات بولسا ئوز سوۋ تېغى بىلەن يول باسماقتا. ساي يولىدا يالغۇز ئاتنىڭ تۇياقلىرىدىن شاراقلىغان شېغىل تاشنىڭ ئاۋازىدىن باشقا ھېچقانداق سادا يوق ئىدى. ساي يولى تۈگەپ، توپىلىق يول باشلاندى. دوڭلۇكلەر قويۇقلاشتى. يول ئەتراپىدىكى چوڭ-كىچىك قۇم دوڭلىرى ئۈستىدە كوكلىگەن پۈپەكلىك قومۇشلار ۋە يانتاقلار ھەر خىل رەڭدە كىشىگە سۈرلۈك كورۈنەتتى.

دوڭلۇكلەر ئارىسىدا غىل-پال ئىككى ئادەم كورۈنگەندەك قىلىپ يەنە كوزدىن غايىپ بولدى. موللازەيدىن ئاتنى بىقىنداپ، دوڭلۇكلەر ئوتتۇرىسىدىن تېزراق ئوتۇپ كەتمەكچى بولدى، لېكىن بىر دوڭنىڭ ئارقىسىدىن تويۇقسىز ئىككى ئادەم چىقىپ، بىرسى موللازەيدىنگە ئېسىلدى. يەنە بىرسى ھېلىقى ئايال ئىدى. ئەركەك ئوغرى موللازەيدىنگە ئېسىلغان بويى قاتتىق سىلكىپ تارتتى. لېكىن موللازەيدىن بىر تارتىش بىلەنلا ئاتتىن يىقىلىپ چۈشمەدى. قايتا ئېسىلغاندا موللازەيدىن ئوغرىنى ئالدىغا تارتىپ، ئوغلاقچىلارغا ئوخشاش چېۋىسىغا باستۇرۇۋالدى-دە:

— تارتقانغا يىقىلىدىغان ئادەم بىر خۇرجۇن
تاش يامبۇ بىلەن يول ماڭمايدۇ! —دېدى. ئوغرى
باستۇرۇقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ھە دەپ يۇلا-
قۇناتتى.

— نېمە قىلىۋاتىسىز— ماۋۇ ھەزىلەك! — ئايال ئوغرى
پىچاقنى تەڭلەپ ھۇجۇم قىلدى. موللازەيدىن قولىدىكى تۇر-
غۇت قامچىسى بىلەن ئايالنىڭ پىچاق تۇتقان قولىغا بىرنى
سالدى. پىچاق نەلەرگىدۇ ئۇچۇپ كەتتى.

— ماۋۇ ئىپلاس قولۇمغا ئەجەپ بەك ئۇرۇۋەتتى، —
ئايال قامچا تەككەن قولىنى ئىختىيارسىز ھالدا ئاغزىغا ئې-
لىپ باردى. ئەمما يەنە بىر قولى بىلەن يەردىن تاش ئېلىپ
موللازەيدىنگە ئاتتى. تاش توپ - توغرا ئاتنىڭ قوسىقىغا
تەگدى. ئات ئۈركۈپ ئون نەچچە قەدەم ئالدىغا يۈرۈپ كەت-
تى. موللازەيدىن ئاتنى توختىتىپ، باستۇرۇۋالغان ئوغرىنى
بوشىتىپ قويۇۋەتتى ۋە:

— سىلەرگە نېمە كېرەك؟ بار نەرسەمنى ئايىمايمەن،
ئاتنى ئالىمەن دېسەڭلەرمۇ بېرىمەن. نېمىشقا قاراملىق قى-
لىسىلەر! مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاش يۇرت كەزگۈچى مۇساپىر، —
دېدى.

مىنۇت ئالدىدىكى قاراملىق ۋە جىددىيلىك بىر ئاز
بوشاشتى.

— روزىخاچا، روزىخاچا، قولۇڭ قانداغراق؟ — ئەركەك
ئوغرى روزىخاندىن ئەھۋال سورىدى.

— تولا گەپ قىلماي، يېنىمىزدىكىنى سويۇپ تاش-
لىغىنا!...— روزىخان قولىنى ئۈزۈۋالغان ھالدا بۇيرۇق
قىلدى.
— سىلەر قارىملىق قىلماڭلار! مەقسىتىڭلار نېمە، شۇنى
ئېيتىڭلار، ھېچنەرسەمنى ئايىمايمەن.
— روزىخاچا، كېلىڭا، گەپ چىقىپ قالدى.
روزىخان قولىدىن ئۇچۇپ كەتكەن پىچاقنى ئىزدەپ
تاپقاندىن كېيىن يېقىنلاپ كېلىپ زەردە بىلەن:
— ھە، نېمە گەپ؟— دېدى.
— بايۋەچچە نېمە لازىم بولسا بېرىمەن دەۋاتىدۇ،
قانداق قىلىمىز؟
— ئوغۇل بالا بولسا، خۇرجۇندىكى يامبۇدىن ئىككىنى
بېرىپ يولىغا كېتىۋەرسۇن،— دېدى روزىخان.
— ئېلىڭلار!— موللازەيدىن خۇرجۇننىڭ ئاغزىنى ئېچىپ
تەڭلىدى. ئەركەك ئوغرى خۇرجۇنغا قول سېلىپ يامبۇنى ئال-
دى. لېكىن ئۇنىڭ قولىغا تاش چىققان ئىدى. ئۇنى - بۇنى
ئېلىپ كۆرگەن ئوغرى:
— ھەممىسى تاشكەنغۇ!— دەپ چورۇۋەتتى.
— مەن ئېغى بايمىكىن دەپتىمەن، بۇ پېتىلىقنى!—
روزىخان نارازى بولغان ئاھاڭدا غۇدۇڭشىدى.
— توغرا ئېيتتىڭىز يەڭگەم،— دېدى موللازەيدىن يې-
قىملىق ئاھاڭدا،— مەنمۇ سىلەردەك كەمبەغەل، لېكىن گەپ-
نىڭ تېگىدە گەپ بار دېگەندەك ئازراق مۆجىزە - كارامەت
بار. بۇنىڭدىن سىلە بىخەۋەر....

موللازەيدىن ئاتتىن چۈشۈپ، يېڭىلا چورۇپ تاشلانغان تاشلارنى ئېلىپ پۇدىشۇپ يەنە خۇرجۇنغا سالدى. ئاندىن ئۇلارغا چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دېدى:

— مەن بۇ موجىزە ئۈچۈن جىق ئەرەج تارتىپ، ئەسۋا بولكەپتە 17 يىل ئىستىقامەت قىلدىم. بىشارەت بولغاندىن كېيىن توپ ئاتار غوجام جەڭ قىلغان جەزىرىلەرگە بېرىپ، نەچچە كۈنلەر ئىزلەپ يۈرۈپ، بۇ تاشلارنى ئاران تاپتىم. بۇ، تاش ئەمەس، خىسلەتلىك گوھەر. سىلەرگە تاش كۆرۈنگەن بىلەن ماڭا گوھەر كۆرۈنىدۇ. بۇ گوھەرلەر، بۇرۇنقى زاماندا پادىشا جەمشىت قىمار ئويناپ لەيلىۋەشتىن ھىندىستان پادىشالىقىنى ئۇتتۇۋالغاندىن كېيىن نەپسى قانائەت تاپماي، كەمەك ھەييار بىلەن بادىرەپتارنى بىزنىڭ زېمىنىمىزگە چارلاش ئۈچۈن ئەۋەتىدۇ. بۇ ھەييارلار توپ ئاتار غوجام تاغلىرىدىكى ساماۋى كۆلگە كېلىپ، بىزنىڭ نۇرغۇن ئۈنچە - مارجان، گوھەرلىرىمىزنى ئولجا قىلىپ، داخور كۆلباسىغا قاچىلاپ ماڭىدۇ. توپ ئاتار غوجام بۇ داغۇللارنىڭ ئايدىڭ كۆل بويلىرىدا قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ — دە، سالغىسىنى ئېلىپ قازاندەك چوڭ چۆيۈن تاشلارنى ئېتىپ ھەييارلارنىڭ پايىخانلىرىنى چېقىپ تاشلايدۇ. ھالاكەتكە مەھكۇم بولغان ھەييارلار ئوغرىلاپ قاچقان گوھەرلەرنى تاشلاپ قېچىشقا مەجبۇر بولىدۇ. لېكىن ئۇلار بۇ گوھەرلەرنى تىلىسىم قىلىپ جەزىرىلەرگە تاشلاپ قاچقان. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ جەزىرىلىرىمىزدىكى ھەر بىر تاش خىسلەتلىك گوھەر. مەن شۇ تىلىسىماتنى كەشپ قىلىپ بۇ گوھەرلەرنى تاپتىم. خۇرجۇنغا سال-

سام ئۆز كارامىتى بىلەن پۈتمەس ـ تۈگىمەس بايلىق. سىلەر بۇ گوھەرلەرنىڭ خىسلەتلىرىنى بۇندىن كېيىن كۆرۈپ بىلەر-سىلەر. قارامىلىق قىلماڭلار. نادانلىق قىلماڭلار. ئەگەر بۈگۈن مەن بوشاڭلىق قىلغان بولسام، مەندىن بۇ خۇرجۇننى بۇلاپ ئالاتتىڭلار، خۇرجۇندىكى گوھەر تاشلار سىلەرگە تاش بولۇپ كۆرۈنسە چۆرۈپ تاشلايتتىڭلار. مېنىڭ چەككەن جاپالىرىم بى-كار بولاتتى ـ دە، يا مەن پايدا كۆرەلمەيتتىم، يا سىلەر بۇ خىسلەتلىك گوھەرلەر يەنە جەزىرىلەردە ئەسىرلەر بويى تاش بولۇپ قېلىۋېرەتتى. بۇ ئەلۋەتتە نادانلىق ۋە قارامىلىق-نىڭ ئاقىۋىتى، پۈتمەس ـ تۈگىمەس پۇشايمان بولاتتى......

ئوغرىلار ھەيران بولۇپ، سۆزلەرگە قۇلاق سېلىپ جىم تۇراتتى. موللازەيدىن سۆزىنى داۋام قىلىپ:

— بولدى. بۈگۈن مەن يولۇمدىن قالدىم، سىلەر بىللە بولاي. ئۆيۈڭلار بولسا مېنى باشلاپ بېرىڭلار. بىر كېچە ئەھ-ۋاللىشىپ كۆرەيلى. ئەگەر سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلەرگە يېقىپ قال-سام دوست بولايلى. خالىساڭلار كۈچارغا بىللە بارايلى، ـ دىدى.

— بىزنىڭ ئۆيىمىز جاڭگال. شۇنداق بولسىمۇ توت تېمى بار بىر يەرگە باشلاپ بېرىشىمىز مۇمكىن، ـ دىدى ئەركەك ئوغرى.

— سىلەر گەرچە جاڭگال ئادەمى بولساڭلارمۇ، ئېكىن مەرت كېلىسىلەر، كېپىڭلاردا تۇرۇسىلەر، مەن بۇنىڭغا ئىشىنىمە-مەن. ئۇكام سېنىڭ ئېتىڭ نىمە؟

— غۇلام.

غۇلامنىڭ جۈغى كىچىك بولسىمۇ، چىۋەر،

چاققان، كۆچلۈك ھەم قارام كورۈنەتتى. روزىخان بولسا، زورگەۋدىلىك، قارا ئوڭلۈك، كوزلىرى ئوتتەك چاقناپ تۇرىدىغان سۇرلۈك ئايال بولۇپ، يەركەنلىك مەشھۇر ئوغرى داۋۇت توكۇرنىڭ خوتۇنى ئىكەن. ھازىر ئېرى ئولۇپ كېتىپ تۇل قالغان. بۇ خوتۇن ئوز ئېرى بىلەن ئۇرۇمچى، قاراشەر، كۇچار ئارىلىقلىرىدا ئۇزۇن يىللاردىن بېرى سەييارە ئوغرىلىق قىلىش بىلەن داڭ چىقارغان. داۋۇت تولا ئوغرىلىق قىلىپ قاماقخانىلاردا كوپ ياتقان، نەچچە قېتىم پالانغان، سازايى قىلىنغان، كۇچار كوۋرۈكلىرىگە بىر قانچە قېتىم قولىغىدىن مىخلانغان. ئاخىرى ھوكۇمەت تەرەپ ئۇنىڭ پېيىنى كېسىۋەتكەنلىكتىن توكۇر بولۇپ قالغان، شۇ سەۋەپتىن داۋۇت توكۇر دەپ ئاتالغان. ئۇ، روزىخانىنى ياش ۋاقتىدا يەركەندە قولغا چۈشۈرۈۋېلىپ، بۇ تەرەپلەرگە ئەگەشتۈرۈپ چىقىپ تۇرمۇش ئوتكۈزگەن. ئۇزۇن يىل بىللە تۇرمۇش كەچۈرۈش داۋامىدا روزىخانغا ئوز ھۈنىرىنى ئۈگەتكەن بولغاچقا، كېيىنكى يىللاردا داۋۇت توكۇر پۈتىنىڭ ناكا بولۇپ قالغانلىقىنى بانا قىلىپ، تولاراق روزىخانىنى ئوغرىلىققا ماڭدۇرۇپ، ئوزى تەييارنى يەپ ياتىدىغان بولىۋالغان ئىدى. ئەگەر روزىخان بىرەر نەرسە تېپىپ كېلەلمىسە، ئۇرۇپ، تىللاپ ئازاپلايتتى. بىر نەچچە يىل شۇ تەقلىتتە ياشىغان داۋۇت بۇنىدىن تۆت يىل بۇرۇن ئوز ئەجىلى بىلەن ئالەمدىن ئوتكەن. تۇل قالغان روزىخان تۇرمۇشتا باشقا چىقىش يولى تاپالماي، ئۈگەنگەن خۇيى بويىچە يەنە ئوغرىلىق قىلغان. ھازىر ئۇ تۇششاق ئوغرىلار بىلەن بىرلىشىپ يول توسايتتى، سودىگەر-

لەرنىڭ ماللىرىنى بۇلايتتى. هارۋىكەشلەرنىڭ چوڭگۇن - قا-
زانلىرىنى ئوغرىلايتتى. قولغاچۈشكەن ماللارنى سەھرالارغا ئې-
لىپ بېرىپ، ئاش - نانغا تېگىشىپ جان باقتى. هازىر بۇلار
دەل موللازەيدىنىڭ يولىنى توساپ بۇلىماقچى بولۇشقان
ئىدى.

— غۇلامجان، — دېدى موللازەيدىن ئۇنىڭ مۈرىسىدىن
تارتىپ، — ماۋۇ بىر سەرتەڭگىگە بىرەر پاخلان سېتىۋال. بۈ-
گۈن كېچە ئۆزىمىزنى مېھمان قىلغاچ ئەھۋاللىشايلى.

غۇلام تەڭگىنى ئېلىپ، دېخان ئۆيلىرى تەرەپكە قا-
راپ ماڭماقچى بولدى. روزىخان ۋاقىراپ:

— توختا—تەڭگىنى ئەپكەل! شۇنداق بېرىپ بىرەر قويىنى
قولتۇقلاپ كەل، — دېدى.

— يەڭگە، پۇل لازىم بولسا مەن بېرەي. ماڭا هارام
مال ياراشمايدۇ. ئەگەر هارام مال يەيدىغان بولسام، قىلغان
ئەجرىم بىكار بولىدۇ. بۇ گوھەرلەر ئۆز خىسلىتىنى يوقىتىدۇ.
شۇنىڭ ئۈچۈن نەق پۇلغا هالال باھا قىلىپ سېتىۋالسۇن.
سىزمۇ ياشانغان، جىق ئىشنى كورگەن، ئاق - قارىنى پەرق
ئېتىدىغان ئايال ئىكەنسىز!

روزىخان بۇ سوزلەرگە ھېچقانداق جاۋاپ قايتۇرماس-
تىن غۇلامغا قاراپ:

— بولدى، كېتىۋەر! — دېدى. غۇلام قوي سېتىۋېلىش
ئۈچۈن يۈرۈپ كەتكەندىن كېيىن، روزىخان موللازەيدىنگە قا-
راپ، — خۇرجۇندا ياغلىقتەك بىر نىمەڭ يوقمۇ؟ قولۇم بەك
ئاغرىۋاتىدۇ، تېڭىۋالسام بولاتتى، — دېدى.

— قورقۇنچلۇقتا قامچا قاتتىقراق تېگىپ كەتتى، — موللازەيدىن خورجۇندىن بىر پارچە ماتا خالتىسىنى ئېلىپ بېرىپ روزىخاننىڭ قولىنى ئاۋايلاپ، ئاغرىتماستىن تاڭدى ۋە ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى، — خاپا بولماڭ، جاننى ساقلاش ئۈچۈن شۇنداق قىلمىغان بولسام، قىزىقچىلىقتا ماڭا پىچاق سېلىپ قوياتتىڭىز. ئۇنىڭ دەردى تېخىمۇ ئېغىر بولاتتى.

— كېرەك يوق. مۇنداق ئىشتىن كۆرمىگىنى كۆرگەنمەن!...— دېدى روزىخان. ھەقىقەتەن بۇ ئايال ۋاقتى كەلسە ئەرلەر بىلەن تەڭ مۇشلىشىپ، تەڭ چېلىشىپ، پىچاقلىشىپ ھوددىسىدىن چىقاتتى. شۇڭا ئانچە-مۇنچە ئىشلارغا پىسەنت قىلمايتتى. لېكىن ئۆمۈر بويى كىشىلەردىن يۇمشاق مۇئامىلە كۆرمىگەن، ئېرى داۋۇت توكۇر ھايات ۋاقتىدىمۇ دائىم تاياق يەپ، تىل ئىشىتىپ، ئەزىيەت چەككەن، ئوغرىلىق قىلىپ ئەل-يۇرتنىڭ قاغىشىغا ئۇچراپ كەلگەن بۇ ئايال بۈگۈن موللازەيدىننىڭ يېقىملىق مۇئامىلىسى ۋە يۇمشاق سۆزلىرىدىن تەسىرلەنگەن ئىدى. ئايال كىشىنىڭ كۆڭلى ھەر ھالدا يۇمشاغراق بولىدۇ-ئەلۋەتتە!

بۇلار شۇ ئاخشىمى قوي ساتقۇچى دېخاننىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتى. غولام ئۆي ئىگىسى بىلەن بىرلىكتە قوي سويۇۋاتاتتى. بۇ چاغداكۈن ئولتۇرۇپ، كەچ كىرىپ قالغان بولۇپ، موللازەيدىن ئايۋاندا خورجۇننى بېشىغا قويۇپ مۈگدەپ، ئارام ئېلىپ ياتتى.

يېزا يېرىنىڭ قولىغى ئۇزۇن دىگەنى راست گەپ. غۇلام بۈگۈن بىر خۇرجۇن يامبۇسى بار بايۋەچچىنى باشلاپ كەپتۇ دىگەن خەۋەر پۈتۈن يېزىغا پۇر كەتكەن ئىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان يېزا قىمارۋازلىرى بىر - بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى. بۇ قىمارۋازلار ئادەتتىكى چاغلاردا غۇلامنى ئۇتۇپ ئۈگەنگەنلەر بولغاچقا، بۈگۈن يامبۇسى بار بايۋەچچىنىمۇ قوشۇپ ئۇتۇۋېلىش ئارزۇسىدا كېلىپ ئانچە ئۇتمەيلا ئايۋاننىڭ بىر بۇلۇڭىغا ساپال چىراقنى يېقىپ تاۋۇكا قۇردى.

غۇلام ئادەتتە قىمارغا ئامراق ئىدى. تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ يۈرۈپ جاپا - مۇشەققەت، خەۋپ - خەتەرلەر ئىچىدە تاپقان پۇل - پۈچەك، نەرسە - كېرەكلىرىنى ھەممىسىنى شەم يېزا قىمارۋازلىرىغا ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، تولا چاغلاردا گاڭسا - جىسا بولۇپ قالاتتى - دە، پۇشايمان قىلاتتى. لېكىن ئۈگەنگەن خۇيىدىن زادىلا ۋاز كېچەلمەيتتى. بۇلۇڭدا تاۋۇكا قۇرۇلۇش بىلەنلا ئۇنىڭ خۇمارى تۇتۇپ، قىمار ئويناشقا ئالدىراپ، گوشنى چاپسان پارچىلايمەن دەپ قولىنى كېسىۋالغىلى قىل قالدى. گوشنى ئوي ئىگىسىنىڭ ئايالىغا پۇشۇرۇش ئۈچۈن تاپشۇرۇپ بېرىپ، مۇللازەيدىن مۆكدەۋاتقان يەرگە كەلدى ۋە روزىخانغا قاراپ:

— روزىخاچا، پۇل بولسا بەرگىنە! بىرئاز ئىچ پۇشۇغى قىلىۋالاي، - دىدى.

— مەندە ياماقمۇ يوق، - دىدى روزىخان تېرىكىپ، — ئويناپ نىمە قىلاتتىڭ؟ سېنىڭ قىمار ئويناپ بىر قېتىم

ئۈتۈۋالدىم دىگەنىڭنى ئاڭلىمىدىم. ھەمىشەم ئۈتتۈرىسەن. ساڭا تاغدەك ئالتۇن بولسىمۇ توشمايدۇ...

— تولا يامان گەپ قىلماي پۇل بولسا بەرگىنە، كېچە چۈشۈمدە يىلان مۈڭگۈزى كورۈپتىمەن. بۈگۈن ئۈتۈۋالسام ئەجەپ ئەمەس.

— يىلان مۈڭگۈزى پىشانەڭدىن ئۈسۈپ چىققان ھالەتتىمۇ، سەن يەنە شۇ...

موللازەيدىننىڭ ئۈندىگىغا ئىچى ئاغرىپ، خۇرجۇنىدىن ئازراق پولنى ئالدى - دە:

— مانا بۇ ئىككى سەر تەڭگىنى ئال. خاسىيىتى بار پۇلدا ئۇتۇپ كېلىپ بۈگۈن روزىخاچامنى بىر خوش قىلىۋەتكىنە! - دىدى،

ئېلى چىقىپ كەتكەن توپتەك پۈسسىدە بولۇپ قالغار غۇلام باشقىدىن جانلىنىپ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى - دە، تاۋىكا تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

— توختا ئۇكا، - دىدى موللازەيدىن غۇلامنى توختىتىپ، - خۇرجۇندا يامبۇ بارلىغىنى بىلمەسەڭمۇ! شۇڭا قورقماي ئوينىنا. بىرنى ئۈتتۈرساڭ ئىككىنى تىك، ئىككىنى ئۈتتۈرساڭ توتنى تىك، بىلدىڭمۇ؟

غۇلام: «بىلدىم» دەپ قويۇپ، چوڭ بۈرەكلىك بىلەن تاۋىكا تەرەپكە ماڭدى. قىمارۋازلار ئۇنى قارشى ئېلىپ ئوشۇقنى يېڭىۋاشتىن گىرە قىلىپ رەسمى ئويناشقا باشلىدى.

— يا - جەمشىت!

— يا - پەرى كامىللار...

قىمارۋازلار مەيدىسىگە مۇشتلاپ قىمارغا كىرىشىپ كەتتى. قەغەز پۇل، تەڭگە پۇللار بىردەم ئۇنىڭ قولىغا، بىردەم بۇنىڭ قولىغا ئۆتەتتى. غۇلام يەنە ئولتۇراتتى.

— 5 مىسقال تىكتىم.

— بىر سەر تىكتىم.

— 2 سەر تىكتىم...

غۇلام ياپتىنى قولدىن بەرمەي ئۇدا بىر نەچچە قېتىم سىيائاتتى. ئەتىگەندىن بېرى ئۇتتۇرۇۋەتكەن پۇللارنى قايتۇرۇۋالدىلا ئەمەس، بەلكى باشقا قىمارۋازلارنى ئۇتۇپ گاڭگىسا - جىسا قىلىۋەتتى، ھەتتا بەزىلىرىنى قەرزدار قىلدى.

غۇلام تاۋىكادىن دەس تۇرۇپ خوشال قايتىپ كەلگەندە روزىخانمۇ خوشال بولۇپ، غۇلامنىڭ ئالدىغا تەڭنىدىكى پىشۇرۇلغان گوشنى ئەتتىرىپ:

— بۈگۈن بىر ئۇتقىنىڭنى كورۇپتىمەن! — دىدى.

قىمارۋازلار ئولاش - چولاش كېلىپ، بىرەر پارچىدىن گوش يەپ، بىر چىنىدىن شورپا ئىچىپ، بىردەم پاراڭ سېلىشقاندىن كېيىن تارقاپ كېتىشتى. موللازەيدىن، روزىخانلارمۇ راۋرۇس ئارام ئالغاندىن كېيىن ئەتىسى بىرلىكتە كوچار تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

(4)

شۇكۇنلەردە بۇگۇر، يېڭىساردا دەھشەتلىك «قاتىللىق ۋە ئوغرىلىق ۋەقەسى» پەيدا بولغان ئىدى. يېڭىسارنىڭ يېڭى

خوجاپىزبەگ بۇ ئەنزىدىنى پاش قىلىپ، قاتىللىنى تاپىمەن دەپ يۇرت چوڭلىرىدىنى هويلىسىغا توپلاپ، ئۇلارنى ئىقرار قىلىشقا قىستاپ زۇلۇم قىلماقتا ئىدى. بۈگۈن 3 - كۈنى، خوجاپىز-بەگ غەزەپ شالىنى چىچىپ، خەلققە دەھشەت سېلىپ سوزلى-مەكتە:

— 20 يىلدىن بۇيان يېڭىسارىدا بەگلىك قىلىپ مۇنداق ئېغىر ۋەقەنى كورمىگەن ئىدىم...

20 گە يېقىن كىشى بەگنىڭ تىل - هاقارىتىدىن ئاس-تىدا قورقۇپ، باشلىرىنى ساڭگىلىتىشىپ تۇراتتى. سۇ-پىغا سېلىنغان بىساتتا ئەلەم ئاخۇن، ئىمام ۋە مىرزا-كېرىم داخانلارمۇ بېشىنى توۋەن ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇشاتتى. بەگ غەزەپ بىلەن سوزىنى داۋام قىلماقتا ئىدى:

— بۇ قېتىمقىدەك چېگىش ۋەقە ھېچقاچان كورۇلمى-گەن. يېڭىساردا مۇنداق ئىش پەيدا بوپتۇ، دېسە سەت ئە-مەسمۇ؟ باشقا يۇرتنىڭ خەلقلىرى ئاڭلاپ قالسا بىز يېڭىسار-لىق يۇزدىمىزنى قانداق كوتىرىپ يۇرىمىز؟ ھەرقايسىڭلار ئىزا تارتىشنى بىلمەيدىغان، يۇرت ئىشىغا ئارىلاشمايدىغان خەق. بىزچۇ، ھەمىشە يۇرت ئىشىغا ئارىلىشىپ يۇرىدىغان ئادەم-لەرگە سەت ئەمەسمۇ، ئاخۇنۇملارغا سەت ئەمەسمۇ؟ ئوز يۇر-تىمىزدا تۇغۇلۇپ ئوسكەن، ھەممىمىزنىڭ ئانىسىدەك بولۇپ قالغان ئاجىز ئايالنى، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن ھەرەمگە بېرىش ئۈچۈن تەييارلىغان پۇل - پۇچەكلىرىنى يېڭىسارلىقلار ئوغرىلاپ، پۇل ئىگىسىنى بوغۇپ ئولتۇرۇپتۇ دېسە، نېمە دېگەن سەتچىلىك! يۈزىمىزنى قانداق كوتىرىپ

يۇرتىمىزا! مەن بۇ ئوغرىنى تاپىمەن. بۇ قارا يۈز قاتىلنى، بۇ كاززاپ ئوغرىنى تاپماي قويمايمەن! ئوغرى چەتتىن كەلگىنى يوق، ئۆز ئىچىمىزدە بار. مانا مەن خوجاپىز بەگ، ناۋادا بۇ قاتىلنى تېپىپ چىقمايدىغان بولسام بەگلىك ئېتىمنى يوتكەپ تاشلايمەن!

خوجاپىز بەگ نەشتەردەك كوزلىرى بىلەن خەلق توپىغا بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن داخان مىرزا كېرىمگە قاراپ:

— خوش، قېنى مەرھەمەت! — دېدى.

مىرزا كېرىم ئورنىدىن تۇرۇپ، كىكىرتەكلىرىنى قىرىپ ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە بۈگۈن پەيدا قىلىنغان پەردىشەپكە يېقىنلاپ سوزلەشكە باشلىدى:

— ئەي مومىنلەر، مۇسۇلمانلار، يۇرتىمىزدا پەيدا بولغان ۋەقە بەكمۇ خۇنلۇق ۋە سۇرلۇكتۇر. ئۇنىڭ خۇنخورىنى تاپمىغىچە ئىمانىمىز كامال تاپماس. مۇسۇلمانچىلىقىمىز روناق تاپماس، خۇداۋەندە كېرىم ئالدىدا يۈزىمىز قارا بولغۇسىدۇر. مۇسۇلمانلار، مانا بۇ ئوتتۇرىدا تۇرغان پەردىشەپ ئىككى مىڭ بىر يۈز دۇرۇت بىلەن، پەردىشەپ ئىچىدىكى موزاي يەتتە مىڭ دۇرۇت بىلەن دەمدە قىلىندى. ئۇشبۇ مەيدانغا ھازىر بولغۇچى ھەر بىر مۇسۇلمان تەرەت ئېلىپ ئىمان يېڭىلىمغاندىن كېيىن ئاللانىڭ بىرلىگى ۋە بەرھەقلىقىغە پۈتۈپ، پەردىشەپ ئاستىدىن بىر بىرلەپ ئوتۇشى، ھەر بىر كىشى، ئۇشبۇ موزاينىڭ دۇمبىسىنى بىسمىللا دەپ سىلاپ چى-

قىشى لازىم. كىمدىكى مەرھۇمگە قەست قىلغان بولسا، ئۇنىڭ پۇل - مېلىنى ئالغان بولسا، شۇ كىشىنىڭ قولى قارا بولۇپ چىققاي. ئەگەر قەست قىلمىغان بولسا، ئۇنداق كىشىنىڭ قو- لىغا قارا يۇقمىغاي. ئىنشائاللا تائالا رەببىلئالەمىن! قېنى، مۆمىن مۇسۇلمانلار، ھەممىڭلار تەرەت يېڭىلاپ پاك بولۇپ كېلىڭلار!

يۇرت خەلقى بەگنىڭ زۇلمى، داخاننىڭ زورى بىلەن ئېرىق بويىغا تەرەت ئېلىشقا ماڭدى. قورقۇپ كەتكەن خەلق ھەرقانداق بۇيرۇققا مالدەك ئىتائەت قىلىپ بېشىنى كوتىرەلمەي، ھەتتا ئۆزئارا بىر بىرىگە بەخۇدۇك قارىيالماي قالغان ئىدى.

خوجاپىز بەگ 20 يىلدىن بۇيان يېڭىساردا بەگلىك قىلىپ، يىلتىز تارتقان، زالىملىقتا ئۇچىغا چىققان، قاراكوڭۇل، بەدنىيەت، رەڭۋاز ئادەم ئىدى. بۇ بەگنىڭ زۇلمىدىن يېڭىسار خەلقى زار - زار قاخشايتتى. ھېچكىم ئۇنىڭغا قارشى چىقال- مايتتى. كىمكى ئازراق قارشىلىق كورسىتىدىغان بولسا، ئۇنداق ئادەملەرنى بەگ ئۆز مەيلىچە ئۇرۇپ - سوقۇپ، باغلاپ- ئېسىپ خانىۋەيران قىلىۋېتەتتى. گۇناسىز كىشىلەرنى باغلاپ، بوكۇر ئامبىلى ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ زىندانغا تاشلايتتى. قىسقىسى، يېڭىسارنىڭ تەقدىرى خوجاپىز بەگنىڭ قولىدا ئىدى. بەزىدە ئامبال ياكى يامۇل بەگلىرى تەكشۈرۈش بانىسى بىلەن يېڭىسارغا كەلسە، ئۇلار توپ - توغرا بەگنىڭ ئۆيىگە چۈشەت- تى - دە، ئۇنىڭ باغلىرىدا، مېھمانخانىلىرىدا مېھمان بولاتتى. بىر قانچە قوينىڭ گوشىنى كاۋاپ قىلىپ يەپ، ئورغۇن سوغا-

سالامىلارنى ئېلىپ، يېڭىسار ياقىشىغان، خوجا پىز بەگ ياخشى
سوراۋېتىپتۇ، دەپ كېتىشەتتى. سۇ كېتىپ تاش قالغاندەك
يېڭىسار يەنىلا خوجا پىز بەگكە قالاتتى.

يېڭىسارنىڭ شۇ دەۋردىكى كاتتا بازىرىنىڭ ئىككى بې-
شىدا چاخسا بار ئىدى. بازار ئىچىدە بىر نەچچە دۇكان،
ئاشخانا، ناۋايخانىلار، بوغۇز - سامان ساتىدىغان دۇكانلار
بولۇپ خېلى ئاۋات بازار ئىدى. يولۇچى، سودىگەرلەرمۇ كوپ
ئىدى. بازارنىڭ ئېقىن تەرەپ چاخسىسى ئەتراپىدىكى ناۋاي-
خانىلارنىڭ بىرسىدە ھوشۇر ناۋاي ئاتلىق كاسىپ ئۆزۈندىن
يۇيان ناۋايچىلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ ئايالى مەرەمخانمۇ ئېرىگە
ھەمكارلىشىپ كويۇپ - پىشىپ پۇل مەستانىسى بولىۋاتقان
چاغلاردا ھوشۇر ناۋاي تەسادىپى ئاغرىپ ئولۇپ كەتتى. تۇل
قالغان مەرەمخان قېرىلىق يەتكەنسېرى شەرىدەت - تەرىقەت
يولىرىغا مېڭىپ، ئاخىرقى ئومرىدە بىر قېتىم ھەج تاۋاپ
قىلىشنى مەقسەت قىلىپ، ئۆزىگە تەۋە ئون چارەكلىك تېرىلى-
غۇ يېرىنى ساتماقچى بولغانىدا، خوجا پىز بەگ شىپەتلىك تالى-
شىپ، يا ئۆزى ئالماي، ياكى باشقىسىنىڭ ئېلىشىغا يول
قويماي، بىر - ئىككى يىل كېچىكتۈرۈپ ئاخىرى بىر چارەك-
لىك يەرنى 40 سەر تەڭگىگە باھا قىلىپ ئۆزى سېتىۋالدى.
ئون چارەكلىك يەرنىڭ جەمى 400 سەر پۇلىنى خوجا پىز بەگ
مەرتلىك قىلىپ نەق تاپشۇردى. مەرەمخان بۇ پۇلغا ئۆزىنىڭ
يەنە بىر مۇنچە پولىنى قوشۇپ، ئوز ئويىنىڭ ئوچاق ئاستى-
غا كومۇپ قويۇپ ھەرەمگە مېڭىش تەرەددۇتىنى قىلىۋاتاتتى؛
لېكىن بىر كېچىسى تويۇقسىز ئوغرى كىرىپ مەرەمخانىنى بو-

قىلىپ ئۆلتۈردى - دە، كۈمۈش پۇللىرىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى، مەرھۇمخانىنىڭ تىلسىز قىزى تاڭ ئاتقاندىن كېيىنلا ۋەقەنى بىلىپ ۋار - ۋۇر يىغلىغاندىن كېيىنلا ئەھلە - مەھەللە، خۇلۇم-خوشنىلار خەۋەر تېپىپ بۇ پاجىئەگە ھەيران بولۇشتى. لېكىن ۋەقەگە ھېچكىمنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى. ئاخىرى خەقلەر قازاغا رىزا قىلىشىپ مەرھۇمخانىنى يۇيۇپ - تاراپ يەرلىككە قويدى...

لېكىن خوجا نىياز بەگ قاتىل — ئوغرىنى تاپماقچى بولدى. ئۇ، يۇرت چوڭلىرىنى توپلاپ: «ئوغرى چەتتىن كەلمىدى، بۇنى تاپماي بولمايدۇ» دەپ قېيىن - قىستاققا ئالدى. لېكىن ئوغرى تېپىلمىغانلىقتىن، مىرزا كېرىم داخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ پەردىشەپ ئىچىگە بىر موزايىنى باغلاپ، خەلقنى پەردىشەپ ئاستىدىن ئۆتكۈزۈش، موزاينىڭ دۈمبىسىنى سىلىتىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، خەلقنى قىستاۋاتقانلىقىغا بۈگۈن 3 كۈن بولغان ئىدى.

ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن، خەلق ھەر خىل گۇمانلاردا بولدى. لېكىن ئىش مۇرەككەپ بولغاچقا، ھېچقانداق كىشى يېشەلمەيتتى، گۇمانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا تېخىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى.

خوجا نىياز بەگ دەۋانى ئۇلغايتىپ: ئوغرى مۇشۇ يەردە بار، تاپماي قويمايمەن، دەپ پۈتۈن يۇرت خەلقىگە دەھشەت سېلىۋەرگەچكە، تېچ ئۆتۈشنى خالايدىغان، «قۇرۇق سوز، قۇرۇق توھمەتتىن خۇدا ساقلىسۇن» دەيدىغان دېخانلار، تاغار-تاغار بۇغداي - قوناقلارنى ئەكېلىپ بەگنىڭ ھويلىسىغا

تۈگمەكتە، چارۋىچىلار قوي ـ كالا ئەپكېلىپ بەگنىڭ قوتىنىغا سولاپ قويماقتا ئىدى. بەگنىڭ نەپسى بۇنىڭ بىلەن قانائەت تاپقىنى يوق. شۇڭا بۈگۈن خەلقنى ھەيدەپ كېلىپ پەردىشەپ ئاستىدىن ئۆتۈشكە مەجبۇرلىماقتا ئىدى.

تەرەت ئېلىپ پاكلانغان خەلق بىر بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى. ھەممە ئادەمنىڭ بېشى سېلىنغان، قوشۇمىسى تۈرۈلگەن، ۋۇجۇدىنى ئېغىر غەم تاغلىرى باسقان ئىدى. خوجاپىز بەگ خەلقنى بىر بىرلەپ غەزەپلىك كوز ئاستىدىن ئۆتكۈزەتتى. ئاخۇنۇملار ۋە مىرزا كېرىم داخان قاتارلىقلار بولسا باشلىرىنى توۋەن سېلىپ، گويا چوڭقۇر مۇھاكىمىگە چوككەندەك جىمجىت ئولتۇراتتى. خوجاپىز بەگ ئاخۇنۇمنى سوز باشلىسۇن، دەپ:

— خوش ئاخۇنۇم، — دىدى.

بەگنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان موللىلار بىردىن بېشىنى كوتىرىپ بەككە قاراشتى. ئاندىن ئوز ئارا كوز ئۇچراشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئەلەم ئاخۇنۇم بۇيرۇق قىلىپ:

— خوش، ئىمام ئاخۇنۇم، كىشىلەرنىڭ ئىنساپ - تەۋپىغى ئۈچۈن شاھادەت ئوگىتىپ ئىمان يېڭىلاڭ، — دىدى.

ئىمام دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، كېكىرتەكلىرىنى قىرىشتۇرۇپ جاماھەتكە شاھادەت ئوگەتتى. ئىمام بىر ئېغىز ئوقۇسا، جاماھەت ئەگىشىپ ئوقۇپ ئىمان يېڭىلاپ بولغاندىن كېيىن ئەلەم ئاخۇنۇم ئورنىدىن تۇرۇپ نەسىھەتكە چۈشتى:

— ئىسلام ئالىمى، دىيانەت جاھانىنىڭ ئىخلاسمەن بەندىلىرى ۋاقىپ بولسۇنلەركى: دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ سائادەت -

شارا پەتلىرى ــ ياخشى ئەمەللەر بىلەن ھاسىلدۇر. خۇداۋەندە كەرىم ئۇلۇغ قۇرئانى كەرىمدە نازىل قىلغۇرلەركى، ياخشى ئەمەللەر ئىمان بولماي مەنپەئەت بەرمەس، ياخشى ئەمەللەر سىز ئىمان كامال تاپماس، بۇ ئەسراردىن غاپىل بولماي ۋاقىپ بولۇپ، ئىمانىڭلارنى كامىل قىلماق بولساڭلار، ناۋادا شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىلىرىگە ئالدىنىپ، مەرھۇمە ئاجىزەنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ دۇنيا ـ دەپىنىلىرىنى ئالغان بولساڭلار، دەرھال توۋە قىلىپ ئىقرار قىلىڭلار. بۇ ۋەجىدىن پۈتۈن يۇرت خىجالەت ئىچىدە قالدى. يۇرت خەلقىنى ئار ـ نومۇس ۋە خىجالەت ـ مۇشكىلاتقا سالماق ياخشى ئىش ئەمەس. قاتىل بىردۇر، ئۇ پۈتۈن يۇرتنى نومۇس ۋە خىجالەتكە سالغاندۇر. توۋە قىلماق ئۇلۇغ ھىممەت. ھەر قانداق ئاسى گۇناكار ئۆز گۇنايىنى تونۇپ، توۋە قىلىپ مەغپىرەت تىلىسە، ئاللا تائالا كەچۈرگۈسىدۇر. ئەي ... ياخشىلار، جاھىللىق قىلماڭلار، ھىممەت قىلىڭلار ... ئامىن ... ئاللاھۇ ئەكبەر! ...

نەسىھەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن كىشىلەر رەت بويىچە پەردىشەپ ئاستىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. مىرزاينىڭ دۈمبىسىنى سىلاش ۋەزىپە قىلىنغان بولسىمۇ، كىشىلەر مىرزاينىڭ دۈمبىسىگە قارا كۈيە سۈرتۈلگەنلىكىنى بىلگەچكە، قولىنى تەككۈزمەي چىقاتتى. ھەتتا ئېھتىيات قىلىپ چاپان پەشلىرىنىمۇ تەگدۈرمەي ئۆتەتتى. ھېچكىمنىڭ قولى قارا بولماي چىققانغا خاپا بولغان بەگ ئاغزىنى

بۇزۇپ تىللايتتى. خەلق بولسا خوش - خوش دەپلا جىم ئۇتـ-
راتتى. قايتا ئوتتۇڭلار دىسە يەنە ئۇتەتتى، يەنىلا قولغا قارا
يوقمايتتى. تىللىغۇچىنى «مەن ھەم شۇ» دەپ يەڭگەنگە ئوخـ-
شاش، خەلقنىڭ چارچاڭلىق قىلماسلىقى، ئوچۇق - ئاشكارا
قارشى چىقماسلىقى، خوش - خوش دەپ بەگنىڭ دىگەن يېرىـ-
دىن چىقمىغانلىقى خوجاپىز بەككە قاتتىق ئەلەم قىلدى. شۇ-
ڭا ئۇ يەنە بىسىم ئىشلىتىپ، خەلقنى ئارقىمۇ - ئارقا پەر-
دىشەپ ئاستىدىن ئوتتۇشكە مەجبۇر قىلدى. ئەگەر چارچاڭ-
راق بىرەر كىشىنىڭ قولى نـاۋادا قارا بولۇپ چىقسا ئىدى،
ئۇ چاغدا ھەممە بالا - بەتتەرنى شۇ ئادەمگە يۈكلەپ، ھەم-
مە پۇلنى تولتۇۋالغاندىن تاشقىرى ئەڭ ئاخىرىدا قاتىل دەپ
ئالى جازاغا مەھكۇم قىلىپ، بۇ ئەنزىنى ئاياقلاشتۇرماقچـى
ئىدى. ئەپسۇسكى،خەلق ئۇنىڭ دىگەن يېرىدىن چىقمىدى.

— بورىسى يوق جاڭگال، ئوغرىسى يـوق يـۇرت نـەدە
بار؟ — دىدى بەگ غەزەپ بىلەن شـالنى چىچىپ، — بىز-
نىڭ يېڭىسالاردا ئوغرى يوقمۇ؟ مەن بىلمەن. بىزنىڭ يـۇرتتا
ھوپۇپنى يۈگدىماي يەپ تاشلايدىغان ئـوغرىلار بـار. يـوق
دىسەك، شۇنچە نۇرغۇن پۇل نەگە كەتتى؟ قـانات چـىقىـرىپ
ئۇچۇپ كەتتىمۇ؟ نەچچە كۈندىن ھەرقايسىڭغا يول قويسام بىلـ-
مىدىڭلار! ئەمدى يول قويمايمەن، قېنى سەنلەر يامانمۇ - مەن
يامانمۇ؟ ئەگەر يەنە جاھىللىق قىلىدىغان بولساڭلار، ھەممىڭ-
نى چەمبەرچەس باغلاپ يامۇلغا ئاپىرىپ گۆندىغا تاشلايمەن.
شۇ يەردە سىسىپ يېتىڭلار، ئولۇگىڭلارنى ئىت يىسۇن! بۇگۈن
كەچ بولۇپ قالدى، ئويۇڭلەرگە كېتىپ تۇرۇڭلار، ئەتە ئـەتـ-

گەن نامازدىن يېنىپلا يەنە كېلىپ پەردىشەپتىن ئۇتىدىلەر، ئەتە يەنە خوشپەرلىك قىلىدىغان بولساڭلار، موزايىنىڭ ئۇزى زوۋانغا كېلىپ سوزلەيدۇ، شۇنداقمۇ - ئاخۇنۇم!

— شۇنداق، شۇنداق، — دىدى مىرزاكېرىم داخان تەستىقلاپ، — بۇگۈن كېچە خۇدايىم بۇيرىسا قەسىدە ئەدەتكە يېتىدۇ. ئۇ چاغدا موزايىنىڭ ئۇزى زوۋانغا كېلىپ گوۋالىقتىن ئۇتكىسىدۇر. ئۇ چاغدا قاتىل - ئوغرىنىڭ شەرمەندە بولغىنىنى، جەمشىتنىڭ يۇزىدەك قارا يۇز بولغىنىنى تاماشا قىلغايمىز. ئىنشائاللا... بۇ ھەممىسى ئاللانىڭ ئىلكىدىكى ئىش.

— مەندە يەنە باشقا چارىلارمۇ بار، — دىدى خوجاپىز بەگ كىشىلەرگە دەھشەت سېلىپ، — ئەگەر ئەتە يەنە كاژلىق قىلىدىغان بولساڭلار، ئۇ چاغدا ھەممىڭنى باغلاپ ئېقىندىكى سوگەتلەرگە ئېسىپ تاشلايمەن. قامچامدىن قان تامىغانىنى مەن بىر كورەي! ئەلقىسا سۆمىنەلھەق، شەرىئەتتە قاتىلنى تېپىش ئۈچۈن ھەرقانداق چارىلارنى قوللىنىشقا يول بار. شۇنداقمۇ ئاخۇنۇم؟

— شۇنداق، شۇنداق، ئەلۋەتتە يول بار! — ئاخۇنۇملار بىر ئېغىزدىن تەستىقلاشتى.

خەلق ئۇز بېشىغا چۈشكەن تاغدىن ئېغىر، تاشتىن قاتتىق زۇلۇمنىڭ زورىدىن مۇكچەيگەن گەۋدىلىرىنى تەسلىكتە سوروپ ئوي - ئويلىرىگە تارقىلىشتى.

شۇ كۇنى بىر ئاتلىق، ئىككى پەيادە يولۇچى كورلا تەرەپتىن يېڭىسارنىڭ قارا چاچ مازىرىنى دەيدىغان يېرىگە

يېتىپ كەلدى. پىيادىلەردىن بىرسى ئايال ئىدى.

قارا چاچ مازىرىم يېتىسارىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى قۇم دۆڭلىرى ئوتتۇرىسىدا، چوڭ يولنىڭ بويىدا جايلاشقان بولۇپ، بىر ئېغىز ئۆيى، ئالدى تەرەپتە ئاددى ياغاچ تاغاق ۋە تام توساقلىرى بار، ئۆگزە ۋە تام ئۈستىلىرىگە ئارقار ۋە قوشقار مۈڭگۈزلىرى قويۇلغان، بىر ھىساپتا ئانچە سۈرلۈك كۆرۈنمەيدىغان مازار ئىدى. مازار ئىچىدىن بىلەكتەك بولاق سۈيى ئېقىپ تۇراتتى. بۇ سۇدىن ئوزۇقلانغان نەچچە تۈپ قا-ياق تېرەك ئىگىز ئۆسكەن. ئەتراپىدا سايە تاشلىغان، يوپۇر-ماقلىرى شامالدا شىلدىرلاپ تۇرغاندىن باشقا ھەيۋەتلىك كۆ-رۈنۈشى يوق ئىدى. لېكىن كىشىلەردە بۇ مازارنىڭ سۈيىنى ئىچىپ، چاچ - ساقاللىرىنى يۇيۇپ تارىسا ساقالغا مەڭگۈ ئاق كىرمەيدۇ، دەيدىغان بىر خىل ئېتىقات بار ئىدى. شۇ-نىڭ ئۈچۈنمۇ ياكى چۆل - قۇملۇق يوللارنى كېزىپ ئۇسسىغانلىقتىنمۇ، ھەر قانداق يولۇچى بۇ يەردە ئاتايىن توخ-تاپ يۈرەكنى ياشارتىدىغان بولاق سۈيىدىن ئىچىپ، چاچ - ساقاللىرىنى يۇيۇپ ئۆتەتتى.

بۈگۈن چۆلدىن چىققان ئۈچ يولۇچىمۇ شۇ يەردە توخ-تاپ، سۇ ئىچىپ، سەگىدەپ ئولتۇراتتى. دەل شۇ چاغدا خوجا-پىز بەگنىڭ ھويلىسىدا موزاي سىلاشقا قاتناشقان بىر دې-خان ئۆيىگە قايتىپ كېتىۋېتىپ بولار بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. دېخان يولۇچىلارغا سالام بەردى، ئاندىن قولىنى پاكىز يۇ-يۇپ ئوچۇملاپ سۇ ئىچتى ۋە بىر ئاز ئولتۇرۇپ، ئۇيەر - بۇ-يەردىن سۆزلىشىپ، گەپ خوجاپىز بەگ ئۈستىگە كېلىپ

توختىدى. دىخان خوجاپىز بەگدىن كورۇۋاتقان زۇلۇم - ھاقارەتلەرنى سوزلەپ دەرت توكۇشكە باشلىدى:

— 20 يىلدىن بۇيان خوجاپىز بەگنىڭ دەردىنى يەتكىچە تارتتۇق، — دېدى دىخان ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، — چىداپ تۇرغىدەك ھالىمىز قالمىدى. يېقىندا بىزنىڭ يۇرتتا بىر تۇل ئايالنىڭ ئويىگە ئوغرى تېگىپ، ئايالنى بوغۇپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ ھەرەمگە ئاتاپ قويغان پۇل - ماللىرىنى بۇلاپ كەتكەن بىر ۋەقە چىقىۋېدى، خوجاپىز بەگ يۇرت خەلقىنى يىغىپ قىيىن - قىستاققا ئېلىۋاتىدۇ. ئەتىگەندە بارىمىز، كەچ كىرگىچە بەگنىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرىمىز، ئاق دېسەمۇ، قارا دېسەمۇ، شۇنىڭ راست. نېمە دېسە خوش - خوش دەيمىز. يا ئوغرى چىقمىدى ياكى يوقالغان پۇل تېپىلمىدى. بۇگۇن 3 - كۇنى، خوجاپىز بەگ داخان بىلەن بىرلىشىپ پەردىشەپ ئىچىگە بىر موزاينى توختىتىپ، بىزنى موزاي سىلاشقا مەجبۇر قىلىۋاتىدۇ. كىم ئوغرى بولسا شۇنىڭ قولى قارا بولۇپ چىقىدۇ، دەۋاتىدۇ. لېكىن بىرمۇ ئادەم موزايغا قول تەككۇزگىنى يوق. مەككار داخان موزاينىڭ دۇمبىسىگە كۇيە سۇرتۇپ قويغان. بۇنى بىلىمىز. شۇڭا موزايغا قولىمىزنىمۇ يېقىن ئاپارمايمىز، چاپىنىمىزنىڭ پېشىنىمۇ تەككۇزمەيمىز. بۇ ئىشنىڭ ئاخىرى نەگە بارار كىن؟ خۇدا ئوزى ئاسان قىلمىسا، بەندىنىڭ قولىدىن نېمە كېلىدۇ، ئوغرى كىم؟ پۇتۇن يۇرتقا ئوچۇق - ئاشكارا. لېكىن ئېغىزدىن چىقارغىلى بولمايدۇ. بۇ بەگنىڭ يېنىدا ئۇچىغا چىققان بىر يامان ئوغرى بار. شۇ ئارقىلىق ئوغرىلىقنى بەگنىڭ ئو-

زى قىلىدۇ. ھالۋىنى ھېكىم يېسە تاياقنى يېتىم دېگەندەك، ھەممە بالايى - بەتتەر خەلقنىڭ بېشىغا چۈشۈۋاتىدۇ. بۇنداق ئىشلارنى كۆرمەك قېتىم كوز ئالدىمىزدىن ئۆتكۆزدۇق. بۇ بەگنىڭ دەردىنى 20 يىلدىن ئارتۇق تارتتۇق. بىز يىگىسارلىقنىڭ دەردىمىز ئېغىر. دات - پەريادىمىز ھېچنەگە يەتمەيدۇ. بېيجىڭ خانىغىمۇ نەچچە پارچە ئەرزىمىز كەتكەن. ئۇ يەردىنمۇ ھېچقانداق جاۋاپ يوق...

دىخان ئۆز دەردىنى توكۆپ بولۇپ، بىر ئاز يەڭگىللەشكەندەك ئورنىدىن تۇردى ۋە بولار بىلەن خوشلىشىپ ئويىگە كەتتى. يولۇچىلار بۇ ئەھۋالغا قىزىقتى. دىخان كەتكەندىن كېيىن موللا زەيدىن غۇلامغا قاراپ:

— ئۇكام، بۇ يەردە ئېغىر ۋەقە بار ئىكەن. شۇڭا بىز ئىككىمىز بىر ھەپتە تۇرۇپ ئەھۋالنى بىلىپ ئاندىن...

— بىلمەن دەيدىغان بولسام، بىر كېچىدە ھەممە ئىشنى بىلىپ كېلەلەيمەن، — دېدى غۇلام سوزنى كېسىپ.

— قانداق قىلىپ؟

— خوجاپىز بەگنىڭ يېنىدىكى ئىمىن ئوغرى مېنىڭ يېقىن ئاغىنەم، بىر كېچە ئەھۋاللاشسام ھەممە گەپنى ئېيتىپ بېرىدۇ.

— روزىخاچامنى قانداق قىلىمىز؟ — دېدى موللا زەيدىن.

— مەن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىمەن، — دېدى غۇلام روزىخاننى باشلاپ. قۇم دوڭلىرى ئىچىدەكوزدىن يوقالدى. بىر

ئازدىن كېيىن موللازەيدىنمۇ ئاتقا مىنىپ يۈرۈپ كەتتى. قاراچاش مازار ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى قوۋم دوڭلىرى ئولۇكتەك جىم - جىتلىق ئىچىدە قالدى.

(5)

موزاي سىلاشنىڭ 6 - كۈنى كىشلەر تۇپلىنىپ بولغان بىر ۋاقىتتا بەگنىڭ هويلىسىغا ئاتلىق بىر بوۋاي كىرىپ كەلدى. بوۋاينىڭ ئېتىنى ياشقىنا، جۇغى كىچىك بىر ئادەم يېتەكلىگەن ئىدى. بۇ چاكار بوۋاينى قولتۇغىدىن يولەپ ئاتتىن چۈشۈردى. بوۋاي ئاتتىن چۈشۈپ خالايىق تەرەپكە ماڭدى. بوۋاينىڭ بېشىدىكى يوغان سەللە، ئۇچىسىدىكى ئاق يەكتەك چاپانلىرىغا قاراپ خالايىق سالام قىلىپ ئېھتىرام بىلدۈردى ۋە ئاخۇنۇملار ئولتۇرغان سورۇندىن جاي كورسىتىپ ئولتۇرغۇزدى. بوۋاي پاتىھە قىلغاندىن كېيىن كوپ ئەھۋاللاشماستىنلا بېشىنى تۆۋەن سېلىپ جىم - جىت ئولتۇردى. ئەمام ئۆزىچە ئىلتىپات قىلىپ: ئىسىم - شەرىپلىرى كىم؟ قەيەردىن كەلدىلە؟ دىگەن بولسىمۇ، بوۋاي جاۋاپ بەرمەي جىم ئولتۇردى. خوجاپىز بەگ بوۋايغا بىر - ئىككى قېتىم كوز يۈگۈرتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ تۇرقىغا قاراپ، ئېقىپ يۈرگەن ئىشان ياكى تىلەمچى بولسا كېرەك، دەپ كوزىگە ئىلماستىن ئۆز ئىشىنى داۋاملاشتۇردى. پوپوزا قىلىپ خەلقنى پەردىشەپ ئاستىدىن بىر بىرلەپ ئوتكۈزدى. خەلقنىڭ قولىغا يەنىلا قارا يوقىغاندىن كېيىن خوجاپىز بەگنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ئاغزىنى بۇزۇشقا باشلىدى:

— نائەھلى، ئىنساپسىز ئوغرىلار! كۆچۈكۈم - كۆچۈكۈم دېسە... ھەددىڭلاردىن ئېشىپ كېتىۋاتىسىلەر! بۈگۈن 6 كۈن بولدى. نىمە دېگەن ئاۋارىچىلىق — بۇ! سىلەردەك ئىمانى كۆيۈپ كەتكەنلەرگە ئەمدى كۆرسىتىمەن! باغلا، بۇ خۇمپەر-لەرنى! ئامبالنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ شۇ يەردە سوزلىشىمەن...

بەگنىڭ ياللاقچىلىرى كېلىپ ئادەملەرنى باغلاشقا باش-لىدى. ئەھۋال بۇ يەرگە يەتكەندە بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇپ ئەتراپقا بىر قۇر نەزەر تاشلاپ ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم... ئەي ئەھلى مۇسۇلمانلار! ھەممىڭلار خۇدانىڭ بىرلىكى ۋە بەرھەقلىكىگە شەك كەلتۈر-مەستىن ئىمان كەلتۈرۈڭلار، ئاللا ئۆزى مۇشكۇللىرىمىزنى ئا-سان قىلغاي، — دېدى ۋە ئاۋازىنى غەلىتى تىترىتىپ داۋام قىلدى، — كەمىنە ئاجىز بەندە خۇدايى تائالاغا قۇللۇق قى-لىپ، ئەسھابۇلكەھفتە 17 يىل ئىستىقامەتتە ئولتۇردۇم. ئال-لانىڭ كارامەتلىرىنى، نۇرغۇن - نۇرغۇن موجىزىلىرىنى، ئا-جايىپ - غارايىپ ھېكمەتلىرىنى كۆردۈم. ئېتىكاپ غارىدا دۇنيا كارىدىن تەرك بولۇپ، مۇستەجەپ بولغان دۇئا تەك-بىرلىرىمنىڭ خاسىيەتلىرى بىرلە شۇنى بىلدىمكى، يارىتقۇچى ئاللا ھەرقانداق ئىشقا سەۋرى قىلغۇچىدۇر. لېكىن بىرلا ئىشقا تاقەتسىزدۇر. يەنى خەلققە جەۋرى - زۇلۇم بولىدىكەن، بۇنىڭغا بىتاقەت بولغۇسىدۇر. بۈگۈن كېچە ئىستىقامەت غا-رىدا ئىبادەت قىلىپ ئولتۇرۇپ، سۇبھى يورۇغان ۋاقىتتا، غەپلەت بېسىپ كۆزۈم ئۇيقىغا كېتىپتۇ، بىر چۈش كۆرۈپتىمە

ەن. چۈشۈمدە بىر يۇرتتا بىر توپ خەلق قوللىرى باغلى-
نىپ، يۈرەك باغرى داغلىنىپ ئەزىيەت ئىچىدە قاپتۇ. بىشا-
رەتتە ئۇلارنى قۇتقۇزماق كەمىنىگە نېسىپ بوپتۇ. چوچۇپ
ئويغانسام چۈشۈم. بۇنىڭ شۈكرانىسىغا ئىككى رەكەت ناماز
ئوقۇپ دۇئا قىلدىم. غايىپتىن بىر ئاۋاز كېلىپ، كوزۇڭنى
يۇم، دېدى. يۇمدۇم. يەرنىڭ تاناۋى تارتىلىپتۇ. كوزۇڭنى
ئاچ، دېدى. ئاچتىم. ئۇزەمنى قارا چاش مازاردا كوردۇم.
كۈن قىزىل ۋاقىت بولغان ئىكەن. بۇنىڭ شۈكرانىسىغا ئىككى
رەكەت ناماز ئوقۇپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن، ئۇشبۇ يەرگە
كەلدىمكى، چۈشۈمدە ئايان بولغان خالايىقنىڭ ئەينەن ئۇزىنى
كوردۇم. بولۇنغان ئىشلارمۇ ئەينەن ئۇزىدۇر. كەششابۇل قۇ-
لۇپ، بۇ قۇلۇپنى ئېچىش ماڭا نەسىپتۇر. ئىنشائاللا تائالا
رەببۇلئالەمىن!...

بوۋاي بىر ئاز توختاپ كىشىلەرگە نەزەر تاشلىدى.
بەگ، موللىلارغىمۇ كوز يۈگۈرتتى. ئىگىشىپ تۇرغان خەلق
بەزەنلىرى بېشىنى لىڭشىتاتتى، بەزەنلىرى ياقىسىنى تۇتۇپ
بىر بىرسىگە قارىشاتتى. بەگنىڭ چىرايى سەل بۇزۇلغان،
موللىلارنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلگەن ئىدى. بوۋاي ئومۇمى ئەھ-
ۋالنى كوزەتكەندىن كېيىن يەنە سوزىنى داۋام قىلدى:

— چۈشۈمدە ئايان بولۇشىچە، پەردىشەپىنىڭ ئاستى-
دىكى موزاي قارادۇر. ئۇنىڭ دۈمبىسى قارا كويەدۇر.
ئەگەر يالغان دەپ شەك كەلتۇرسە، قېنى ئوغلۇم، ئوز قولۇڭ
بىلەن پەردىنى ئاچ، خالايىق كورسۇن.

— خوش.

غۇلام چەپدەسلىك بىلەن پەردىنى كوتەردى. ئۇنىڭ ئىچىدىكى. قارا موزاي شۇمشۇيۇپ تۇراتتى.

— بۇ كارامەتنى كورۇڭلار!

بوۋاي ھەممىگە بىر قۇر نەزەر تاشلاپ خوجاپىز بەككە كەلگەندە ئاتەش كوزلىرى بىلەن قادالغان ئىدى. بەگ كوزىد- نى قاچۇردى ۋە پۇتۇن ۋۇجۇدىنى تىتىرەك باستى. بوۋاي سوزىنى داۋام قىلدى:

— موزاينىڭ زاتى قارا، ئۇستى كۇيە. ھەرگىز ئالا ئەمەس- تۇر. شۇنىڭ ئۇچۇندۇركى: موزاينىڭ بوۋىلىرى ئەيىۇپ ئەلەي- سالامنىڭ پادىسىدىن قاچقاندا قاغىش ئېلىپ دۇئايى بەنت قىلىنغاندۇر. شۇڭا ئوزى قارا، دۇمبىسى كۇيەدۇر، بەلكى قا- تىل - ئوغرى ئۇشبۇ موزاينىڭ ئوزىدۇر...

بوۋاي بىر ئاز توختاپ داخان مىرزا كېرىمگە قاراپ داۋام قىلدى:

— قىسسىدە ئەدەتكە يەتكەندە موزاي زوۋانغا كەلمەكچى، بىشارەت بولۇشىچە قىسسىدە - دۇرۇت ئەدەتكە يەتكەن تەقدىر- دىمۇ، موزاينىڭ قارىلىقى، دۇمبىسىنىڭ كۇيىلىگى، قاغىشقا ئۇچراپ دۇئايى بەنت قىلىنغانلىقى زوۋانغا كەلمەسكە چوڭ سەۋەپتۇر. چۇشۇمدە ئايان بولۇشىچە، بۇ دەۋانىڭ ئىگىسى خوجاپىز بەگ بىننى ئابدۇراخمان بەگدۇر. قېنى بەگ بالام، قولۇڭنى بەرگىنە!

تىتىرەك باسقان خوجاپىز بەگ ئىختىيارسىز ھالدا قولىنى بوۋايغا سۇندى. بوۋاي ئۇنىڭ قولىنى تارتىپ موزاي- نىڭ دۇمبىسىگە سۇركىدى ۋە:

— ھاسىل كالام، دەۋانىڭ ئىگىسى خوجاپىز بەگ قولى-
نى بەردى. موزاينى سىلىغان ئىدى، ئۇنىڭ قولى قارا بولدى.
ئەمدى ئوغرى كىم بولدى؟ بۇ تېخى مۆجىزە. سىر ئاللانىڭ
ئىلكىدە. يەنە ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ئېچىلغۇسىدۇر.

كىشىلەر ياقا تۇتۇپ تۇۋە دېيىشمەكتە. خوجاپىز بەگ
تاتىرىپ كەتكەن ئىدى. بوۋاي يانچۇغىدىن ئىستىرلاپنى①
چىقىرىپ ئالقىنىدا ئويناتتى، موزاينىڭ دۈمبىسىگە قاتتىق
تاشلىدى، مىستىن ئىشلەنگەن بۇ ئەسۋاپ موزايغا قاتتىق تېگى-
ۋېدى، موزاي غال - غال تىترىدى. بوۋاي سۆزلەپ:

— ھىلىتىن نىمە تىترەيسەن؟ ئىچىڭ - تېشىڭ قارى-
داپ كەتكەن قارا موزاي. تىترەيدىغان ۋاقتىڭ تېخى ئال-
دىڭدا. جاماەت، ئاخۇنوم، موللىلار ھەممىمىز بىرلىكتە كارا-
مەتنى ئەمدى كورەيلى، يوقالغان ئالتۇن - كۈمۈش ئەينى
بويىچە ئاسمان - زىمىن ئوتتۇرىسىدا چەرخ - مۇئەللە
تۇرۇپتۇ. قېنى غۇلام!...

نەچچە كۈندىن خەلققە ئازار بېرىۋاتقان جاينىڭ—
خوجاپىز بەگنىڭ ھويلىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا
بىر تۈپ قاپاق تېرەك بار ئىدى. تېرەكنىڭ ئۇچىدا قاراقۇش-
قاچ ئۇۋىسى قىلىپ ئېسىلغان بىر قاپاق تۇراتتى. غۇلام
ئىشارەت ئالغاندىن كېيىن ئاغمىخاندەك يامىشىپ مەزكۇر
تېرەككە چىقتى. پۈتۈن خالايىق قارىشىپ تۇرغاندا غۇلام
تېرەكنىڭ ئەڭ ئۇچىغا چىقىپ، قاپاقنى يېشىپ يەرگە تاش-

① ئىستىرلاپ— پال باقىدىغان چېكىتلىك مىس چوكا.

لىدى. قاپاق كوكۇم ـ تالقان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر
كاللەك نەرسە ئاشكارا بولدى. بوۋاي دەرھال سوز باشلاپ،
— قېنى ئاخۇنۇم، ئوزلىرى يۇرتىنىڭ چوڭى. مۇبارەك
قوللىرى بىلەن تۇگۇچنى يېشىپ كورسىلە، — دېدى. ئەلەم
ئاخۇن تۇگۇچنى يەشتى. ئۇنىڭ ئىچىدىن 400 سەر كۇمۇش،
يەنە بىر مۇنچە ئالتۇن جابدۇق چىقتى.... بوۋاي ئەتراپقا
كوز يۇگۇرتتى. بەگنىڭ ھەيۋىسى ئالىقاچان سۇنغان، چىرا-
يى تاتىرىپ نەچچە تال چاشقان بۇرۇتى تىترىمەكتە ئىدى.
بوۋاي سوزىنى داۋام قىلدى:
— خالايىق، ئاللانىڭ كارامەتلىرىگە قايىل بولدۇڭ-
لار، كىمكى گۇنا قىلغان بولسا دەرھال تەۋبە قىلسۇن. مەغ-
پىرەت قىلغۇچى ئاللا.... كىمكى قاتىللىق قىلغان بولسا دەر-
ھال توۋبە قىلسۇن، بولمىسا قىساس بولغۇسىدۇر... خوجاپىز
بەگ مەرھۇمەنىڭ ئون چارەكلىك يېرىنى سېتىۋېلىپ 400 سەر
كۇمۇش بەرگىنى چىندۇر. مەرھۇمە بۇ پۇلغا ئالتۇن جابدۇق-
لىرىنى قوشۇپ ئوچاقنىڭ كۇلخانىسىغا كومگەنلىكى تېخىمۇ
چىندۇر. لېكىن خوجاپىز بەگنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ، يەنە بىر
نامىسىز ئوغرى بىلەن كېچىسى باستۇرۇپ كېلىپ مەرھۇمەنى
بوغۇپ ئولتۇرۇپ، بۇ ئالتۇن ـ كۇمۇشلەرنى بۇلاپ، ئۇشبۇ
ئاسمان پەلەككە، — سوز بۇ يەرگە كەلگەندە بوۋاي بېشىنى
كوتىرىپ تېرەكنىڭ ئۇچىغا قاراپ قوللىرى بىلەن كورسىتىپ
داۋام قىلدى، — يەنى بۇ تېرەكنىڭ ئۇچىغا يوشۇرغانلىقى
تېخىمۇ راستتۇر. كارامەت شۇ بولدىكى، ئالتۇن ـ كۇمۇش

ئەينەن ئۆزى تېپىلدى. خەلق گۇناسىزدۇر. خوجاپىزبەگ بۇ شۇملۇقنى ئاجايىپ ئۇستىلىق بىلەن ئىشلەپ، بىر قانچە كۈندىن بۇيان گۇناسىز خەلققە زۇلۇم سېلىپ، قىيىن-قىستاققا ئېلىپ، خەلققە تۆھمەت چاپلىماقچى بولسىمۇ، ئاخىرى سىرى پاش بولۇپ، ئۆزى ئوغرى بولۇپ چىقتى. خالايىق، ھەقىقەت ھەممىدىن ئۈستۈن. سىر ئاشكارا بولدى. ئەمدى لەنەت ۋە نەپرەت كۆزلىرىڭىز بىلەن ئوغرىنىڭ شەرمەندە يۈزىگە قاراڭلار، ئۇنىڭ ھالى قانداق بولغانلىقىنى تاماشا قىلىڭلار!

«توشقاننى قوموش ئۆلتۈرەر، ئادەمنى نومۇس» دىگەندەك، خوجاپىز بەگ ھەرقانچە نومۇسسىز، قېلىن ئادەم بولسىمۇ، بۇ قېتىمقى رەسۋاچىلىقنى تەسىر كۆرسەتمەي قالمىدى. شۇنچە كۈندىن خەلققە زۇلۇم سېلىپ، قارا چاپلاپ، ئۆزىنى بولسا گوھەردەك پاك كۆرسىتىپ كەلگەن بەگ بۈگۈنكى رەسۋاچىلىق ئالدىدا غال - غال تىترىمەي تۇرالمىدى. ھەممە ئادەم نەپرەتلىك كۆزلىرى بىلەن قارىغاندا خوجاپىز بەگ ئۆرە تۇرۇشقىمۇ ھالى قالماي، ھوشىنى يوقىتىپ تىرىڭگىدە ئارقىغا ئۈچۈپ چۈشۈپ، خىقىراپ ياتتى. ئاغزىدىن كۆپۈك ئۆرلەيتتى....

20 يىلدىن بۇيان خوجاپىزبەگنىڭ زۇلمىغا ئۇچراپ، ئۇنىڭ قانلىق قامچىسى ئاستىدا قان يىغلىغان يېگىسار خەلقى بۈگۈنكى ئاشكارا بولغان ھەقىقەتتىن ئاجايىپ تەسىراتلارغا ئىگە بولۇپ، ھەممەيلەن ياقا تۇتۇپ «تۇۋا - تۇۋا» دېيىشىپ،

ھەيران بولۇشقان ئىدى. ھەممەيلەننىڭ دىلى يورۇپ، خوشال-لىق ۋە تەئەججۈپ بىلەن كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ يىغلاشقان ھالدا ئەۋلىيا بوۋاينى تاۋاپ قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ پەش-لىرىنى كوزلىرىگە سۈرتۈشتى.

خوجاپىزبەگ ھوشىنى يوقىتىپ يىقىلغاندىن كېيىن بىر ئاز خىقىراپ ئۇزۇن - قىسقا تىنىپ، ئاخىرى بېسىلىپ قال-دى. كىمدۇر بىرسى:

— ئۆلدى، ئۆلدى،— دېدى.

— مەيلى ئۆلۈۋەرسۇن،— دېدى بوۋاي خالايىققا قا-راپ،— ئەلقىسا سۆممىنەلھەق. بۇ ئادەمنى قىساسلار بۇغدى. خەلقنىڭ زارى تۇتتى. خەلقنىڭ كوز ياشلىرى ئۇنى غەرق قىلدى. ھېچكىم بۇ ئادەمنى بىر چەككىنى يوق. خوجاپىزبەگ ھايات ۋاقتىدا ئەگەر ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىپ، ئۇنداق قىل-ماڭ، خەلققە زۇلۇم سالماڭ، ئالدى - كەينىڭىزگە قاراپ ئىش قىلىڭ، بەگلىك كېتىدۇ، يۇرت قالىدۇ، دەيدىغان بولساق قۇلىقىغا تاش بىلەن ئۇرغاندەك ئاڭلىماتتى. شۇڭا ئۇ ئۆمرى بويى خەلققە زۇلۇم سالدى. خەلقنى ئەزدى، ئۇردى - سوقتى، بۇلىدى، ئۆلتۈردى، خەلقنى خانىۋەيران قىلدى. خەلقنى قاخ-شاتتى، زارلاتتى، قان يىغلاتتى. بۇنىڭ ھەممىسى قىساس. ئاخىرى بۇ قىساسلار جەم بولۇپ كېلىپ بوگۇنكى پەيتتە ئۇنى بىر بوغۇۋۇندى، بەرداشلىق بېرەلمەي، خەلق ئالدىدا رەسۋا بولۇپ ئۆلدى - خالاس. جاھان شۇنچىلىك، خەلققە يامانلىق قىلغۇچىلىكى يوق. ۋەسسالام!

بوۋاي بىرئازدىن كېيىن مۇردىغا قاراپ:

— مۇردىنىڭ ئىڭىكىنى قوشتۇرۇپ قويۇپتىلار، بۇ مۇسۇلمانچىلىق. شۇنداقمۇ ئاخۇنۇم!

— شۇنداق، شۇنداق،— دىدى ئەلەم ئاخۇن تەمتىرەپ.

— خوش... ئاخۇنۇم، ئۆزەڭ بۇ بىلىمنى قايسى جايلاردا، قانچىلىك تەھسىل قىلدىڭ؟

— خوش تەقسىر، ئاۋال كۇچاردا، كېيىن قەشقەر، ك - ك - كېيىن بۇخارادا ئوقۇغان.

— كاتتا جايلاردا ئوقۇغان، باشقا يوغان سەللە قونغان، ئاخۇنلۇق دەرىجە قوشۇلغان، ھاسىل كالام، بىر ھەقىقەت سۆزلەش ئۈچۈن يارىمىغان ئوقۇش بىلەن يوغان دەستۇرنىڭ نېمە خاسىيىتى؟ باشتىكى دەستۇر سولەت ئۈچۈنمۇ؟

ئەلەم ئاخۇن دۇدۇقلاپ جاۋاپ بېرەلمىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قارا تەر باسماقتا ئىدى.

— ئەجەبا، ھازىر مېنىڭ سوئالىمغا جاۋاپ قىلالمىغىنىڭ بۇ قەدەر مۇشكۇل بولغان يەردە، تاڭلا مەھشەردە قانداق جاۋاپ قىلماق كېرەك؟ خۇدانىڭ ئالدىدا جاۋاپ بېرىش بۇنىڭدىن يۈز ھەسسە قىيىن. ئۆزەڭ ئاخۇنلۇق قىلىۋاتقان يۇرتتا، بۇ قەدەر زور ناھەقلىق، زۇلۇم - ھاقارەت بولىۋاتسا، خەلق زار - زار يىغلاۋاتسا، سەن ئاشۇ سەللەڭنىڭ ھورمىتىدىن بولسىمۇ، بىر كەلىمە ھەق سۆز قىلماسلىغىڭنىڭ سەۋۋى نېمە؟ ھەقىقەتنى سۆزلىمىگەن ئوقۇشنىڭ نېمە پايدىسى؟ ئۆزەڭ تەپەككۇر قىلغىنكى، سەن ئوقۇغان مۇشكات شېرىپلەر ھەشەمەتلىك سەللە ئوراپ، خەلقنىڭ پۇل - مېلىغا دۇئا قىلىش،

ياغلىق پولۇلىرىنى ئىشتىها قىلىش، پوشكال - قۇيماق يە-
يىش ئۈچۈنلا بولغانمۇ؟

ئەلەم ئاخۇن بېشىنى يەردىن كوتەرمەي جىم تۇراتتى.
بوۋاي سوراشنى يەنە داۋام قىلدى:

— قېنى ئىمام، ئوزەڭچۇ؟

ئىمام جاۋاپ بەرمەي جىم تۇردى.

— بەلكى ئوقۇغىنىڭ ئازدۇر، — دىدى بوۋاي ئۇنىڭغا
قاراپ، — لېكىن بىر جامائەت خەلققە ئىمامدۇرسەن. نەچچە
كۈندىن ئوز جامائەتلىرىڭ زار - زار قاخشاپ، نالە-
پەريات قىلىۋاتسا، ئەجەبا جامائەت تەرەپتە تۇر-
ماي، ناھەق تەرەپتە تۇرۇپ، خەلققە زۇلۇم قىلىشقا شېرىك
بولغىنىڭ نېمىسى؟

— قېنى سەن، مىرزا كېرىم. شەددات لەئىن. سېنىڭ
ھەممە ئىشىڭ ئالدامچىلىق، موزاي زۇۋانغا كېلىدۇ، دەپ پە-
تىۋا بېرىۋاتىسەن، قاچان سوزلەيدۇ؟ ئەلمىساقتىن تارتىپ
موزاي زۇۋانغا كېلىپ سوزلىگەن نەدە بار؟ سەن داخىنلاردا
ئىمان، ۋىژدان، نومۇس بولامدۇ؟ ھەي ھازازۇل كاززاپ!
سېنىڭ خەلقنىڭ نادانلىغىدىن پايدىلىنىپ ئالدامچىلىق قى-
لىشتىن باشقا يولۇڭ يوقمۇ؟ ئەي خالايىق، ئەمدى ئىشەنمەڭ-
لار، بۇ كاززاپلار شەيتان يولىدا ماڭغان ئالدامچىلاردۇر. بۇ
كاززاپلار بىلەن بىز بىر يولدا ماڭمايمىز، بۇنداق شەقىقى
كاززاپلارغا لەنەت - نەپرەت ياغدۇرايلى!

— مەرھۇمەنىڭ قاتىلى تېپىلدى، دۇنيا - دەپىنىسىمۇ

تېپىلدى، دېدى دېخانلاردىن بىرسى، — ئەگەر ئۇ ئانىمىز هايات بولسا ئىدى، بۇ ھەقىقەتلەرنى كۆرگەن بولسا، 5 قېتىم ھەرەمگە بارغاندەك خوشال بولاتتى. ئەمدى بۇ مەرھۇمەنىڭ پول - مېلىغا ئىگە بولغۇدەك ئادەمى يوق! تىلىمىز بىر قىزى بار. ئۇ قىز ئۇز كۈنىنى ئۇزى ئالالايدۇ. مېنىڭچە بۇ پۇلنى خۇدا يولىدا ئەۋلىيا ئاتىمىزغا دۇئا قىلدۇرۇۋېتەيلى، قانداق دەيسىلەر؟

— شۇنداق بولسۇن، بىزگە دۇئا قىلىپ قويسۇن!

كوپچىلىك بىردەك ۋاقىراشتى. بۇ چاغدا بوۋاي غۇلام يەتكۈزۈپ كەلگەن ئاتقا مىنىپ كېتىشكە تەييارلانغان ئىدى. جامائەت بىرسى ئاتنىڭ چۇلۋۇرىدىن، بىرسى يۈگەندىن تۇتۇپ ماڭدۇرغىلى قويمايتتى. بەزەنلىرى ئەۋلىيانىڭ پېشىگە ئېسىلىپ تاۋاپ قىلاتتى.

بوۋاي ئات ئۇستىدە ئولتۇرۇپ، ساقىلىنى ئېلىپ تاشلاپ خەلققە قاراپ كۈلدى. خەلق ھەيران بولۇشتى.

— خالايىق، ئەگەر سىلەرنىڭ بېشىڭلارغا چۈشكەن زۇلۇم تاغلىرى كۆمپەيكۈم بولۇپ، بەدەن - بېشىڭلار يېنىكلەشكەن بولسا، كوڭلۇڭلارنى قاپلاپ تۇرغان قاراڭغۇلۇق تۈگەپ، كوڭلۇڭلار ھەقىقەت چىرىغى بىلەن يورۇغان بولسا، سىزلەرمۇ ماڭا ئوخشاش كۈلۈڭلار... مەن ئەسلىدە دۇئاگوي ئەمەسمەن، ئەۋلىيامۇ ئەمەسمەن. مۇشۇنداق بىر جاھان كەزگۈچى. قارىسام، ئېقىنىدا كوۋرۇك يوق ئىكەن. مەرھۇمىنىڭ پۇل - مېلىنى سەرپ قىلىپ ياخشىلاپ بىر كوۋرۇك سېلىڭلار.

ئۆتكەن - كەچكەن يولۇچىلار مەرھۇمنىڭ روھىغا دۇئا قىلىپ ئۆتسە، ساۋابلىق بولار، قانداق دەيسىلەر؟

— توغرا، — دىدى خەلق بىردىن ۋاقىراپ.

— ئۆزەڭ كىم؟ بىزگە مېھمان بول. ئۆيلىرىمىزگە ئاپىرىمىز، — دېيىشتى خەلق.

— رەھمەت، كۆچاردىن يانغاندا بىرقانچە كۈن تۇرۇپ ئۆتەي. ھازىر ئالدىراش، — دىدى موللا زەيدىن ۋە خەلق توپى ئىچىدىن ئۈزۈلۈپ چىقتى. ئۇنى مېھمان قىلىشقا ئامال-سىز قالغان خەلق ۋاقىراپ:

— ئۆزەڭ كىم؟ ئىتىڭنى ئېيتىپ كەت، — دىدى.

— ئېتىم موللا زەيدىن، خەير - خوش! — موللا زەي-دىن قولىنى پۇلاڭلاتتى.

— موللا زەيدىن...

— موللا زەيدىن...

— خەلق ئۇزۇنغىچە ئۇنىڭدىن كوز ئۈزمەي قارىشىپ قالدى

(6)

بىزنىڭ يولۇچىلىرىمىز يېڭىسار خەلقى بىلەن خوشلى-شىپ، بۇگۇر، چومپاق، چول ئاۋات، ياقا مەنزىللىرىنى — كىشىنى زېرىكتۈرۈۋېتىدىغان ئۇزۇن چولنى بېسىپ ئۆتتى. بۇ مۇساپە پىيادە يۈرۈشكە بەش كۈنلۈك يول ئىدى. روزىخان گەرچە ياشانغان ئايال بولسىمۇ، يەنىلا تېتىك قەدەم تاش-لاپ، ئەرلەردىن قالماي يول باساتتى. غۇلام بولسا خۇددى شاتۇردەك چىۋەر، يېنىك ئىدى. موللا زەيدىن گايى ئاتلىق،

تولاراق ئاتتىن چۈشۈپ ھەمرالىرى بىلەن پىيادە يول باس-
تى. بۇ ئۇزۇن يولدا زېرىكىشتىن ياكى باشقا سەۋەپلەردىنمۇ،
موللا زەيدىن ھەر خىل خىياللارغا بېرىلەتتى...

”ئىشلار قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ — دەيتتى ئۇ ئۆز - ئۆ-
زىگە، — ئۇخلاپ چۈشۈمگە كىرمىگەن ئىشلارنى كۆرۈۋاتىمەنغۇ!
مەن نەدىمۇ ئەسھابۇلكەھفكە بارىمەن. ئەسھابۇلكەھفنى كۆرگۈ-
نۇمۇ يوق. تەسەللاسىغىلا بازارغا سالسام ئەجەپ ئېقىپ
كەتتى؟ بۇنى ماڭا كىم ئۆگەتتى؟ خىزىر ئەلەيھىسسالام كېلىپ
بىر كېچىدە دىلىمغا سالدىمۇ؟ ياق خىزىر ئۆگەتكىنى يوق.
بۇنى ماڭا ئۇچراۋاتقان ئىشلار ئۆگەتتى. ئەمەلىيەتتە شۇ
ئىشلار بولمىغان بولسا، مەنمۇ بۇ ئامالنى تاپمىغان بولات-
تىم. خەير، بولىدىغان ئىش بولدى، ھېلى يەنە قانداق
ئىشلار كۆتۈۋاتىدىكىن، بۇنى كىم بىلسۇن؟ ھەيلى
قانداق بولمىسۇن، خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولال-
سام، خەلقنىڭ بېشىدىكى ئازاپ - ئوقۇبەت، دەردۇ -
بالالارنى تەڭ تارتىشىپ بېرەلىسەم بولىدىغۇ! بۇنىڭ
ئۆزى بىر ھالاۋەت. ماڭا بۇنىڭدىن باشقا ھالاۋەتنىڭمۇ
لازىمى يوق. ئۆزەم شۇنداق ئوسۇپ چوڭ بولۇپ قاپتىمەن.
ئاتا - ئانام كىچىكىمدە ئولۇپ توگەپتۇ. ھازىر مەن ئىككى
بالىنىڭ ئاتىسى بولۇپ قالدىم...“

خىيال بۇيەرگە كەلگەندە ئىككى بالىسى بىلەن ئايىلى
ئايىمخان كوز ئالدىغا كەلدى. بۇچاغدا موللازەيدىن ئىختىيار-
سىز ھالدا ئارقىغا بۇرۇلۇپ تۇرپان تەرەپكە قاراپ قويدى.
تۇرپان يىراقتا قالغان ئىدى. ئۇنىڭغا كوز يەتمەيتتى. چول

ئەرەپتە چەكسىز جاڭگال ساغۇچ بوزۇرۇپ ياتاتتى. شىمال تەرەپتە تاغ تىزمىلىرى بارغانچە بىر تال يىپ بولۇپ ئاخىرى ئۇپۇقتا چوكۇپ كېتەتتى. موللازەيدىن بۇچەكسىز چوللەرگە قاراپ ئىختىيارسىز ھالدا ئۇھ تارتىپ قويدى ۋە ئاۋازىنىڭ بېرىچە ناخشا ئېيتقۇسى كەلدى.

”قىزىق ئىش - ھە! ئەسھابۇلكەپنىڭ بازىرى نىمە ئانچە ئىتتىك؟ كىشلەرنىمە ئۇچۇن ئۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلىنىدۇ؟ نادانلىق - خۇراپاتلىق دىگەن شۇنداق بولامـدۇ - يە؟ بۇخۇراپاتلىق نەدىن كەلدى، ئۇنى كىم ئۇگەتتى؟ مىرزاكېرىم. داخان ئۇگەتتىمۇ؟ خۇراپاتقا شۇلار باشلاۋاتامدۇ؟ مەنمۇ داخانلىق قىلدىممۇ؟ ياق. بەلكى خۇراپات - جاھالەت قۇلۇپلىرىنى ئۇز ئاچقۇچى بىلەن ئاچقاندەك قىلدىم. زەھەرنى زەھەر بىلەن ياندۇرۇش، دىگىنى بەلكىم مۇشۇ بولۇش كېرەك...“.

كوز ئالدىغا كېلىۋاتقان بۇئىشلار بىلەن ئوز ئوزىگە قويۇلغان سوئاللار بىر بىرىگە ئۇلۇنۇپ، موللازەيدىنىڭ كاللىسىنى بىردەممۇ ئارامىدا قويمىدى. ئاخىرى ئۇ ئايغى چىقمايدىغان بۇخىياللارنى تاشلاپ ھەمرالىرى بىلەن سوزلىشىشكە كىرىشتى.

— روزىخاچا، سىز بىلەن سىردىشىپ، خۇددى ئاكا! - ئۇكىدەك بولۇپ قالدۇق. بۇقېتىم كۇچارغا بارغىنىمىزدا بىز- بىلەن بىللە تۇرۇڭ. ئەپلىشىپ قالسا يەرلىشىپ قېلىڭ، — دىدى موللازەيدىن.

. . . لايىغى چىقىدىپ قالسا ئەرگە بەرسەك ـلاجايـ لاشامدۇ؟ — دېدى غۇلام چاخچاق قىلىپ.

— قېرىغاندا ئەر ئالامدۇ؟ ئالىمەن دېسەڭمۇ تەگمەسمەن، — دېدى روزىخان ئوچۇق چىراي بىلەن، — ئىككىڭلار نەدە بولساڭلار، مەنمۇ شۇ يەردە بولاي، قانداق دەيسىلەر؟

— بولىدۇ. بىزنى ئۇكام دەپ يۈرۈۋېرىڭ. بىزمۇ سىزنى تاشلىۋەتمەيمىز. ئامال بولسا بۇرۇنقىدەك سەرسان بولۇپ يۈرمەي، بىر يەردە مۇقىملىشىپ قالسىڭىز ياخشى بولاتتى.

— مەنمۇ زېرىكتىم. پۈتۈن ئۆمرۈمدە كەربالانىڭ ئىتتەك سوكۇلداپ شەمۇ - شە يۈرۈپتىمەن. يا ئەر خولىغى، يا ئۆي خولىغى كورمەي شۇنچە ياشقا كەپقاپتىمەن. — روزىخان ئۆزلۈكىدىن تەسىرلىنىپ سوزلەشكە باشلىدى، — بۇ قېتىم موللا ئۇكامغا يولۇقۇپ دىلىم خېلى يورۇپ قالدى. ياخشى گەپ تاشنى ئېرىتىدۇ، دىگەندەك خېلى تەسىرلەندىم. ئۆمرۈمدە ياخشى گەپ ئاڭلاپ كورگەن خوتۇن ئەمەسمەن. ئۆزەمنىڭمۇ خۇيۇم ئەسكى، ماڭغان يولۇم ئاندىن ئەسكى. قەيەرگىلا بارسام ئوغرى خوتۇن، لۈكچەك خوتۇن، دەپ ھەممىسى قاغايدۇ. تازنى تاز دېسە ئۆلگىسى كەلگەندەك مېنىمۇ ئوغرى، لۈكچەك دېسە ئاچچىغىم كېلىپ بىئارام بولىمەن، ھەر قايسىڭ ئەسكى دېيىشسەڭ مەنمۇ ئۆلگىچە ئەسكىلىك قىلىمەن، دەپ خەق بىلەن قېرىشىپ، ئۆلۈگۈم چولدە قالسىمۇ مەيلى دەپ يامانلىقتىن قول تارتمىدىم. بۇ قېتىم دىلىم سەل - پەل

يۇمشاپ قالدى، خوجايىمىز بەگنى كۆردۈققۇ، يامانلىقنىڭ جا-
زاسىنى تاپتى. مەن ھەر قېتىم يېڭىسارىدىن ئۆتكەندە ئانچە-
مۇنچە يوقلاپ، تاپقان - تەرگىنىمدىن ئاز - تولا بېرىپ كې-
لىنى ياغلاپ ئۆتەتتىم: بەزىدە بەرگەن نەرسەم ئازراق بو-
لۇپ قالسا تىللاپ - خارلايتتى، ھەتتا قامچا بىلەن ئۇرغان
چاغلىرىمۇ بولغان. بەگ يولغانلار ئوغرىنىڭ قاراقچىسى.
بەگلەر شۇنداق ئەسكى ئىشلارنى قىلغان يەردە، مەن قىلسام
نېمە بوپتۇ دەپ، ئەسكى ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈۋەردىم. مەنۇ
ئادەمغۇ! ياخشى گەپ، ئىللىق چىرايمۇ لازىمغۇ!
مېنىڭ تەكتىم يەركەنلىك. كىگىزچى ئەھەت قارىم
دىگەننىڭ ئارزۇلاپ باققان قىزى ئىدىم. قىز ۋاقتىمدا رەھ-
مەتلىك داۋۇت مېنى ئېلىپ تاغ ئارقىسىغا سۈرەپ كەلدى.
بىر نەچچە ۋاق ئوقەت قىلىپ يامان ئەمەس جان باقتۇق.
كېيىن داۋۇتنى ئەسكەرلىككە تۇتۇۋالدى. 5 - 6 يىل ئەسكەر
بولۇپ راسا ئۇچىغا چىققان قىمارۋاز بولۇپ چىقتى. شۇنىڭ-
دىن كېيىن خەقنىڭ مال - مۈلكىنى ئوغرىلاپ ئەسكى ئېتىمىز
چىقتى. كېيىنچە ئۈرۈمچىگە سىغماي قاراشەر تەرەپكە كەل-
دۇق. ئودېكتەك ھەممە يەرنى سېسىتىپ، ئاخىرى كورلا بىلەن
كۆچار ئارىلىقىدا جاڭگال ئوغرىسى بولۇپ كەتتۇق. رەھمەت-
لىنىك ئېرىدىمۇ ئۆلۈپ كەتتى. ئۆزەممۇ چوڭ بولۇپ قالدىم.
يەنە بۇرۇندەك ئەتىدىن كەچكىچە جاڭگال
كېزىپ يۈرۈش بۈگۈنكى كۈندە راستىنى ئېيتسام
ئۆزەمگىمۇ خۇشياقمايدىغان بولۇپ قالدى.
بۇ قېتىم ھەر قايسىڭلار بىلەن بىر سەپەردە كې-

تىۋاتىمەن، ئەمدى سىلەر نەدە تۇرساڭلار مەنمۇ شۇ يەردە بولاي. ئىككىڭلارنىڭ ئىسسىقىنى قايىنىتىپ بەرسەممۇ بىر ئىش. قانداق دەيسىلەر؟

— ياخشى دېدىڭىز. بىزنى ئۆز ئۆكىڭىز دەپ بىلىڭ. بىزمۇ سىزنى تاشلىۋەتمەيمىز. ھەر قانداق ئىشىڭىزغا مانا بىز تەييار، — دېدى موللازەيدىن. ئاندىن غۇلامغا قاراپ:

— سەنچۇ غۇلامجان؟

— ساڭا ئوخشاش ئاز - تولا كارامىتى بار ئادەمگە بالدۇرراق ئۇچرىغان بولسام، ھەرگىز ئوغرىلىق قىلمايتتىم-جۇما! — دېدى غۇلام كۈلۈمسىرەپ، — بۇقېتىم كوچاردا ئو-زەمنى بىر تونىتىدىغان بولدۇمدە. ئىلگىرى - كېيىن ھەممىنى جايلاپ، گاڭسا - جىسا قىلىپ يىغىشتۇرۇپ...

— نىمە دەۋاتىسەن؟

— نىمە دەيتتىم، خۇرجۇندا يامبۇ بار. كوڭۈل توق. قىمارنى چوڭ ئويناپ، قاتلاپ تىكىپ، كوچارنىڭ ھەممە قىمارۋازلىرىنى گاڭسا - جىسا قىلىۋېتەي دەيمەن.

— توخۇ داڭگال، ئوچكە جاڭگال چوشەپتۇ دەپ، خى-يالىڭ قىمار ئويناشتىمۇ؟

— كوچارلىق قىمارۋازلارغا تولا ئوتتۇرۇپ، نۇرغۇن پۇلنى سەپ بەرگەن ئوغرىمەن. دەردىم تولا. بۇ قېتىم شۇ دەردىمنى چىقىرىۋالاي دەپ خىيالىم شۇ يەرگە كېتىپتۇ، — دېدى غۇلام كۈلۈمسىرەپ، — مەن ئەسلىدە قىمارۋازمۇ ئەمەس-تىم. كورلىداخېلى ياخشى ئادەمنىڭ بالىسى ئىدىم. لېكىن

قوساق كوپىگى مىنى شۇنداق بۇزۇۋەتتى. ئەگەر مىنى ھىلى-
باي دىگەن خۇمسا بوزەك تاپمىغان بولسا، مەن بۇنچىلىك
ئەسكى يولغا كىرىپ قالمايتتىم. ئاتامدىن ئىككى چارەكلىك
باغ بىلەن بىرقانچە ئېغىز ئۆي - جاي قالغان ئىدى. باغ
ئۆزى كىچىك بولسىمۇ، ئىنتايىن كېلىشكەن نەشپۈتلۈك باغ
ئىدى. ھىلىمباينىڭ بۇ باققا كوزى چۈشۈپ ئۇنى دەپ - بۇنى
دەپ يۈرۈپ ئاخىرى باغ - ھويلامنى تارتىۋالدى. قازىغا
ئەرز قىلسام بايغا يان باستى. بەگلەرمۇ باينىڭ سوزىنى
ئۇق قىلىدىكەن. جاھاننىڭ ھەممىسى كېلىپ مىنى بوزەك
قىلغانلىقىغا قاراپ مۇشۇ يولغا كىرىۋالدىم. ھىلىمباينىڭ
ئىشلىرى قىزىق بولدى. مەن يىتىم بالا بولغاچقا، بىر كۈن-
لىرى ئۆزىچە ماڭا ئاتىدارچىلىق قىلغۇسى كېلىپ ئۆيلەندۈ-
رۈپ قويماقچى بولدى. يىراق سەھرادىن بىر كىشىنىڭ قىزىنى
كوچۈرۈپ كېلىپ ماڭا نىكالاپ قويدى. تويلۇق بەزگەز
نەرسىسى: بىرسەگەز كوينەك، بىرپار قىرىم ئۆتۈك، بىر قىزىل
شەلپەر جىلىتكە، بىردانە چاياغلىق، بىردانە تۇماق، بىر
چارەك گۈرۈچ، 5 جىڭ ياغ، بىردانە ئوغلاق. جۈغى جەمى
5 - 6 سەر يارچەن خەشلەپ توينى قىلدى. مەنمۇ بوپتۇ دەپ
يۈرۈۋەردىم. بىر كۈنلىرى ھىساپ - كىتاپ قىلىشىپ قويايلى
دىسەم، ۋاي ئۇكام ئۆتۈپ تۇرماسەن دىدى. باي ماڭا رەھىم
قىلىۋاتىدۇ دەپ يۈرۈۋەردىم. ئارىدىن 2 - 3 يىل ئۆتكەندىن
كېيىن، باي مەلىمىزدىكى ئىمام - مەزىنلەرنى كىشى قويۇپ،
غۇلامنى ئويلەپ قويسام قۇلىمنى يوپۇرۇپ جىم يۈرىدۇ،

ئۇنىڭ تويى ئەرزانغا چۈشمىگەن دېگەن گەپلەرنى قىپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ، بوپتۇ بېرەي ھېساپلاپ كۆرسەتسۇن دېسەم، 70 - 80 سەر تەڭگىنىڭ ھېساۋىنى كىرگۈزۈپتۇ. ئۇنداق ئەمەس دېسەم، بىر كۈنى قازىخانىغا، بىر كۈنى بەگنىڭ ئالدىغا قىچقارتىپ ئاۋارە قىلغىلى تۇردى. ئاخىرى باغنى بەرسۇن، قالغان پۇلنى ئاستا - ئاستا تولىسۇن دېگەن گەپ چىقتى. شۇ يول بىلەن ئاۋال باغنى تارتىۋالدى. يەنە بىر نەچچە ۋاق ئۆتكەندە ھەلىمباينىڭ بىر نەچچە ئادىمى كېلىپ، كۆدە - كۆرپەمنى ئۆيدىن تالاغا تاشلاپ، ئۆيىنى تارتىۋالدى. بىز كوچىدا قالدۇق. يىغلىسام يىغام، داتلىسام دادىم يەتمىدى. نەگىلا بارسام باينىڭ سۆزى ئۆتۈك. شۇ ئاچچىقىمدا ئۆي - ماكانىمنى تاشلاپ، خوتۇنۇمنى ئۈچ تالاق دەپ قويۇۋېتىپ سەرگەردان بولدۇم. ئاستا - ئاستا ئوغرىلىق قىلىدىغان بولدۇم. زېرىكسەم كۆچارغا كەلدىم. ئىش قىلىپ مۇشۇ ئوتتۇرىدا جاننى ئوغرىغا بەرمەي كېلىۋاتىمەن.

بولار مۇڭدىشىپ خېلى يول باستى. لەڭگەردىن ئۆتكەندە غۇلام گېپىنى ئۈزگەرتىپ:

— مانا بۇ، ئامبال - غوجاملا سەكدەپ ئۆتىدىغان جاي. ئۈرۈمچىدىن بۇ تەرەپكە ئۆتكىچە بىر بوپسىنى قوڭىغا قويۇپ سەكدەيدۇ، 2 يىل ئۆتكەندە ئۈرۈمچىگە يانغىچە، تۆت ھارۋىدا كېلىپ سەكدەپ ئۆتىدۇ. ئۇ چاغدا يەلپۈپ تۇرىدىغان ئىككى ئادىمى، چاي كۆتۈرىدىغان بىر ئادىمى، 3 - 4 دوغىسى، تاش توقۇملۇق يورغىسى بولىدۇ. ھا، ھا، ھا، — غو-

لام ئۆزىنىڭ قىلغان سوزلىرىگە ئۆزى كۆلۈپ بىردىنلا ۋاقىردۋەتتى، — ۋاي - ۋۇي ماۋۇ تاشلار خۇرجۇننى تېشىپ قويۇپتىغۇ!

دەرۋەقە تاشلار يول بويى تولا دومىلاپ خۇرجۇننىڭ بىر بۇرجىسىنى تۇخۇم پاتقىدەك تېشىپ قويغان ئىدى.

— قانداق قىلىمىز، تاشلىۋېتىمىزمۇ — يە؟

— تاشلىۋەتكىلى بولمايدۇ، ماتاغا يۆگەپ قويساق تۇرۇۋەرمەمدۇ، — دېدى موللا زەيدىن ۋە خۇرجۇندىن بىر نەچچە قۇرۇق خالتىلارنى ئېلىپ تاشلارنى يۆگەپ قويدى.

— يامان يەرگە كېلىپ قالدۇق، — دېدى غۇلام يىراقتىن كورۇنۇپ تۇرغان خانىقا تامىنىڭ دەرەخلىرىگە قاراپ، — ئۇ يەردە چازا بار. شورىخانىنىڭ ئاچ بورىلەردەك جىسالىرى يول توساپ ياتىدۇ. خۇددى يولۇچىلارنى تىرىك تۇرغۇزۇپ شىلىۋالىدىغاندەك پۈتۈن نەرسە-كېرەكلەرنى ئاقتۇرۇپ ئاۋارە قىلىدۇ. مەنغۇ هەرقېتىم كەلگەندە ماڭىدىغان بىر يولۇم بار. شۇ يول بىلەن جىسالارنىڭ كوزىگە توپا چېچىپ ئۆتۈپ كېتەتتىم.

— ئۇنداق بولسا، ئىككىڭلار ئۆز يولۇڭلار بىلەن كېتىۋېرىڭلار، مەن تەۋەككۇل دەپ چوڭ يول بىلەن ماڭاي، بولامدۇ؟

— بولىدۇ. بۈگۈن ئاخشام كوۋرۇك بېشىدا تېپىشايلى، — دېدى غۇلام ۋە روزىخاننى ئەگەشتۈرۈپ دەرەخلەر ئارىسىدا كوزدىن غايىپ بولدى.

ساقساقا يېقىن يەردە چازا بولۇپ، ئۇچ نەپەر باجگىر جىسا ئۆتكەن - كەچكەن سودىگەرلەرنى تەكشۈرۈپ، چاتاق تېپىپ قاقتى - سوقتى قىلاتتى. بۇلارنىڭ ئەسكىلىكىدىن ھەممە ئادەم قاخشايتتى. كۈن ئولتۇرۇپ كوز باغلىناي دىگەن چاغدا موللا زەيدىن بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى. باجگىرلاردىن بىرسى ئۆيدىن چىقىپ ۋاقىردى:

— توختا، كېچىدە نىمە قىلىدىغان ئادەمسەن، نەدىن كەلدىڭ؟

— ئەتىگەن چىققان يەردىن، — دىدى موللازەيدىن.

— تولا دامخورلۇق قىلما، ھازىر نەگە كەتقالدىڭ، نەدە تۇرۇۋاتىسەن، بىلەمسەن؟

— بىلىمەن، ئاسماننىڭ ئاستىدا، ئاتنىڭ ئۈستىدە، بوكۆمنىڭ ئاستىدا، كەشىنىڭ ئۈستىدە تۇرۇۋاتىمەن.

— غەلىتى گەپ قىلىسىنا، ھىلى بىكار زۇۋانىڭنى دارغا تارتىپ قويىمەن! — دىدى باجگىر ئاچچىغى كېلىپ.

— بۇ شەھەردە زۇۋاننى دارغا تارتامدۇ؟

— ھەئە، زۇۋانىڭنى دارغا تارتىپ، كوزۇڭنىڭ ئالا - قارىسىنى ئېلىپ، خامىرىڭنى يېرىپ، جېنىڭنى چىقىرىپ ئالقىنىڭغا قويىدىغان شەھەر بۇ. بۇ دىگەن كوچار، مەن دىگەن شورىخانىنىڭ (باجخانىنىڭ) جىساسى. داخۇڭگەيلىك قىلماي ئاتتىن چۈش، خۇرجۇندىكى نىمە، تەكشۈرىمىز!

— خۇرجۇننى تەكشۈرۈشكە چىشىڭلار پاتامدۇ؟

— تولا گەپ قىلماي چۈشكىنە! نى - نى زىلچا

خۇرجۇنلارنى تەكشۈرگەن ئادەم، سېنىڭ ئەسكى خۇرجۇنۇڭنى تەكشۈرەلمەيمىزما؟

— جىمى بىگىم، ئەسكى چاپىنىڭ ئىچىدىمۇ ئادەم بار دېگەندەك مېنىڭ بۇ ئەسكى خۇرجۇنۇمنىڭ بىر بېشىدا ئەسكى تامبال بىلەن يامبۇ، يەنە بىر بېشىدا ئامبال بىلەن دېيەنباۋ بار، قانداق گەپلىرى بارمۇ؟ بىزمۇ شەھەر - شەھەردە باش كۆتىرىپ، ئەسكى خۇرجۇندا تاش كۆتىرىپ، مەن - مەن دېگەن نوچىلارنىڭ زۇۋانىنى دارغا تارتىپ كەلگەن بىز!

باجگىر سەل ھەيران بولۇپ:

— گەپىڭ ئورانىدىن قارىغاندا گۇڭسى① ئېلىپ كەلگەن ئوخشايلا، بىزگە ئازراق چاي پۇلى بېرىپ يوللىرىغا ماڭسىلا غوجام! — دېدى.

— سورىساڭ راۋرۇس سورا! يامبۇ سورىساڭمۇ بەرگۈچىلىكىم بار، — دېدى موللازەيدىن ھوكىرەپ.

— ئېلىتىپ ئاتلىرى، غوجام.

موللازەيدىن خۇرجۇنغا قول سېلىپ، ماتاغا ئورالغان يامبۇدىن بىرنى چىقىرىپ باجگىرنىڭ قولىغا تىقتى. دەل شۇ چاغدا ئوي ئىچىدىن يەنە بىر باجگىر چىقىپ قالدى. موللازەيدىن شۇ ئانلا ئاۋازىنى پەسلىتىپ:

— ھېچكىمگە تۇيدۇرماي ئۆيۈڭگە ئاپىرىپ خەشلە! — دېدى - دە ئاتنى بېقىنداپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۆيدىن چىققان باجگىر ئۇچقاندەك يېتىپ كېلىپ:

— سودىگەر نىمە بەردى؟ — دېدى.

① گۇڭسى — ھۆكۈمەت ئالاقىسى.

— ھەچنىمە بەرگىنى يوق، — دېدى باجگىر ئۇزىنى قاچۇرۇپ.

— مۇنداق قىلە، قوينۇڭدىكىنى كورۇپ باقاي!

شۇنداق قىلىپ بىرسى ئۇزىنى قاچۇردى، يەنە بىرسىنىڭ گۇمانى تېخىمۇ كۇچىيىپ قېرىشتى. بۇ ئىككىسى جاڭجاللىشىپ تۇرغانىنىڭ ئۇستىگە 3 - بىرسىمۇ ئويدىن چىقىپ جېدەلگە ئارىلاشتى. ئۇچ باجگىر بىرسى بىرسىگە كوچ ئىشلىتىپ! 1 - باجگىرنىڭ قوينىدىكى نەرسىنى تالاشتى. بۇلار بىرسى بىرسىنى يەرگە بېسىشتى، پومىداقلىشىپ چېلىشتى. لاتىغا ئورالغان يامبۇ ئاخىر ئۇنىڭ قوينىدىن چىقىپ ھىلى ئۇنىڭ، ھىلى بۇنىڭ قولىغا ئوتۇپ تالاش ئىچىدە قالدى. بۇلار بىر بىرىنى مۇشتلاشتى، تەپىغا بېسىشتى. تومشۇقلىرى قان بولدى. شۇ ئەسنادا يامبۇ ئورالغان ماتا چۇۋۇلۇپ، مۇشتۇمدەك قارا تاش ئوتتۇرىغا چىقتى. باجگىرلەر ھەيران بولۇپ ئىنچىكىلەپ قاراشتى. ئاخىرى ئۇچىسى تەڭلا ئويگە كىرىپ چىراق يورۇغىدا تەكشۇرۇپ، ئۇنىڭ ھەقىقەتەن بىر پارچە تاش ئىكەنلىگىنى كورگەندىن كېيىن روجەكتىن سىرتقا تاشلىۋەتتى. بۇلار گەپ - سوزقىلىشماستىن ئاغزى - بۇرنىدىكى قانلارنى، يۇز - كوزىدىكى توپا - توزاڭنى تازىلاپ، دەمى ئىچىگە چۇشكەن ھالدا:

— خومسا، بىزنى قاقتىس بۇردا قىپتۇ! — دەپ غۇڭشۇشتى.

(7)

كوچارنىڭ شۇ دەۋردىكى شەھەر مۇداپىەسى مۇنداق ئىدى: ساقساق، سوقۇۋغى، گەيشياڭ، پاختا بازىرى، كوكچى

مەھەللىسى قاتارلىق چوڭ كوچا ئېغىزلىرىدا چوڭ چاخسا، كوۋرۈكنىڭ ئىككى بېقىنىدىكى تار كوچىلارغا كىچىك چاخسا ئورنىتىلغان بولۇپ، يامۇلدىن 2 جىڭغا ① دۈمباق چېلىنغان ياكى زەمبىرەك ئېتىلغاندىن كېيىن شەھەر چاخسىلىرى ئېتىلىپ، يوغان قۇلۇپ سېلىناتتى. شۇنىڭدىن كېيىن شەھەر كوچىلىرىنىڭ ھوقۇقى جەسەكچى - تاكتاكچىلارنىڭ قولىغا ئۆتەتتى. ھەرقانداق كىشى ئۇچرىسا، شۇلار سوراق قىلاتتى. يامۇل ۋە ھەربى گازارما بولسا شەھەر ئىچىدە ئىدى.

موللازەيدىن باجگىرلەردىن ئاجراپ توپ - توغرا چوڭ كوچا بىلەن كوۋرۈكنىڭ بېقىنىغا كەلدى. روزىخان بىلەن غۇلام ئىككىسى كوۋرۈكتىكى نامازشام بازىرىدا سامسا يەپ، دوغاپ ئىچىپ ئولتۇرغان ئىكەن. بۇلار شۇيەردە تېپىشتى. موللازەيدىن ئاتتىن چۈشۈپ، ئىسسىق سامسا يەپ ئىككى ھېجىر دوغاپ ئىچتى. ئاندىن ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ قايماق بازىرى بىلەن ئاستىنقى ساي بويىدىكى سارايلاردىن بىرسىگە كەتتى.

ئەتىسى جۈمە كۈنى ئىدى. موللازەيدىن ساي بويىدىكى سارايدىن چىقتى. سايىنىڭ ئىچى يۈزلىگەن ئوتۇن ھارۋىلىرى بىلەن تولغان ئىدى. "نىمە دىگەن تولا ھارۋا، نىمە دىگەن تولا ئوتۇن؟" دەۋەتتى ئۇ ئىچىدە. ھارۋىلاردا سوكسوك، قاخشال، توغراق، قىزما (يۇلغۇن) ئوتۇنلارنىڭ ئۇستىلىق بىلەن بېسىلغانلىقىغا قاراپ ھەيران بولدى. شەھەر چوڭ بولغاچقا،

---

① 2 جىڭ — كەچ سائەت 10 لار بولسا كېرەك.

هەر جۈمە كۈنى نەچچە يۈز ھارۋا ئوتۇن سېتىلىپ تۈگەيدىغان-
لىقىنى چۈشەنمىگەن ئادەم بۇ ئوتۇننىڭ كۆپلىكىگە قاراپ
قالاپ تۈگەتكىلى بولامدۇ؟ دەيتتى.

كوچاردا ھەر جۈمە كۈنى بازار بولاتتى. كوچارلىقلار
جۈمە بازىرىنى ئازنا بازار دەپ ئاتايتتى. ئاس-
تىنقى سايدا ئوتۇن بازىرى، ئۈستۈنكى سايدا (كۆۋرۈكنىڭ
جەنۇپ تەرىپى، ئاستىنقى ساي، شىمال تەرىپى ئۈستۈنكى ساي
دەپ ئاتىلاتتى) توخۇ، ئۆدەك، كەپتەر، تۇخۇم، توزغاق
بازىرى بولاتتى، ئۇنىڭدىن سەل يۇقۇرىدا شورىخانا بار ئىدى.
ئۇنىڭ بېقىنىدىكى سايدا ئات، كالا، قوي بازىرى بولاتتى.
موڭغۇللار يۇلتۇزدىن يۈزلەپ-يۈزلەپ ئات، كالا، قوي
ھەيدەپ كېلىپ كوچار بازىرىدا ساتاتتى. چوڭ رەستىدە
گەزمال، ماتا-چەكمەن دۇكانلىرى جايلاشقان. كوچىنىڭ
ئىككى قاسنىقىدا ھەر خىل يايمىچىلار، دورا پۈرۈچلار ئورۇن
ئالاتتى. بۇلۇڭ-پۇشقاقلاردا سامسىخانا، ناۋايخانا، دوغاپچى،
كاۋاپچى ۋە بېلىق پۇشۇرۇپ ساتقۇچىلار، سېرىق پولو، سېرىق
لەگمەن ساتقۇچىلار بەكمۇ تولا ئىدى. پاختا بازىرىدا
باشتىن-ئاياق پاختا دۇكانلىرى، ئاتقۇچىلار جايلاشقان
ئىدى. ۋاڭنىڭ ئوردىسى تەرەپكە ماڭغانسېرى دوپپا، تۇماق،
ئۆتۈك بازىرىغا باراتتى. ئاندىن يىپ بازىرى، يىڭ بازىرى
بولاتتى. ئاشلىق بازىرى قۇتلۇق ئوردىنىڭ قومىغا تۇتىشاي
دەپ قالاتتى. قايماق بازىرىدىكى ئەتىگەنلىك سۈت-قاي-
ماق سودىسى، بىجاق نان سودىسى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن

ئۇرۇك - شاپتۇل سودىسى كەچكىچە بولاتتى. دوقمۇش - دوقمۇشتا قوغۇنلار دۆۋىلىنىپ تۇرۇپ كېتەتتى. خەلق بارغانسېرى كۆپىيىپ كوچىلارغا لىق تولدى. 8 - 10 ياشلاردىكى بالىلار "پوش - پوش، چاپان ياغلاشتى" دەپ يالغان ئېيتىپ يول تاپاتتى. "چاقماق، چاقماق، قاراڭغۇدا ياقماق، ئالمىغانلار ئاخماق" دەپ سەرەڭگە ساتقۇچى بالىلار ئىنتايىن تولا بولاتتى. قەيەرگىلا بارسا شۇ بالىلارنىڭ توۋلىغان ئاۋازلىرى قولاقنى ياراتتى. كۇچار بازىرىدا يەنە 5 تال ياڭاق، بىر دوپپا جىگدە تىزىپ ئولتۇرغۇچى مومايلار، ئىنك-كى يىلك يىپنى ئالدىغا قويۇپ ساتىمەن دەپ ئولتۇرغان كەمبەغەل ئاياللار خېلى جىق سانىنى ئىگەللەيتتى.

مۇللازەيدىن زېرىكمەستىن بازارنىڭ ھەممە يېرىنى ئارىلاپ، كۇچاردىكى بايلىق - كەمبەغەللىكنىڭ سۈرەتلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ چىقتى.

موللازەيدىن تولا چوگىلەپ ھارغىنلىق ھېس قىلدى. گويا بازاردىكى چاڭ - توزاڭدىن بوغۇلغاندەك دىمى سىقىلغاندەك بولدى. شۇڭا ئۇ، كوكچى مەھەللىسىنىڭ ئاغزىغا كېلىپ يەنە قايسى تەرەپكە مېڭىشنى تاپالماي ئارسالدا بولۇپ تۇراتتى. قىغدوك تەرەپتىن بىر توپ خەلق دۈكۈرۈشۈپ كەلدى. توپنىڭ ئىچىدە ئىشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ، يۈزىگە قارا سۈرتۈلگەن ئىككى ئادەم كېلەتتى. ئۇلار ئوغرىلىق قىلغاننىڭ سازايى دەپ توۋلايتتى. موللازەيدىن بۇنىڭغا قىزىقىپ ئەگەشتى. سازايى قىلىنغۇچىلارنى ئەستىدىن ئوتكۈزۈپ،

ساقساقچە ئېلىپ بارغاندىن كېيىن ئارقىغا قايتۇرۇپ كېلىپ كۆۋرۈككە كەلگەندە ئىشەكتىن چۈشۈرۈپ كۆۋرۈكتىكى تۈۋرۈككە قۇلىقىدىن مىخلاپ قويدى. خەلق توپى ئولىشىپ ئوغرىلارغا لەنەت - نەپرەت ياغدۇراتتى. بەزىلەر ئوغرىنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈپ ئۆتەتتى...

بۇنىڭ ئارقىدىن يەنە بىر ۋەقە يۈز بەردى. كوچىدا ئايالِلار قېچىشقا باشلىدى. يۈزىگە چۈمبەل تارتقان ئاياللار ياكى پۈتۈن باش قىسمىنى ئوراپ، يالغۇز سىڭا كوزىنى ئوچۇق قويۇپ بازار قىلىشۋاتقان چوكانلار تەرەپ - تەرەپكە قاچاتتى. بۇنىڭ ئارقىدىنلا يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئىككىدىن تۆت نەپەر جازاچى رەئىسلەر دەررىلىرىنى كوتىرىشىپ پەيدا بولدى. بۇ رەئىسلەر بازارنى ئېتىساپ قىلىپ، ئاياللارنى قوغلاش ئۈچۈن قازىخانىدىن چىققان. شۇڭا ئاياللار ئۇلارنىڭ جازاسىدىن قاچقان ئىدى. مولّلازەيدىن بۇ كارامەتلەرنى كورگەچ راستىن ئارام ئېلىش ئۈچۈن كۆۋرۈكنىڭ يۇقۇرى تەرىپىدىكى سايغا چۈشتى. بۇ يەردە مەدداھلار سورۇن تۈزەپ ئاجايىپ ناتىقلىقى بىلەن توپ - توپ خەلقنى ئەتراپىغا جەملەپ، ھەر خىل جەڭنامە، ئىشقى - مۇھەببەت داستانلىرى ۋە ھىكايىلەرنى سوزلەيتتى. بۇ ئەتراپتا يەنە راۋاپچىلار، ئوغلاقنى ئۇسسۇل ئوينىتىقۇچىلارمۇ بار ئىدى. ھەرقايسى ئۆز ماھارەتلىرىنى كورسىتىپ، خەلقنى رازى قىلغاندىن كې-يىن ئاخىرىدا دۇئا قىلىپ پۇل تىلەيتتى.

مولّلازەيدىن ئايلىنىپ سىيانچىنىڭ تەرەپكە باردى.

بۇيەردىكى تاماشا يەنە باشقىچە ئىدى. ئادەملەر توپ - توپ دۆگىلەك بولۇپ ئولتۇرۇپ تۆرت ئوشۇق ئاتاتتى. شىشىخال ۋە جۈپ - تاق ئوينايتتى. سەل چەتتە ئازادىرەك جايلاردا، ئاپپاق ساقال ئادەملەر تۆرتتىن - تۆرتتىن كىگىز ئۈستىدە ئولتۇرۇپ بەشلەك قەغەز ئوينايتتى. بۇلار قىمارۋازلار توپى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر نەچچە توپ كىشىلەر چەمبىرەك بولۇپ ئولتۇرۇشۇپ چىلىمدا نەشە چېكەتتى. چىرايلىرى سارغايغان، كۆزلىرى خۇمالاشقان بۇ بەڭگىلەر تولىمۇ سۈرۈن كۆرۈنەتتى. ئۇلارنىڭ ئۆزايىدىن كىچىك باللار قورقۇپ يېنىغا بارالمايتتى. موللازەيدىن ھەممىنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ بىر تاۋۇكادىن غۇلامنى تاپتى. ھەممىنى ئۇتتۇرۇپ تىزىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرغان غۇلام موللازەيدىننى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى ۋە خىجالەت بولغان ھالدا:

— بۈگۈن يەنە يىلان مۈڭگۈزى بار قىمارۋازغا يولۇقۇپ ھەممىنى ئۇتتۇرۇپ قويدۇم، — دېدى.

— يىلان مۈڭگۈزىدىن ساڭىمۇ بىرنى تېپىپ بەرسەم بوپتىكەن، نەدە بار ئىكەن؟

— ئەپراسىياپنىڭ شەھرىدە تولا دەيدۇ.

— ئۇ شەھەر نەدىكەن؟

غۇلام جاۋاپ بېرەلمەي شۈك بولۇپ قالدى. موللازەيدىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— گەپ يىلان مۈڭگۈزىدە ئەمەس. قىمارنىڭ ئۆزىدە. قىمار ئوينىساڭ راۋۇرۇس قىمارۋاز بولۇپ، كېچە - كۈندۈز

شۇنىڭ كويىدا بول. بىر يەردە ئولتۇرساڭ ئىككىنچى مەيداندا ئۆتمەسەن. ساڭا ئوخشاش نەچچە ئاي پۇل توپلاپ كېلىپ ئاندىن ئوينىغان بىلەن بولمايدۇ. ئۇتۇش نۆۋىتىڭ كېلىپ قالىدۇ. گەرداۋىغا چوكۇپ يۈرۈپ ئوينىمىغان قىمارنى ئوينىمىغان ياخشى. مېنىڭچە ساڭا ھازىر قىماردىنمۇ قىزىق ئىشلار بار. شۇ ئىشنى قىلىدىغان بولساڭ كۆڭلۈڭ ئېچىلىپ قالىدۇ. بۈگۈن كوۋرۈككە ئىككى گۇناكارنى قولىدىن مىخلاپ قويىدى. سەن بۈگۈن شۇلارنى قۇتقۇزسەن، بولامدۇ؟

— قانداق بولار، كۆپ - كۈندۈزدە.

— تونۇش ئاغىنىلىرىڭدىن 2 نى تاپ. ئاشخانىدا مېھمان قىل. ئۇلار بىلەن مەسلىھەتنى پۈتۈشۈپ، تەييار قىل. كوۋرۈككە كەلسەڭ مەن شۇ يەردە بار. ساقچىلاردىن سورەپ ئويۇن قىلىسەن، ھەممە ئادەمنىڭ دىققىتى بىزگە جەم بولغاندا گۇناكارلار ئۆز يولىغا كېتىۋېرىدۇ، بىلدىڭمۇ؟

موللازەيدىن غۇلامدىن ئايرىلىپ سارايغا كەتتى. بىر ئاز ئارام ئېلىپ تەۋەرۈك ساقىلىنى تاقىغاندىن كېيىن يەكتەكنى كىيدى - دە، يەنە كوۋرۈك بېشىغا باردى ۋە ئەپچىل بىر جايدا ئالدىغا داستىخان سېلىپ پالچى سۈپىتىدە ئولتۇردى. ئاغزىغا تۆۋەندىكى سۆزلەر كەلدى:

— ئاتاڭ بازا، ئاناڭ بازا، كوچارلىقنىڭ ھەممىسى مازا. كورۇنۇپ كەلمەس بالا - قازا، قازاغا رىزا، ماڭا ھەممىدىن ياخشىسى غىزا...

موللازەيدىن بۇ سۆزنى يېڭىلىمەستىن تەكرارلاۋەردى. كىشىلەر بىر قېتىم ئاڭلاپ، قانائەت ھاسىل قىلمىسا يەنە بىر قېتىم ئاڭلاپ، بەزىلەر ھەيران بولۇشۇپ كۆڭلىدە «ئوڭگىلا سۆزلەيدىكەن» دېسە، بەزىلەر بىوز قاپىيىسى، مەناسىنىڭ دۇرۇسلىقىغا قاراپ، «ئەۋلىيامۇ نېمە؟» دېيىشەتتى. ھەر ھالدا موللازەيدىننىڭ بۇ سۆزى كىشىلەرنىڭ يۈرەك تارىنى چېكەتتى...

بىر ئادەم كېلىپ پال باقتۇرماقچى بولدى:

— ئاخۇنۇم، ئىشىكىم يوقاپ كەتكەن، پال كۆرۈپ بەرگەن بولسىلا!

موللازەيدىن ئىستىرلاپنى داستىخانغا تاشلاپ، ئاندىن قولىغا ئېلىپ چېكىتلەرگە قاراپ تەبىر ئېيتتى:

— ئىشەكنى ئوغرى ئالماپتۇ، ئالغان بولسىمۇ كوچىدا مىنمەپتۇ، تۇۋېتىدىن سۆرىگە دورىسى ئېلىپ ئىچىۋېلىڭ. ۋەللاھۇ ئەلەم بىسساۋاپ...

پال باقتۇرغۇچى بۇ تەبىرگە خاپا بولۇپ ئىچىدە يۇمىگىنى تىللىدى، ئاچچىقى بىلەن 10 داچەنلىك تىيىن (مىس-پۇل) دىن بىرنى تاشلاپ كېتىپ قالدى.

بىر ئايال پال باقتۇردى. پالچى ئىستىرلاپنىڭ چېكىتلىرىگە قاراپ:

— سىلىگە بۇۋى پاتىمەم مەدەت قىپتۇ. ئەرلىرىنىڭ گېپىگە ھە دېسىلە، ھەرگىز ئۇرالمايدۇ، — دېدى.

يەنە بىر خېرىدارغا:

— خوتۇنۇڭ بولسا ئوغۇل تۇغقىدەك، ئەگەر بولمىسا يېڭى ئالىدىغان خوتۇنۇڭ ئوغۇل تۇغۇپ بېرىدۇ، — دېدى.

پالچى بوۋاي يېرىم سائەتكە قالماي ئون نەچچە كىشىگە پال ئېچىپ بېرىپ، ھەر قىسما سۆزلەر بىلەن يولغا سالدى. چۈشكەن پۇلنى چونتەككە سېلىپ، خېرىدارى يوق چاغدا يۇقۇرقى سۆزنى تەكرارلاپ ئولتۇردى.

غۇلام كېلىپ پال ئاچقۇزدى. بوۋاي ئۇنىڭغا:

— ئۇمرۈڭدە بىر قېتىم داداڭنىڭ ساقىلىنى يۇلغۇدەك-سەن، ئەگەر داداڭنىڭ ساقىلىغا قول سالماي دىسەڭ، باشقا بىرسىنىڭ ساقىلىنى يۇلساڭمۇ شەرت ئادا بولىدۇ، — دىدى.

— مېنىڭ دادام ئۆلۈپ كەتكەن، نەدىكى يوق گەپنى قىلىپ يۈرىسەن؟ ئادەمنى ساراڭ تاپقان سېنىڭ ساقىلىڭنى يۇلسام شەرت ئادا بولىۋىرىدۇ، — دىدى غۇلام ۋە پالچىنىڭ ساقىلىغا ئېسىلدى. پالچى ساقىلىنى تۇۋىدىن تۇتۇۋېلىپ، غۇ-لام قەيەرگە تارتسا شۇ يەرگە بويۇن سۇنۇپ قىزىق تاماشا چىقىرىپ بەردى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە خەلق ئولاشتى. كوۋ-رۈككە مىخلانغان ئوغرىلارنى بېقىۋاتقان پايلاقچىمۇ بۇ تاما-شىغا قاراپ قالغاندا غۇلامنىڭ يەنە بىر دوستى كېلىپ ئام-بۇر بىلەن مىقنى يۇلۇپ ئوغرىلارنى قاچۇرىۋەتتى.

— ۋاي ئوغرى قاچتى! — دەپ قاتتىق ۋاقىرىۋىدى، خەلقنىڭ دىققىتى ئۇ تەرەپكە قايرىلدى. پايلاقچى ئالاق-جالاق بولۇپ ئۇ تەرەپكە قارىغاندا، قۇمدەك ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا ئوغرىنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمىدى. خەلق قايرىلىپ بۇ تەرەپكە قارىغاندا، پالچىمۇ كۆرۈنمىدى. موللازەيدىن سا-قىلىنى غۇلامغا بېرىۋېتىپ ئۆزى كوۋرۈك بېشىدا خەلق بىلەن بىللە تاماشا كۆرۈپ ئۇزۇنغىچە تۇردى.

(8)

كوچىلاردا ساتىراچخانا كوپ، لېكىن ئادەممۇ كوپ بولغاچقا، بەزىدە ساتىراچخانىغا كىرىپ نەۋۋەت كۈتۈشكە توغرا كېلەتتى. موللازەيدىن كوۋرۇكنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدىكى ئابلا ساتىراچنىڭ دۇكىنىغا چاچ ئالدۇرغىلى كىرگەندە دۇكاندا 3 ئادەم بار ئىكەن. موللازەيدىن 4 - خېرىدار بولۇپ ئولتۇردى.

ئابلا قارى ئۆزى ئۇستا، خېرىدارى كوپ كاسىپ ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭ قولى ئىتتىك بولغانىنىڭ ئۈستىگە قولدىغى ئۈزۈن بولغاچقا خېرىدارلارنى تۈرلۈك خەۋەرلەر بىلەن تەمىنلەپ ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالاتتى. ئابلا قارى چەبدەس قوللىرى بىلەن چاچ ئېلىۋېتىپ سوز باشلىۋەتتى:

— خۇدايا توۋا قىلدىم... — دېدى ئۇ كېيىن كىرگەن خېرىدارغا قاراپ قويۇپ، — مۇندىن ئىككى ھەپتە بۇرۇن كورلا تەرەپتىن بىر خۇرجۇن يامبۇسى بار باي سودىگەر كېلىپ ساقساقتىكى جىسالارغا تۇتۇلۇپ قاپتۇ. سودىگەر چاققانلىق قىلىپ بىر تاشنى ئېلىپ ماتاغا يوگەپلا جىساغا بېرىپ ئۆزى كېتىپ قاپتۇ. بۇ ئىشنى ئۇيىدىكى يەنە ئىككى جىسا كۆرۈپ قېلىپ، سودىگەر نېمە بەردى دەپ سورىسا، ھېلىقى جىسانىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ ھېچنېمە بەرمىدى دەپ يوشۇرۇپتۇ، شۇنىڭ بىلەن قىيامەتنىڭ جېڭى باشلىنىپتۇ. يامبۇنى تالىشىپ ئۈچ جىسا بىر-بىرىنى ئۇرۇپ، پومداقلىشىپ رەسۋايى ئەزىيىم بوپتۇ، ئاغزى - بۇرنى قان، جىدەللىشىۋاتقاندا ھېلىقى

يوگىگەن ماتا يىشىلىپ كېتىپ، ئىچىدىن بىردانە تاش چىقىپتۇ. ئاغزى - بۇرنى قان بولغان جىسالار هاك - تاك بولۇپ، بىر بىردىگە قارىشىپلا قاپتۇ...... يائاللادىدىم، زەپمۇ يامان سودىگەر ئىكەن! جىساغا تاشنى تۇتقۇزۇپ جىلىك يامبۇسىنى شەھەرگەساق - سالامەت كىرگۈزۈۋالغان سودىگەر بوش سودىگەر ئەمەس.

— يەپ تويماس باجگىرلەرنى راسا باپلاپتۇ - دە! — دېدى خېرىدارلاردىن بىرسى.

— ئالدىنقى ئازنا كۈنى كوۋرۇكتە بىرقېرى پالچى ئولتۇرۇپتۇ، — دەپ سوز باشلىدى 2 - بىر خېرىدار، — خەقلەر ئولۇشۇپ قاپتىكەن، مەنمۇ بېرىپ قارىسام، كوزىنى يۇمۇۋېلىپ: «ئاتاك بازا، ئاناك بازا، كۈچالىقنىڭ هەممىسى مازا، كورۇنۇپ كەلمەس بالا - قازا، قازاغا رىزا، ماڭا هەممىدىن ياخشىسى غىزا» دەپ ئولتۇرۇپتۇ. يەنە قانداق سوز قىلىدىكىن دەپ قولاق سالسام، باشقا سوزقىلمىدى. تىڭشىسام گەپنىڭ تېگى باردەك تۇيۇلدى. ئەۋلىيا ئوخشايدۇ، دەپ پال باقتۇردۇم. ئىشىگىمنى ئوغرى ئېلىپ كەتتى دېسەم، پال چوكىسىنى غىلدىرلىتىپ تاشلاپ «ئىشىگىڭنى ئوغرى ئالماپتۇ، ئالغان بولسىمۇ كوچىدا مىنمەپتۇ، تۇۋدىپتىن سۇرگە دورىسى ئېلىپ ئىچىۋەت» دەپ ئولتۇرىدۇ. ئاچچىغىم نەدىن كەلدى، شۇنداق بولسىمۇ ئازراق پۇل بېرىپ كېتىپ قالدىم، تۇرۇپ ئاچچىغىم كەلدى، تۇرۇپ ئىشەنگىم كەلدى. كەچقۇرۇنلۇغى نىمە بولسا مەيلى دەپ دورىگەردىن سۇرگە ئېلىپ ئىچىپ يېتىپ قالدىم.

تاڭغا يېقىن قوشنىم غولدۇرلاپ كېتىپتۇ. ئالدىراش ھاجەت-
خانىغا چىقسام ئىشەك شۇيەردە تۇرىدۇ. خۇدايا تۇۋا دەپ
قالدىم. بۇ قانداق كارامەتتۇ؟ دەپ پالچىنى راستىن ئەۋلى-
يائىكەن، دۇئاسىنى ئالاي دەپ شۇنچە ئىزلىسەم تاپالمىدىم.
سۈرۈشتە قىلسام، شۇكۈنى مەندىن كېيىن يەنە بىر ئادەم
پال باقتۇرۇپ، پالچى بوۋاي بىلەن سوقۇشۇپ قاپتۇ - دە،
ئۇنىڭ ساقىلىدىن تۇتۇپ سورەپتۇ. نۇرغۇن ئادەم توپلانغان
چاغدا ھېلىقى تۆۋرۈككە مىخلاپ قويۇلغان گۇناكارلار قولىغىنى
يۇلۇۋېلىپ قېچىپ كېتىپتۇ. خەق ئوغرى قاچتى دەپ ئۇتەرەپ-
كە بىرقاراپ، ئاندىن بۇ تەرەپكە قارىسا ھېلىقى پالچى
غايىپ بوپتۇدەك، شۇندىن كېيىن ھېچكىم كورمەپتۇ.

— خۇدايا توۋا قىلدىم. جاھان دىگەندە ھەرخىل كارا-
مەتلەر بولىدىكەن، — دىدى ئابلا قارى.

— ئەسلىدە بىزنىڭ كوچار ئۇلۇغ يەر، پات - پات
ئەۋلىيالار پەيدا بولۇپ كارامەت كورسىتىپ تۇرىدۇ، — دىدى
خېرىدارلاردىن بىرسى.

بازار كۈنلىرىدىن باشقا كۈنلىرى كوچارنىڭ كوچى-
لىرى خېلى ئازادە بولۇپ قالاتتى. ئابلا قارىنىڭ
دۇكىنى جايلاشقان يەرلەردە ئادەم شالاڭراق ئىدى.
شۇڭا ئۇ كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق تۇماقچى ئەھەت قارىنىڭ
قىزى ئىشىك ئالدىدىكى سۇپۇرۇپ تازىلانغان پاكىز يەردە قوشاق
ئېيتىپ توپ ئوينىماقتا ئىدى:

قولۇم كويدى پا پا،
پۇتۇم كويدى پا پا،
توپۇم قاچتى نەلەرگە ـ
قانداق قىلاي جان ئاپا!

توپۇم گەپكە كىرمەيدۇ،
قىچقارساممۇ كەلمەيدۇ،
يا كوڭلۇمنى بىلمەيدۇ
قانداق قىلاي جان ئاپا!

نەگىلا قاچسالڭ قويمايمەن،
مەن چورگۇلۇپ ئوينايمەن.
ئويناپ ـ ئويناپ تويمايمەن،
قانداق قىلاي جان ئاپا!

قىز توپنى ئويناپ هەر بىر چوكىلىگەندە ئۇنىڭ ئۇششاق ئورۇلگەن بۇستان چاچلىرى يەلپۈلىنىپ، ئاجايىپ كوركەم سىما كورسەتتى. دەل شۇ چاغدا ئىشان داموللا بىننى قۇدۇس مەۋلىۋى بىلەن ئۇنىڭ ئارقىسىدا يۈرگۈچىسى بەهدى رەئىس ساقساق تەرەپتىن كىلىپ قالدى. بالا كەلگەن كىشىلەردىن بىخەۋەر ئوز ئويۇنىنى داۋام قىلىۋەردى.

ـ هاي ـ هاي ـ سوپى، ئەتراپى جاهاننى نەزەرتاشلاپ ـ هە! ـ دىدى ئىشان داموللا نارىسىدە قىزنى شەرەتلەپ.

ـ يا ئاللا داموللام ..... بەلەن بالىكەنا! ئۇنىڭ بوستان چاچلىرى نىمە دىگەن چىرايلىق؟ ـ دىدى بەهدى رەئىس چا-

كارلىق قىياپىتى بىلەن، — بۇ پەرى ئاسماندىن چۈشكەنمىدۇ؟

— بەلكى، بەلكى. جاناپلىرىنىڭ رىسقى بەلكى ئاسماندىن چۈشكەندۇ — ئىنشائاللا!

— خۇداۋەندە كېرىم ئۆز كارامەتلىرى بىلەن ئاسماندىن پەرىزات ئەۋەتكەن بولسا..... ئەگەر بۇ پەرىزات ماڭا نېسىپ بولسا، بۇنى قوبۇل قىلماسلىق چوڭ گۇنا — دېدى تەخسىر!....

— شۇنداق، شۇنداق، ئەگەر ئۇزلىرىگە نېسىپ بولمىسا، ئالدىلىرىغا توغرا چۈشمىگەن بولاتتى.

— شۇنى دېسىلە، قېنى ئەمدى تاۋاققا ئېلىپ ئالدىمىزغا قويۇش ئىشى ئۇزلىرىنىڭ ھىممەتلىرىگە باغلىق.

— جانابى ئىشانىم، ئۇزلىرىنىڭ خىزمەتلىرى ئۈچۈن جېنىمىز پىدا. ئەگەر كىيىك بولۇپ قاچسا كويىقاپتىن، قىرغاۋۇل بولۇپ ئۇچسا مازانداراندىن① تۇتۇپ كەلگۈچىلىكىمىز بار، ھا - ھا - ھا.....

— بارىكاللا! ئەمىسە ھىممەت كەمەرلىرىنى باغلاپ، تۇلپارى دۇلدۇللىرىنى ئىگەرلەپ، بىزنىڭ ئارزۇيىمىز ئۈچۈن بۈگۈن كەچكە، ھېچبولمىغاندا تاڭلا كەچكىچە تەييارلاشلىرىنى تاپشۇرسام قانداق دەيلاكىن - تەخسىر؟

— ئەجرەن ئەزىما..... ئەجرەن ئەزىما. جاناپلىرىنىڭ يولىدا ھىممەت كەمەرلىرىمىزنى چىڭ باغلاپ مېڭىپ كۆرسەك، خۇداۋەندە كېرىم ئاق يول ئاتا قىلسا ھېچگەپ ئەمەس! ھېچگەپ ئەمەس! ھا - ھا - ھا.....

---

① ھىندىستاندىكى تروپىك جاڭگاللىرىدىن بىرى.

بەھدى رەئىس قىزغا يېقىنلاپ كېلىپ:

— قىزىم، ئاتىلىرى ئۆيدە بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ناتونۇش ئادەمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان قىز ئۆيگە قېچىپ كىرىپ كەتتى. بەھدى رەئىس قايتىپ كېلىپ ئىشانىم بىلەن ئوز سالاپىتىنى بۇزماستىن رەستە بويلاپ يولغا كېتىپ قالدى.

كوچىدا ئۇچرىغان خەلق ئىشانىمغا ئىگىلىپ سالام بېرەتتى. دۇكاندا ئولتۇرغانلار ئورنىدىن تۇراتتى. ساتراچ ئابلا قارىنىڭ دۇكىنىئالدىدىن ئوتكەندە ئابلا قارى غۇدۇڭشۇپ:

— بۇ ئادەمنىڭ رەڭگىگىمۇ قارىغىم كەلمەيدۇ. كىشىلەر ئۇنى ئىشان داموللا دىسە، مەن بۇ ئادەمنى ئىشەك داموللا دەيمەن، — دىدى.

— نېمىشقا ئۇنداق دەيلا قارىم؟ ئولىمانىڭ غەيۋىتىنى قىلسا يامان بولىدۇ، — دىدى بىرسى.

— باشقا ئولىمالارنىڭ كەينىدىن گەپ قىلمايمەن، — دىدى. ئابلا قارى چۈشەندۈرۈپ، — لېكىن بۇ ئادەمنىڭ قىلىقلىرىغا قۇيقا چاچلىرىم تىك تۇرىدۇ. بولمىسا بۇ ئادەم كاتتا كىشىنىڭ بالىسى، ئۇنىڭ ئاتىسى قۇددۇس مەۋلىۋى كۇچاردا بىر ئادەم ئىدى. بۇ ئاتىسىنى دورىماپتۇ، بۇخارادا ئوقۇپ كەلدىم دىگىنى بىلەن ئۇ ئەخلاقسىز بىر ئىشەك. شۇڭا مەن ئۇنى ئىشەك داموللا دەيمەن. دەسلىۋىدە كۇچار خەلقى بۇ ئادەمنى مەۋلىۋىنىڭ ئوغلى دەپ بېشىغا ئېلىپ كوتەرگىدەك قىلدى، ئالاھىدە ئىززەت - ئابرويىنى قىلدى. لېكىن ئارى-

دىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەيلا سۈپۈرۈلگەن يەرنى ئۆزى مەينەت قىلدى. يۇرت ـ جامائەت ئىچىدە قىلچىمۇ ئىناۋىتى قالمىدى... نىمە قىلدى دىسەڭلار، مانا ھازىر كېلىپ 3 ـ 4 يىل ئىچىدە 30 دەك خوتۇن ئېلىپ بولدى. توخسۇ ـ شايار تەرەپتە قانچىنى ئالدى بۇنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. مۇشۇنداق جايلىرىغا قاراپ قىلچە ھۆرمەت قىلغۇم كەلمەيدۇ.

— بەش قول ئوخشاش بولمىغاندەك بەزى موللىلارمۇ شۇنداق شەۋەتپەرەس چىقىپ قالىدىكەن! — دىدى بىرسى.

— بولۇپمۇ بۇ ئادەم بەكمۇ سەۋرىسىز. يېنىدا كېتىۋاتقان بەھدى رەئىس ئەتىدىن ـ كەچكىچە دەللاللىق قىلىدۇ. بەزەن نادان ئادەملەر تېخى قىزىمىزنى دۇئا قىلدۇرىمىز دەپ ئابروي قىلىشىدىكەن. ئۇنىڭدىن قانچىلىك ئابروي تاپسۇن! قىزىنى ئەرگە بەرگىسى كەلگەن ئادەم ھەقىقى ئابروي تاپىمەن دىسە، تەگتۇش بىرسىگە جىق چىقىم قىلدۇرمايلا نىكالاپ قويسۇن ياكى ئويلىنەلمەي يۈرگەن يېتىم باللارغا جۈپلەپ قويسۇن، ھەم ساۋاپ تاپىدۇ، ھەم ئابروي تاپىدۇ. شۇنداق قىلغان ئادەمگە پۈتۈن يۇرت رەھمەت ئېيتماسمۇ؟

ئابلا قارى سوزلىگەچ چەبدەسلىك بىلەن چاچ ـ ساقال ئالاتتى. نوۋەت موللا زەيدىنگە كەلگەن ئىدى. ئابلا قارى ئۇنىڭ بېشىنى ئۇۋۇشلاۋاتقاندا موللا زەيدىن خىيال سۈرۈپ، ئۆزىنىڭ كوچارغا بارغانچە چوڭقۇر چوكۇۋاتقانلىقىنى ھىس قىلدى. دەسلەپكى كۈنلەردە ۋاژ ـ ۋاژ بازاردىن كوچارنىڭ سىرتقى قىياپىتىنىلا كورگەن بولسا، ئەمدى چوڭقۇرلىشىپ،

شەھەرنى دىنى - ئۇلىمالار قاپلاپ كەتكەنلىكىنى چۈشەندى؛ بۇ شەھەردە قازى، قۇززات، قازى كالان، مەۋلىۋى، مۇپتى-ئەلەم، داموللا ئىشان، خاتىپ، رەئىس ئاخۇنۇم دىگەندەك ئۇلۇغ ئىسىملار تولا ئىدى. بۇ ئىسىملارغا يارىشا تولىسى يۈز سۆيىتىنى ساقلايتتى. لېكىن بەزىلىرى بۇ ئىسىملارنى سۈيىئىستىمال قىلىپ، بولمىغۇر ئىشلار بىلەن شۇغۇللىناتتى. مۇنداق كىشىلەرنىڭ قىلمىشلىرى خەلقى ئالەمنىڭ كوزىدىن ھېچ ۋاقىتتا يېپىپ قۇتۇلغىنى يوق. دىنىي زاتلارنىڭ تولىسى تائەت-ئىبادەت بىلەن كوپرەك شۇغۇللىنىپ، كىشىلەرگە دۇنيانى دوست تۇتماسلىقنى، ساخاۋەتلىك بولۇشنى تەۋسىيە قىلاتتى. ئەمەلىيەتتە دىنىي زاتلارنىڭ ھەر قاندىغى يىللارنىڭ ئوتۇشى بىلەن تەدرىجى بېيىپ، ھەممە كاسىپلاردىن ئوتۇپ كېتەتتى. ئۇزاق زاماندىن بېرى بىر يۇرت، بىر مەھەللىدە ياشاپ كېلىۋاتقان خەلق ئۇلارنىڭ ئاشۇنداق تەدرىجى باي بولۇپ كەتكەنلىكىنى، ئۇلار گەرچە باشقىلارغا پۇلنى دوست تۇتماسلىقنى تەۋسىيە قىلسىمۇ، ئوزلىرى پۇلنى بوش تۇتمايدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. موللا ئۇلىمالارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلارنىڭ رىسقى پۈتۈن يۇرتقا چېچىلغانمىش. ئابلا قارىغا ئوخشاش ئەمگەكچى خەلقنىڭ رىسقىچۇ؟ ئۇلار خېرىدارلارغا تازىلىق خىزمىتى ئىشلەش بىلەن تاپىدۇ. ئىشلىگەن چىشلەيدۇ دەيدىغان بولساق، ئابلا ساتراچنىڭ قىلغان ئەمگىكىگە يارىشا، ئۇستۇرىسى ئىككى، كاپلىغۇچى يېڭى، بىلەي تېشى پۈتۈن بولۇشى لازىم ئىدى. بۇنىڭ نىمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدىغانلىقىنى خەلق

ئېنىق چۈشىنەتتى. لېكىن موللىلار خەلقنىڭ چۈشەنچىسىنى مۇجەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن تەقدىر ئىلاھىي لەۋھۇلمەھپۇزدا پەشانىگە شۇنداق پۈتۈلگەن دەيتتى. ھەتتا باش سوڭگىنى مىسال كەلتۈرۈپ، باش سوڭەك قاپقىسىنىڭ بىرىكمىدىغان يېرىدىكى ھەرە چىشى سىزىقلارنى ھامىلە بولغاندىلا پۈتۈلگەن خەت دەپ چۈشەندۈرەتتى. خەلق بۇنىڭغا ئىشىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھالال ئەمگەك قىلىسىمۇ، ناچار ئوتتۇۋاتقان كۈنىگە شۈكرى - قانائەت قىلاتتى. لېكىن ئانچە تەر توكمەي باي بولۇۋاتقانلار شۈكرى - قانائەت قىلمايتتى. ئۇلار پۇل، مال كويىدا كېچىلىرىمۇ تۈزۈك ئۇخلىمايتتى. ئىشان دامولىلغا ئوخشاشلار پۇل-مالنى كوپەيتىۋالغاندىن كېيىن ئۆزى بىلگىنىنى قىلاتتى.

بۇنىڭدىن قالسا، كوچارنى ۋاڭ - غوجىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلاتلىرى، شورپىسىنىڭ شورپىلىرى قاپلاپ تۇراتتى. بۇ تەبىقە تولاراق مەنسەپكە يولىنىپ كوكلەيتتى. چوك غوجىلار ھىساپسىز باي، كىچىكرەكلىرى ئوتتۇرا ھال تۇرمۇشتا ئوتىسىمۇ، ئومۇمەن ئۇلارنىڭ غوجىلىق دىمىغى ئىگىزكېلەتتى. ئۇلار كېيىم - كېچەك، دادى - مۇئامىلىدە خەلقتىن ئۆزىنى قاتتىق ئاجرىتاتتى. بازار جىسالىرى، چازىدا تۈرىدىغانلىرىمۇ تولاراق غوجا ئەۋلاتلىرى ئىدى. ئەھۋال شۇنچىلىك بولسىمۇ، ئۆزلىرىنى غوجام، غوجام دېيىشىدىغان بولسا كىشىلەرگە كوتەك ھارۋىنىڭ بولى غىچىرلىغاندىمۇ سەت ئاڭلىنماتتى.

بۇلاردىن قالسا، كوچاردا سودىگەرلەر تەبىقىسى كەڭ ئىدى.

موللازەيدىن سودىگەرچىلىكنى: بىر يانچۇقتا پۇل، بىر يانچۇقتا يالغان، مەيدە يانچۇقتا قەسەم بولسا بولىۋېرىدۇ، دەپ چۈشىنەتتى. دەرۋەقە كوچار سودىگەرلىرى بىر قىسىم پۇلنى دومىلىتىپ، بىر بىرىنى ساختا قىلىپ پۇل تاپسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھەممىسى توپلىشىپ كېلىپ دىخانلارنى، ئوششاق قول ھۈنەرۋەنلەرنى ئالداپ پايدا تاپاتتى.

بايلىق ئەنە شۇنداق سەۋەپلەر بىلەن ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ قولىغا توپلانغانلىقى، ئۇلار بۇ بايلىق ئارقىلىق تېرىسىگە سىغماي، ھەرخىل رەزىل ئىشلارنى قىلىدىغانلىقى، ئۇلار قانچىكى پەسكەشلىك قىلغانسېرى، خەلق ئۇلارغا لەنەت-نەپرەت ياغدۇرغانلىقى تۈپەيلىدىن ئىجتىمائى ھايات شۇ قەدەر چىگگىلىماچ بولۇپ كېتەتتى.

موللازەيدىننىڭ چۈشەنچىسى ئويلانغانسېرى تولۇقلانماقتا ئىدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئۇزىدىكى يامبۇ مەسىلىسىگە كېلىپ تاقالدى. ئۇنىڭدىكى يامبۇ كوچاردىكى باجگىرلار ئارقىلىق شايە بولدى. بەلكى روزىخان بىلەن غۇلام موردىتى كەلگەن ئورۇنلاردا سوزلەپ قويغان بولۇشىمۇ ئېھتىمال، ھەرھالدا كوچارنىڭ توۋەن تەبىقىدىكى سودىگەرلىرى بىلەن ساي بويىدىكى ئاھالىلار ئوتتۇرىسىدا بۇ گەپ كەڭ تارقالغان بولغاچقا، كوپىنىڭ كوزى كوپ دىگەندەك، بىر خۇرجۇن يامبۇنىڭ ئىگىسىگە قارا چېكىلىۋالغان ئىدى.

موللازەيدىن چۈشكەن سارايغا پات - پاتلا قېرى ئاياللار موللا قارىم بارمۇ دەپ ئىزلەپ كېلىدىغان بولدى.

ئۇلار ئۇنچە - مارجاندەك چىرايلىق سوزلەر بىلەن بىر كۈنى مەرەمنىسا خېنىم، يەنە بىر كۈنى سىيىتنىسا خېنىمنىڭ ئۆيىگە چىللاپ كەلدىم دىسە، بەزەن كۈنلىرى پالانچى قارىمنىڭ زەپمۇ چىرايلىق چاچلىق قىزى بار دىسە، بەزەن كۈنلىرى سۇ ئىچسە كېكىرتىكىدىن كورۇنىدىغان چوكان بار دەپ كې- لەتتى. بۇنىڭدىن كۈچارنىڭ بەزەن بولۇك - پۇشقاقلىرىدا يامبۇسى بار بايلارغا تېگىدىغان كەسپى خېنىملارنىڭ بارلى- قىنى چۇشەنگەن موللازەيدىن ئۇ قېرى ئايىماللارغا مۇۋاپىق جاۋاپ قايتۇرۇش جەريانىدا بىكاردىن - بىكار خىجالەت چېكىۋاتقانلىقىنى، بۇ ئورۇنسىز خىجالەتچىلىكنىڭ خۇرجۇندى- كى تاش يامبۇ كاساپىتى ئىكەنلىكىنى هىس قىلىپ، يامبۇ- دىن بىزار بولدى.

يەنە بىر مۇنچە ياش سودىگەرلەر، شەيتاندەك قويۇۋال- غان بۇرۇتلىرىنى ئوينىتىپ، قوڭغۇراقتەك جاراڭلىق سوزلىرى بىلەن موللازەيدىننى كۈچارنىڭ داڭدار ئاشخانىلىرىدا مېهمان قىلدى، باغ - باراۋەتلەرگە، ياسىداق ئويلەرگە تەكلىپ قىل- دى. موللازەيدىن بۇ جەهەتتىمۇ بىرمۇنچە خىجالەت چېكەت- تى، بۇنى ئۇ پۇتۇنلەي تاش يامبۇنىڭ كاساپىتى دەپ سو- غاققىنا كۇلۇپ قوياتتى.

(9)

موللازەيدىن ئەتىگەندە ساي بويىدا تۇراتتى. ياش قۇرامى 30دىن هالقىغان، چاققانغىنە بىر ئادەم كېلىپ سالام بەردى:

— ئەسسالام موللا قارىم. سىلىنى ئىزلەپ قانچە ئوۋەت كېلىپ تاپالماي كېتىۋېدىم. بۈگۈن ئىرادە قىپتۇ.

موللازەيدىن بۇ ناتونۇش كىشىگە قول بېرىپ كۆرۈشۈپ، تىنچ - ئامانلىق سوراشتى.

— مېنى تونۇماسلىقلىرى مۇمكىن، مېنىڭ ئىسمىم شەمشى قارى. شەمشى قارى دېسە كوچار شەھەردە تونۇمايدىغان ئادەم يوق، بوشۇكتىن - تۇشۇككىچە ھەممىسى تونۇيدۇ. نەچچە ۋاقتىن ئۇقۇشماي سىلىنى ئىزلىيەلمىدىم. بۈگۈنا يىم ئۆچۈن مەن ناماقول، يۈرسىلە، ئاشخانىغا، بىرپىيالە چاي تۇتاي...

شەمشى قارى زومۇ - زو موللازەيدىننى باشلاپ كوچاردا شۇ دەۋردە ئەڭ مەشھۇر بولغان توقى جىسانىڭ بالىخانىلىق ئاشخانىسىغا ئېلىپ كىردى. قائىدە بويىچە ياپقۇچلۇق پىيالىغا چاي دەملىنىپ، مۇشتۇمدەك ناۋات تاشلاندى.

— تولىمۇ سەت بوپتۇ، — دېدى شەمشى قارى ئۆزرەخالىق قىلىپ، — ئۆزەم مۇشۇ شەھەرلىك بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئۆزلىرىدەك ئەزىز مېھماندىن خەۋەر ئالالمىغانلىقىمغا بەكمۇ خىجالەتمەن.

ئاشخانىدا خېرىدار كوپ. ئەلنەغمە چېلىنىپ، ناخشا ئېيتىلماقتا، ئۇسۇل ئوينالماقتا. كوچار قائىدىسى بويىچە ئاشخانىغا كېيىن كىرگەنلەر ئالدىدا كىرگەنلەرگە تونۇش بولسىلا ئالاھىدە تۇزۇت قىلىپ چاي يوتكەپ قويياي دەپ قوياتتى. ئاندىن بوش ئورۇنغا جايلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاشخانىغا بۇرۇن كىرگەنلەر ئۆزىنىڭ چېيىنى كوتىرىپ كېلىپ چاي تۇتاتتى. كېيىن بولارمۇ ياندۇرىقى قىلىپ چاي تۇتاتتى.

شەمشى قارى بەكمۇ تەكەللۇپچى، خۇشخۇي، چاقماقتەك سۆزلەيدىغان؛ چىرايى سېرىققا مايىل، ئازراق چېچەك ئىزلىق، سېمىز بۇرۇت ئادەم ئىدى. ئاشخانىدىكى پۈتۈن قائىدىلەرنى چاقماقتەك ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن، موللازەيدىنگە گويا قەدىناس دوستلارچە خۇشخۇي سۆزلەپ، چاقچاق قىلىپ، ئىككى گەپنىڭ بىرىدە «موللا قارى» دەپ ئىززەت ئىكرام كۆرسەتتى.

ئەتىگەنلىك تاماق ئۆز رېتى بىلەن تارتىلدى. ئاچچىق - چۈچۈك سۈيۈق ئاش، ئىككىدىن مانتا، ئىككىدىن يوتازا، ئىككىدىن شېكەر مانتا، خېرىدارلار ئەتىگەنلىك نەغمە - ناۋا، ناخشا - ئۇسۇل سادالىرى ئىچىدە ھوزۇرلىنىپ تاماق يېدى. شەمشى قارى ئۆز مېھمىنىنى كۆڭۈللۈك كۈتۈۋالغاندىن كېيىن پۇلىنى تولەپ ئۈزىتىپ قويدى. ئاشخانىدىن چىققاندا قايتا - قايتا تاپىلاپ:

— بۈگۈن ئاخشام بىزنىڭ ئۆيگە ئىلتىپات قىلالا! — دېدى.

موللازەيدىن توساتتىن پەيدا بولغان بۇ ئادەمنىڭ نېمە ئۈچۈن شۇنچە جان كۆيدۈرۈۋاتقانلىقى، قانداق مۇددىئاسى بارلىقى توغرىسىدا ھېچنېمە چۈشىنەلمەيتتى. پەقەتلا كۆڭۈلچەك، مېھماندوست بولۇشى كېرەك دەپلا تەخمىن قىلدى. بۈگۈن ئاخشامقى ئولتۇرۇشقا بېرىش - بارماسلىق توغرىسىدا بىرەر ئېنىق جاۋاپمۇ بەرمەستىن ئايرىلىپ كەتتى ......

كەچ نامازدىگەر بولغاندا شەمشى قارى ئۆزى ئىزلەپ كېلىپ، موللازەيدىننى قىپقىزىل گىلەملەر بىلەن پۈركەلگەن

مېھمانخانىغا باشلاپ باردى ۋە ئۇنىمىغانىغا قويماي بەقەسەم كورپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ داستىخان سېلىپ چاي كەلتۈردى.

— نەچچە ۋاقىتتىن سېلىنى تونىماي خەۋەرسىز بولغىنىمغا قالتىس پۇشايمىنىم بار. ئىسىت، ئىسىت ... — شەمشى قارى قايتا - قايتا ھەسرەت چېكىپ سۆزلەيتتى، — بۇ ھويلا ئۆزەمگە تەۋە. ئۇن نەچچە ئېغىز ئۆي بار، قايسىسىدا ئولتۇرىمەن دېسىلە ئىختىيار ئۆزلىرىدە كۆڭۈل تاۋىغا.

— رەھمەت، رەھمەت، — دېدى موللازەيدىن سەممىلىك بىلەن، — ھەمرالىرىم، باقىدىغان ئات - ئۇلاغلىرىم بار، ھازىرچە سارايدا تۇرغىنىم تۈزۈك.

— ھەرگىز قورۇنمىسىلا، 4 - 5 ئادەم بولسىمۇ، ئات - ئۇلاغلىرى بىلەن قوشۇپ باققۇچىلىكىم بار. ھويلىمدا ئېغىلمۇ تەييار.

— رەھمەت، رەھمەت، — دېدى موللازەيدىن.

موللازەيدىن شەمشى قارىنىڭ يىپەكتەك يۇمشاق سۆزلىرىدىن توقۇلغان تورىغا ئىلىنىپ قالغاچقا، ھەر قانچە قىلىپمۇ يۇلقۇنۇپ چىقىپ كېتەلمىدى.

بۈگۈنكى كەچكى ئولتۇرۇشقا، زورىخان سەتەڭنى داپەندىسى بىلەن قوشۇپ تەكلىپ قىلغان ئىدى. يەنە ئىككى مېھمانمۇ بار ئىدى. نەغمىچىلەر دۇتتار بىلەن داپنى تەڭكەش قىلىپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى. ئىچكەركى ئۆيدىن ياشقىنا بىر چوكان چىقىپ، مېھمانلارغا چاي قۇيۇپ كۈتكەندىن تاشقىرى ئۇسسۇلمۇ ئوينايتتى. ئۇسسۇلچىنىڭ بېشىدىن پەتنۇس بىلەن پۇل ئورۇلدى. نەغمىكەشلەرنىڭ ئالدىغا پۇل دۆۋىلەندى،

چوكاننىڭ دوپپىسىغىمۇ پۇل قىستۇرۇلدى. نەغمىكەشلەر ئارىلاپ - ئارىلاپ ئولتۇرۇشقا پەيزى قوشۇپ: "يا - پەلەك، تىگى دەريا - باغۇ شامال، ئويناپ تۇرار، شاھىپجامال..." دەپ توۋلاپ قوياتتى...

ئولتۇرۇش بىر پەللە قىزىغاندىن كېيىن شەمشى قارى ئازراق "بەشلەك" ① تارتىپ ئىچى پۇشۇغى قىلمايلىمۇ دەپ ئوتتۇرىغا قەغەز ② تاشلىدى. ھېلىقى ئىككى مېھمان بىلەن شەمشى قارى ئۈچىسى قەغەزنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ، بىر ئادەم كېتىپ قالدى دېيىشىپ، موللا قارىمنى تەكلىپ قىلدى. موللا زەيدىن قەغەز ئويناشنى بىلمەيمەن دەپ زىنھار ئۇنىمىدى. شەمشى قارى ئوشۇق چىقاردى. ئۇنى ھەم رەت قىلدى، بۇ سەۋەپتىن پەيزىسىز ئولتۇرۇش ھېساپلاندى. ئاخىرقى تاماقتىن كېيىن مېھمانلار تارقاشتى.

شەمشى قارى موللا قارىمنى قونۇشقا جىق زورلىدى ۋە:

— ھېلىقى چوكان كوزلىرىگە ئىسسىق كۆرۈنمىدىمۇ؟ ئەگەر يارىغان بولسا ئىمام تەييار، قىچقارتىپ نىكا ئوقۇۋاسالا بولىدۇ، ئويمۇ تەييار! — دېدى.

موللا زەيدىن ئۇستى - ئۇستىگە رەھمەت ئېيتىپ ئۇزاپ چىقتى.

شەمشى قارى بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالغىنى يوق.

① بەشلەك — قىمارنىڭ بىر تۈرى.

② قەغەز — قارتىنىڭ بىر خىلى.

موللا قارىنى سايىۋاغ، چىمىۋاغ تەرەپلەردىكى باراۋەتلەرگە چىللاپ مېھمان قىلدى، ئىززەت ھۆرمەت - كۆرسەتتى....

بىر كۈنى شەمشى قارىنىڭ باش كۆزى سېلىنغان، خاپا ھالدا كېلىپ موللا قارىنىڭ بەلۋېغىدىن تۇتۇپ:

— ئاداش، بۈگۈن ماڭا بىر خاپىلىق كەلدى، — دېدى ئۇ قاپىقىنى سېلىپ، — قانداق قىلىشىمنى بىلمەي سىلىگە كەلدىم، كۆڭلىمىز يېقىن بولغاچقا ياق دېمەيدۇ دەپ ئىشىنىپ تۇرۇۋاتىمەن. ماڭا ھازىر زورۇر بولۇپ قالدى، ئىككى-ئۈچ كۈنلۈك قەرز قىلىپ ئىككى دانە يامبۇ ئۆتنە قىلىڭلار! خوتەن قېيا يولىدا مېلىم كېلىۋاتىدۇ، كەلسە چىرايلىق ئورنىغا سېلىپ قوياي! — دېدى.

— يامبۇ بولسىلا سىلىدىن ئايىلامسۇن! — دېدى موللا زەيدىن.

— رەھمەت، رەھمەت، خاپىلىقتىن قۇتۇلۇپ كەتسەملا بولىدىغۇ، سىلىنىڭ قىلغانلىرىنى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇمايتىمەن، — دېدى شەمشى قارى ئېچىلىپ.

— ھېلىغۇ ئىككى يامبۇكەن ئون بولسىمۇ ئايىمايمەن. بىراق مەندە يامبۇ يوق!

— ئادەمنى ئەخمەق قىلمىسىلا، نېمە دېگەنلىرى ئۇ، مەندىن يوشۇرۇپ نېمە قىلاتتىلا! — شەمشى قارى كۆزلىرىنى ئويناتىپ قېيىدىغاندەك سۆزىنى داۋام قىلدى، — سىلىنىڭ كۈچارغا لىق بىر خۇرجۇن يامبۇ بىلەن كەلگەنلىكلىرىنى ئاللاقاچان بىلىپ بولغان. بۈگۈن ئاغىنىدارچىلىق يۈزىسىدىن ئىككى دانە يامبۇ سورىسام يوق دېسىلە توغرا كېلەرمۇ؟

— جىنىم بۇرادەر مەندەيامبۇيوق، بىرخۇرجۇن تاش بار.

— تاش دىگەنلىرى نىمىسى؟ ھىچنەرسە چۈشەنمىدىم.

— خۇرجۇندا بارنى دىدىم.

شەمشى قارىنىڭ ئاچچىغى كېلىپ كوزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى.

— راستىما؟ بەرمەيلا؟

— تاشنى سىلە ئالمايلا - دە!

— ماڭغىنا ماز پاينەك، لاتىدەك گەپ قىلىدىكەنسەن! ئاغزىڭدا رچىلىققا يارامدىكىن دەپتىمەن، تۇرپاندىن سەندەك ماز چىقامىدۇ! — بىردىنلا 90 گىرادۇس ئوزگەرگەن شەمشى قارى قىيداپ كېتىپ قالدى.

— تۇرپاندىنچۇ، ماڭا ئوخشاش جىڭ ئادەم چىقىدۇ، - دىدى موللازەيدىن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن.

شەمشى قارىنىڭ قاتتىق خاپا بولۇپ كېتىپ قالغانلىغىغا موللازەيدىن ئانچە رەنجىمىدى، پەقەتلا خۇرجۇنىدىكى تاش يامبۇغا ئاچچىغى كەلدى، - دە، ئۇنى قانداق قىلىش توغرىسىدا ئويلىنىپ ساراي تەرەپكە كەتتى.

(10)

ئەھەت قارى ئوز هويلىسىدا تۇماق تىكىش ۋەكورپىگە پەدەز بېرىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە بەھدى رەئىس كىرىپ كەلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قارىم ئويدە بارىكەنلا؟

— كەلسىلە، كەلسىلە، يۇقۇرى ئوتسىلە رەئىس ئاخۇنۇم—

ئەھەت قارى قولىدىكى ئىشنى تاشلاپ بەھدى رەئىسنى ئىززەت ئىكرام بىلەن يۇقىرى ئولتۇرغۇزۇپ ئەھۋال سوراشتى. بەھدى رەئىس پاتىھە قىلغاندىن كېيىن ئامانلىق سوراشتى-يې:

— قارىم ھۈنەر قىلىۋېتىپتىلا؟

— خوش، بىكار ياتقاندىن بىكار ئىشلە دەپ ئانچە-مۇنچە ئىش تىكىپ ياتتۇق، — دىدى ئەھەت قارى كەمتەرلىك بىلەن.

— ھى - ھى... ھەركەتتە بەرىكەت، ئەلۋەتتە قىلىش كېرەك. خۇداۋەندەكېرىم ھەركەت قىلغان بەندەمنى ھەرگىز خار قىلمايمەن دەپ ۋەدە بەرگەن. ئىنشائاللا، قارىم مەن ئۇزلىرىگە مۇھىم بىر ئىش بىلەن كېلىۋېدىم! — رەئىس سىنچى كوزلىرى بىلەن قارىمنىڭ كوزىگە قاراپ تۇراتتى.

— قۇللۇق، قۇللۇق.

— ئۇزلىرى بولسىلا شەھەر بويىچە ھالال كەسپ بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان تەقۋادار ئادەم. ئۇزلىرىنىڭ ھەممە ئىشتىن خەۋەرلىرى بار. قانداق ئىشلارنى قىلسا ساۋاپ بولىدۇ، قانداق ئىشلارنى قىلسا گۇنا بولىدۇ، بۇنىڭ ھەممىسىنى بىلىلا. خۇدالىق ئالەمدە ھەممە ئىش خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن....

دەل شۇ چاغدا ئەھەت قارىمنىڭ قىزى روزىخان مەزە ئېلىپ كىرىپ ئاتىسىنىڭ ئالدىغا قويدى ۋە دەرھال چاي ئې-لىپ چىققىلى ياندى. رەئىس كوزىنىڭ قۇيرۇغى بىلەن روزى-خانغا نەزەر سالاتتى. روزىخان ئىككى پىيالە بىلەن بىر چەي-نەك چاي كوتىرىپ كىرىپ ئاتىسىنىڭ يېنىغا قويغاندىن كېيىن

چىقىپ كەتتى. ئۈزۈلۈپ قالغان گەپنى ئۇلاش ئۈچۈن ئەھەت قارى ئېغىزلىنىپ:

— شۇنداق، شۇنداق، خۇدانىڭ تەقدىرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ، — دىدى.

— بۈگۈن مېنى، — رەئىس ئۇيان-بۇيان قاراپ قويۇپ، ئېھتىياتچانلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى، — ئىشان داموللام ئۆزلىرىنىڭ ئالدىغا ئاتايىن ئەۋەتتى، ئىشان داموللام ئۆزلىرىگە ئوغۇل بولسام دەيدۇ، بۇ ھەقتە ئۆزلىرىنىڭ پىكرىنى ئالماق ئۈچۈن ئالدىراپ كېلىپ قالدىم، — رەئىس دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ قول قوشتۇرۇپ، سەل-پەل ئېگىلىپ تازىم قىلدى.

— ئولتۇرسىلا، ئولتۇرسىلا، ئورۇنلىرىدىن قوپقىدەك بىر ئىش ئەمەس.... ئىشان داموللامدەك ئۇلۇغزات ئوغۇل بولاي دىگەن يەردە، مېنىڭ سۆز بەرمەيدىغان نە ھەددىم. داموللامغا ھىلىغۇ بىر قىز، ئەگەر ئون قىز بولسىمۇ ئايىماستىن دۇئا قىلدۇرىمەن، بىزنىڭ يۇرتىمىزدا ئىشان داموللامدەك ئادەم تېپىلغۇسىزدە!

— بارىكاللا. ھەشقاللا، ھىممەتلىرىگە رەھمەت! ئۆزلىرىدەك ھالال كاسىپدار، تەقۋادار ئادەمگە خۇدانىڭ ئىلتىپاتى ذىسىلە. ئەھەت قارىم ئىشان داموللامغا ئاتا بوپتۇ دىسە، پۈتۈن يۇرتتا نىمە دىگەن چوڭ ئابروي. ھىندىستاندا 10 يىل ئوقۇپ كەلگەن ئادەممۇ بۇنچىلىك ئابروينى تاپمىغى تەس. يەنە كېلىپ ئىشان داموللامنىڭ دۇئاسىنى ئېلىش، ئۇ كىشىنى رازى قى-

لىش قانچە يىل ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپمۇ تاپقىلى بولمايدىغان ساۋاپ دېسىلە!

— شۇنداق، شۇنداق، — ئەھەت قارى بېشىنى لىڭشىتىپ ئولتۇردى.

— ئۇزلىرىنىڭ ھىممەتلىرىدىن جىق رازى بولدۇم، ئۇنداق بولغاندا بۇ ئىشنى قاچانغا توختام قىلىمىز؟

— بۇ ئىش ھەر قايسىلىرىغا باغلىق. بولسىغۇ بالدىنى ئوزەم يېتىلەپ ئاپىرىپ، داموللامنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ كەلسەم ياخشى بولاتتى.

— رەھمەت، رەھمەت. ئۇنداق بولسا بۇ مەرىكىنى ئەتە ئاخشامغا توختاتساق قانداق بولار؟

— مېنىڭ ياق دەيدىغان يېرىم يوق. ئۇلگۇرسە بۈگۈن كەچتە دېسىلىمۇ ياق دېمەيمەن.

— رەھمەت، رەھمەت. ئۇنداق بولسا، مەن كېتەي، — رەئىس ئورنىدىن تۇرۇپ، خۇشلىنىپ چىقتى. ئەھەت قارى رەئىسنى ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزۇتۇپ قايتىپ كىرىپ خۇشال ھالدا ۋاقىرىدى.

— ھەي ئاغىچا، ھەي ئاغىچا. قېنى سىلە، چاپسان چىقىڭلار!

— ھە... نىمە گەپ؟ تۇراخان ئىچكىرىكى سەينادىن چىقتى.

— چاپسان بولۇڭلار، سىلىگە خوشخەۋەر!

— قانداق خوشخەۋەر؟ — تۇراخان كۈلۈمسىرەپ سورىدى.

— ئىشان داموللام بىزگە بالا بولسام دەپ بەھدىرە-
ئىسىنى ئەۋەتىپتۇ!

— ۋاي خۇدايىم! — تۇراخاننىڭ چىرايى بىردىن ئۇزگە-
رىپ كەتتى.

— ئىشان داموللا بىزنىڭ بالىنى ئاتايىن سوروتۇپ
ئەۋەتىپتۇ.

— نىمە دىگەنلىرى ئۇ؟!

— مەن ماقۇل دەپ بولدۇم، ئەتە ئاخشام....

— نىمە؟ — تۇراخان قاتتىق چوچىدى، — كەپتەرنىڭ
باچكىسىدەك تۇرغان بالىنى نىمە قىلاي دەيلا؟

— بولدى، بولدى. تولا گەپ قىلماي تەييارلىق قى-
لىڭلار، ئەتە ئاخشاملىققا دەپ جاۋاپ بېرىۋەتتىم.

— نىمىگە تەييارلىق قىلىدۇ، بالا كىچىك، بولمايدۇ!

— تولا ۋالاقشىماي، ئاغزىڭلىنى يۇمۇڭلار!

— نىمىشقا؟! بالا ئەمدى 11 ياشقا كىردى، بولمايدۇ
دىدىمغۇ، بولمايدۇ!

— ھەي ئاغىچا، — دىدى ئەھەت قارى مولايىملىق
بىلەن چۈشەندۈرمەكچى بولۇپ، — ئىشان داموللامدەك ئۇلۇغ
زات، بىزگە بالا بولىمەن دىسە، ياق دەيدىغان قەيىردىمىز
بار؟

— نىمىشقا خىيال قىلمايلا، بالا كىچىك، چوجىدەك
تۇرسا!

— بالا كىچىك، بالا كىچىك دەۋېرىدىكەن! — دىدى

ئەھەت قارى غەزەپ بىلەن، — قىز بالا توققۇز ياشتا بالا-
غەتكە يېتىدۇ. تولا خاپامنى ئورلەتمەي تەييارلىق قىلىڭلار!

— مەن بۇ ئىشقا تەييارلىق قىلمايمەن، — تۇراخان مىشىلداپ يىغلاشقا باشلىدى. ئەھەت قارىنىڭ ئەرۋايى ئۇچۇپ:

— بالىنىڭ ئاتىسى مەن. ئوزەم ئىگە. مەن ھەدىگەندىن كېيىن، باشقىلارنىڭ توساشقا ھەددى يوق!

— مەنمۇ بالىنىڭ ئاپىسى. مېنىڭمۇ ئىگىدارچىلىق ھەق-قىم بار!

— نىمە دىدىڭ؟ جانمۇ ئىچىڭدىن چىقىدۇ، گەپمۇ ئې-غىزدىن، يەنە بىر دەپباققىنا! — ئەھەت قارى ئورنىدىن تۇ-رۇپ تۇراخان تەرەپكە سىلجىپ كېلەتتى. ئۇنىڭ كوزلىرى چاچراپ كېتىدىغاندەك چەكچەيگەن ئىدى.

— يەنە دىسەم يەنە شۇ. بالا كىچىك بولمايدۇ!

— يەنە بىر دەپباققىنا؟

— بولمايدۇ!

— ئاپلاھۇ ئەكبەر .... — ئەھەت قارى قولىغا تېرە كېسىدىغان بۇرەندىنى ئېلىپ قوشتەك ئېتىلىپ بېرىپ تۇراخان-نىڭ چېچىدىن ئېلىپ يەرگە باستى، — ئاپلاھۇ ئەك-بەر، ھەلى بىكار، بوغوزلىۋېتىپ كورگولوگومنى كورىمەن!

تۇراخان ھو تارتىپ يىغلاشقا باشلىدى. غەۋغانىڭ ئۇستىگە كىرىپ قالغان ئابلا ساتراچ ۋە موللازەيدىن ئۇلارنى ئاجراتتى. تۇراخان دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىچكىرى ئويگە كىرىپ كەتتى. بۇلار ئەھەت قارىغا بىرمۇنچە نەسىھەت قىلى-

دى. ئەھەت قارى بوغۇلغان ھالدا ئۆزىنىڭ سوزىنى ئۆلۈك قىلىپ ۋاقىراپ - جاقىرايتتى. بۇ چاغدا موللازەيدىن ئىچكىرى ئۆي تەرەپكە قاراپ تۇراخانغا نېمىلەرنىدۇ دېدى، ئاندىن ئەھەت قارىغا تەسەللى بېرىپ، تويىنى ئەھەت قارىنىڭ ئىرادىسى بويىچە ئەتە ئاخشام قىلماقچى بولدى ......

(11)

شەنبە ئاخشىمى ئەھەت قارىنىڭ ئۆيى توي مەرىكىسى بىلەن جانلانغان ئىدى. خۇلۇم - خوشنىلار كىرىپ - چىقىپ ئالدىراش يۈرەتتى. مەھەللە جامائەتلىرى، ئىمام - مەزىنلەر بىر بىرلەپ، ئەھەت قارىنىڭ ئايۋانچىسىدىكى بىساتقا قاتار ئولتۇرۇشتى. جامائەت توپلىنىپ بولغاندىن كېيىن نىكا ئوقۇلماقچى بولدى. ئوغۇل تەرەپ ۋە قىز تەرەپ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىغا چۈشتى. ئىمام نىكا ئوقۇشقا باشلىدى:

— ئە ئۇزۇبىللاھى .... — ئىمام مۇقەددىمە ئايەتلەرنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن گۇۋاھچىلاردىن گۇۋالىق سوراشقا باشلىدى، — ئۆزلىرىكى موللا قارى، تورت مۇسۇلماننىڭ ئالدىدا چاھار شەرئى ئومۇر بىرلە ئەھەت قارىنىڭ سۇلبىيە قىزى روزىخاننى ۋاكالەتەن ئىشان داموللا بىننى قۇددۇس مەۋلۇىگە ئىككى دۇنيالىق ھالال خوتۇنلۇققا بېردىلەمۇ؟

— ئە ئۇزۇ بىللا...... — مەنكى موللا قارى. تورت مۇسۇلماننىڭ ئالدىدا چاھار شەرئى ئومۇر بىرلە ۋاكالەتەن

ئەھەت قارىمىنىڭ سۇلىيە قىزى روزىخاننى ئىشان داموللا بىننى قۇددۇس مەۋلۇتىگە ئىككى دۇنيالىق ھالال خوتۇنلۇققا بەردىم.

— ئۇزلىرىكى بەھدى رەئىس تورت مۇسۇلماننىڭ ئالدىدا چاھار شەرئى ئۇمۇر بىرلە ئىشان داموللا بىننى قۇددۇس مەۋلۇتىگە ۋاكالىتەن، ئەھەت قارىمىنىڭ سۇلىيەقىزى روزىخاننى ئىككى دۇنيالىق خوتۇنلۇققا قوبۇل قىلىپ ئالدىلىمۇ؟

بەھدى رەئىس ئىمامنىڭ سورىغان سوزلىرىنى تەكرارلاپ ئەڭ ئاخىرىدا قوبۇل قىلىپ ئالدىم دىدى. ئاندىن ئىمام نىكا ئوقۇپ دۇئاغا قول كوتەردى. دۇئادىن كېيىن تۇزغا چىلانغان ناننىڭ بىرسىنى ئىشان داموللام ئولتۇرغان ھوجرىغا، بىرسىنى ئىچكەركى ئويگە ئېلىپ كىرىپ يىگۈزدى. ئاندىن كېيىن توي نەزىرىسى تارتىلدى.

جاماەت تائامدىن كېيىن دۇئا قىلىپ قوزغىلىپ، ئىشان داموللام ئولتۇرغان ھوجرىغا بېرىپ مۇبارەكلەشتى. ئانچە ھايال بولمايلا قىزنى مەپىگە سېلىپ ئىشان داموللامنىڭ بازاردىكى بىر ھويلىسىغا ئېلىپ كەتتى. مەپىنىڭ جارانلىغان قوڭغۇراق ساداسى بىلەن بىللە قانداقتۇر ئىنچىكە ئاۋازلىق قىزنىڭ يىغىسى ئاڭلىنىپ كوچىغا توي خوشاللىغى چاچقان ئىدى.

ئىشان داموللامنىڭ رەستىدىكى ئويى بۈگۈن ئالاھىدە يۇغۇشتۇرۇلۇپ، زىلچە ـ گىلەم تاشلىنىپ، قەۋەت ـ قەۋەت زەدىۋال ۋە ئىشىك پەردىلەر تارتىلغان ئىدى. مەپە كېلىپ

ئىشىك ئالدىدا توختىغاندىن كېيىن بىر قىز ئىككى يەڭگە ھەپىدىن چۈشۈپ بىلىنەر-بىلىنمەس يىغا بىلەن ھويلىغا كىرىپ، قىپقىزىل بېزەلگەن مېھمانخانىغا كىرىپ كېتىشتى. بىتاقەت بولۇۋاتقان ئىشان دامولla بىلەن بەھدى رەئىس ئىككىسى ھويلىغا كىرىپ مېھمانخانىغا بىسمىللا ئېيتىپ ئوڭ پۇتى بىلەن قەدەم بېسىپ كىرگەندە يەڭگە خوتۇنلار ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆينى بىكار قىلىپ بېرىشتى. يەڭگىلەر بەھدى رەئىس بىلەن تاشقىرى چىقتى. ئۆيدە ئىشان دامولla قالدى. ئۇ سالامنى ئېلىپ، تونىنى يېشىپ قوزۇققا ئېلىشقىمۇ سەۋرە قىلالماي، بىسمىللا دەپ بېرىپ قىزنىڭ جامالىنى كۆرمەكچى بولدى. چۈنكى توپ ئويۇنغاندا كۆرگەن قىزنىڭ جىلۋىسى ئىشان دامولىنى شۇنچە بىتاقەت قىلغان ئىدى. دامولla قول ئۇزىتىپ چۈمبەلنى قايرىدى، لېكىن ئۇنىڭ كۆزىگە كۈتۈلمىگەن باشقىچىلا بىر سۈرەت كۆرۈندى. دامولla ئىختىيارسىز چۆچۈپ، سەسكەنگەندەك بولدى-دە، ئارقىغا ئىككى قەدەم داجىپ، گويا ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك تۇرۇپ قالدى. كۆزىنى ئۇۋۇلاپ ئاستا كېلىپ چۈمبەلنى قايتا قايرىماقچى بولغاندا، «قىز» ئۆزى چۈمبەلنى قايرىپ دەس ئورنىدىن تۇردى. دامولla مۈزلاپ قېتىپ قالغاندەك سېسكىنىپ، ئارقىغا سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ، تامغا تاقىلىپ قالدى ۋە:

— يائاللا، نىمە كارامەت بۇ؟! — دەپ ۋاقىرىۋەتتى.

روزىخان چۈمبەلنى تولۇق ئېچىپ داموللامنىڭ ئالدىغا ئىلگىرىلەپ كېلەتتى. ئۇ بۈگۈن ئۆزىگە ئانچە-مۇنچە پەداز قىلىپ، چاچلىرىنى يۇيۇپ-تاراپ، خېلىلا ئەپچىل ئايال

بولۇپ قالغان، گەرچە يېشى 50 كە بېرىپ قالغان بولسىمۇ، بەر بىر ئايال ئىدى.

— ئەسسالام داموللام، ئىككا غايىپ دەپ، خۇدايىم بۈگۈن ئىككىمىزنىڭ يولتۇزىنى بىر قىپتۇ، بۇمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى. تەقدىرگە تەن بەرمەي بولامدۇ، كەلسىلە، سەللىرىنى ئېلىپ قوياي!

— سەن كىم؟ يىراق تۇر، يېقىن كەلگۈچى بولما! — كوزلىرى چەكچەيمەي كەتكەن داموللا تامغا تىرىلىپ تۇراتتى.

— نىمىشقا؟ كەلسىلە يەكلىرىنى تارتىپ قوياي.

— ياق، ياق، يىراق تۇر! ئۆزەڭ زادى كىم؟

— نىمە بولماقچى؟ مەنمۇ ئادەم. بۇمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى. ھەر ئىش خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولىدۇ. كەلسىلە مەسىلىرىنى تارتىپ قوياي،

— ياق، ياق، يېقىن كەلمە! جىنمۇ سەن، شايا تۇنمىسەن! يىراق تۇر...

— ئو ، ئۇش...... تولا سەتلەشمىسىلە! ئۇمرۇمدە 40 يىل ئوغرىغا خوتۇن بولۇپ ھېچقانچە ساۋاپلىق ئىش قىلالمىدىم. بۈگۈن ئىرادە بولۇپ ئۆزلىرىدەك ئىككالىرىغا چۈشتۇم. قالغان ئۇمرۇمدە بولسىمۇ تاھارەتلىرىگە سۇ بېرىپ دۇئالىرىنى ئالاي دەيمەن كەلسىلە. قالغان گەپنى يېتىپ گەپلىشەيلى!

— ياق، ياق، ھاي سوپى، ھاي سوپى! — داموللا بار ئاۋازى بىلەن بەھدى رەئىسنى چاقىراتتى.

— ئۇنداق ۋاقىرىمىسىلا، سەت بولىدۇ، سىلە كاتتا ئادەم. ئۆزلىرىنى ئايىسىلا.

— ياق، ياق. هاي سوپى، هاي سوپى!

ئىشان داموللا ئۇيەدىن چىقىپ كەتمەكچى بولدى.

— سەتلەشمىسىلە دەيمەن! — روزىخان ئىشىكنى توساپ تۇراتتى، تاشقىرىدىن غۇلامنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— روزىخاچا، نىمە بولدۇڭلار؟

— ھىچگەپ يوق، ئۇيگە كىرگىنە! — دىدى روزىخان ۋە ئىشىكنى غۇلامغا ئېچىپ بەردى. ئىشىك ئېچىلغان ھۇرسەتتە داموللام سىرتقا چىقىپ كەتمەكچى بولدى، لېكىن غۇلام توساپ:

— نەگە، داموللام؟ — دىدى.

— سەن كىمسەن، نىمىشقا ئىشىكنى توسايسەن. قېنى سوپى، قېنى ئەھەت، بۇ قانداق ئىش؟

— تولا چاۋاقىلىمىسىلا داموللام. سەت بولىدۇ. روزىخاچامنى زورلاپ تاڭىمىدۇق، ئۇز رازىلىقلىرى بىلەن ھەق نىكالاپ ئالدىلا، يەنە نىمە گەپ؟

زىچ ئولتۇراقلاشقان شەھەر ئاھالىسى بۇ ۋاڭچۇڭنى ئاڭلاپ داموللامنىڭ ھويلىسىغا توپلىنىشقا باشلىدى. ئاھالە كوپەيگەنسېرى داموللامنىڭ چىقىپ كېتىشى قىيىنلاشقان ئىدى. داموللام ھويلىدا تۇرغان ئاھالىگە قاراپ يالۋۇراتتى:

— مۇسۇلمانلار، مەن ھىچنەرسىگە چۈشىنەلمىدىم. مەن ئاستا كېتىۋالاي!

— چۈشەنمىگەن بولسىلا، ئاستا چۈشىنىۋالىلا، — دىدى غۇلام قوللىرىنى شىلتىپ، — روزىخاچامنى بىر تەرەپ قىلىماي نەگە كېتىدىلا!

بەھدى رەئىس ھولۇققان ھالدا يېتىپ كەلدى. داموللام ئۇنى كورۇپ يىغلىۋەتكىلى قىل قالدى:

— بۇ قانداق ئىش؟ ھېچنېمىگە چۈشەنمىدىم!

— مەنمۇ ھەيران! — دېدى رەئىس روزىخان ۋە غۇلامغا قاراپ ھەيران قالغان ھالدا، — يۇرسىلە داموللام، تاڭ ئاتسۇن. قالغان ئىشنى ئەتە ئوڭشايمىز.

— ئەتە دېگەن نېمىكەن! مەن ئىشەك سودىسى قىلمىدىم. بۇ ئىشنى راۋرۇس بىر تەرەپ قىلىش كېرەك. بولمىسا ھېچكىم ھېچيەرگە بارمايدۇ. قالغان ئىشنى ئەتە قازىخانىدا سوزلىشىمىز! — غۇلام چىڭ تۇرۇپ ئۇلارنى توستى.

رەئىس ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن تۈلكىلىك قىلىپ غۇلامنىڭ يېنىغا كېلىپ دولىسىنى قاقتى ۋە:

— ئۇكام بۇ ئىش قانداق بولغان؟ بىز ئەھەت قارىنىڭ سۇلبىيە قىزى روزىخاننى كوچۇرۇپ كەلگەنىغۇ؟ بۇ قېرى نەدىن پەيدا بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— ھەببارىكاللا. ئەھەت قارىنىڭ قىزى روزىخان دېگەن ئايال مۇشۇ ئايال شۇ. يەركەنلىك كىگىزچى ئەھەت قارى دىسە تونۇمايدىغىنى يوق. روزىخاچامنىمۇ ھەممە ئادەم تونۇيدۇ. يەنە قانداق گەپلىرى بار رەئىس ئاخۇنۇم!

بەھدى رەئىس ئوڭايسىزلىنىپ، بىر مەھەل سوز قىلالماي توتۇتلۇپ قالدى. ھويلىغا توپلانغان يۈزدەك ئاھالە ئەچىدە شاۋ - شۇۋ كوتىرىلدى:

— چىڭ تۇرۇڭلار، خوپ بوپتۇ!

— يۈزىگە قارا سۈركەپ سازايى قىلىساق بولىدۇ!

— بولمىسا ئەتە قازىخانىدا تۈگەشسە بولىدۇ!

خەلقـتىن هەر خـىل پىكـىرلەر ياغـدى، چـوڭ غەۋغا كوتىرىلگەن ئىدى. رەئىس ئەھۋالنى بايقاپ:

— جىنىم ئۇكام، سەت بولىدۇ. ئۇنداق قىلـمايلى! — دىدى غولامغا يالۋۇرۇپ.

— هەرگىز سەت بولـمايدۇ، — دەپ ۋاقىرىدى هويلىـدىكىلەردىن بىرسى، — پەيـغەمبىرىمىزمۇ ئۆزى ياش تۇرۇپ، 40 ياشلىق ئايشە رەزىيەلـلاھۇنى ئوز ئىنكـايىغا ئالغان، هەـجەپ سەت بولماپتىكەنغۇ؟ بۇ ئايالمۇ بولسا شۇنچـىلىك ياـشانغاندۇ! داموللامغىمۇ سەت بولىدىغان هىچيىرى يوق. بەلكى ساۋاپ بولىدۇ.

— توغرا! — دىدى كـوپـچـىلـىك بىردىن چـۇقـان كوتىرىپ.

— ياق، ياق، ئۇنـداق دىمەڭـلار، سەت بولىدۇ. داـموللامنى ئايايلى!

— هىلىمۇ ئاياپ مۇشۇ كۈنگە كەلدۇق. بىشىمىزدا كوـتەردۇق دىسەكمۇ بولىدۇ،

— شۇنداق بولسىمۇ، داموللام كاتتا ئادەم، سەت بوـلىدۇ، — دەيتتى رەئىس.

— هەممە گۇنا مۇشۇ رەئىس ئاخۇنۇمدا، —دىدى بىرسى قارادغۇدا ۋاقىراپ، — غولام بىـلەن روزىخـان بۇ ئاۋازدىن موللا زەيدىن ئىكەنلىكىنى تونۇپ تۇراتتى. موللا زەيدىن ئاـۋازىنى چىقىرىپ سوزلىمەكتە ئىدى:

— ئەتىدىن ـ كەچكىچە دەللاللىق قىلىپ ھەممە بالانى مۇشۇ تاپقان. ئالدى بىلەن مۇشۇ ئوغرىنى جازالايلى! پىچىپ تاشلىساق قانداق دەيسىلەر؟

— توغرا!

ئامما بىردەك ۋاقىراپ دولقۇن قوزغىغان ئىدى. رەئىس بىلەن ئىشان داموللا قورققىنىدىن غال ـ غال تىترەپ يېلىنىشقا باشلىدى.

بۇ چاغدا ئوتتۇرىغا نەچچە ئادەم چۇشۇپ سالا ـ سۇلۇ قىلىشقا كىرىشتى. نەتىجىدە توۋەندىكىچە خەت توختام قىلىپ، سەھرا قازىلىرىدىن غاپپار قازىنىڭ موھرىنى باستۇرۇپ، بۇ ئىشنى كېچىچە توگىتىپ بېسىپ تاشلىماقچى بولۇشتى.

بىرىنچى خەت

تارىخى بىر مىڭ ئۈچ يۈز ئىككىنچى يىلى ماھى رەجەپنىڭ 12 ـ كۈنى سەيشەنبە. مەنكى ئىشان داموللا بىننى قۇددۇس مەۋلىۋىدۇرمەن. خوتۇنۇم روزىخان بىننى ئەھەت قارى قىزى بىلەن ئارىمىزغا سوغاقچىلىق چۈشۈپ ئۈچ تالاققا تەيىن قىلدىم. ئۇنىڭ مېھرىنىسىغا كۆچار ساي بويىدىكى ئىككى ئېغىز ئۆي، بىر ئېغىز دۇكان ئۆيى ۋە بىر كىچىك سەينىسى بىلەن قوشۇپ بەردىم. مەشرىق پاسىلى ئاۋۇدۇن باينىڭ سارىيى، مەغرىپ پاسىلى تۇردىشا قارىنىڭ ئۆيى، ئوڭ ـ سول پاسىلى

چوڭ يول. ئۇشبۇ خەتنىڭ راستلىقىغا غاپپار قازىنىڭ
موھرىنى باستۇرۇپ بەردىم.

تامغا

ھىجرىيە × × يىل ماھى رەجەپنىڭ × كۈنى ـ

ئىككىنچى خەت

تارىخى بىر مىڭ ئۈچ يۈز ئىككىنچى يىلى ماھى رەجەپنىڭ 12 ـ كۈنى سەيشەنبە. مەنكى ئىشان داموللا بىننى قۇددۇس مەۋلىۋىدۇرمەن. ئۆز رازىلىقىم بىرلەن شول توغرىدا خەت ئىنشا قىلدىمكى، ناسازا ئىشلارنى تولىدىن ـ تولا قىلىپ، سەۋەنلىكلىرىمىز، شەھۋانى ھەۋەسلىرىمىز زىيادە بولغانلىقى ۋەجىدىن ئاللانىڭ غەزىۋىنى، يۇرت ـ جامائەتنىڭ لەنەت ـ نەپرىتىنى قوزغىغانلىقى ئۈچۈن ئۆزەم ھەم توۋە قىلىش ئىختىيارىغا كەلدىمكى، مۇندىن كېيىن نادانلار قىزىمىزنى دۇئا قىلدۇرىمىز دەپ كەلسە ھەرگىز دۇئا قىلمايدۇرمەن، نادان يارەنلىرىم كېلىپ: پالانچىنىڭ ئوبدان قىزى بار، ئويلەندۇرۇپ قويايلى دېسەۋ، بۇ ۋەسۋەسىگە ھەرگىز ماقۇل كەلمەيمەن. قىلغان ناسازا ئىشلىرىمغا توۋە قىلىمەن. بۇ خىل بەت ئەخلاق، يامان خۇيلاردىن ئوزەمنى پاك ساقلاپ، گۇنالىرىمغا توۋە قىلىمەن. ئاللادىن، يۇرت خەلقىدىن ئەپۇ سورايمەن. شۇبۇ سۆزۈمنىڭ

راستلىغى ئۈچۈن ئۆز موھرىمنى بېسىپ تىل - خەت بەر-
گەنىمنىڭ ئۈستىگە، غاپپار قازىنىڭ موھرىنى باس-تۇردۇم.
خىلاپ كەلسەم مالىم ھارام، خوتۇنۇم تالاق بولسۇن!

ھىجرىيە × × يىل ماھى رەجەپنىڭ × كۈنى

يۇقۇرقى ئىككى نۇسخا خەت يېزىلىپ، موھۇر بېسىلغاندىن كېيىن جامائەتكە ئوقۇپ بېرىلدى. شۇندىن كېيىن ئىشان داموللىغا قايتىپ كېتىشكە يول بېرىلدى. بەھدى رەئىسنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا ئىشان داموللا گەرچە تون بولسىمۇ، ھىچكىمنىڭ يۈزىگە قارىيالماي غىپپىدە كوزدىن يوقالدى.

(12)

روزىخاننىڭ ئىشلىرى ئەپچىللىكىنە ئاخىرلاشقاندىن كېيىن موللا زەيدىننىڭ كوڭلى گويا شام يورۇتۇلغاندەك يورۇپ كەتتى. ئەتىسى غۇلام بىلەن مۇڭدىشىپ ئولتۇرغان يەرگە بەگنىڭ ئادەملىرىدىن بىرسى كېلىپ: «بېگىم چىقىرىدۇ» دەپ خەۋەر قىلدى. بىر خوشلۇقنىڭ كەينىدىن بىر كوڭۇلسىزلىكنىڭ ئىگىلىنىپ تۇرىدىغانلىغىنى چۈشىنىدىغان موللا زەيدىن دەرھاللا بەگنىڭ ھوزۇرىغا ماڭدى. مۇزەپپەر دوببېگى ئۆز ھويلىسىدا كۈتۈپ ئولتۇرغان ئىدى.

— ھە، تۇرپانلىق، — دىدى دوببېگى موللا زەيدىننى كورۇپ، — كۈچار — پۇل بولسا ئۇچار، قارىسام خېلى ئۇچۇۋاتىسەن، قاناتلىرىڭ تەڭشىلىپ قالغاندەك تۇرىدۇ، قېنى، ئەھۋالىڭ قانداقراق كېتىۋاتىدۇ، سوزلەپ باققىنە!

ـ كۇچار دىگەن مېھماندوست شەھەركەن. يامان ئەمەس يۇرۇۋاتىمەن، ـ دىدى موللا زەيدىن.

ـ توغرا، توغرا، ـ دىدى بەگ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، ـ كۇچار دىگەن بەلەن شەھەر، مېھماندوست شەھەر. قانچە ئۇينىساڭ كوتىرىدۇ. قانچە ئىگىز ئۇچساڭمۇ ھېچكىمنىڭ كارى يوق. لېكىن تۈزىنى يەپ كوزىسىنى سۇندۇرساڭ ئۇنىڭ سورىغى بار. سېنىڭ ئۇستۇڭدە ئەرز كەلدى. راستىڭنى ئېيتساڭ قۇتۇلىسەن، يالغان ئېيتساڭ تۇتۇلىسەن، بىلدىڭمۇ؟ قېنى سوزلە، شەمشى قارىنىڭ ئويىدە قونغانمىدىڭ؟

ـ قونغان، مېھمان بولغان.

ـ ھەببەللى، توغرا ئېيتتىڭ، مېھمان بولدۇڭ، نەغمەناۋا ئاڭلىدىڭ، ئويىدە قوندۇڭ. ئەجەبا شۇنچە كوپ تۈزىنى يەپسەنۇ، ئاخىرىدا كوزىنى سۇندۇرۇپ قويۇپسەن. بۇ نىمە قىلغىنىڭ؟

ـ قېرى خوتۇنىنىڭ ئولگىسى كەلسە ياشىقا تىگەر، ئىدىش-قاچىنىڭ سۇنغۇسى كەلسە تاشقا تىگەر دىگەندەك، شەمشى قارىنىڭ كوزىسى تاشقا تەككەن بولۇشى مۇمكىن.

ـ توغرا دىدىڭ. خېلى گەپچىكەنسەن. كوزا تاشقا تەككەن بولسا، مەيلى چاخچاق قىلىپ ئالغان بولساڭمۇ ياكى راستىن ئالغان بولساڭمۇ يانىدۇرۇپ بەرسەڭ ھېچگەپ يوق. قېنى سوزلە!

ـ دەۋاگەر بىلەن يۈزلىشەي، قېنى ئۇ كىشى، ـ موللا زەيدىن ئۇيان-بۇيان قارىدى، شەمشى قارى بۇ تەرەپتىن

ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ چىرايى بىر سارغىيىپ، بىر تاتىرىپ كەمدە ئۇخلاپ چىققان كىشى ئاپتاپقا بېقىپ قارىيالمىغاندەك، موللا زەيدىنگە تىك بېقىپ قارىيالماي يەرگە بېقىپ سوزلەشكە باشلىدى:

— موللا قارىم دەپ ئوز ئاكامدىن ئارتۇق كوروپتىمەن، ئاخىرى كېلىپ مېنى جايلاپ كەتتى.

— ئوچۇق قوي، — بەگ يۇقۇرى ئاۋاز بىلەن ئەمىر قىلدى.

— بۇ تۇرپانلىق ئويۇمدە قونغان ئاخشىمى ساندۇقتىن ئىككى يامبۇ يوقالدى، — دېدى شەمشى قارى سارغىيىپ - تاتىرىپ.

— سارغايمىسىلا شەمشى قارى، كوزلىگەن نەرسىلىرىنى مەن بېرەي، — دېدى موللازەيدىن. بەگدىن سارايدىكى خۇرجۇننى ئېلىپ كېلىشكە ئىجازەت سورىدى. بەگ دەرھال ئادەم قوشتى. ئانچە ھايال بولمايلا موللا زەيدىن خۇرجۇننى غۇلامغا كوتەرتىپ بەگنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى.

— مەن بۇيامبۇلارنى باش ئەگىم سايلىرىدىن تېرىۋالغان. ئەگەر شۇ چاغدا خۇرجۇننىڭ بىر بېشى ئېغىر، بىر بېشى يېنىك بولۇپ يەڭدەپ كەتمىگەن بولسا، بۇ يامبۇلارنى تېرىۋالمىغان بولاتتىم...... — موللا زەيدىن سوزلىمەكتە. بەگ، شەمشى قارى يەنە بىرقانچە كىشى تەئەججۇپلىنىپ ئاڭلىماقتا ئىدى، — بۇ يامبۇ خۇرجۇنغا قاچىلاندى، لېكىن شۇ ھامان بېشىمغا بالا بولدى. ئارىدىن بىرەر سائەت ئوتمەيلا ئىككى

ئوغرى بىر خۇرجۇن يامبۇسى بار بايىنى بۇلايمىز دەپ يولۇم-
نى توستى. پىچاق سېلىپ ئولتۇرۇپ قويغىلى قىل قالدى.
ئاشۇ ئوغرىلاردىن بىرسى مانا بۇ غۇلام. خوش بىز بۇ يام-
بۇلارنى يولبويى خەشلەپ كوچارغا كەلگەندە، يول توسقان باج-
گىرلەرنىڭ قويىنىغا بىر دانە يامبۇ تىقتىم، بۇ ۋەقە كوچارغا مەش-
ھۇر. ھەر ھالدا بىر خۇرجۇن يامبۇسى بار باي دىگەن ئاتاق
چىقتى. كوچاردا ئاغىنەم كوپەيدى، مېھمان بولدۇم. شەمشى
قارىمۇ بەلكى مەن بىلەن بىر خۇرجۇن يامبۇسى بار دەپ
دوست بولدى. خىزىدارلىق قىلىپ مېھمان قىلدى، باغ - با-
راۋەتلەردە ئويناتتى، ھەتتا ئويلەندۇرۇپ قويماقچىمۇ بولدى.
ئەڭ ئاخىرىدا مەندىن 2 دانە يامبۇ قەرز سورىدى. مەندە
تاش يامبۇ بار. ھاجەتلىرىدىن چىقالمايدۇ دىدىم، قارىم
شۇنىڭ بىلەن مەندىن خاپا بولدى. خاپىلىقتا چىدىماي دوب-
بېگىمگە ئەرز قىلدى. بېگىممۇ شۇ سەۋەپتىن سوراق قىلىمەن
دەپ ئاۋارە بولماقتا. قىسقىسى بۇ يامبۇ بېشىمغا بالا بولدى.
ئوغرىلار جېنىمغا قەست قىلدى. بىرمۇنچە خېنىملار تېگىمەن
دەپ خىجالەت قىلدى. شەمشى قارىمۇ يامبۇ ئۈچۈن دوست
بولدى، ئاخىرى كېلىپ مېنى ئوغرى قىلماقچى بولدى. مەن
بۇ يامبۇلاردىن ئاللىقاچان تويغانتىم. ماڭا تېگى - تېگىدىن
بايلىق ياراشمايدۇ. شۇڭا بۇگۈن ھەممىنى تاپشۇرۇۋېتەي.
شەمشى قارىم بىر جۇپ يامبۇ سوراپتۇ. مەيلى بىر جۇپ يام-
بۇنى ئۇ ئالسۇن، قالغىنىنى بېگىم بىر تەرەپ قىلىۋەتسۇن.

موللازەيدىن خۇرجۇننى ئوڭتۇرۇپ توكۇۋېتىپ ئۆزى
چىقىپ كەتتى. يەردە 5 - 6 دانە قارا تاش قالغان ئىدى....

بىر كۈنى كۇچاردا قاتتىق يامغۇر ياغدى. ئارقىدىنلا سايغا كەلكۈن كەلدى. سۇ ئۇلۇغ، سايدىكى كۆۋرۈكنى بۇزۇپ كېتىش خەۋپى تۇغۇلغان ئىدى. كەلكۈن كەلسە كۇچار خەلقى ساي بويىغا توپلىنىپ كەلكۈن تاماشاسى قىلاتتى. موللا زەيدىنمۇ كەلكۈن تاماشاسى كۆرۈش ئۈچۈن كوكچى مەھەللىسىدىن كېلىۋاتقاندا، ئۇنىڭ ئالدىغا سامىلاق جىسا ئۇچرىدى. بۇ جىسا ئۇزاقتىن بېرى موللازەيدىنگە چېقىلىپ، چازىدىكى جىسالارنى ئالدام خالتىغا چۈشۈرۈپسەن، لېكىن مېنى ئالدىيالمايسەن، ئەگەر مېنى بىر ئىشتا ئالداپ چۈمپۈتتۈرەلىسەڭ، مىنىپ يۈرگەن قاراخېچىرنى ئېگەر توقۇمى بىلەن مىندۈرۈپ قويىمەن! دەپ يۈرەتتى. بۈگۈن ئۇچراپ يەنە شۇ سوزنى تەكرارلىدى.

— ھە ...... يالغانچى، يالغان ئېيتىپ، خېچىرنى مىنسەڭ بولاتتى، — دېدى.

— ئۇزلىرىگە يالغان ئېيتىشقا قانداقمۇ تىل بارسۇن، — دېدى موللازەيدىن، — ئۇزلىرى كۇچار بويىچە ھەممە جىسالارنىڭ ئۇستىدە تۇرىدىغان ئۇلۇغ كىشى. ئۇزلىرىگە ئۇنداق سەت ئىشلارنى قىلمايمىز.

— ياق، ياق. بۈگۈن بىر يالغان ئېيتىپ باق.

— بۈگۈن مېنى يامان ۋاقىتتا تۇسىۋاللا، ھازىر ئىش ئالدىراش.

— نېمىشقا ئالدىرايسەن؟

— ھازىر دېگەن كەلكۈن كېلىپ كۆۋرۈكنى كوتىرىپ ماڭدى. خەقلەر سۇدىن ياغاچ تۇتۇۋاتىدۇ. مەنمۇ 4 - 5 تال

ياغاچ تۇتۇۋالاي دەپ ئالدىراۋاتىمەن، — دېدى - دە، موللا-
زەيدىن جىگدە كوچىسى تەرەپكە ئالدىراپ ماڭدى. جىسادىن
سەل ئۇزاپ دوخمۇشتىن قايرىلىپ كوزدىن يوقالدى.

سامىلاق جىسامۇ كەلگۈن كەلگەننى بىلەتتى. ئەگەر كوۋ-
رۈكنى كەلگۈن بۇزغان بولسا، جىگدە كوچىسى تەرەپلەردىن
ياغاچ تۇتۇۋېلىشقا بولىدىغانلىقىنى، ئەگەر ئۇزى تۇتالمىسىمۇ،
باشقىلار تۇتقان ياغاچنى ئەرزان باهادا سېتىۋالغىلى بولىدى-
غانلىقىنى كوزى يېتىپ، جىگدە كوچىسى بىلەن ساي بويىغا
قاراپ ماڭدى.

موللازەيدىن بۇ چاغدا يەنە بىر كوچىدىن ئايلىنىپ
سامىلاق جىسانىڭ ئويىگە كېلىپ، ئىشىكنىڭ هالقىسىنى قاتتىق
قاققاندا، سەينا ئىچىدىن كىم دىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. موللا
زەيدىن ئۇندەرىگەن هالدا:

— چاپسان بولسىلا، خېنىم، جىسا بېگىم كەلگۈندىن
ياغاچ تۇتىمەن دەپ سۇدا ئېقىپ كەتتى. چاپسان بولسىلا!
خەق جىسا بېگىمنى جىگدە كوچىسىنىڭ ئايىغىدا سۇدىن سۇزۇپ
ياتقۇزۇپ قويدى! — دىدى - دە ئالدىراپ ساي بويىغا كەتتى.

سامىلاق جىسانىڭ خوتۇنى پايپاسلاپ چوڭ قىزىنى
ئەگەشتۇرگەن پېتى يىغلاپ ساي بويىغا قاراپ ماڭدى.

موللازەيدىن ساي بويىدا تۇرغان سامىلاق جىسانىڭ
يېنىغا كەلدى. جىسا ئۇنى كورۇپ:

— سەن ماڭا يالغان ئېيتىپسەن، كوۋرۈك ساق تۇرۇپ-
تۇ! ياغاچ تۇتۇۋاتقان بىرمۇ ئادەم يوققۇ؟ — دىدى.

— بۇگۈن راسا قاملاشمىغان ۋاقىتتا، شۇنداق دەپ

ساپتىمەن. ئەمدى چاپسان بولسىلا! سىلىنىڭ ئوغۇللىرى مەھەللىدىكى ئۆستەڭگە چۈشۈپ كېتىپ سۇدا ئېقىپ كېتىپتۇ. بۇ راست گەپ، چاقچاق ئەمەس!

— نىمە دەيسەن؟ — جىسانىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ ئىشەنگۈسى كەلمىدى.

— يۈرسىلە بېگىم بىللە بارايلى، — دېدى موللازەيدىن جىددى قىياپەتتە.

جىسا خالار - خالىماس ماڭدى. جىگدە كوچىسىنىڭ ئاغزىغا بېرىپ كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن كېلىۋاتقان ئايىلى بىلەن قىزىنى كۆردى - دە، بىرەر ۋەقە چىققانلىقىغا ئىشىنىپ ئۇندەرەپ ماڭدى. بۇلار يېقىنلاشقانسېرى ئاياللارنىڭ يىغا ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

— بالا قانداق بولدى؟ — جىسا يىراقتىنلا تووۋلىدى

— ھەرنىمە بولسا، بارىكەنلا! — دېدى ئايال.

بۇلار يېقىنلىشىپ كېلىپ ئۆزئارا سۆزلەشكەندىلا مەسىلە ئايدىڭلاشقان ئىدى. جىسا راستىن خاپا بولۇپ:

— شۇنداقمۇ يالغان ئېيتامسەن، ئادەمنىڭ جېنى بىلەن ئوينىشىپ نىمە قىلاتتىڭ؟ — دېدى.

— ۋەدەڭگە ئەمەل قىلىپ خېچىرنى بېرەرسەن! — دېدى موللازەيدىن تەرىنى بۇزۇپ.

— مۇنداق ئەسكى يالغانغا خېچىر بېرەتتىممۇ؟

— يالغاننىڭ ئەسكىسىنى ئۆزەڭ ئېيتتىڭ. دۇنيادا ۋەدىسىگە تۇرمىغاندىن ئارتۇق ئەسكىلىك بارمۇ؟ — دېدى موللازەيدىن مەسخىرە قىلىپ كېتىپ قالدى.

جىسا بۈگۈن موللازەيدىنىدىن قاتتىق رەنجىپ ئۆيىگە
قايتقاندىن كېيىن كوچارنىڭ مەشھۇر گەپچىسى يۇنۇس باڭ-
گازىنى قىچقارتىپ كېلىپ، موللازەيدىنىدىن ئۆچ ئېلىشنى
پىلانلىدى.

يۇنۇس باڭگازا، جىسانىڭ خاپىلىغىنىنى ئاڭلاپ:

— ئۇنداق تۇرپانلىقنى بىردەمدە جايلايمەن! — دېدى.

ئەتىسى بۇ ئىككىسى موللازەيدىنىنى ئىزلەپ سورۇشتۇر-
غەندە، موللازەيدىن بىلەن غۇلام ئىككىسى قەشقەرگە قاراپ
يولغا چىققان ئىدى. سامىلاقجىسا بىلەن يۇنۇس ئىككىسى
ئۇلارغا شامال باغدا يېتىشتى. يۇنۇس يىراقتىنلا ۋاقىراپ:

— ۋا - مەللەگۆي، ۋا - مەللەگۆي! ئاكاڭدىن قور-
قۇپ قاچتىڭمۇ؟ نوچى بولساڭ ئاتتىن چۈش! — دېدى.

— بوپتۇ سەنلا گۆي بولساڭ! مەن تېخى كەينىڭدىن
ئەگىشىپ كەلگەن سامىلاق جىسانىمۇ گۆيمىكىن دەپتىمەن! —
دېدى موللازەيدىن.

بۇ سوزنى ئاڭلىغان بىر توپ كىشىلەر پاراققىدە كۈ-
لۈشتى. يۇنۇس ھە دېگەندىلا يېڭىلىپ قالغانلىقىنى چۈشىنىپ،
نىمە دېيىشىنى بىلەلمەي، تىلىنى چىقىرىپ جىساغا
قارىدى.

كىشىلەر يۇنۇسنىڭ گەپتە يېڭىلىپ تىلىنى چىقارغانلى-
قىغا قاراپ تېخىمۇ كۈلدى. خەلقنىڭ كۈلكىسى بېسىلغىچە
موللازەيدىن شالدىراڭ قورۇلنىڭ قارىسىنى ئالغان ئىدى.

ئۇچنچی قسم

(1)

گۈزەل قەشقەر!

قەشقەرنى — ھۈنەر - سەنئەتتە، ئىلىم - مەرىپەتتە، سودا - تىجارەتتە داڭدار، ھەرقانداق كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان بۇ ئۇلۇغ شەھەرنى ئۇزاقتىن كۆرۈش ئارزۇسىدا بولۇپ كەلگەن موللا زەيدىن كۇچاردىن چىقىپ يولبويى باينىڭ قىرغاۋۇل گۆشلىرىنى، ئاقسۇ گۈرۈچىدە ئوخشىتىپ ئەتكەن پولولارنى يەپ مېڭىشقىمۇ كۆزى قىيماي، مارالۋېشى، پەيزىۋاتنىڭ قوغۇنلۇقلىرىدىمۇ توختىماي، ئاجايىپ ئالدىراشلىق بىلەن قەشقەر تەۋەسىگە يېتىپ كەلدى.

پەيزىۋات - شاپتۇلدىن ئوتۇپ غەرپكە سىلجىغانسېرى قەشقەر سىماسىغا خاس باغۇ - بوستانلار، ئېتىز - ئېرىقلار، ئۆي - ئىمارەتلەر - پىشايۋانلار، ئىگىز ئەنجان تاملىرى بىلەن ئىھاتە قىلىنغان مېۋىلىك باغلار ئۆز گۈزەللىكى، ئالاھىدە يارىشىملىقى بىلەن كىشىنى مەپتۇن قىلاتتى. يولوچىلار بۇ گۈزەل مەنزىرىلەرنى تويۇنماستىن تاماشا قىلىپ، نەزەر باغ تەۋەسىگە كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمەيلا قالدى. ئۇلار تار بوغۇزدىن تۈمەن دەرياسى بويىغا چۈشۈپ، تۈمەن دەرياسىنىڭ قۇياش نۇرىدا پارقىراپ كۆزلەرنى قاماشتۇرىدىغان تىنىق ۋە سۈزۈك ئېقىمىنى ياقىلاپ تۈشۈك دەرۋازىسى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ تۈشۈك دەرۋازىسى

ئالدىدىكى كالتە بازارغا كەلگەندە كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى ناۋايخانىلار، ئاشپۇزۇللار، سامسا ۋە پەرمۇدە، گوش گىردە دۇكانلىرىدىن پۇرقۇپ چىققان مېزىلىك پۇراقلار يولۇچىلارنىڭ دىماقلىرىنى غىدىقلاشقا باشلىدى.

قەشقەر هۇنەرۋەنلىرى ئۇزلىرىنىڭ كەسپىي رىسالىلىرىدە كورسىتىلگەن قائىدىلەرگە ئەمەل قىلىپ هۇنەر قىلىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ گىردە نانلىرى ئاناردەك قىزىرىپ تۇرىدۇ، ياققان سامسا، پەرمۇدىلىرى خۇددى ياغدا چاچراپ تۇرغاندەك كورۇنىدۇ، تەمىمۇ شۇنداق مېزىلىك....

ئىككى يولۇچىنى كورگەن دۇكانلارغا جان كىردى. ناۋايلار ئۇز نېنىغا، مانتىپەزلەر ئۇز مانتىسىغا، سامسا، گوش گىردە ياققانلارمۇ ئۇز مېلىغا خېرىدار چىللاشقا باشلىدى:
«پىيازنىڭ ئورۇقتىمەن، كاۋاپنىڭ بورۇقتىمەن، باغلاپ ياققان پاخلانىنىڭ، ناۋاتتەك قويرۇقتىمەن، ياغ يەپ كەت، ياغ يەپ كەت، ماۋۇ گوش گىردەڭنى يەپ كەت!....»

يىراق يولدىن كەلگەن يولۇچىلار، دىماقلارنى يېرىپ تۇرغان مېزىلىك پۇراقلار بىلەن هۇنەرۋەنلەرنىڭ قولاققا يېقىملىق ئاۋازلىرى ئىچىدىن قانداق بوسۇپ ئوتۇپ كېتەلىسۇن؟ شۇڭا، ئۇلار توشۇك دەرۋازىسىدىكى سارايغا چۇشۇشكە مەجبۇر بولدى، ئات - ئولاقلىرىنى جايلاشتۇرۇپ، باش-كوزلىرىنى تۇمەن بويىدا يۇيۇپ كېلىپ، تويۇنۇپ تاماق يەپ، هاردۇق ئالدى.

ئەتىسىدىن باشلاپ موللا زەيدىن قەشقەر شەھىرىنىڭ نازاكەتلىك كوچىلىرىنى، رەستىلىرىنى كېزىپ تاماشا قىلدى.

شۇ دەۋرلەردە ئـوتتۇز ئـۈچمىڭ قەشقەر دەپ ئـاتىلاتتى. بۇ سان بەلكى شۇ ۋاقىتلاردىكى قەشقەر ئىچى ئاھالىسىنىڭ سانى بـولۇشى كېرەك. شەھەر ئىچىدە ئۆي - ئىمارەت قـويۇق، كوچىلار بەك تـولا ئىدى. چـوڭ - چوڭ رەستە كـوچىلاردىن تاشقىرى، كىشىنى ئازغاشتۇرىدىغان تار ئېزىتقۇ كوچىلار تېخىمۇ كوپ ئىدى. مىچىت، مەدرىسلەرمۇ تـولا ئىدى. شـۇنىڭ ئۈچۈن، تەرەپ - تەرەپتىن تـالىپلار كېلىپ قەشقەر مەدرىسلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلاتتى. ئـومۇمەن، قەشقەردە ئوقۇغان ئادەم كوپ بولغاچقا، سەۋىيە ئۈستۈن ئىدى. شەھەر ئاھالىلىلىرى ئادەتتە سىپايى كىيىنىپ، چاچ - ساقاللىرىنى ئالدۇرۇپ، پاكىز يۈرەتتى، مـۇئامىلىدە سىلىق، قـائىدىلىك، ئوزئارا سوزلىشىشلىرى ئـاھاڭلىق ۋە جاراڭلىق ئىدى. ئـادەتتە بىرنى ”بىز“ دەيتتى.

مـوللازەيدىن ھېيتكارغا كـەلدى. ھېيتكار دەرۋازىسىنىڭ گۈمبەزلىرى ۋە پەشتاقلىرىغا ھـەيران قالغان ھالدا ئۇزاققىچە تويۇنماي تـاماشا قىلدى. ھېيتكار ئـالدىدىكى كەڭ مەيدانغا مەددالار بىرقانچە ئورۇندا مەرىكە قۇرغان، ئارىدىن بىر مەرىكىدە ئادەم جىق ۋە قاتتىق كۈلكە كوتىرىلگەن ئىدى. مـوللازەيدىن ئىختىيارسىز ھـالدا مـەرىكىگە يېقىنلاپ بېرىپ قۇلاق سـالدى:

— ئوغلۇم!... — دىدى مەددا مـەرىكە مەيدانىنىڭ ئۇ بېشىدا تۇرغان بالىسىنى چوچىتىپ،

— لەببەي! — دىدى بالا

— سەن ئەمدى چوڭ بولۇپ قالدىڭ. ئەقلىڭمۇ توشتى،

سەندىن ئىككى ئېغىز سوئال سورىسام جاۋاپ بېرەلەمسەنمۇ؟

— سورىسىلا دادا. مۇشكاتىشېرىپتىن سوراملا، مۇختەسەر ۋاقايى، قىسسەسۇل ئەنبىيادىن سوراملا، نەدىن سورىسىلا شۇ يەردىن جاۋاپ بېرەي!

— ما گەپنىڭ چوڭلۇغىنى كۆرۈڭ. بۇنچىلىك يوغان سۆزلەشنى نەدىن ئۆگەندىڭ؟

— مەن سىلىنىڭ بالىلىرى بولغاندىكىن سىلىدىن ئۆگەندىم.

— ما ھارامنى كۆرۈڭ، مەن يوغان سۆز قىلىدىغان ئادەممۇ؟ ئاغزىمدىن چىقتى، ساقىلىمغا ياماشتى دېگەندەك، داداڭنىڭ ساقىلىغا تولا ئېسىلما! قېنى، ماڭا جاۋاپ بەر، دۇنيادا نېمە قاتتىق؟

— تاش قاتتىق!

— ياق...

— تۆمۈر قاتتىق!

— ياق، تاپالمىدىڭ.

بالا بېشىنى قاشلاپ ئويلاندى. بىر ئازدىن كېيىن ئەقىل تاپقاندەك ۋاقىردى:

— تاپتىم - تاپتىم، ھەممىدىن مېنىڭ ماۋۇ بەدبەخ مۇشتۇمۇم قاتتىق!

كىشىلەر پاراققىدە كۈلۈشتى.

— ما ھارامنى كوردۇڭلىمۇ! سېنىڭ ئۇ خېمىر تۇرۇچتەك مۇشتۇڭ قانچىلىك بولماقچى؟ شۇمۇ گەپ بولدىمۇ؟! — مەددا مەسخىرە قىلىپ كۈلدى.

— دادا! — دېدى بالا ۋاقىراپ، — يادىلىرىدا باردۇرا ئۈچ ياشقا كىرگەن ۋاقتىمدا بىر كۈنى ئۆزلىرى مېنى قۇچاقلىرىغا ئېلىپ ئەكىلىتىپ ئولتۇرغانلىرىدا ئويۇن قىلىپ ئېگەكلىرىگە بىر مۇشت ئۇرۇپ سالدىم. «ۋاي جان!» دەپ ئېگەكلىرىنى تۇتۇپ قاللا. قان دىگەن ئېقىپ تۇرىدۇ، چىشلىرىدىن ئىككىسى توكۇلۇپتۇ. بىر ھەپتە قىمىر قىلالماي يېتىپ، ئاران ساقايلا. شۇ ۋاقىتتا مېنىڭ بەدبەخ مۇشتۇم ھەممىدىن قاتتىقكەن دەپ تونۇغان ئىدىم. شۇڭا چوڭ بولغاننىڭ بۇيانىدا سېلىگە بىخەستە مۇشت ئاتماي كېلىۋاتىمەن.

— مېنى-زە - - - كوتىرەلمەي ئولۇپ كېتىمدۇ، دەپ مۇشت ئاتماي كېلىۋېتىپسەن-دە! ھەي بەدبەخ، مانا مۇشۇنداق ئەقىلسىز چوڭ بولدۇڭ، ئاغزىڭغا كەلگەننى بوغۇزۇڭغا يۇتماي جۆيلۈيسەن، توغرا جاۋاپ بېرەلمەي ھەر مۇقامدا يورغىلايسەن! شۇنى بىلگىنكى، ئەي بالام، دۇنيادا تاش قاتتىق ئەمەس، تومۇر قاتتىق ئەمەس، ھەممىدىن يوقسۇزلۇق قاتتىق!... ئەييۇھەنناس، ئەگەر قولۇڭدا بولمىسا ئاش، باللىرىڭ ئاچلىقتىن يىغلاپ، يالىڭاچلىقتىن زارلاپ تۇرسا، سەن شۇ بىچارە باللىرىڭغا بېرەلمىسەڭ ئاش، دۇنيادا بۇنىڭدىن ئېغىر قاتتىق كۈن بارمۇ؟

توپلانغان خالايىقنىڭ ھەممىسى بېشىنى لىڭشىتىپ، ھاياجانلانغان ھالدا مەددانىڭ سوزىنى تەستىقلايتتى. مەددا يەنە داۋام قىلدى:

— يەنە بىر سوئالىم بار، بۇ قېتىمغۇ توغرا جاۋاپ بېرەرسەن؟

— سورىسىلا دادا، جاۋاپ بېرەي.

— ئەگەر بۇ قېتىم توغرا جاۋاپ بېرەلمىسەڭ، يامچىمىغىنى چاقىمەن، بىلدىڭمۇ؟

— خوش دادا، بىلدىم.

— ئۇنداق بولسا، سېنىڭ دۇنيادا بىرەر كىشىگە بىرەر ياخشى ئىش قىلغان يېرىڭمۇ بارمۇ؟

— بولمامدىغان!

— قېنى سوزلە.

— بىر كۈنى كوچىدا نەچچە ئاغىنىلىرى بىلەن مۇڭدىشىپ ئولتۇرغانلىرىدا مەن يۈگۈرۈپ چىقىپ: دادا، دادا، بۇرۇتلىرىنى ياغلايدىغان پىلىكلىرىنى مۈشۈك ئېلىپ قاچتى دەپ خەۋەر يەتكۈزدۈم، مۈشۈ ئىشىم ياخشىلىققا كىرمەمسۇ؟

كىشىلەر پاراققىدە كۈلۈشتى. مەددا بالىنى قوغلاپ مەيداننى ئىككى-ئايلاندۇرۇپ چىقتى، ئاندىن كايىپ:

— مەنزە، بۇرۇتۇمنى پىلىكتە مايلايدىغان ئادەممۇ؟ ئۆي دىگەندە قاپاق - قاپاقتا ياغ، يىگىلى ئېغىز يوق، قوي ماقنى تولا يەپ زېرىكىپ كەتتىم. ئادەمنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىدىغان گەپنى قىلماي تۈزۈك جاۋاپ قىل! - دەپ ۋاقىرىدى.

— ۋاي دادا ئەمدى يادىمغا كەلدى!

— قېنى سوزلە.

— بىر يىلى ئىككىمىز تومۇزدا ھەمىتىنىڭ سېيىدا كېتىۋېتىپ، سىلە بىخەستەلىك قىلىپ قاپاقنى چېقىپ قويدىلا. ھەر ئىككىمىز ئاپلا دەپ پۇشايمان قىلدۇق. ئىسسىق دىگەن قايناپ كەتتى. ئۇسسۇزلۇقتا ئاغزىمىز قۇرۇپ، تىللىرىمىز بىر

غىرىچ ساڭگىلاپ كەتتى، قارىسام سىلە بەكرەك بىئارام بولۇپ، ئۆلۈپ قالغىلى قىل قالدىلا، سىلىگە ئىچىم ئاغرىدى. دادام مېنى بېقىپ چوڭ قىلدى، مەنمۇ بىر ياخشىلىق قىلاي، ۋاپا-غا جاپا قىلماستىن، ۋاپاغا ۋاپا قىلاي دەپ يانچۇقۇمنى سىلىسام بىر تال قاغا جىگدىسى چىقتى، نەپسىمنى يىغىپ، ئۆزەم يەۋالماستىن سىلىگە ئۇتۇنۇپ بەردىم. بۇ قىلغان ياخ-شىلىقىم ھازىرغىچە يادىمدىن چىقمايدۇ. ئەگەر...

— ئەستەغپۇرۇللا... شۇمۇ ياخشىلىق بولامدىكەن؟ سىزنى مېنى ئۆلتۈرۈشكە قەستلەپتىكەنسەن — دە، چۆلدە ئۇسساپ كەتكەن ئادەمگە جىگدە بەرسەڭ ئۆلەمدۇ؟ مۇشۇ ھارىمىنى قانداق قىلىۋېتەي!

مەددا قولىدىكى تاياقنى پولاڭلىتىپ بالىنى قوغلىدى. مەيدانى ئىككى ئايلاندۇرۇپ يېتىشەلمىگەندىن كېيىن يەنە تەگەپ:

— بۇ ھارىمى مانا مۇشۇنداق كەپسىز چوڭ بولدى، بۇنى مەن زادى ئادەم قىلالمىدىم. بۈگۈن شۇنچە خالايىق ئاڭلىدى، ھەممىسى گۇۋاھ. بۇنىڭ پاچىقىنى چاقمىسام زادى بولمايدۇ، — دېدى.

— ياق، ياق دادا، سىلىنى زادى خاپا قىلماي.

— خاپا قىلماسىمۇ؟ پاچىقىڭنى چاقامدىمەن؟

— دادا، پاچىقىمنى چاقمىسىلا، لازىم بولارمىكىن؟

— نېمىگە لازىم بولىدۇ!

— بۇرۇت ياغلايدىغان پىلىكلىرىنى يەنە مۈشۈك ئەپ-قاچسا، مەن خەۋەر قىلمىسام، كىم خەۋەر قىلىدۇ؟

كىشىلەر يەنە كۈلۈشتى. مەددا ئۆزىمۇ كۈلۈپ كېتىپ؛
— ئاپلاھۇئەكبەر، بۇ ھارامىنىڭ ئاغزى قاپتەك يوغى-
ناپتۇ. خەپ سېنىڭ ئاغزىڭنى بىر ئەتمىسەم!
— دادا، دادا، ئۆستەڭ بويىدىكى نۇراجىم ئاشپەزنىڭ
مانتۇسىدىن بىرىنى ئېلىپ كېلىپ ئاغزىمغا كەپلەپ قويسىلا!
كۈلكە يەنە كۆتۈرۈلدى.
— ئاپلا ھۇئەكبەر، خەپ، سېنىڭ جاجاڭنى بەرمىسەم! —
دېدى-دە، بالىنى قوغلاپ ئىككى ئايلاندۇردى. توپلانغان ئا-
دەمنىڭ كوپلۈگىدىن مەمنۇن بولغان مەددا ئۆز ھېكايىسىنى:
«ئەلقىسسە پەرى- پەيكەر...» دەپ باشلىۋەتتى......
موللازەيدىن بىلەن غۇلام ئىككىسى مەددالار مەركى-
سىدىن يېنىپ ھېيتكار جامەسىگە كىردى. ھېيتكار جامەسى تۆر-
پان مۇنارى تۆۋىدىكى جامەگە قارىغاندا جىق ھەشەمەتلىك
ئىدى. تۆۋرۈكلىرىنىڭ كوپلۈكى ھەر قانداق كىشىنى ھەيران
قالدۇراتتى. نەقىشلەر، خۇشخەتلەر كوزنى قاماشتۇراتتى. بۇ-
لار جامە ئىچىنى ئالدىرىماستىن ئايلىنىپ ھېيتكارنىڭ جەنۇ-
بىي دەرۋازىسى- تەرەپتىكى قازىخانىغا كەلدى. قازىخانىنىڭ
پىشايۋانلىق سۇپىسىنىڭ چورىسىگە تاغاق (رەشاتكا) ئورنى-
تىلغان بولۇپ، سۇپىدىكى ئاق كىگىز ئۈستىگە تاشلانغان
نېپىز كورپە ئۈستىدە ئۈچ ياكى تورت نەپەر قازى دائىم
ئولتۇرۇپ خەلقنىڭ دەۋالىرىنى سورايتتى، خەت - چەكلەرگە
موھۇر باساتتى. قازىخانىنى چورىدەپ كىچىك كۇرسىلاردا
ئولتۇرغان خەتتاتلار قومۇش قەلەم بىلەن دەۋاگەرلەرنىڭ
خەت - چەكلىرىنى يازاتتى. ئاھالە قويۇق شەھەر بولغاچقا

ھېيتكارغا كىرگەن - چىققان ئادەملەر ئۇكسىمەيتتى. قازىلار ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان دەۋاگەرلەرنى نۆۋەت كۈتۈپ تۇ-رۇشاتتى. قازىلار ھەر بىر دەۋانى سوراپ ھەل قىلغاندىن كېيىن توختام خەت يازدۇرۇشقا بۇيرۇيتتى. خەت يېزىلغان-دىن كېيىن قازىلار موھۇر باساتتى. بەزەن خەتلەرگە موھۇر بېسىش ئالدىدا دەۋاگەر بىلەن قازى ئوتتۇرىسىدا سودىلىشى-دىغان ئەھۋاللارمۇ بولۇپ تۇراتتى.

— بۇ دەۋالىرى قىممەت پۇللۇق دەۋا. موھرانىسىغا ئون سەر تەڭگە بولمىسا موھۇر باسالمايمىز،— دەيتتى قازى.

— ئىلتىپات قىلىلا، — دەيتتى دىخان قولىرى تىترىگەن ھالدا بەلۋىغىدىن بەش مىسقال تەڭگە ئاجىرىتىپ قازىغا تەڭلەپ.

— بىز ئون سەر دەۋاتىمىز.

— ئاز كورمەي ئىلتىپات قىلىشسىلا، ئورۇقتەت ئادەممەن، ئۇششاق بالىلىرىم تولا.

— ياق، ياق، خەتنى ئېلىۋالسىلا، بىز موھۇر باسالمايمىز، — دەيتتى قازى ۋە خەتنى پىقىرىتىپ تاشلىۋېتەتتى.

دىخان تىترىگەن قوللىرى بىلەن يەنە بەش مىسقال تەڭگە چىقىرىپ ئۇزۇتاتتى. قازىلار قارىمۇ قويمايتتى. دىخان ئىلاجىسىزلىقتا يەنە بەش مىسقال تەڭگە چىقىرىپ جەمى بىر يىرىم سەر تەڭگە ئۇزاتقاندا، خەتكە موھۇر بېسىلاتتى.

موللازەيدىن بۇ تەقلىتتىكى سودىلىشىشتىن بىر قانچىسىنى كوزدىن كەچۈرۈپ، ھېيتكاردىن چىقىپ كېتەي دەپ تۇرۇشىغا

دەرە كوتەرگەن بىر قانچە موتىسىپلار بىر ئەركەك، 2 نەپەر چۆمبەل ئارتقان ئايالنى ھەيدەپ كىرىپ قازىلارغا توغرا قىلدى. بۇلار بىلەن تەڭ تاماشاكورگۈچى بىر توپ ئادەملەردۇكىرىشىپ كىرىپ قازىخانا ئەتراپىغا لىق تولدى. موللازەيدىن بۇ تاماشانى كورۇش ئۈچۈن توختاپ قالدى.

— بۇ ھاياسىزلارنى تۈرۈمدە ئاي كول بىشىدىن تۇتۇپ كەلدۇق — دىدى موتىسىپلاردىن بىرسى ئەرز قىلىپ.

قازىلار بۇلارغا قاراپ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، باشقازىغا قارىدى. باش قازى ھوكۇم چىقاردى:

— شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلار قاتتىق جازالىنىشى كىرەك، چالما - كىسەك قىلىنىشى لازىم.

— دەلىلەرتۇلوق بولىمغىنى ئۈچۈن دەرىگە بۇيرىساق! — دىدى قازىلاردىن بىرسى پىكىر قىلىپ.

— بۇ ھاياسىزلاردىن ئەركەككە ئوتتۇز، ئاياللارغا يىگىرمىدىن دەرە ئۇرۇلسۇن!

موتىسىپلار چاقماقتەك تىز ھەركەتتە ئىيىپكارلارغا جازا بەرمەكچى بولۇشتى. ئەركەك ئەيىپكار، موتىسىپلاردىن بىرسىگە شىۋىرلاپ، يانچۇغىدىن بىرسەرتەڭگە چىقىرىپ ئۇزاتتى. موتسىپ تەڭگىنى شۇ ئانلا قازىغا ئىلىپ بىرىپ ئالدىغا قويۇپ:

— بۇ سودىگەر يولبويى يالۋۇرۇپ، ئوز گۇناھىغا توۋە قىلىپ كەلدى. ئەلھال كاپارەت بەرسەم دەيدىغان تەلەۋى بار، — دىدى.

قازى تەڭگىنى قوبۇل قىلىپ كورپە ئاستىغا باستۇرۇپ

قويغاندىن كېيىن باشقا قازىلارغا كوز يۈگۈرتىپ قايتا هو-
كۈم قىلدى:

— ئىم - ئىم. هەر بەندىكى قىلغان گۇناھىغا توۋە قىل-
ماي مەغپىرەت تىلىسە، بۇ ياخشى ئىش، — دېدى باش قازى
ئاۋازىنى تىترىتىپ، — ئەگەر ئېيىپكار توۋە قىلىپ ئىشتىراپ
تولەش يولى بىلەن ئەپۇ ئۆتۈنگەن بولسا، ئىلگىرىكى هوكۈم
بىكار قىلىنىپ، تەن جازاسىدىن خالاس قىلىنسۇن. قالغان
ئىككى گۇناكارغا رايە قىلىنمىسۇن!

موتىسىپلار سودىگەرنى بىر چەتكە چىقىرىپ، ئاياللارنى
ئۆرۆش تەييارلىقىنى كوردى. ئاياللار يىغلاپ ياليراپ
تۇراتتى:

— هىچ گۇنايىمىز يوق، نامەهرەم بولغىنىدەك هىچ ئىش
ئۆتمىدى. قىزىمنى هامماچامنىڭ ئويىگە ئېلىپ كېتىۋاتسام،
بۇ سودىگەر ئۇچراشتى. بىز يولنىڭ بۇ چېتىدە ماڭدۇق، هىچ-
قانداق گەپ - سوز قىلىشمىدۇق.

— ئاغزىڭنى يۇم قېرى دەللە!

موتىسىپلار ئاياللارنى سىلكىپ سوزلىگىلى قويمىدى.

موللا زەيدىن ئەهۋالنى چۈشەنگەندىن كېيىن،
موتىسىپلاردىن بىرسىنى يېنىغا تارتىپ قولىغا ئىككى سەر تەڭ-
گە تۇتقازدى، موتىسىپ دەرهال قازىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ،
ئىككى سەر تەڭگىنى تاپشۇرۇپ شىۋىرلىدى. قازىلار ئوز ئارا
يەنە كوز ئۇچراشتۇرغاندىن كېيىن باش قازى هوكۈمنى
ئوزگەرتتى:

— ئىم-ئىم، ئېيىپكار ئاياللار ئۈچۈن بىر رەھىمدىل مۇسۇلمان خالىس ئىشتىراپ تولەپ گۇناھىنى تىلىدى. ئەمەلدە ھەم خىلاپ شەرئى ئىشلارنىڭ بولغىنىغا دەلىل - ئىسپات تولۇق بولمىغىنى ئۈچۈن ئىلگىرىكى ھۆكۈم بىكار قىلىنىپ تەنبىھ بېرىپ ھايدالسۇن!

جازادىن قۇتۇلغان ئاياللار مىڭ قەترە شۈكرى قىلىپ رەھمەت دېيىشىپ ھېيتكاردىن چىقىپ كېتىشتى. غۇلام بۇلارنىڭ كەينىدىن قارا كۆرۈپ ئۆيىنى پىششىق كورۇۋالغان ئىدى.

ياتكىشىلەر ئۈچۈن خالىسانە ئىككىسەر تەڭگە چىقىرىپ جازادىن قۇتقۇزغان رەھىمدىل مۇسۇلمان توغرىسىدا ھەممە ئادەم غۇلغۇلا قىلىشىپ، كىم ئۇ؟ نەدىن كەلگەن ئادەم ئۇ؟ دېيىشىپ تارقاپ كەتتى.

موللازەيدىن ھېيتكاردىن چىقىپ، شەھەرنىڭ باشقا مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلىپ ئاخىرى چۈشكۈن قىلغان سارىيىغا قايتىپ، ئاتنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى. ئۆزىمۇ ئارام ئالماقچى بولدى.

بۈگۈنكى ۋەقەلەر ئىچىدە ئۇنىڭغا قازىخانا ۋە قازىلارنىڭ ئىشلىرى قاتتىق تەسىر قىلغان ئىدى. ھۇجرىغا كىرىپ تەكىيە بېشىنى قويغان ھامان، قازىلارنىڭ ھەركەتلىرى، ئۇز ئارا قىلىشقان ئىشارەتلىرى، پۇل ئالغان ۋاقىتتىكى ئاچكوزلۇكلىرى بىر بىرلەپ كوز ئالدىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۇلاردىن يىرگەندى. موللازەيدىن كېچىگىچە تارتىپ ھازىرقى يېشىغا قەدەر قازىخانىدا قازىلارنىڭ مۇنداق بولۇشىنى تە-

سەۋۇر قىلمىغان ئىدى، شۇڭا ئۇ بۈگۈن كورگەنلىرى بويىچە قەشقەر قازىلىرىغا ھەيران بولۇپ، تاتلىق ئۇيقا تاپالماي خېلى ئاۋارە بولدى.

(2)

شۇ كۈنى كەچتە موللازەيدىن بىلەن غۇلام دەرىدىن قۇتقۇزۇلغان ئايالنىڭ ئۆيىگە باردى.

— ئەسسالام ئاچا، پۇلىمىزنى ئالغىلى كەلدۇق، — دېدى موللازەيدىن چاقچاق قىلىپ.

— پۇل ئايلانسۇن، — دېدى ئايال مېھمانلارنى يۇقۇرى ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلىپ ۋە ئالدىراپ كورپە سېلىشقا باشلىدى، — بۈگۈن چوڭ بىر بالا - قازادىن قۇتۇلۇپ، ئۆيۈمگە كېلىپ ھەقەمسايىلىرىمغا بولغان ۋوقەنى سوزلەپ بەرسەم ھەممىسى ھەيران بولۇشتى. رەھمەتدىل بايۋەچچە قانداق ئادەمدۇ، بىر كورسەك بولاتتى دەپ ئارزۇ قىلىشتى، ھازىر ئاڭلايدىغان بولسا، ھەممىسى كورگىلى كېلىدۇ.

— كورگۈچىلىكىمىز بار ئادەممۇ ئەمەسمىز، — دېدى موللازەيدىن.

— ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە، ھەر قايسىلىرىنىڭ قىلغان ھەممە تىلىرى كىچىك ئىش ئەمەس، — دېدى ئايال مىننەتدارلىق بىلدۇرۇپ، — پۈتۈن قەشقەرگە پۈركەتكۈدەك ئىش بولدى. ئەگەر بىز بۈگۈن شۇ جازاغا ئۇچرىغان بولساق، بۇنچىلىك ئورە تۇرالىشىمىزغا كوز يەتمەيتتى. قازىخانىنىڭ دەرىسى بىزدەك ئورۇق ئەت تۈل خوتۇن كەمبەغەللەرگە قاتتىقراق تېگىدۇ.

پۇلى بار يۇزلۇك ئادەملەرگە ئاسانلىقچە تەگمەيدۇ. تەگسىمۇ بۇشراق تېگمىدۇ. باي خەق دىگەن ھەممە ئىشنى پۇل بىلەن ئوڭلايدۇ. بىزدە نىمە ئامال بار؟ كەلگەن بالا - قازاغا ئەل-ھەكمۇلىللا دىمەستىن باشقا چارىمىز يوق. ئەگەر بۇ قېتىم جازاغا ئۇچراپ كەتكەن بولسام چوقۇم كوتىرەلمەيتتىم. ئىس-چىمگە قان چۇشۇپ ئولۇپ كېتەرمىدىمىكىن، ھىلىمۇ ياخشىيە ئاۋال خۇدا، ئاندىن قالسا ھەربىرلىرىنىڭ ھىممەتلىرىدە بالا-قازادىن قۇتۇلۇپ، ئامان تېپىپ قالدۇق. بىر ئادەمنى ئە-جەلىك بالا - قازادىن قۇتۇلدۇرۇپ قويۇش كىچىك ئىش ئەمەس!

قازناق ئويدىن بىرسى:

— چاي تەييار بولدى، — دىدى.

— بالام چاينى ئوزلىرى ئېلىپچىقىپ مېھمانلار بىلەن كورۇشسىلە، بۇگون بىزنى بالا - قازادىن قۇتۇلدۇرغان ياخ-شى ئادەملىرىمىز شۇ. ئوزلىرىنىڭ تاغىسىغا ئوخشاش، — دىدى ئايال.

قازناقتىن 20 ياشلار چامىسىدىكى بىر چوكان چىقىپ كورۇشتى. ئاندىن دەستىخان سېلىپ، چاي قويۇپ، پەتنۇس بىلەن مېھمانلارغا چاي تۇتتى. ئايال چايغا تەكلىپ قىلىپ سوزىنى داۋام قىلدى:

— بۇ ھامماچامنىڭ قىزى بولىدۇ. ئېتى خەيرىنىساخان. ئويى قوغاندا، پات - پات كېلىپ ماڭا ھەمرا بولۇپ ھەپتە-ئون كون تۇرۇپ كېتىدۇ. بۇ قېتىم كەلگىلى ئون كوندىن

ئاشقانتى. بۈگۈن ئۆيىمگە ئاپىرىپ كېلەي دەپ كېتىۋاتساق كوچىدا ھېلىقى سودىگەر ئۇچرىدى. بىز بۇ قاناتتا ماڭدۇق، سودىگەر ئۇ قاناتتا ماڭدى. گەپ - سۆز قىلىشقىنىمىزمۇ يوق. ئۇ تەرەپتىن موتىسىپ ئاخۇنۇملار چىقىپ كەلدى. قوسۇغىمدا ئاغرىغىڭ بولمىسا تاۋۇز يېيىشتىن قورقما دىگەندەك، بىزدە ھېچ ئىش بولمىغاچقا خىرامان مېڭىۋەردۇق. ئۇ خەقنىڭ بىزنى تۇتۇپ قازىخانىغا ئاپىرىدىغانلىقى ئۇخلاپ چۈشىمىزگىمۇ كىرمەيتتى.....

ئايال مېھمانلارنىڭ پىيالىسىگە چاي ئىسسىقلاپ، تەكلىپ قىلغاچ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بۇ مۇسۇلماننىڭ شەھرىدە بىز ئايال خەقنىڭ كۈنىمىز بەك تەس بولۇۋاتىدۇ، ئۆيدىن تالاغا چىقماي ئولتۇرۇۋېرەي دىسەك يەنە بولمىغان. ئانچە - مۇنچە بازارلىق قىلمىساق تۇرمۇش دىگەندە يەنە بولمايدۇ. كوچىغا چىقساق ياكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىزنى يوقلايمىز دەپ بىرەر يەرگە ماڭساق، بىزگە كوچا - كوچىدا بالا - قازا مارىشىپ تۇرغان. خوتۇن خەقنىڭ پېشى ئوتلۇق دەپ، ئوت تۇتىشىپ بالا - قازا ياماشقىلى ئارانلا تۇرىدۇ. شۇڭا بەخۇدۇك يول ماڭالمايدىغان بولدۇق. مەھەللىلەردىكى ئىمام - مەزىنلەرمۇ ئەسكى بولۇپ كەتتى، ۋاي نامەھرەم بولدى، كوچىدا ئۆزىنى بازارغا سېلىپ ماڭدى دەپلا تۇتۇۋېلىپ، قازىخانىغا ھەيدەيدۇ. قازىخانىمۇ خۇددى بىزدەك تول خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنى جازالىساق دىنى ئىسلام روناق تاپىدۇ دەمدىكىن، بىزنى جازالاشقا

بەك خۇشتار. راستىنى ئېيتساق دىنىي ئىسلامنى روناق تاپتۇرماي، شەرىئەتنى بۇزۇۋاتقانلار بايلار بىلەن موللىلارنىڭ ئۆزى. ئۇلارنىڭ نىمە قىلىۋاتقانلىغىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. مانا شۇ ھەسەن قازىنىڭ ئۆزى قانداق ئىشلارنى قىلمىغان، ھازىر بايلار نىمە قىلىۋاتىدۇ، بەگلەر نىمە قىلىۋاتىدۇ، بىزگە بەش قولدەك ئايان. بۇلۇڭدا خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن چىقىرىپ يۈرگەنلەرنىڭ ھەممىسى شۇ خەق. ھەسەن قازىنىڭ ئۆزىمۇ بىر چاغلاردا ئوغرىلىقچە نەچچە قىز ئالدى. ئاخىرىدا بىر كىشىنىڭ قىزىنى نىكاسىز قوينىغا سېلىپ يېتىپ، ئەتىسى يىغىشتۇرالماي، قىزنى ساندۇققا قاچىلاپ ئىككى ئادەمگە كوتەرتىپ ھويلىدىن چىقىرىۋەتكەن. ھەممە گۇنا مەندە تۇرۇپ قاپ كوتىرىپ نەگە باراي دىگەندەك، بۇخەق ئۆزىنى تاختىۋىشىغا ئېلىپ قويۇپ، جازانىڭ ھەممىسىنى بىزگە راۋا كورىدۇ. بىزگىلا جازا بەرسە ئىسلام روناق تاپارمىش!

ئىككى پىيالە چاي ئىچىلىش ئارلىغىدا بۇ ئايالكويا پۈتۈن بىر تارىخىي شىكايەتنامىنى ئوقۇغاندەك سوزلەپ كەتتى. مېھمانلارمۇ دىققەت قىلىپ ئاڭلىدى. بۇلار يەنە بىر مۇنچە ئۇششاق - چۈششەك سوزلەرنى قىلىشىپ، ئەڭ ئاخىرىدا غۇلامنى ئويلەندۈرۈش توغرىسىدا ئەھۋاللاشتى. ئايال ماقۇل كورۇپ غۇلامنى ئويلەندۈرۈش ئىشىنى پۈتۈنلەي ئوز ئۈستىگە ئالدى.

بۇ ئايالنىڭ ئىسمى بۇۋى ھەجەرخان. كويۇسى ئەسكەر بولۇپ تاغ ئارقىسى (ئۈرۈمچى تەرەپ)غا چىقىپ كەتكەندىن

بۆيان، ئۆزاقتىن تۆل ئولتۆرۆپ ھايات كوچۆرۆپ كېلىۋاتـ
قان. ھازىر ياش قورامى 50 تىن ئاشقان ئاجىز ئايال
ئىدى. غۆلامغا ھامماچىسىنىڭ قىزى خەيرىنىساخاننى بەرمەكـ
چى بولۆپ، ئۆزى ئىگىدارچىلىق قىلىپ، ئاددى - ساددا بولسـ
مۆ رەسمىيەت بويىچە تويىنى قىلدى ۋە ئۆز ئۆيىنى تۆتۆپ بېـ
رىپ، غۆلامنى ئۆزىگە كويۆغۆل قىلىۋالدى.

ئەمدى غۆلامنىڭ ئىشىمۆ بىر تەرەققىلىق جايلاشقاندىن
كېيىن، موللازەيدىن بۆ ئۆيگە دائىم كېلىپ غىزا - تاماق يەپ
تۆردى، كەچتە سارايغا قايتىپ كېتەتتى. بىر ئاخشىمى ھەـ
جەرخان موللازەيدىننىمۆ ئۆيلەپ قويۆش توغرىسىدا سۆز ئاچـ
تى. قىزىقارلىق خەۋەرلەرنى يەتكۆزدى:

— ھەقەسايەمىزنىڭ ئىماقتا توختىغىدەك چىرايلىق سا-
ھىپ جامال بىر قىزى بار ئىدى. يېشى 20 لەردە بار. تېخى
بىر ئەرگە چىقىپ ئاجراشتى. شۆ قىزنى سىلىگە ئەپبېرەيلى.
بۆ چوكاننىڭمۆ سىلىگە كوڭلى چۈشۆپ قاپتىكەن، بىرتەگمىسەم
بولمايدۆ، دەپ كويۆپ - پىشىپ يۆرۆيدۆ، — دېدى.

موللازەيدىن كۆلۆپ قويۆپ، گەپ قىلماي كېتىپ قالدى.

موللازەيدىن ئۆزھۆجرىسىغا كىرىپ تەكىگە بېشىنى قويـ
غاندا، قاھارجان بىلەن سەتىرە قىز ئۆنىڭ كوز ئالدىغا كېـ
لىپ بويىنىغا ئېسىلدى. ھەدەپ سوئال - سوراق قىلىپ، نەگە
باردىڭ؟ نىمانچە ئۆزاق يوقاپ كەتتىڭ؟ بىزنى كورگۆڭ كەلـ
مىدىمۆ؟ دەيتتى. موللازەيدىن بۆ سوئال - سوراقلار ئاستىدا
ئۆزاققىچە ئۆخلىيالمىدى. ئايىمخان بىلەن دەسلەپ ئۆچراشقان

چاغلىرى، توي ئاخشىمى، ھەممىسى تەسۋىيدەك تىزىلىپ كۆز ئالدىدىن ئۆتتى. بۇ خىياللاردىن ئۇنىڭ يۈرىكى يالقۇنجاپ، ھازىرلا ئۆيىگە كەتكۈسى، بالىلىرىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئەركىلەتكىسى كەلدى. قولىنى ئۇزارتىپ كۆردى. لېكىن ئۆيدە ئۆزى يالغۇز ئىدى. بۇ ئاخشىمى ئۇ بەكمۇ ئۇزۇندا — تاڭ ئاتارغا يېقىن ئۇخلاپ قالدى.

(3)

ھەسەن قازىنىڭ ئوغلى بەدرىدىن مەخسۇم ھەجەرخاندىنىڭ يەنە بىر ھەقەمسايىسى زۇمرەتخانىنىڭ ئۆيىگە ئەھۋال ئېيتىپ يىغلاپ كۈندە كېلىشۋالىدىغان بولدى. بۈگۈن يەنە كېلىپ زۇمرەتخانىنىڭ ئۆيىگە سالام بېرىپ كىردى. موماي مەخسۇمنى ياخشى قارشى ئېلىپ، كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. مەخسۇم پاتىھە قىلىپ، ئازراق ھال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، ئۆز مۇددىئاسىنى سۆزلەشكە باشلىدى.

— قانچىلىك پۇل كەتسىمۇ مەيلى، مېنى بىر كۆرۈشتۈرۈپ قويمىسىلا چىداپ تۇرغىدەك ھالىم قالمىدى، — دىدى مەخسۇم يېلىنىپ.

— بۇنىڭغا قانداق ئامال قىلارمىز، ئوبۇل ھاجىنىڭ ئۆيى بەك چىڭ. ئەركەك چىۋىنمۇ كىرەلمەيدۇ، — دىدى زۇمرەتخان بېشىنى چايقاپ.

— جېنىم ئاچا، خوش بولاي.

شۇ كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق ئەيسىراخۇن دۇپپىچىنىڭ تۇتىڭگۇل ئاتلىق بىر قىزى بار ئىدى. ئۇزى ساھىپجامال، چۆغ-

لۇق بالا بولۇپ، بەدرىددىن مەخسۇمنىڭ كۈيىگى ئىدى. مەخسۇم بۇ قىز بىلەن توي قىلىشنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئارزۇ قىلىپ، ئۇزىنى خوش قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە شەھەر ئىچىدىكى مەشھۇر سودىگەر ئوبۇل ھاجىم پۇلىنىڭ كۈچى بىلەن كىشىلەرگە تۈيدۇرمايلا تۇتىڭگۈلنى 3 - خوتۇنلۇققا ئەمرىگە ئېلىۋالدى. بۇ ئىش بەدرىددىن مەخسۇمگە قاتتىق زەربە بولدى. بۇ ۋەجىدىن ئۇزىنى تۈمەن دەرياسىغا تاشلىۋەتمەكچى بولدى. لېكىن بۇ خىيال تەۋەككۈلچىلىكتىن كورە ھايات يۈرۈپ، تۇتىڭگۈل بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرۇش ئارزۇسى ياخشىراق ئىدى، شۇڭا مەخسۇم ئۇچرىشىپ تۇرۇش ئارزۇسى بويىچە يول ئىزلەپ ئاخىرى زۇمرەتخاننى تېپىپ، يالۋۇرۇپ يۈرەتتى. بۇ ئەھۋالنى زۇمرەتخان شۇ كۈنلەردە ھەجەرخان ۋە خەيرىنىساخانلارغا سوزلەپ بەرگەن ئىدى. بۈگۈن موللازەيدىن چۈشلۈك تاماققا كەلگەندە ھەجەرخان بۇ ئەھۋالنى ئۇنىڭغىمۇ سوزلەپ بەردى.

موللازەيدىن ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بۇۋى ھەجەرخانغا بىرمۇنچە مەسلىھەت - ئەقىل كورسەتتى. كېيىنكى ئىشلار شۇ تەخلىتتە يۈرگۈزۈلدى.

مەخسۇم بۇ قېتىم كېلىپ ئەھۋال ئېيتقاندا، زۇمرەتخان ئۇز پىكىرىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويۇپ:

— بىردىن - بىر چارە — سىلىنى ئايالچە كىيىندۈرۈپ باشلاپ بېرىشىم كېرەك. ئۇنداق بولمىسا، ئوبۇل ھاجىنىڭ ھويلىسىغا كىرگىلى بولمايدۇ، — دېدى.

— ئاچا، بۇ ئىش قانداق بولار؟ — دىدى مەخسۇمسەل ئىككىلىنىپ.

— جاندىن كەچمىگىچە جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ — تەقسىر، شۇنداق قىلمىسىلا، بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق ئوبدان چارىلىرى بار؟

— ساقال - بۇرۇتۇم بىلەن ئەپلىشەرمۇ؟

— سىلىنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرى تېخى مەخسۇم ساقىلىغۇ؟ ئانچە پەلەز تارتقان ساقالمۇ ئەمەس. پەرەنجىنىڭ ئىچىدە قېلىۋېرىدۇ، ئۆزبېك ئاياللىرىنىڭ پەرەنجىسىدىن كەيدۇرسەم قىلچە چاتمايدۇ، - دىدى زۇمرەتخان.

مەخسۇم ماقۇل بولدى. بىر پەستە مەخسۇمنى كىيىندۈرۈپ، راۋرۇس بىر چوكان قىلىپ ياسىدى. مەخسۇمنىڭ پۇتىدىكى سىپتا تىكىلگەن مەسە ئۆز ئەينى قالدى. ئاندىن هويلا ئىچىدە مېڭىش - تۇرۇشنى ئانچە - مۇنچە مەشق قىلدۇردى. قوپالراق ماڭسا، يىڭىر قىلىپ سىلىقراق مېڭىشنى ئۆگەتتى. شۇنداق قىلىپ، مەخسۇمنىڭ تۇرقى غىلدىرلاپ مېڭىشلىرى سىناقتىن ئۆتكەندىن كېيىن، بەلگىلەنگەن ۋاقىت بويىچە مەخسۇمنى باشلاپ كوچىغا چىقىپ، ئۇبۇل هاجىمنىڭ ئۆيى تەرەپكە يول ئالدى. بۇلار چوڭ كوچىنى توغرا كېسىپ، ئىككىنچى بىر كوچىغا كىرگەندە، تاركوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن ئىككى نەپەر شەھەر يىگىتى چىقىپ كەلدى. بۇ يىگىتلەر زۇمرەتخاننى پىششىق تونۇيتتى. شۇڭا يېقىنلاپ كەلگەندە يىگىتلەر زۇمرەتخاننى توساپ:

— ئاچا، بۇخېنىم كىم بولىدۇ؟ نەگە باشلاپ كېتىۋاتى-
دىلا؟ — دەپ سورىدى.

ئىككىنچى بىرسى مەخسۇمگە يېقىنلاپ:

— كىم بۇ؟ بىز بىركورەيلى، — دەپ پەرەنجىنى ئاچ-
ماقچى بولدى.

مەخسۇم ئۇزىنى ئاشكارىلاپ قويماسلىق ئۇچۇن بېشىنى قاچۇردى. ئۇ قاچقانسېرى يىگىتلەر تېخىمۇ قىزىقتى. شۇنداق قىلىپ تار كوچىدا بۇلار ئاز - پاز ئىگىز - پەس بولدى. شۇ پەيتتە بۇ تەرەپتىن مەھەللە جامائەتلىرىدىن بىر قانچىسى پەيدا بولۇپ، ھاياسىزلارنى تۇتماقچى بولدى. يىگىتلەر ئا-مال قىلىپ قېچىپ قۇتۇلدى. ئايالار تۇتۇلدى. جامائەت ئە-دى بۇلارنى ھېيتكار قازىخانىسىغا ھەيدەپ ماڭدى.

ھەسەن قازى باشلىق تورت نەپەر قازى قازىخانىدا ئولتۇراتتى. بۇگۇن جۇمە كۇنى بولغاچقا ھېيتكاردا ئادەم ئا-دەتتىكىدىن كوپ ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئېيىپكار ئىككى ئا-يالنىڭ ئارقىسىغا ئەگىشىپ كەلگەن نەچچە يۇزلىگەن ئاھالى-لار ھېيتكار قازىخانىسىنىڭ ئالدىغا لىق تولغان ئىدى. ئا-يالارنى ھەيدەپ كەلگەن جامائەت قاتتىق شىكايەت قىلىپ، بۇ بىھايا نومۇسسىزلارغا قاتتىق جازا بېرىشنى تەلەپ قىلدى. قازىلارمۇ دەرغەزەپ بولۇپ:

— ئۇلۇغ جۇمە كۇنى. ناسازا ئىشلاربىلەن شۇغۇللانغان بىھايا شەرمەندىلەرگە 40 دىن دەررە ئۇرۇلسۇن! — دىدى ھە-سەن قازى غەزەپ بىلەن ۋاقىراپ.

ئالدى بىلەن ياش «ئايال»نى دەرىگە باستى. 13-دەرە ئۇرۇلغاندا مەخسۇم «ۋايجان دادا!» دەپ ۋاقىرىۋەتتى.

پەرەنجە ئىچىدىن چىققان ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى ھەممە-نى ھەيران قالدۇردى. قازىلارمۇ ھاڭ-تاڭ بولۇپ، ئورۇن-لىرىدىن تۇرۇشۇپ كەتتى. موتسىپلاردىن بىرسى كېلىپ پەرەن-جىنى قايرىپ بەدرىدىن مەخسۇمنى كوردى. ھەسەن قازى كو-رۇپ، «ھا ...» دەپ ئورنىدىن چۇشتى. ھەسەنقازى بۇنداق ئىشنى ئۇخلاپ چۇشىدىمۇ كورمىگەن ئىدى.

دەل شۇ چاغدا موللازەيدىن ئوتتۇرىغا چۇشۇپ:

— يېپىڭلار، يېپىڭلار، سەت بولدى، — دىدى-دە، پەرەنجىنى ياپتۇرۇپ، ئاندىن يېنىدىن ئىككى سەر تەڭگە چى-قىرىپ قازىلارغا ئۇزاتتى، — مەن بۇ ئىككى ئېيىپكار ئۇچۇن خالىس ئىشتىراپ تولەيمەن!

ھەسەن قازى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ تەڭگىنى ئالدى-دە، كىگىز ئاستىغا بېسىپ:

— بىھايالار دەرھال كوزدىن يوقالسۇن! — دەپ ۋا-قىرىدى.

مەخسۇمگە غۇلام ئىگىدارچىلىق قىلىپ ئويىگە ئېلىپ كەلدى. پەرەنجىنى يەشتۇرۇپ، كوڭلەكنى سالدۇرۇپ ئەسلى مەخسۇم ھالىتىگە كەلتۇردى. ئون ئۇچ دەرىنىڭ ئازاۋىدىن كورە، شەرمەندىلىك مەخسۇمنىڭ جېنىغا پاتقان ئىدى. شۇڭا مەخسۇم قويىنىڭ قوزىسىدەك، ھەر قانداق گەپ، مەسلىھەتلەر-گە ئىتائەت قىلاتتى.

— بولغۇلۇق بولدى، ھەر قانچە قىلغان بىلەنمۇ ئور-
نىغا كەلمەيدۇ، — دېدى ھەجەرخان تەسەللى بېرىپ، — ئوغۇل
بالىنىڭ بېشىغا كەلمەيدىغان ئىش يوق. ئەمدى تولا خاپا
بولماستىن نەچچە ئون كۈن تالاغا چىقماي ئۆيدە ياتسىلا،
خەقنىڭ ئاغزى بېسىلسۇن، ئاندىن بىر گەپ بولار!

مەخسۇم بىر سائەت ئىچىدە ئۇز بېشىغا كەلگەن كۈلپەت-
نى ئويلاپ، كوزىگە ياش ئالدى. يۇرت خەلقى ۋە دادىسىنىڭ
ئالدىغا قانداق چىقىش، ئۇلارنىڭ يۈزىگە قانداق قاراش
مەسىلىسى ھەممىدىن ئېغىر ئىدى. شۇڭا ئۇ چەكسىز قايغۇ-
ھەسرەت ئىچىدە غەمگە چوكۇپ، قاراڭغۇ ئۆيدە ياتتى. ئانچە-
مۇنچە تالاغا چىققاندا، قۇياش نۇرىغىمۇ بەخۇدۇك باقالماي
قالغان ئىدى.

(4)

بۇ ۋەقە بىر كۈن ئىچىدىلا پۈتۈن قەشقەرگە پۈركەتتى.
شەنبە كۈنى يېقىن ئەتراپتىكى سەھرا قازىلىرىدىن ئابلا قا-
زى ئاتايىن شەھەرگە كېلىپ، ۋەقەنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى تىڭ-
تىڭلاپ ئۇگەنمەكتە ئىدى. بۇ كىشى ئالدى بىلەن ھەسەن قا-
زىنى يوقلىدى.

ھەسەن قازى شەنبە كۈنىدىن باشلاپ قازىخانىغا كەل-
مىدى، مىجەزىم يوق، دەپ ئۆيىدە يېتىۋالغان ئىدى. ئابلا
قازى يوقلاپ كېلىپ بىر مۇنچە تەسەللى سوزلەرنى ئېيتتى،
شۇ بانادا ھەسەن قازىنى ئۇز كوزى بىلەن كۈزەتكەندىن كې-
يىن، قايتىپ چىقىپ ھېيتكارنىڭ جەنۇبىي كوچىسىدىكى بىر

مىلىش مال دۇكىنىدا ئولتۇرۇپ، ۋەقەنى دۇكاندار قادىرخاندىنىڭ ئاغزىدىن ئەينەن ئاڭلاپ، ئىنتايىن خوشال بولۇپ كۈلۈمسىرىدى.

— جاھان دېگەن ئۇزۇن، كىمنىڭ قانداقلىقىنى ئۆزى خىلىلايدۇ، — دېدى ئابلا قازى دۇكاندارغا قاراپ، — مانا بۇ نېمە دېگەن رەسۋاچىلىق!

— بۇ گەپ ھازىر شەھەرگە سىغماي كەتتى، — دېدى دۇكاندار مەسخىرىلىك كۈلۈپ.

— سىغامدىغان، سىغامدىغان! ھىجرىيىنىڭ بىر مىڭ ئۈچ يۈز يىل بولدى. بۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مىڭ ئۈچ يۈز يىلغىچىمۇ سىغمايدۇ، ئالەمگە سىغمايدۇ، — دېدى ئابلا قازى ئېچىلىپ ۋە قەتئىي ھوكۇم چىقارغان ئاھاڭدا، — ھەسەننىڭ ئاتا-بوۋىلىرىمۇ شۇنداق چاكىنا ئۆتكەن خەق. ئىززەت-ئابروي كوتىرەلمەيدۇ. بىر يەردىن بولمىسا، بىر يەردىن مىزى چۇۋۇلۇپ تۇرىدۇ. ھەسەننىڭ ئوقۇشىمۇ تايىنلىق، بۇخارادىن يېنىپ كېلىپ، بازارچاققانىنىڭ قىلىپلا باش قازىلىقنى قولغا ئېلىۋالغىنى بولمىسا، بىزلەر سەھراغا كېتىپ، ھەسەن شەھەردە قالامتى؟ ئۇ چاغدا چاققانلىق قىلىپ، دوتەيىنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ-بۇرنىدىن چىقىپ، بۇ مەرتىۋىگە ئىگە بولۇۋالدى. ئاخىرى بۇ ئابروينى كوتىرەلمەي رەسۋا بولدى. نېمە دېگەن شەرمەندىلىك، نېمە دېگەن رەسۋاچىلىق!

— لېكىن، ئىككى-ئۈچ يىلدىلا قالتىس بېيىپ كەتتى، — دېدى قادىرخان مىيىقىدا كۈلۈپ.

— ئەلۋەتتە باي بولىدۇ. قەشقەر دىگەن چوڭ شەھەر.
خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى ئۇن - يىگىرمە دەۋا خېتىگە مۇھۇر
باسىدۇ، كەم دىگەندە بەش - ئۇن سەر تەڭگە توپلىنىدۇ. بىر
ئاي دىگەن ئوتتۇز كۈن، بىر يىل دىگەن ئۈچ يۈز ئاتمىش
كۈن. كۈنىگە بولىدى دىگەندە ئۈچ - توت سەر تەڭگە تاپسا،
جەملەپ كورۈڭلار قانچە بولۇپ كەتتى؟ بۇنىڭدىن باشقا توي-
توكۈن، نەزىر - چىراق، ئەۋقاپ كىرىمى. يىلىغا كەم دىگەندە
ئىككى مىڭ سەر كۈمۈش دىسەك مۇبالىغە ئەمەس، قەشقەرگە باش
قازى بولماق خۇدانىڭ غەزىنىسىگە چوكۇۋالغان بىلەن باراۋەر...

قادىرخان بۇ ھىساۋاتنى ئاڭلاپ پىشانىسىغا بىرنى ئۇر-
دى - دە، ھەيران بولۇپ:

— دۇكانىدا ئولتۇرۇپ كۈنىگە بەش مىسقال پايدا تاپ-
ساق، تۇمىغىمىزنى ئاسمانغا ئاتىدىكەنمىز، — دىدى،

— ھازىر بەدرىدىن مەخسۇم نەدە؟ — ئابلا قازىجىد-
دى تۇستە سورىدى.

— ئۇستەڭ بويىدىكى بىر ئۆيدە. ئۇي ئىگىسى ھازىر
بۇ تەرەپكە ئوتۇپ كەتتى، — دىدى قادىرخان قازىنىڭ كوزى-
گە قاراپ، — لازىممىتتى؟

— لازىم بولمامدىغان!

— مانا كەپقالدى، — قادىرخان دۇكانىدىن لىككىدە
چۇشۇپ غۇلامنى قىچقىرىپ شىۋىرلىدى. غۇلام ئابلا قازىنىڭ
ئالدىغا كېلىپ سالام قىلىپ قول قوشتۇرۇپ تۇردى.

— ئۇكام سېنى ھېلىقى مەخسۇمنى پۇلغا سېتىۋاپتۇدەپ
ئاڭلىدىم، راستمۇ؟

— خوش ئاخۇنۇم. سىزىڭۋالىدۇق، بىلىسەك باش قازى-
نىڭ ئوغلىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە خەلق ئالدىدا سەت ئىش بول-
غىنىغا قاراپ 2 سەر تەڭگە بىلەن قۇتقۇزۇپ قويدۇق، — دې-
دى غۇلام.

— ئۇكام سەن، مەخسۇمنى ماڭا ئەلىك سەر تەڭگىگە
سېتىپ بېرەلەمسەن؟

— نېمە دېگەنلىرى ئاخۇنۇم؟ — دېدى غۇلام ھەيران
بولۇپ.

— كەم باھا بېرىپ قويدۇممۇ؟

يوقسۇ.

— سەن نەلىك؟

كورلىلىق.

— كورلا دېگەن لوپنۇرغا يېقىن. ئۇ يەرنىڭ ئادەملى-
رى سەل ياۋا كېلىدۇ. مەن ساڭا چۈشەندۈرۈپ قوياي، بەد-
رىدىن مەخسۇمنىڭ باھاسى گوھەر بىلەن تەڭ. ناۋادا بىرەر
كىشى مەخسۇمنى سېتىۋالىمەن دېسە ئەلىك سەر ئە-
مەس، بەش يۈز سەرگىمۇ كەم بولىدۇ، دەپ تۇرۇشنىڭ كېرەك.
بىلدىڭمۇ؟ بىلگەن بولساڭ ئۆيۈڭگە قايت. لېكىن ھېچكىمگە تىنى-
ما، — دېدى ئابلا قازى. غۇلام خوش دەپ كېتىپ قالدى.
ئابلا قازى غۇلام ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، قادىرخانغا قاراپ
سورىدى:

— بىزنىڭ ھېلىقى توخۇ پوقى بارمۇ؟

زۇنۇنما؟ بار، بار.

— مەن بىلەن بىر كۆرۈشسۇن.

قادىرخان دۇكاندىن ئىككىنچە چۈشۈپ، نوۋېشى تەرەپكە كەتتى. ئانچە ھايال بولمايلا زۇنۇن ئاخۇننى چاقىرىپ كەلدى. بۇلار ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن ئاخۇنۇم سۆز باشلىدى:

— ئۆزلىرى كەم دىدارغۇ؟

— خوش ئاخۇنۇم، بىز بار، — دىدى زۇنۇن ئاخۇن ئىگىلىپ.

— مەن كەلگىلى خېلى ۋاق بولۇپ قالدى. سىلە كورۇنمىدىلە؟

— ئۆزلىرىدىن بىخەۋەر قاپتىمەن.

— شەرىكلىرىدە گوھەر سودىسى چىقىپ قاپتۇ. بۇنىڭدىنمۇ خەۋەرسىزمۇ؟

— راستىن بىخەۋەر.

— بەلكى... كىرپىدەك تۈگۈلۈپ يېتىپلا - دە! ئۇنداق ياتسىلا جان باقالمايلا. كالىنى سىلكىۋەتسىلە، گوھەر سودىسىنى ئۆستىلىق بىلەن چاپان ئىشلىسىلە، تومۇرنى قىزىغىدا سوقسىلا. قۇم دەرۋازىدىكى بىر ئېغىز دۇكاننى دەسمايە سېلىپ، مەخسۇمنى يۈز سەر تەڭگىگە سېتىۋالدىم دەيدىغان موھۇرلۇك تىل خەت پەيدا قىلالامىلا؟ قولىرىدىن كېلەرمۇ؟

— كېلە، كېلە، — زۇنۇن ئاخۇن ئابلاقازىنىڭ كۆزىگە قاراپ، ئالىقانداق ھىلە - نەيرەڭلەرنى چۈشەنگەندەك بولدى-دە، خوشلىشىپ كېتىپ قالدى.

ئاردىن ئۈچ كۈن ئۆتۈپ توۋەندىكى بىر نۇسخا خەت ئىنشا قىلىندى:

تارىخى بىرمىڭ ئۈچيۈز ئۈچىنچى يىلى رەبىئەل
ئەۋۋەلنىڭ يىگىرمە بەشىنچى كۈنى، مەنكى
غۇلامىددىن شول توغرىدا خەت ئىنشا قىلدىمكى،
قەشقەر كوناشەھەر ھېيتكار قازىخانىسىدا بەدرىددىن
مەخسۇم بىننى ھەسەن قازى ئوغلىغا تۈيۈقسىزھادىسە كې-
لىپ، بۇسەۋەپتىن پەيدا بولغان تەڭلىك-خىجالەتچىلىك-
لەرگە رەھىم قىلىش ۋەجىددىن ئىشتىراپ تولەپ قۇتقۇ-
زۇپ، جانابى ھەسەن قازىنى يۇرت خەلقى ئالدىدىكى
رەسۋاچىلىقتىن خالاس قىلغان ئىدىم. مېنىڭ بۇ ئاز-
غىنە كورسەتكەن ھىممەت-ساخاۋەتلىكىمگە كاتتا باھا
بەرگەن كىشىلەر ماڭا تەھسىن-ئاپىرىن ئوقۇغاندىن
تاشقىرى بەدرىددىن مەخسۇم ئۈچۈن ھەق تولەپمەندىن
سېتىپ ئالماقچى، مەخسۇمغا ئوز شەپقەتلىرىنى كورسەت-
مەكچى بولۇشتىلەر. شۇ سەۋەپتىن كەمىنىلىرى ئەھلى-
جامائەتنىڭ سالا-سۆلۇلىرىنى قوبۇل كوروپ، مەخ-
سۇمنى ساۋاپلىق ئۈچۈن يۈز سەر تەڭگىگە سېتىپ پۇ-
لىنى نەقدانە تاپشۇرۇۋالدىم. سوزۇمنىڭ راستلىقى،
دەۋا-دىگەر قىلماسلىقىم ئۈچۈن قولۇمنى قويدۇم.

غۇلامىددىن.

سودا ئۈستىدە شاھىت بولغۇچىلار: باقاخۇن قو-
لۇمنى قويدۇم، سوپاخۇن قولۇمنى قويدۇم. مەزكۇر ئىن-
شانىڭ راستلىقى ئۈچۈن ئابلا قازى موھرى

رەبىئەل ئەۋۋەلنىڭ × كۈنى

ئاردىدىن بىر ئاي ئۆتۈپ، خەتنىڭ ئىككىنچى نۇس-
خىسى ئىنشا قىلىندى:

تارىخى بىرمىڭ ئۈچيۈز ئۈچىنچى يىلى رەببىيەل ئاخىرنىڭ ئون سەككىزىنچى كۈنى شول توغرىدا خەت ئىنشا قىلىندىكى: قەشقەر كونىشەر باش قازىسى ھەسەن قازىنىڭ ئوغلى بەدرىدىن مەخسۇم بىر توپ ئادەمنىڭ قولىدا ئولجا تەرىقىسىدە قولدىن - قولغا ئۆتۈپ، قۇل تەرىقىسىدە سودا بولۇپ، ئازاپ - ئوقۇبەت، قايغۇ - مۇزەللەت ئىچىدە قالغانلىغى ئۈچۈن دىيانەتىمىزنىڭ كۈچى، مېھرىمىزنىڭ ھارارىتى بىلەن بەدرىدىن مەخسۇمنى خارلىقتىن قۇتقازماق بولغىنىمىزدا، ئەھلى - جامائەت سالا - سۇلھە بىرلەن مەخسۇمنى مىڭ سەر ئاق كۈمۈشكە توختام قىلىشتىلەر. مەنكى نورۇزبەگ ئىككى دۇنيالىق ساۋاپلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، مىڭ سەر كۈمۈشنى نەق تولەپ، بەدرىدىن مەخسۇمنى سېتىۋېلىپ خارلىقتىن قۇتقۇزدۇم. مەنكى زۇنۇن ئاخۇن يۇقۇرقى باھا بويىچە مىڭ سەر كۈمۈشنى نەق تاپشۇرۇۋېلىپ، بەدرىدىن مەخسۇمنى نورۇز بېگىمگە ئوتەل قىلىپ بەردىم. سوزۇمنىڭ راستلىغى ئۈچۈن قولۇم قويدۇم. شاھىتلار: ئىمىن پاششاپ قولۇم قويدۇم، روزى ئاخۇن ئاقساقال قولۇم قويدۇم.

بەشكىرەم ئابلا قازى موھرى باستىم.

رەببىيەل ئاخىر × كۈنى

ھەسەن قازى جاھاندا نىمە بولۇۋاتىدۇ، ئۆزىنىڭ بېشىدا قانداق ئوت كۆيۈۋاتىدۇ، خەۋەرسىز ئۆيدە ياتاتتى. مىجەزىم يوق دەپ قازىخانىغا بارمىغاچقا، يۇرت ئەھلى، ئۇلىما - كىراملار، ئۇرۇق - تۇغقان، قەۋم - قېرىنداشلار ئارقىمۇ - ئارقا يوقلاپ، ھەرخىل سۆزلەر بىلەن كۆڭۈل ئېيتىپ، تەسەللى بېرەتتى. بەدىرىدىن مەخسۇمنىڭ بەد ئەخلاقىدىن قاتتىق رەنجىگەن قازىنىڭ قۇلۇغىغا ھەر قانچە شېرىن سۆزلەر تەسىر كۆرسىتەلمەيتتى. لېكىن ئۆي ئىچىدىكى غەۋغا تەسىر قىلماقتا ئىدى.

— جېنىم بالام! مەخسۇم بالام، ناۋات شورىتىپ باققان بالام، تاۋاغا يۆگەپ چوڭ قىلغان بالام، ئاسمانغا ئۇچۇپ كەتتىڭمۇ بالام، يەرگە كىرىپ كەتتىڭمۇ بالام، سۇغا تاش چۆككەندەك، ئاسماندا يۇلتۇز كۆچكەندەك يوقاپ كەتتىڭ بالام!... — ئەلا خېنىم كۆز يېشى قىلىپ، ھەسەن قازىغا تەنە قىلاتتى، — ھەپتىلەر ئۆتۈپ، ئاي توشۇپ قېلىۋاتىدۇ، بالىنى ئىزلەپ قوياي دىمەي، باشلىرىنى چۆككەپ يېتىۋالدىلا!...

— شۇ بەدبەختنىڭ سۆزىنى قىلمىسىلا، خاپامنى ئورلىتىپ!... — قازى قوشناچىمنىڭ كۆڭلىنى ياندۇراتتى.

— بالا ئەمەسمۇ، توققۇز ئاي توققۇز كۈن قوساق كۆتىرىپ تۇغقان بالامنىڭ سۆزىنى قىلماي كىمنىڭ سۆزىنى قىلاتتىم؟!...

— ئۇنداق نائەھلىنى...

— نائەھلى؟ نائەھلى دىگەن قانداق گەپ؟ ئاغزىلىرىنى

چايقىتىۋېتىپ گەپ قىلسىلا، قانداق ئادەمنى نائەھلى دەيدۇ؟ ماڭا بىر قارىسىلا! ساقاللىرىنى سورەپ، سەت بولا دەمەستىن بەك-راخۇنىنىڭ قىزىنى بىر كېچە قويىنلىرىغا سېلىپ يېتىپ، ئەتى-سى ساندۇققا قاچىلاپ چىقىرىۋەتكەنلىرى يادىلىرىدا باردۇ؟ سېلىنىڭ شۇ ئىشلىرى نائەھلىلىك بولمامدىكەن؟ مېنىڭ بالام ھېچقانچە ئىش قىلغىنى يوق، بېشىغا پەرەنجە پۈركىگەندىن باشقا نېمە ئىش قىپتۇ ...، ئۇ تېخى ياش بالا ......

— ۋاي - ۋۇي كونا مازلىنى چۈۋۈپ! .... - قازى بويىنىنى تولغاپ تەتۈر قارىۋالدى.

— ۋاقتى كەلگەندە كونىسى، يېڭىسى بولۇپ ھەممىسى چۈۋۈلىدۇ، چۈۋۈمىساق كىمنىڭ نائەھلى، كىمنىڭ نائەھلى ئەمەسلىكى ئاجرالمايدۇ.

ئىشىكنىڭ ھالقىسى تاراقلاپ، ئەلا خېنىمنىڭ سۆزىنى كېسىپ قويدى. ياش بالا بېرىپ ئىشىكنى ئاچقاندا ھويلىغا ئابلا قازى كىرىپ كەلدى. سالام بېرىپ، پاتە ئوقۇغاندىن كېيىن ھال - ئەھۋال سورۇشۇپ مۇڭداشقىلى باشلىدى:

— خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بىزنىڭ شەھرىمىز نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدىغاندۇ!؟ — ئابلا قازى تەئەججۇپلەنگەن ئاھاڭدا سۆزلەشكە باشلىدى، — خەلق دىگەندە ئىنساپ كو-تىرىلىپ، ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلار چىققىلى تۇردى!

— ئىنساپىنىڭ كوتىرىلگىنى ياخشى، — دىدى ھەسەن قازى كەسكىن ئاھاڭدا.

— يائاللا، يائاللا!! — دىدى ئابلا قازى ياقىسىنى تۇتۇپ كوزلىرىنى ئالاق - جالاق قىلىپ.

— ئىنساپ-توۋپىق ئەگەر ھەممە خەقتە تەكشى كۆكلەيدىغان بولسا، بىز قازىلار قانداق كۆكلەيمىز؟ خەلقتە ئىنساپ-توۋپىق قانچە كۆپ كۆتىرىلسە دەۋا-دەستەك بولۇپ تۇرىدۇ. ئوتتۇرىدا خەت ۋەسىقىلەر يېزىلىپ، ئالدىمىزغا كېلىپ تۇرىدۇ. ئاندىن بىز كۆكلىيەلەيمىز. ئەگەر ئۇنداق بولمايدىغان بولسا، بىزنىڭ مۇھۇرلىرىمىز دات باسىدۇ. ساتساق مىسقال تۇمۇرنى ھېچ كىشى ئىككى پۇلغا ئالمايدۇ....

— يائاللا. ياكېرىم! — ئابلا قازى ياقىسىنى تۇتۇپ، كۆزلىرىنى پار-پۇر قىلىپ ھەسەن قازىنىڭ سۆزلىرىگە ھەيران بولدى ۋە پەيتنى غەنىمەت بىلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئۇزلىرى بىلەن كىچىكىمىزدىن بىللە چوڭ بولدۇق، بىر مەدرىسىدە، بىر ھوجرىدا يېتىپ ئوقىدۇق، بىر قازاندا ئاش يەپ، بىر چۆگۈندە چاي ئىچتۇق. بۇخارا شەرىپتىمۇ رىيازەتتە بىللە بولدۇق، ئەزەلدىن دىلىمىز يېقىن. بىر-بىرىمىزگە ئاغرىنىمىز، بۇ يېقىندىن مىجەزلىرى كەم، قازىخانىغا بارماي ئۆيدە بولۇپ قاللا. بەزەن ئىشلاردىن ۋاقىپ بولسىلىمۇ، بەزەن ئىشلاردىن خەۋەرسىز قاللا. ھازىر يۇرتتا ئىنساپ كۆتىرىلىپ، بىر بىرىدىن سەت، بىر بىرىدىن دەھشەتلىك ئىشلار بولۇۋاتىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ ئوغۇللىرى بەدرىدىن مەخسۇمنى بىرنا ئىنساپ قازىخانىدىن سېتىۋالدىم دەپ بازارغا ساپتىكەن، شۇنىڭ بىلەن شەھرىمىزدە مەخسۇمنىڭ خېرىدارى چىقىپ، سالا-سۇلۇ بىلەن مىڭ سەر تەڭگە باھالىنىپ، باشقا بىر توخۇپوقىنىڭ قولىغا چۈشۈپتۇ!...

— نېمە، نېمە دەۋاتىلا؟

— مىڭ سەر ....

— مەن قاچان بالا ساتتىم؟ — ھەسەن قازى ئاچچىغى بىلەن ۋاقىراپ، ئابلا قازىنىڭ سۆزىنى كېسىپ قويدى.

— قازىخانىدىن ئىككى سەر تەڭگە ئىشتىراپ تۆلەپ، مەخسۇمنى ئاجرىتىۋالغان نائىنساپ ....

— ھە. ھە. ئۇغۇ شۇنداق بولغان، ئۇ نائىنساپ نىمە قىپتۇ؟

— مەزكۇر نائىنساپ باشقا بىر نائىنساپقا يۈز سەر كۆمۈشكە ساتىدۇ، ئۇ نائىنساپتىن يېگىسارلىق نوروز بەگ دېگەن مىڭ سەر تەڭگە باھا قىلىپ سېتىۋاپتۇ! سودا ئۈستىدە ئۆزەم بولمىسامۇ، ئوتتۇرىدىكى خەت-ۋەسىقىلەردىن ئازراق خەۋىرىم بار. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆزلىرىنى ۋاقىپلاندۇرۇشنى گەدىنىمدىكى قەرزىم دەپ ئالاھىدە كەلدىم. مەخسۇم ھازىر يىراق بىر تاغ ئىچىدىكى تۈگمەندە پوستەكچىلىك قىلىۋېتىپتىمىش ئەگەر غەلەت بولمىسا .....

— نىمە دەپ جۆيلىۋاتىلا، — ھەيران بولغان ھەسەن قازىنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى. ئىچكىرى ھويلىدىن ئەلا خېنىم ھۆ تارتىپ يىغلىغان پېتى كىرىپ كەلدى:

— ھەممە گەپنى ئاڭلىدىم، جىمى، ئويۇننى بىلدىم. ۋاي جېنىم بالام، مەخسۇم بالام، كۆزۈمنىڭ گۆھىرى بالام، ئەتىۋا بالام، ئەسىل تۇۋا بالام، يۈرىكىمگە داۋا بالام. بىز تىرىك تۇرۇپ غېرىپ بولغان بالام، پوستەكچى بولۇپ قالدىمۇ بالام، توزغاق باسقان بالام، تاغا يۇدۇپ مۈكچەيگەن بالام،

ئاتا شەپقىتى كورمىگەن بالام، ئانا مېھرى تاپمىغان بالام، ھەجەپ ئاجىز كېلىپ قالدىڭغۇ بالام ....، — ئەلا خېنىمنىڭ يىغىسى پۈتۈن ھويلىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. ھەسەن قازى قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ئېغىر غەمگە چۈشۈپ، بېشىنى سىلىپ جىم ئولتۇراتتى.

— سەۋرى قىلىسىلا قوشنانچىم، سەۋرى قىلىسىلا! — ئابەلا قازى كوڭۇل ئېيتىپ، بېشىنى لىڭشىتاتتى.

— ھېلىمۇ سەۋرى قىلىۋاتىمەن، ئەمدى بۇ ئىشقا مەن يىغلىماي كىم يىغلىسۇن، دادىسىنىڭ ئەھۋالى شۇ، خۇدانىڭ زاردىنى قىلىپ، نەچچە كۈندىن ئازراق بولسىمۇ ئىمزلەپ كورەيلى دىسەم «ئۇنداق نائەھلىنىڭ گېپىنى قىلما!» دەپ توساپ كەلدى. بالىمىز تېخى ياش ئەمەسمۇ؟ ئازغىنە ئىشقا نائەھلى بولۇپ كېتەمدۇ؟

— ئۇغۇ شۇنداق، ھەر ھالدا سەۋرى قىلىسىلا، ئىش ئوڭشىلىپ قالار! — ئابلا قازى سوزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئورنىدىن تۇردى ۋە — سەۋرى قىلىسىلا قوشنانچىم، ئۇنىڭ يولىنى قىلىپ كورەرمىز، — دىدى - دە، خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى .....

كېيىنكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئەلا خېنىم ئاتىسىدىن قالغان يېڭىساردىكى ئون چارەكلىك باغ - ھويلىسىنى مىڭ سەر تەڭگە باھالاپ نوروز بەككە ئوتكۈزۈپ بېرىپ، بەدرىدىن مەخسۇمنى پوستەكچىلىكتىن قۇتقۇزۇپ كەلگەنمىش......

(5)

مولللازەيدىن بەدرىدىن مەخسۇمنىڭ ئىشىنى بۇ قەدەر يوغىناپ كېتىدۇ، دەپ ئەسلا ئويلاپ كورمىگەن ئىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان قەشقەرنىڭ گۈزەللىكى، ئىسسىللىكى، نازەكەتلىكى، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلارنىڭ ماھارىتى، ئەمگەكچى خەلقىنىڭ تىرىشچانلىقى، سەۋرچانلىقى قاتارلىق يۈزەكى كورۈنۈشلەرنى تاماشا ئورنىدا كورۈپ ھاياجانلانغان، ئەمما، ئىچكى جەھەتتە بۇ قەدەر دەھشەتلىك سۈيىقەست، ھىيلە ـ نەيرەڭلەرنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى سەزمىگەن ئىدى. پەقەت مەخسۇم ۋەقەسى ئارقىلىقلا، ئىززەت ـ ھورمەت تونلىرىغا ئورالغان قازىلارنىڭ ھەدىسلەر بىلەن قوراللانغانشىردىن تىللىرى ئاستىدا قانچىلىك زەھەرخەندىلىكلەرنىڭ بارلىقىنى بىر قەدەر چۈشەندى، بەلكى بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق پەسكەشلىكلەر بار، بايلار، تىجارەتچىلەر ئوتتۇرىسىدا پايدا ـ مەنپەئەت تالىشىپ، يەنە قانداق ھىيلە ـ مىكىر، ئالدامچىلىق، خىيانەتكارلىقلار مەۋجۇت؟ بۇ ئۆزلۈكىدىن كورۈنۈپ تۇراتتى.

قەشقەردە بايلىق زىيادە، مەركەزلەشكەن، بايلىرى ھەددىدىن زىيادە باي، كەمبەغەللىرى بەكمۇ كەمبەغەل ئىدى. مىڭلىغان سۇچىلار (ئەپكەشچىلەر)، مىڭلىغان ھامماللار، يۈزلىگەن تىلەمچىلەر شەھەردە ئاچلىق ـ يالاڭاچلىق ئازاۋىنى چېكەتتى. باي ۋە موللىلار بولسا بەزمە باراۋەت، مېھماندارچىلىقلار بىلەن كۈن كەچۈرەتتى ـ دە، گوش، ياغ كېمىرىپ

يۈرەتتى. قەشقەردە بۇ ئىككى خىل تەقدىر تولىمۇ ئاشكارا كۆرۈنەتتى.

موللا زەيدىن قەشقەرنى ئومۇمەن مۇرەككەپ شەھەر، چىگىش، سىرلىق، تىلسىم شەھەر دەپ چۈشەندى. شەھەر غەپلەتتە، كەمبەغەللەر ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپلا كوچىغا چىقاتتى؛ ئاش - نان غېمىدە، تۇرمۇشقا ئالدىرايتتى. بايلار، تىجارەتچىلەر بولسا، كېچىچە باش قاتۇرۇپ شەھەرنىڭ ھەممە يېرىگە تاپان - تۇزاق قۇراتتى. بۇ تۇزاقلارغا بولسا، ئاش - نان غېمىدە ئالدىراشقان كەمبەغەللەر دەسسەپ سالاتتى - دە، نالە - پەريات، جېدەل - غەۋغا قوزغىلاتتى. بۇ سەۋەپتىن كۈنىگە قانچە ئون دەۋالار بولاتتى، قانچە ئون پارچە خەت ۋەسىقىلەر يېزىلىپ، قازىلارنىڭ ئالدىغا باراتتى، قازىلار بولسا، قارا سىيا سۈركەلگەن موھۇرلىرىنى ئىشقا سېلىپ رىسقى - نەسىۋىسىنى تاپاتتى، خالاس. شۇ سەۋەپتىن پۈتۈن شەھەر گويا ھىلە - نەيرەڭ، قاپقان، تۇزاقلار بىلەن قاپلانغاندەك، تۇزاققا چۈشۈپ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلارنىڭ دات - پەريات، نالە - زارلىرىغا تولغاندەك تۇيۇلاتتى. لېكىن، شەھەر تولىمۇ چوڭ دېڭىز ئىدى. شۇڭا ھەر قانداق زور ئېچىنىشلىق ھادىسىلەر تامچىغا ئوخشاش سىڭىپ، كىشىلەرنىڭ ياددىن ئوڭايلا كوتىرىلىپ كېتەتتى، شەھەر يەنىلا غەپلەت، نادانلىقتا، ھەركىم ئۆز غېمى، ھەركىم ئۆز مەئىشىتى، ھەركىم ئۆز تاماشاسى بىلەن كېتىۋېرەتتى.

بۈگۈن ھەزرەتنىڭ سەيلىسى، پۈتۈن ئاھالە بۇ سەيلىگە سەلدەك ئاقماقتا. يېزا - سەھرالاردىن ئات - ئېشەكلىك ۋە پىيادە كېلىۋاتقان سەيلىچىلەر، شەھەردىن ئات - ئۇلاغلىق، مەپىلىك ۋە پىيادە چىقىۋاتقان سەيلىچىلەر گويا تەرەپ - تەرەپتىن ئېقىپ كېلىۋاتقان تاشقىن سۇدەك سەيلە دېڭىزىغا قۇيۇلماقتا ئىدى. قىرىق ياش، ئەر - ئايال، ھەتتا ئۇششاق باللاردىن تارتىپ گويا پۈتۈن شەھەر قومۇرۇلۇپ كېلىۋاتـ قاندەك يوللارغا پاتمايتتى. غولاچ ئېتىپ ئالدىراش يول بېـ سىۋاتقان بەزەن پىيادىلەرنىڭ چەندازىلىرى① پۇلاڭلاپ، يەـ راقتىن قارىغاندا بىر ئادەمدە ئۈچ قول باردەك غەلىتە كۆـ رۈنەتتى.

ھەزرەتنىڭ ئۆزى بارغانسېرى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانـ ماقتا. يوغان، ئايىنغان تېرەكلەرنىڭ سايىسىدا، يولنىڭ ئىكـ كى ياقىسىدا ھەرخىل سودا دۇكانلىرى قۇرۇلغان، ناۋايخانا، سامسىخانا، گوش گىردە دۇكانلىرى، دوغاپچىلار، يەل - يېمىش ساتقۇچىلار، دورا پۈرۈچىلار، مىلىچ مالچىلارنىڭ دۇكانلىرى قاتـ قات ئورۇنلاشقان ئىدى. شەۋەت كولىنىڭ ياقىلىرىدا بوش ئوـ رۇن قالمىغان؛ تەرەپ - تەرەپتە مەددالار، راۋاپچىلار، قوـ شاقچىلار سورۇن تۈزۈپ، ئۆز سەنئەتلىرىنى بازارغا سالغان؛ ھەزرەتنىڭ ئەتراپىدىكى باغلاردىن نەغمە - ناۋا، داپ ئاـ ۋازلىرى ياڭرىغان ئىدى.

داش قازانلار قايناۋاتاتتى، ھەر قايسى يېزا - قىشلاقـ

---

① چەندازا پۇل سالىدىغان خالتا.

لاردىن نەزىر ئاتاپ كەلگەن قوي، كالا گوشلىرى، بۇغداي،
قوناق، سەۋزە، گۇرۇچ، چامغۇر، پىيازلارنى ئۇز مىقدارى بىد-
لەن قازانلارغا سېلىپ، شويلا قايناتماقتا. ھەزرەتتىكى ھەر
قايسى شېيخ ئاخۇنۇملار، مۇتەۋەللى ئاخۇنۇملار داش قازان-
لارنىڭ قاينىشىنى كوزدىن كەچۇرۇپ يۇرۇشەتتى. ئاشپەز -
ئۇستىلار بولسا قازانغا باپ ساپلانغان يوغان كەپكۇرلەر بىد-
لەن شويلىنىڭ ئوبدان بولۇشى ئۇچۇن جان كويدۇرۇپ خىز-
مەت قىلماقتا. يانتاقچىلار مۇ ئوچاقلارغا ھەدەپ ئوت قالىماقتا،
قوللىرىغا چوچەك، ھىجىر تۇتقان قېرى - ياش، ئەر - خوتۇن
ۋە ئۇششاق بالىلار قازانغا تەلمۇرۇپ قاراشماقتا ئىدى. داش-
قازانغا ھاجىتى چۇشمەيدىغانلار بولسا، ھەرقايسىسى ئۇزخاھى-
شى بويىچە پۇل خەجلەپ سەيلە قىلاتتى. ئەتراپتىن قەۋرە تا-
ۋاپ قىلغۇچىلارنىڭ يىغا ئاۋازلىرى، دۇئا - تەلەپ سادا-
لىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئايرىم بايلار ھەزرەت سەيلىسىدە
كەمبەغەللەرگە، تىلەمچىلەرگە سەدىقە تارقىتىپ ئاتاق چىقىر-
راتتى. ئۇ دەۋردە مىس پۇل خەجلىنەتتى. بىر سەر پۇلغا توت
يۇز داچەن ئالماشتۇرۇلىدىغان بولغاچقا، ئازغىنە پۇل بىلەن
كاتتا داۋراڭ چىقىرىۋەتكىلى بولاتتى. بۇگۇن پالانچى باي
ئىككى مىڭ داچەن سەدىقە تارقاتتى دەپ داۋراڭ سېلىنغان
بولسا، ئەمەلىيەتتە ئۇ بەش سەر قەغەز پۇل ئىدى. سەدىقە
بەرگەن باي، ئېپى كەلگەندە بەش سەر ئەمەس بەلكى بەش يۇز
سەر، مىڭ سەر پۇللارنى كوزنى يۇمۇپ ئاچقىچە قاقتى - سوق-
تى قىلالايتتى، بۇنى ھېچكىم سەزمەيتتى. ئەمما سەيلىگە كەل-

گەن ئاھالە پەقەتلا پالانچى باي ئىككى مىڭ داچەن سەدىقە
تارقاتتى دىگەننىلا ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ مىڭ - ئىككى مىڭ سەر
پايدا تاپقىنىنى ئاڭلىماي قالاتتى.

موللازەيدىن سەيلىگە كەلمەكتە. بەختىگە يارىشا يول ئۈستىدە ياخشى بىر ئاغىنە تېپىۋالدى - دە، ئۇنىڭ بىلەن يولبويى مۇڭدىشىپ كەلدى. تەۋەككۇل ئىسمىلىك بۇ ئادەم ئوچۇق، مۇڭداشقاق ئادەم ئىدى:

— بۇرادەر ئەزىز، ئوزەڭ باشقا يۇرتلۇق كورۇنىسەن، نەدىن كەلدىڭ؟

— تۇرپاندىن.....

— ئاشۇ كونا تۇرپاندىنمۇ؟ ئۇنداق بولسا، ئاپپاق غوجامنى كورمەپتىكەنسەندە؟ ھىلى كورسەن، ئاز قالدۇق، ھەزرىتى ئاپپاق دىگەن قالتىس مازا جۇمۇ!.... — تەۋەككۇل ئاخۇن ئىپتىخارلىق بىلەن سوزلەيتتى، — قەشقەردىگەندە مازا تولا، "ھەسسۇلتىنىم"، "ئوردا خېنىم"، "سۇلتان سۇتۇق بۇغ-راخان"، جىممىسى ھىدايىتۇللا ئاپپاق غوجامغا يەتمەيدۇ. ئاپ-پاق غوجامنىڭ گۇمبەزلىرى قالتىس. قۇببىلىرى ئالتۇندىن، يوپۇقلىرى تۇۋار - مەخمەلدىن. ھىلىكورسىتەي، 4 تاغارگۇرۇچ سالىدىغان داشقازانلىرىنى كورسەڭ، ھەيران قالىسەن — دەي-مەن! سەھرا - سەھرادىن قوي، كالا، توگە ھەممىسى كېلىدۇ. بۇغداي، قوناق، سەۋزە، چامغۇر ھەممىسى داشقازاندا قاي-نايدۇ. خالىغان ئادەم ئوزى ئۇسۇپ ئىچىدۇ. ئۇچ يىلنىڭ ئالدىدا بىر چوڭ نەزىر بولدى. قىرىق تاغارگۇرۇچ سېلىنىپ، پۇتۇن قەشقەر چىللاندى، بىر نەچچە توگە، بىر نەچچە كالا،

يىگىرمە - ئوتتۇز قوي سويۇلدى. ئاشپەز ئۇستاملار ئاش دېگەننى كېچىچە پىشۇرۇپ، يوغان بىر ئويگە نەچچە قەۋەت بورا سېلىپ، پولو دېگەننى دۆۋىلەپ خامان قىلىۋەتتى. ئەتىسى بامداتتىن يانغان خەلق تەرەپ - تەرەپتىن كەلگىلى تۇردى. ئاش دېگەننى تاۋاق - تاۋاقتا ئۇسۇپ، زەمبىلگە سېلىپ توشۇپ جامائەتكە قويغىلى تۇردى. كەينى - كەينىدىن ئۇزۇلمەستىن كەلگەن جامائەت تورت يۈز چارەك گۈرۈچنىڭ ئېشىنى چۈش پېشىنگە قالماي يەپ بولدى.... يائاللا، يۇرت دېگەن مانا شۇنداق تولا گەپكەن!

مولللازەيدىن ھەزرەتكە يېتىپ كەلگىچە تەۋەككۇلاخۇن ھەممە ئەھۋالنى تونۇشتۇرۇپ بولدى. ھەزرەتكە بارغاندىن كېيىن، ھەممە يەرنى كورسىتىپ تاماشا قىلدۇردى. مولللا زەيدىننى پەقەت زېرىكتۇرمىدى.

— سويۇلغان ماللارنىڭ، — دېدى ئۇ —، غۇرۇرلۇق بىلەن— تېرىسىنى موتىۋەللاخۇنۇم، توشنى شەيخاخۇنۇم، كاللا پاچاقنى يانتاقچى (ئوت قالىغۇچى دېمەكچى) ئالىدۇ. نەزىر - نىياز تولا، غوجامنىڭ خاسىيىتى مانا شۇنداق ئۇلۇغ. غوجام خالىبەك ئىتتىك، نېمە تىلىسەڭ شۇنى بېرىدۇ. لېكىن غوجام خالىمىغان ئولۇكنى كومۇپ قويسا ئەتىسىلا گوردىن سورەپ چىقىرىپ، يولغا تاشلىۋېتىدۇ، مۇنداق ئىشنى ئوز كوزۇم بىلەن تولا كورگەن....

— خالىمىغان ئولۇكنى سورەپ تاشلىغانغا قارىغاندا، غوجامنىڭ ئوزى تىرىك ئوخشىمامدۇ؟ — مولللازەيدىن كۇلۇمسىرەپ سورىدى.

— ئۇ تەرەپلەرنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ، بىزنىڭ ئەقلى-
مىز ئۇنچىلىك نازۇك جايلارغا يەتمەيدۇ. لېكىن ئاپپاق
غوجامدىكى شەيخاخۇنۇم، مۇتەۋەللاخۇنۇملار ھەممىنى
جايلايدۇ-دە!

— مازار ئۇخلايدۇ، شېيخلار كۈكلەيدۇ. مەن ساڭا بىر
ئىشنى سۆزلەپ بېرەي، — دېدى موللازەيدىن ئۇچۇق پېئىللىك
بىلەن، — بىر ۋاقىتتا بىر ئادەم ئۈرۈمچى تەرەپكە بېرىپتۇ،
تۇزۇك ئوقەت يوق، ئىشىگىنى ھەيدەپ سانجى، قۇتۇبى دېگەن
جايلارغا ئوتۇپتۇ. بىر كۈنى بىر ئەسكى تاملىقنىڭ يېنىغا
كەلگەندە كۈن كەچ كىرىپ قېلىپ، شۇ يەردە يېتىپ قاپتۇ،
بۇ ئادەمنىڭ قوسىقىغا جىن كىرىپ، ئاخشىمى ئىشەكنى ئۆل-
تۈرۈپ، ئۇنىڭ ئىچىگە كۆمۈپ، بىر قەۋرە پەيدا قىلىپ،
بىر نەچچە ئاق ئەلەم سانچىپ، ئۆزى قىمىر قىلماي يېتىپتۇ.
ئۇيان - بۇيان ئۆتكەن كىشىلەر بۇ يەردە بىر كېچىدە قەۋرە
پەيدا بولغانلىقىغا ھەيران بولۇشۇپتۇ. ھېلىقى ئادەم شۇ يەر-
لىكلەردىن بىرسىگە، بۇ جايدا قەدىمقى زاماندىن قالغان ما-
زار بار ئىدى. بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى ھالىدىن خەۋەر ئال-
ماي خارلاپ قويۇپتۇ. مەن بۇ ئەھۋالنى ئەسھابۇلكەھتە يەتتە
غوجامنى زىيارەت قىلىۋېتىپ خەۋەر تاپتىم - دە، ھالىدىن
خەۋەر ئالغىلى كەلدىم، دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلق ئاستا-ئاستا
ئىشەنچ باغلاپ، دەرۋىشتەك بىر ئادەم شېيخ بولۇپ كەپتۇ، دېيىشىپ
نەزىر ئاتاپ نەرسە - كېرەك ئېلىپ كېلىدىغان بوپتۇ. يىللار-
نىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىشەنچ قېلىنلاپ، بۇ مازارغا كېلىدى-
غانلار كۆپىيىپ، سەدىقە بېرىشكە باشلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ،

ھېلىقى ئادەم ئۈچ - تۆت يىل ئىچىدە نۇرغۇن پۇل تېپىپ، بىر كېچىدىلا غايىپ بولۇپ يۇرتىغا قايتىپتۇ. يۇرتىدىكى تونۇش - بىلىش ئاغىنىلىرى يوقلاپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئاز ۋاقىت ئىچىدە شۇنچە باي بولۇپ كەتكىنىگە ھەيران بولۇشۇپتۇ. يېقىن بىر ئاغىنىسى قانداق قىلىپ پۇل تاپقانلىقىنى سوراپ، چىڭقاپ تۇرۇۋالغاندا، بۇ ئادەم ئاغىنىسىگە يۈز كېلەلمەي، سىرنى سوزلەپ ئاخىرىسىدا: سەن پۇل تاپىمەن دىسەڭ، بېرىپ مەن تىكلىگەن مازارنى پاشقىلىپ ئېچىۋەت. بۇنىڭ بىلەن ئىشەنچ تاپىسەن، دەپتۇ. ئۇ كىشى بۇ گەپنى ئاڭلاپ، پىيادە ئۇرۇمچىگە كېلىپ، سانجى تەرەپكە ئوتۇپ، ھېلىقى مازارنى تاپقاندىن كېيىن، مازار بىلەن خەلقنى تىللاشقا باشلاپتۇ: "سىلەر بەكمۇ نادان ئىكەنسىلەر، مۇشۇ ئەسكى تاملىققا ئېتىقات قىلغان بولساڭلار، تولىمۇ ئەخمەقلىق بوپتۇ" دەپ مەھەللىدىن بىر نەچچە ئادەمنى قىچقىرىپ، كەتمەن - گۈرجەك ئالدۇرۇپ كېلىپ، قەۋرىنى ئېچىپ، كومۇلگەن ئىشەك ئۇستىخىنىنى خەلققە كورسىتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يۇرت خەلقى بۇ ئادەمنى غايىپنى بىلىدىغان ئەۋلىيا ئىكەن دەپ ئېتىقات قىلىشقا باشلاپتۇ. ئۇيلىرىگە تەكلىپ قىلىپ، نەزىر ئوتكۇزۇپ، پۇل - مال دۇئا قىلدۇرۇپتۇ. بۇ ئادەممۇ ئاز ۋاقىت ئىچىدە بىر مۇنچە پۇل - مال تېپىپ يۇرتىغا قايتىپ كەتكەن ئىكەن. بەزەن مازارغوجاملارنىڭ ئەھۋالى ئەنە شۇنداق. "مازار ئۇخلايدۇ، شېيخ كوكلەيدۇ"!

— راستتىن شۇنداق بولغاندىمۇ؟ — تەۋەككۇلاخۇن ئەشەنمىگەندەك سوراپ قويدى. موللازەيدىن جاۋاپ بېرىپ:

— ئىشەنمەيدىغان نىمىسى بار؟ سانجى، قۇتۇبى ئەترا-
پىدا «ئىشەك مازىرىدىم»دەيدىغان جاي مازىرغىچە بار، — دە-
دى. تەۋەككۇلاخۇن:

— ئۇ تەرەپتە ئۇنداق بولغان بىلەن، بىزنىڭ قەش-
قەردە ئۇنداق ئىش يوق! — دەپ موللازەيدىنگە قاراپ
قويدى.

— ئاپپاق غوجام ھەرقانچە ئۇلۇق بولسىمۇ، ئورنىدىن
تۇرۇپ، ئولگەن ئولۇكنى سورەپ تاشلىۋېتەلمەيدۇ، بۇ يەردە
تىرىك ئادەم بار دەڭلار؟

— ئۇ يېرىنغۇ شۇنداق، — تەۋەككۇلاخۇن راستىنلا
ئويلىنىپ قالدى.

بۇ ئىككىسى شەۋەت كول ياقىسىدا بىر سايىغا ئولتۇ-
رۇپ ئارام ئالماقچى بولدى. تەۋەككۇلاخۇن موللا زەيدىن-
بەرگەن پۇلغا سامسا، گوش گىردە قاتارلىق يىمەكلىكلەرنى
ئېلىپ كېلىپ، ئوز ئارا مېھمان بولۇشتى. سامسا يەپ ئولتۇر-
غاندا تەۋەككۇلاخۇن باشقا سوز قىلماي، قەشقەر قوغۇن-
لىرىنى: ئاق كوكچى، قىزىل كوكچى، تۇنا، ناشپېكەر، بىشەك-
شۇن، چاچۇرۇك، سەۋزە نازۇك، شېكەر پىلەك، پوستىپىياز،
قارىقاش ۋە باشقىلارنى ساناپ تونۇشتۇردى. ئاخىرىدا خامان
ۋاقتىدا پىشىدىغان "خامانچى" ئىسىملىك قوغۇننىڭ بارلى-
قىنى قوشۇپ قويدى.

(6)

موللازەيدىن ھەزرەت سەيلىسىدە بولغان كونى تۇرپان-
دىن مۇتىللا قارى قەشقەرغە يېتىپ كېلىپ ئۇنى ئىزلىگەن ئىدى.

پۈتۈن شەھەرنى ئايلىنىپ چىققان بولسىمۇ تاپالمىدى. بىر ئـىككى ئادەمدىن تۇرپانلىق موللازەيدىن دېگەن ئادەمنى كوردۇڭلەرمۇ؟ دەپ سوراپ كوردى. لېكىن ھېچكىم بىلمەيتتى. ئاخىرى بىـر قەشقەرلىق ئادەم «بۈگۈن ھەزرەتنىڭ سەيلىسى، بەلكى شۇيەقلار-غا چىقىپ كەتكەندۇر» ــ دېدى. مۇتىللا قارى بۇ چوڭ شەھەر-نىڭ كوچىلىرىنى ئايلىنىپمۇ بولالماي ۋە ھەزرەتنىڭ سەيلىسـى دېگەننىمۇ چۈشىنەلمەي، ئوزى چۈشكەن سارايى ئالدىدا بازارغا قاراپ تاماشا قىلىپ ئولتۇردى. كونا تۇرپاننىڭ سەراسىدىن كەلگەن بۇ ئادەمگە قەشقەر ھەممىلا جەھەتتە باشقىچـە كـورۇ-نەتتى. گەپ - سوزلىرىمۇ يوچۇن سېزىلەتتى. ئەمما ئـوزىنىڭ سوزى قەشقەر خەلقىنىڭ كۈلكىسىنى قوزغايدىغانلىقىنى سېزىۋال-غان مۇتىللا قارى ئارتۇق سوزلىمىدى.

ھەزرەتنىڭ سەيلىسى ئاخىرلـىشىپ توپ - توپ خـەلق قايتىپ كېلىشكە باشلىدى. ئەمما بۇنىڭ ئىچىدە موللازەيدىن كورۇنمەيتتى. شۇڭا ئۇ خەلق كېلىۋاتقان كوچىغا قاراپ مـې-ڭىپ، توشۇك دەرۋازىسى بىلەن تۈمەن دەرياسى بويىدىكى كوۋ-رۇككە يەتكەندىلا موللازەيدىن بىلەن ئۇچـرىشىپ قالدى. مۇ-تىللا قارى خوشاللىغىدا «مەم...مەم...» دەۋەتتى. بۇ ئىكـكـى دوست كوۋرۇك بېشىدا قۇچاقلىشىپ كورۇشكەندىن كېيـىـن، ھاياجانلىق ئىچىدە كوزىگە غىل - غىل ياش ئېلىپ، گەپ - سوز قىلىشالماستىن توشۇك دەرۋازىسىدىكى موللازەيدىن چۈش-كەن سارايغا كەلدى. بۇلار ئەھۋال سورۇشۇپ، بىرمۇنچە مۇڭ-داشقاندىن كېيـىن، مـۇتىللا قـارى چۈشكەن قـوم دەرۋازىسى

سىرتىمدىكى سارايغا كەلدى، ئاتىنى سارايۋەنگە تاپشۇرۇپ قويۇپ، غۇلامىنىڭ ئۆيىگە باردى.

مۇتىللا قارى ئالغاچ كەلگەن سوغا - سالام، خەت - چەك-لەرنى تاپشۇردى. خەت - چەكلەر ئىچىدە ئابدۇرېھىم قارى يېزىپ ئەۋەتكەن بىرپارچە ئەشئار بار ئىدى:

دوستۇمغا...

ئەي قىران دوستۇم سېنى جاندىن سېغىندۇق، كەلسىنا،
كېچە - كۈندۈز ياد ئېتىپ خويما تىۋىندۇق، كەلسىنا.
بۇيۇرەككە ئوت تۇتاشتى، ئوتتا كويدۇق، كەلسىنا،
خۇددى يالقۇندەك يېنىپ كوكلەرگە ئۇچتۇق، كەلسىنا!

سېنى تورت كوزدىن كۈتەدۇر مۇرغىزار تۇرپان زېمىن،
تاكى دىدار تاپماغۇنچە كوڭلىمىز تاپماس ئېمىن،
جان ئىدىڭ ھەم روھ ئىدىڭ، سەنسىز بۇكۈنلەربەك قېيىن،
بىز تەقەززا بوپ سېنىڭ قەدرىڭگە يەتتۇق، كەلسىنا!

تاغى يالقۇن نۇرلىرى ئالەم ئارا مەشھۇرىدۇر،
ساڭىمۇ يەتسۇن بۇنۇر يالقۇنجىغان تونۇرىدۇر،
قىلچە تەسىر تاپمىغانلارغا پىدلى مەغرۇرىدۇر،
بىزنىمۇ ياد ئەيلىگىل قاناتى سۇمرۇغ، كەلسىنا!

يېڭىۋاشتىن ناغرا كەردۇق شاديانە چالغىلى،
ھەممىمىز تەييار بۇگۈن دوستنى قارشى ئالغىلى،

خېلى بولدى باغدا پاختەك مايسا چاينىپ يۈرگىلى،
جانىۋارلارمۇ ساڭا پەرۋانە بولدى كەلسىڭلا!

ساڭا تارلىق ئەيلىگەن ۋاق كەتتى ۋەيلۇنغا راۋان،
ئوت چاچار دوغالىرى ھەم سارغىيىپ بولدى سامان،
قانچە كوپ كورسە زۇلۇم يۈرتۈك يانا تۇرغاي ئامان،
كوڭلىمىزنىڭ تاۋىدىن نامە ئەۋەتتۇق كەلسىڭلا.

گەرچە ۋاق ئولگەن بىلەن باردۇر يانا ئەخمەقلىرى،
تاڭگىراڭلاپ مەلىلەرنى قاخشىتار توخماقلىرى،
گاھى ئويلەرگە چۇشەر ئاپەت - چېقىن چاقماقلىرى،
بۇ بالالاردىن يەنە بىزارى بولدۇق، كەلسىڭلا!

سەن يېنىپ كەلسەڭ ئەگەر تاغدەك ئوسەتتى قەددىمىز،
سەن بىلەن ئەبجۇش پولات بولغاي كۇرەشچان سەددىمىز،
بىرلىشىپ دولقۇنسىمان تاشسا ئىدى كەلكۈنىمىز،
قەھرىمىزلە سەپ تۈزۈپ چوك نەرە تارتتۇق، كەلسىڭلا.

ساڭا بىز تۈپلاپمۇ قويدۇق خەلقىمىزنىڭ دەردىنى،
ئېرىق - ئوستەڭگە تولۇپ ئاققان خۇنابى - زەردىنى،
ھەم يېزىپ قويدۇق خەلقىنىڭ دەرتكە تولغان ئەرزىنى.
سەن كېلىپ بېيجىڭغا بارغىن، يولغا جابدۇق قىلسىڭلا!

چۈنكى دەرتنىڭ كوپلىگىدىن توشتى كارىز لىقمۇ - لىق،
قانچە چاپسان كەلگىنىڭ بىزلەر ئۈچۈن چوك پايدىلىق،

بىزدە يوق زەررە گۇنا، قانداق قىلاي پۇقراچىلىق،
سېنى بىز سايلاپ ۋەكىل تەكلىپ ئەۋەتتۇق، كەلسىنا...

موتىللا قارىنىڭ كېلىشى بىلەن قەشقەردە موللازەيدىن دىگەن ئىسىم ئوتتۇرىغا چىقىپ، قۇلاقتىن قۇلاققا ئاڭلىنىپ، چاپسانلا مەشھۇر بولدى. قەشقەر خەلقى نەچچە كۈن ئىچىدىلا موللازەيدىننىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىگىنى كورۇپ توندى. بۇ ئادەم پەيدا بولغاندىن كېيىن بولۇنغان ئىشلارنى بىر قۇر كوز ئالدىغا كەلتۇرۇپ، بەزىلەر تەھسىن قىلدى، بەزىلەر ھەيران بولدى، بەزىلەر پىسەنت قىلمىدى. قەشقەردە كوزگە ئىلىنمىغانلار كوپرەك ئىدى. ئۇلار «موللازەيدىن دىگەن قانچى- لىك بىر نىمىكەن؟ بىزنىڭ قەشقەردە نى - نى نوچىلار بار» — دەيتتى.

دەرۋەقە قەشقەر ئوزى چوڭ شەھەر، نى - نى ئادەملەر بار ئىدى. توپ - توپ بەگ بالىلىرى، توپ - توپ باي بالىلىرى، توپ - توپ مەخسۇملار، ھونەرۋەن كاسىپلار، ھەتتا پوستەكچىلەرمۇ توپ - توپ بولۇپ يۇرەتتى. نوچىلار، غەزەلچىلەر، راۋاپچىلار، قوش كوتىرىپ يۇرگۇچىلەر، ئىشت بېقىپ ئىشت تالاشتۇرغۇچىلار، قوشقار سوقۇشتۇرغۇچىلار، كەك- لىك سوقۇشتۇرغۇچىلار...... ئىش قىلىپ خىلمۇ - خىل نوچىلار، قىزىقچىلار بار ئىدى.

شۇ كۇنلەردە قەشقەر يېڭىساردىن بىر توپ بەگ بالىلىرى ھەزرەت سەيلىسىگە كېلىپ، شۇ مۇناسى-

ۋەت بىلەن بىرقانچە كۈندىن بۇيان قەشقەردە تاماشا قىلىنىۋاتاتتى. بۇلار باراۋەت ئوينىدى. كېچىلىك ئولتۇرۇشلارغا قاتناشتى. كۈندۈزلىرى كۆزنى چاقنىتىدىغان بۇلۇتتەك سېمىز بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى ئوينىتىپ شەھەر كوچىلىرىدىن ئۇيان - بۇيان ئۆتەتتى. بەگ باللىرى يېگىسلاردا بولسىمۇ ئويناماقتىن باشقا ئىشى يوق. زېرىكسە باغ سەيلىسى، جاڭگال سېغىنسا قۇش سەيلىسى قىلاتتى. بۇلار ھەرقانداق ئويۇندىن باش تارتمايتتى. بۇلار قىمارمۇ ئوينايتتى. نەشە چېكىش، مەجۇن يېيىش، مۇسەللەس ئىچىش كەيپلىرىدىمۇ بار ئىدى. بۇلار ھەر خىل زومىگەرلىكلەردىن، ھەتتا باسقۇنچىلىقتىنمۇ قول تارتمايتتى. بىر توپ، بىر گۇرۇھ بولۇۋېلىپ يىلبويى ئويۇن - تاماشا، كەيپ - ساپا، ھەزىل - چاخچاقلار بىلەن ئاسمان ئاستىدا ھېچكىمنى ئۆزىگە تەڭ قىلمايتتى. شۇنىڭدەك دىلى نازۇك، خورىگى ئىگىز، نەزىرى ئۈستۈن ئىدى. موللا زەيدىن ھەققىدىكى گەپ - سۆزلەر بەگ باللىرىنىڭ قۇلۇغىغا كىرگەندە، بەگ باللىرىنىڭ نوچىسى ۋە مەمەدانى ھېساپلانغان ئىمىن بەگنىڭ زەردىسى قايناپ:

— موللا زەيدىن دېگەن قانداقراق بىر نېمىكەن؟ بىز بىلەن بىرەر پىيالە چاي ئىچىپ ئولتۇرغۇدەك ھالى بارمىكەن؟ — دېدى.

— تاغەي، كىم بىلىدۇ، قانداقراق بىر نېمىكىن، — دېدى بىرسى.

— بولمىسا كۆرۈپ باقمامدۇق!

بەگ بالىلىرى مەسلىھەتلىشىپ موللا زەيدىنىنى چايخانىغا تەكلىپ قىلماقچى بولدى. ھېيتكارنىڭ بىر دوقمۇشىدىكى ئازادە ساماۋەرخانىغا بەگ بالىلىرى كىرىپ ئورۇن ئېلىشتى، ئارىدىن بىرى موللا زەيدىنىنى ئىزلەپ كەتتى. چايخانىدا باشقا خېرىدارلار كۆپ ئىدى. بەزىلىرى چەينەك شورپىسى، بەزىلىرى ئاچچىق چاي ئىچىپ بەھۇزۇر ئولتۇراتتى. ئىمىن بېگىم چايخانىدا ئادەمنىڭ كۆپلۈگىنى كۆرۈپ، ئۆزىنى كۆرسەتكىسى كېلىپ، سەۋرىسىزلىك بىلەن ھوكىرەپ سۆز باشلىدى:

— ھىلىقى يېڭىشەرلىك نوچى خېلى يامان نەرسىكەن، نوچى بولساڭ ئاتە مۇشۇكىنى دېيىشىمگە قارىس قىلىپ بىرنى قويماسمۇ، كۆزۈم قاراڭغۇلۇشۇپ، يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قاپتىمەن. ئۇزەمنى تەسلىكتە تۇتۇۋېلىپ، بولدىما؟ دىسەم، ھە دەيدۇ. مانا ئەمسە دەپ ياندۇرۇپ بىر مۇشت ئۇرۇۋېتىكەنمەن بەش غۇلاچ نېرىسىغا ئۇچۇپ بېرىپ تىك موللاق چۈشتى. قارىسام خاقىراپ ياتىدۇ، بۇ ئۆلۈپ بېرىدىغان بولدى دەپ تۇرسام بىر زاماندا سەل - پەل ئوڭشىلىپ، ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، خوخا يىگەن بايتالدەك تىكىۋەتتى، ھا-ھا-ھا.....

— ئۆزەمنى چاغلىماي شىلتىڭ ئېتىپتىمەن، پالازغا يوگىنىپ ھەپتە يېتىپتىمەن، دىگەن شۇ، كىم ئۇنى سىلىگە نوچىلىق قىلسۇن دەپتۇ!— دىدى بىرسى.

— ئاۋۇ يىلى، بەدۆلەتنىڭ يىگىتىنى ئىزا قىلغانلىرىنى سۆزلەپ بەرسىلە، — دىدى بىرسى تەلەپ قىلىپ.

ئىمىن بەگ مەيدىسىنى كېرىپ، بويىنىنى سوزۇپ چايخانا ئىچىگە قارىۋالغاندىن كېيىن سۆزلەشكە باشلىدى:

— بەدۆلەتنىڭ يىگىتى ماڭا نوچىلىق قىلىپ بىزنىڭ يېيىشىمىز بەتتە، قويۇشىمىز يەتتە، دېدى. مەن دېدىمكى، بىزنىڭ يېيىشىمىز تېرىق، قويۇشىمىز قىرىق، يەتتىنى يەتتىگە ئارتساڭ، قالغان ئوتتۇز ئۈچكە قانداق قىلىسەن؟ دېسەم ئەتراپتىكى خەلق پاراقلاپ كۈلۈشتى، ھېلىقى ماز گەپ تېپىپ بېرەلمەي، ئاغزىنى تۇتقان پېتى كېتىپ قالدى.

— راست جايلاپتىلا! — دېدى ھېلىقى ئەگەشكۈچى.

— ئەگەر يەنە ھورۇ - پورۇ دېگەن بولسا، قەشقەرلىقنى بىر تونۇتۇپ قوياي دېۋىدىم، — ئىمىن بەگ قىزىشىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — قەشقەر دېگەن بوزەك شەھەر ئەمەس. قەشقەردىن بوش ئادەم چىقمايدۇ، نوچىسى چىقسىمۇ، گەپچىسى چىقسىمۇ راۋرۇس چىقىدۇ......

دەل شۇ چاغدا موللا زەيدىن چايخانىغا كىرگەن، ئەڭ ئاخىرقى سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئىدى. بەگ بالىلىرى ئورنىدىن تۇرۇپ، موللا زەيدىننى ھۆرمەت بىلەن يۇقۇرى ئۆتكۈزدى. ھال ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ساماۋەرچى بىر چەينەك چاي كەلتۈردى. ئىمىن بەگ ئالدىن تەييارلانغان پىلان بويىچە موللا زەيدىننىڭ ئالدىغا داستىخان ئېلىپ كەلدى، داستىخاندا ئۈچ نان بار ئىدى. ھەممىنىڭ ئۈستىگە زاغرا، ئۇنىڭ ئاستىغا بىر دانە ئارپا نان، ھەممىنىڭ ئاستىغا ئاق نان تىزىلغان ئىدى. ئىمىن بەگ بۇ يول بىلەن موللا زەيدىننى سىناپ كۆرمەكچى بولغان ئىدى. موللازەيدىن ئەھۋالنى كۆرۈپلا، بۇ يەردە بىر ئويۇن بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، ئانچە ئويلىنىپ تۇرماستىنلا:

— مەم، مەم، مەم...— دېدى. ساماۋەرخانىدا ئولتۇرغانلار تۇرپانلىقلارنىڭ بۇ سۆزىگە ھەيران بولۇپ ھەممىسى دىڭگۈدەك كۈلۈشتى. موللا زەيدىن ئۆز سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ھەي قوناق، ھەممىنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ ھىجىيىپ تۇرغىنىڭ نېمىسى؟ سېنىڭ بۇ ئىشىڭ بولماپتۇ. سەن قانچە قىلغىنىڭ بىلەن بۇغدايدىن تۆرت ئايلىق كېيىن، كەچكۈزدە پىشقىنىڭ ئۈچۈن بەدەنلىرىڭ يىرىك. بۇ كېلىشمەپتۇ، ئۆز ئورنىڭنى تېپىشىڭ كېرەك! — موللا زەيدىن قوناق نانىنى ھەممىنىڭ ئاستىغا چۈشۈرۈپ، ئاندىن ئارپا نانغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ھە... ئارپا، سەنمۇ خېلى يامان پارپا. ئالدىراپ-تېنەپ ۵ - ئايدا پىشىۋېلىپ، بۇغداينىڭ ئۈستىگە چىقىۋالغىنىڭ نېمىسى؟ سەن بولساڭ قارا تەنلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەلىك، سەنمۇ ئۆز جايىڭنى تېپىشىڭ كېرەك! — ئۇنى ئاستىغا چۈشۈرۈپ، ئاق نانني ھەممىنىڭ ئۈستىگە چىقاردى، — ھە بۇغداي. سەن شۇنچە ئېسىل تۇرۇپ ھەممىنىڭ ئاستىغا چۈشۈۋالغىنىڭ نېمىسى؟ ئېسىل نەرسە كەمتەر بولىدۇ - دەپ كەمتەرلىك قىلغىنىڭمۇ-يە؟ ياكى سېنى بۇيۇرتتا خار كۆرەمدۇ؟ راستلا خار كۆرىدىغان بولسا، بىزنىڭ تۇرپانلارغا بار، يېشىل ئۈزۈمگە قوشۇپ سېنى باشقىچىلا ئاتلىق قىلىۋېتىمىز!

موللا زەيدىن ئاق نانني سۇندۇرۇپ ئىككى پىيالە چاي بىلەن يەپ تۈگەتتى. ئارقىدىن دۇئا قىلىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ خوش ئېيتىپ چىقىپ كەتمەكچى بولدى.

ساماۋەرخانىدا چاي ئىچىپ ئولتۇرغان خېرىدارلار، «بۇ يامان تۇرپانلىق-كەن!» دېيىشىپ، ئۇنىڭ كېتىپ قېلىشىدىن ئەن-

سىرەپ تۇشمۇ-تۇشتىن:

— ناندىن ئىككىسى قالدى!، دەپ ۋاقىراشتى:

موللا زەيدىن بۇرۇلۇپ ئارقىغا قاراپ:

— ئارپا ناننى بەگ بالىسى يېسۇن، پو ئېتىپ شەھەر ئالغىلى بولىدۇ، زاغرىنى چوماقچىسى يېسۇن، مۇشتەك بىلەن پاختا ئاتقىلى بولىدۇ، — دېدى-دە، چايخانىدىن چىقىپ كەتتى.

بۇ چايخانىدىكى ئاق كوڭۇل خېرىدارلارنىڭ كوڭلىدىكى سوزلەر بولغاچقا قاتتىق كۇلكە كوتىرىلدى ۋە ھەممە يىلەن بەگ بالىلىرىنى مەسخىرە قىلغاندەك قارىشىپلا قالدى. ھە دىگەندىلا گەپتىن چۇشۇپ كەتكەن بەگ بالىلىرى قىزىرىپ، تاتىرىپ، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي ئولتۇرۇپ قېلىشتى.

(7)

ئاقسۇ ئايكول بازىرى راسا قىزىۋاتقان بىر پەيتتە، تۇيۇقسىزدىن ۋەھىمە قاپلىدى. كىشىلەر خۇددى توردىن قاچقان بېلىقتەك تەرەپ-تەرەپكە قاچتى. ئېتىزلىقلار، دەرەخلىكلەر، ئوستەڭ بويلىرى ھەممىلا يەر قېچىپ كېتىۋاتقان ئادەم بىلەن تولغان ئىدى.

بىزنىڭ يولۇچىلىرىمىز قەشقەردىن چىقىپ بۈگۈن ئايكولگە يېقىنلاشقان ئىدى، ئۇلار بازار ئەتراپىدىكى يۇقۇرقى ئەھۋالنى كورۇپ ئىختىيارسىز ھالدا نېمە بولغاندۇ؟ دېيىشتى. شۇ چاغدا ئېشەكلىك بىر بوۋاي چوڭ يول بىلەن كېلىۋېتىپ يولۇچىلارنى كورگەندىن كېيىن:

— نەدىن كەلدىڭلار؟ نەگە كېتىپ بارىسىلە؟ — دەپ سورىدى.

— قەشقەردىن كەلدۇق. تۇرپانغا بارىمىز، — موللا زەيدىن ئاتىنىڭ بېشىنى تارتىپ توختاپ جاۋاپ بەردى.

— كەينىڭلارغا يېنىڭلار! كەينىڭلارغا يېنىڭلار! — دېدى بوۋاي ئىچى ئاغرىغان هالدا.

— نىمە بولدى ئاغا؟ قارىساق ئادەملەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىشىۋاتىدۇ، هەيران قالدۇق! — دېدى مۇتىللا قارى.

— بۈگۈن بازار راسا قىزىۋاتقاندا، چېرىك تۇتقۇلى چىققانلار كېلىپ هەممە ئىشنى بۇزۇپ تاشلىدى. سىلەرمۇ بازارغا كىرمەڭلار. ياش بالىلار ئىكەنسىلەر. كورسە هازىرلا ئېسىلىشىۋالىدۇ. ئېتىڭلاردىنمۇ ئايرىلىپ قالىسىلەر، ئۇزەڭلارنى باغلاپ دەڭگە سولايدۇ. ئۇنداق بولغاندىن كورە مەن بىلەن بىللە ماڭساڭلار، مەن سىلەرنى باشقا بىر يولغا سېلىپ قوياي. دەرياياقىلاپ مېڭىۋەرسەڭلا، لوپنۇرغا بېرىپ كورلىدىن چىقىسىلەر.

بوۋاي بولارنى ئارقىغا ياندۇرۇپ بىللە ئېلىپ ماڭدى ۋە يولبويى نۇرغۇن نەرسىلەرنى سوزلەپ بەردى:

— چېرىك تۇتىدىغان ئىشلار بىر قانچە يىلدىن شۇك بولۇپ قالغانىدى. بۈگۈن تۇيۇقسىزلا يەنە چىقتى، هوكۇمەت دېگەنمۇ قىزىق بولىدىكەن، بەدولەت كەلگەن ۋاقىتتا يىگىت ئالىمىز دەيتتى. بۇ هوكۇمەت چېرىك تۇتىمىز دەيدىكەن. هەر قايسىسى هەر خىل ئات قويىغان بىلەن ئالىدىغىنى يەنە شۇ دېخان بالىسى. بۈگۈن بولار كېلىپ، قوتانغا بورە كىرگەندەك بازارنى قالايمىقان پاراكەندە قىلىۋەتتى. بازار راسا قىزىۋاتقاندا بىرنەچچە بەگ، بىرنەچچە مىلتىق ئاسقان چېرىكلەر كېلىپ، بازارنىڭ ئىككى بېشىنى توسىۋالدى.

ئۈچرىغان ياش بالىلارنى تۇتتى. قولىغا چۈشكەننى باغلاپ
دەڭگە سولىدى. ئۈركۈپ كەتكەن خەق تەرەپ . تەرەپكە قاچ-
قىلى تۇردى. مەنمۇ قورقمىدىم. قېرى كالا پىچاقتىن قورق-
مىغاندەك، نېمىدىن قورقاتتىم؟ قارىسام بازاردا ئادەم قال-
مىدى. ئالدىنقى ھەپتە ئاقسۇ بازىرىغا بېرىپ ئىلىخو تەرەپتە
بىر ئاز چاتاق چىقىپتۇ. ئورۇس دېگەن بىرپىرقە بارغا ئوخ-
شايدۇ، شۇ خەق ئىلىخونى بېسىۋاپتۇ دەپ ئاڭلىغانتىم. شۇ-
نىڭغا چېرىك تۇتۇۋاتامدۇ، كىم بىلسۇن! ھوكۇمەت دېگەننىڭ
ئىشىنى ئۇققىلى بولمايدىكەن. جاھان دېگەنمۇ تىنجىمايدىغان
نېمىكەن!... مەن سىلەرنى دەريا بويىغا ئېلىپ چىقىپ يوالغا
سېلىپ قويىمەن. ئۇ تەرەپلەرنىمۇ كورۇپ قويساڭلار زىيان
بولمايدۇ. ئادەم دېگەن ياش ۋاقتىدا ھەممىنى كورۇش كېرەك.
قېرىغاندا كورىمەن دېسەڭمۇ كوزۇڭ تورلىشىپ كورەلمەيسەن،
دەريا بويى، جاڭگال يېرى تېچ بولىدۇ. قوتاندا مال، دەريا-
دا بېلىق، جاڭگاللاردا توشقان. ئوتۇن دېگەننىڭ جىقلىقىغا
ھەيران قالىسىلەر. ئولتۇرغان ئورنىڭدىن قوپماي تۇرۇپ،
قولۇڭ يەتكەن يەردىن ئوتۇن ئېلىپ قالاساڭمۇ بىر ھەپتە
قالايسەن! بىلمىگەن خەق ئۇيەرلەردە قانداق ياشايدۇ دەيدۇ،
بىلگەن ئادەمگە كارامەت يارىشىدۇ. كۈن كەچۈرمەك ئاسان.
ئوغرىسى يوق، بورىسى يوق، دېگەن بىلەن ھەر يىلدا بىر
قېتىم باجگىر غەلۋىسى بار. شۇ غەلۋە ئوتۇپ كەتسىلا باشقا
چاغلاردا جاھان تىمتاسچىلىق.

بوۋاي قىزىق نەرسىلەرنى سوزلەپ، بولۇچىلارنى ئوزى-
گە جەلپ قىلغان ئىدى. بۇلار كەپىنىڭ قىزىقچىلىقىدا ئايكول

بازىرىدىن جەنۇپقا قاراپ بىرمۇنچە ئىلگىرىلەپ كەتتى، بو-
ۋاي سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— بىزنىڭ ئۆيەرلەردە ھەر تاۋۇز - ھەرتاۋۇز. ئادەم كۆتىرەلمىگىدەك يوغان ھەم تاتلىق پىشىدۇ. بازارغا ئېلىپ كېلەيلى دېسەك يىراق. شۇڭا باللار يەپ تۈگىتىدۇ. قوغۇنمۇ بەك ئوخشايدۇ. يېسەڭ كالپۇكلىرىڭ چاپلىشىپ قالىدۇ. توقاي - توقايدا مالچى، ئوينىپ ماڭساڭلار زېرىكمەيسىلەر. توقسۇ - شايار پاسىلىغا بارغاندا، يانتاقشەر بىلەن كۈچارغا چۈشۈپ كەتسەڭلارمۇ بولىدۇ. بولمىسا، دەريا ياقىلاپ ئۈتتۈر ماڭساڭلار كورلىدىن چىقىسىلەر. بۈگۈر تەۋەسىدىكى غايىپ شەھەرگە كىرسەڭلەرمۇ بولىدۇ ياكى شەھرى كوتەك، چېرىكچى..... شەھەرلىرىنى ئوينىپ ماڭساڭلارمۇ بولىدۇ.

يولۇچىلار بوۋاينىڭ سۆزىنى قىزىقىپ دىققەت بىلەن ئاڭلىماقتا ئىدى. بوۋاي سۆزىنى داۋام قىلىپ، يولۇچىلارنى باشلاپ ماڭدى:

— تەكلىماكاننى بىر داپ دەپ بىلسەڭ، بىزنىڭ شەھەرلىرىمىز داپنىڭ گەردىشىگە ئورنىتىلغان ھالقىغا ئوخشاش. بىر ئادەم كورلىدىن ماڭسا ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن، چارقىلىقلارنى چۆگىلەپ يەنە كورلىدىن چىقىدۇ. بۇ بىر كارامەتلىك قۇم - دە! قەدىمقى زامانلاردا كارامەت جىق شەھەرلىرىمىز بارىكەندۇق. بىر زامانلاردا يەتتە كەررە يەتتە قىرىق توققۇز كۈن قاتتىق بوران چىقىپ، شۇ شەھەرلەرنى قۇم بېسىپ كېتىپتىكەن. چىنى ماچىن شەھەرلىرىنى، كۈچاردىكى قۇتلۇق ئوردىنىمۇ قۇم بېسىۋالغان دەيدۇ. شۇڭا بۇ قۇمنى تەكلى ما-

كان دەپمۇ ئاتايمىز. چوڭ قۇمنىڭ ئىچىدە غايىپ شەھەر بەك تولا. توخۇ چىللاپ، ئاتلار كىشنەپ تۇرغىدەك. ئىزان ئېيتقان ئاۋازلارمۇ ئاڭلانغىدەك. غايىپ شەھەرگە كىرسەڭ، ئىدىش ـ ئىدىشلاردا ئالتۇن، كۈمۈش. بۇ تەرەپكە ئېلىپ چىققەن دىسەڭ توپىغا ئايلىنىپ كېتەرمىش. كەلكۈن ۋاقتىدا دەريا سۇيىنىڭ جىقلىغىغا قاراپ سەللەمنا دەپ پەشانەڭگە ئۇرىسەن. راسا كەلكۈن ۋاقتىدا ئۇچار قانات جانىۋارلارمۇ دەريادىن ئۇچۇپ ئۆتەلمەيدۇ. قۇمغا ئىچكىرىلەپ كىرسەڭ، ھەر كول ـ ھەركول. بۇكوللەردە بېلىق تولا. ئادەمدىن غالىس كېلىدىغان لوخا بېلىقلار. ناۋادا لوخا بېلىق تۇتۇۋېلىپ، بىر پارچە يەيدىغان بولساڭ، پاخلان قۇيرۇغىدەك كۆڭۈلگە تېگىدۇ. شايارلىق بېلىقنى جىق يەيدۇ. ئۇ خەق بېلىق يېسە ئاغزىنىڭ ئىككى قوۋۇزىدىن قىلتىرىق توكۇلۇپ تۇرىدۇ. ئۇ-لارنىڭ بېلىق يېگىنىگە ھەيران قالىسەن. ئۇ خەقنىڭغۇ بېلىق ئۈپكىسى يەيدۇ دەيدىغان لەقىمى بار ......

شۇنداق قىلىپ يولۇچىلار چوڭ يولدىن چەتنەپ تارىم بويىغا كېلىپ قالدى. چالىنىڭ ئويىدە بىرەر كۈن تۇرۇپ، كورسىتىلگەن يول بىلەن شەرققە قاراپ يول ئالدى. بۇلار گايى دەريا بويىغا چىقىپ قالاتتى، گايى قۇرۇق جاڭگال ئىچىدە يۈرەتتى. گايى قۇم خادىلىرى ئىچىدە، گايى قۇرۇپ قاخشال بولۇپ كەتكەن يۇلغۇنلۇقلار، توغراقلىقلار ئىچىدە ماڭاتتى. بەزى قۇرۇق توغراقلارنىڭ تەگىدىن تولىمىسى قۇم ئاستىدا قالغانلىقتىن، يىراقتىن خۇددى بوغۇزى بىلەن تەك قۇمغا كۆمۈلگەن ئادەملەردەك كۆرۈنەتتى.

دەريانىڭ ئىككى قاسنىغىدىكى كوپ - كۆك ئورمان-
زارلىقلار بىراقتىن ئاجايىپ كۆركەم كۆرۈنەتتى.
يولۇچىلار بەزەن مالچى ئۆيلىرىگە چۈشۈپ قونالغۇ
قىلىپ ئوتتى. نۇرغۇن ئادەملەر بىلەن تونۇشتى. قىزىق -
قىزىق سوھبەتلەردە بولدى. لېكىن يولۇچىلار جاڭگال ھايا-
تىنىڭ ھەممىلا تەرەپلىرىنى كۆرۈپ - بىلىپ كەتكىنى يوق.
بەلكى بۇلار بىلمىگەن، كۆرمىگەن جاڭگال ھاياتىنىڭ ئاجايىپ
قىزىق ماۋزۇلىرى ھەقىقەتەن تولا ئىدى ......

(8)

ئاقسۇ بىلەن شايار ئوتتۇرىسىدىكى بوك - باراقسان-
لىق بىر ئارالدا قويلار مەرەشمەكتە ۋە قويچىنىڭ مۇڭلۇق
ناخشا ئاۋازى ئاڭلانماقتا ئىدى:

تاردىم سۇيى شوخ ئاقىدۇ،
ھاشىم چوپان قوي باقىدۇ.
ناخشا ئېيتسام جان - جانىۋار،
قۇشلار قاناتىن قاقىدۇ — ھوي، ھوي، ھوي.

قويلىرىم مەرەشىدۇ،
توغراقلىققا يامراشىدۇ،
شاخى يۇمران گۈل - چىچەكلەر،
ماللارغا زەپ ياراشىدۇ، ھوي، ھوي، ھوي.

چوپاننىڭ ناخشىسى ئورمان ئىچىدە ياڭراپ، ئەمدىگى-
نە بېسىلدى، دىگەندە بىر بۇرجەكتىن ئايال مالچىنىڭ «چوگو-
چوگويا» دەپ ئوچكىلەرنى قايرىۋاتقان زىل ئاۋازى ياڭرى-
دى. چوپان بىردىن جانلىنىپ، ئەتراپقا قۇلاق سالدى، ھەر

يانغا قارىدى. قويۇق ئورماندا ھېچكىم كۆرۈنمەيدى. چوپان يەنە قولاقنى تۇتۇپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى:

تالى - مەجنۇن كوكلىدى،
جانىم باھاردەك يايرىدى.
ئىككى ياخشى بىر بولۇپ —
چوللەرنى گۈلشەن ئەيلىدى—ھوي، ھوي، ھوي...

تارىم بويى سەكسەن توقاي،
ھەر بىر توقايدا مال باقاي.
كەلمىسە يارىم مېنىڭ
يالغۇز يۈرۈپ قانداق باقاي — ھوي،ھوي،ھوي...

— چوگو - چوگۇي!
ئاۋاز يىراقتىنلا يەردىن ياڭرىدى.
— ھوي، ھوي، ھوي! ......
— چوگو - چوگۇي! ...
— كاككۇك، كاككۇك، كاككۇك.

چوپان كاككۇك سايرىغان ئورمانغا ئوزىنى ئاتتى ۋە شۇئانىلا خۇددى كاككۇك كۆلگەندەك قاتتىق كۆلكە ئورمانغا ياڭرىدى.

ھاشىم چوپان، قىز چوپاننىڭ قولىنى تۇتقان پېتى ئورماندىن چىقتى ۋە ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ:

— زەينەپ، زەينەپ، بۈگۈن سەن مال باقمىدىڭ؟ — دېدى.

— ھەئە، ئاتام تۈگمەنگە كېتىپ ئورنىغا مەن چىقتىم، — دېدى زەينەپ.

— بەك ياخشى. بەك ياخشى. سەن بىلەن بىللە قوي بېقىش نىمە دېگەن ياخشى! پەقەت زېرىكمەيمەن، زەينەپما-نا بۇ ياپ - يېشىل ئورمان، يېنىمىزدا سىماپتەك دەريا، كاككۇكلار سايراپ تۇرغان، قىرغاۋۇللار چىللاپ، توشقانلار ئويناپ تۇرغان، قويلار مەرىشىپ، ئۆچكىلەر سەكرىشىپ تۇر-غان، نىمە دېگەن ياخشى! جەننەتتەك بۇ ماكاندا، سەن بى-لەن بىللە مال باقسام، مەڭگۈ مال باقسام دەيمەن، سەن قانداق دەيسەن؟

— مېنىڭ نىمە دەيدىغانلىغىمنى تېخى چۈشەنمەيدىكەن-سەن - دە؟ — زەينەپ تەنە ئارىلاش كۈلدى.

— چۈشىنىمەن، چۈشىنىمەن، — دېدى ھاشىم يالۋۇر-غان ئاھاڭدا قوللىرىنى ئوينىتىپ، — كۆڭلىڭنى تامامەن چۈ-شىنىمەن. ئەگەر ئىككىمىزنىڭ كۆڭۈللىرىدىكىدەك ئىشلار بو-لۇپ، مەقسەتكە يېتىدىغان بولسام، قۇلۇڭ بولۇپ ھەر قەدەمدە ئون قېتىم ”خېنىم“ دەپ توۋار - دۇردۇندەك ئەتىۋارلايتتىم جۇما!

— نىمە دېدىڭ؟

— ھە - ھە - ھەر قەدەمدە ئون قېتىم، ئوتتۇز قېتىم خېنىم دەيتتىم!

— گېپىڭ شۇنداق بولسا، مەلىگە بېرىپ ئۇژمەڭنى تېرىپ يە! — زەينەپ باتناپ كەتمەكچى بولدى. ھاشىم ئىشىنىڭ بۇزۇلغانلىغىنى كۆرۈپ، ئالدىراپ ئۇنىڭ ئالدىنى توساپ:

— جېنىم زەينەپ، نىمىگە خاپا بولدۇڭ؟ بويۇنۇم قىلدا

باغلاقلىق، مەن ناماقۇل، دىگىنە نىمىگە خاپا بولىدۇڭ؟ —
دىدى.

زەينەپ تەتۈر قارىۋالدى. هاشىم ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆ-
تۈپ، بىچارە قىياپەتتە يېلىناتتى:

— ناماقۇل بولاي! مەن خوش بولاي! ئۇنىداق قىلى-
مىغىنە، بەك - بەك خوش بولاي.

— ئارتۇق گەپ-سۆزنى قوي، بېرىپ ئۈژمەڭنى تېرىپ يە،
يالىقىڭنى يالاپ يۈرۋە!

— بۇنداق دىگۈچە ماۋۇ كالتەك بىلەن كاللامغا بىر-
نى ئۇرۇپ ئۆلۈگۈمنى دەرياغا تاشلىۋەتكىنە! نىمانچە قىي-
نايسەن؟

هاشىم قولىدىكى چوپان تايىغىنى تەڭلەپ زەينەپنىڭ
كوزىگە كىرىۋالغان ئىدى.

— مەن قىيناپتىمىشمەن، تېخى!

— ئەمىسە؟

— سەن بېرىپ باينىڭ قىزىنى ئالامسەن، بەگنىڭ قى-
زىنى ئالامسەن، شۇلارنى ئېلىپ، هەر قەدىمىڭدە يۈز قېتىم،
ئىككى يۈز قېتىم خېنىم دەمسەن، يالىغىنى يالاپ ئوتتۇۋەر-
مەمسەن!

— هە ... شۇ خاپىلىقىمىدى؟ جېنىم زەينەپ، سەۋەنلىك
مەندە، ئويلىماي دەپ سايتىمەن! خاپا بولما. مەن ناماقۇل.
توۋە قىلاي.

— توختا! ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، — دىدى زەينەپ
هاشىمنى ئوزىگە قارىتىپ، — تۇنۇگۇن دوڭ قوتاندىكى سالا-

بەگ مېنى ئالىمەن دەپ كىشى ئەۋەتىپتۇ. مەن شۇنىڭغا تېگىپ، خېنىم دېگەنلى سېنى چاكار قىلىۋالاي، شۇنىڭغا يارامسەن؟

— نېمە دېدىڭ؟ قايسى سالا بەگ؟ ئۇنىڭ بېشى ئونمىكەن؟!

— ئۆزەڭ بىلەرسەن!

— يەتتە باش يالمۇغۇز بولسىمۇ، زەينەپنى مەندىن ھېچكىم تارتىۋالالمايدۇ، — ھاشىم كوكرىگىنى كېرىپ، مەردانە ئاھاڭدا سوزلىدى.

— گېپىڭ راستمۇ؟

— راست.

— ھىلىقىدەك سوزنى يەنە ئاغزىڭغا ئالامسەن؟

— ئەللا - بىللا، ئالمايمەن.

— مېنى چۈشەنسەڭ، مەن شۇنداق يوغان قوساق بەگلەرگە ئىنتايىن ئوچ.

— دېگەنلىرىڭ توغرا.

— ئۆزەممىغۇ خېنىم بولمايمەن. خېنىم بولغانلارنىمۇ كورەر كوزۈم يوق، خېنىم دېمىسە ھە دېمەيدىغان، ئۇسىما قويمىسا كوچىغا چىقمايدىغان، ئۇپا - ئەڭلىك ياقمىسا سورۇنغا قوشۇلالمايدىغان خېنىملارغا زەپمۇ ئوچلىك قىلىمەن. سەنغۇ ئۇنداقلارنىڭ يالغىنى خېلى يالايدىغان ئوخشايسەن؟

— زەينەپ، مېنى گەپ بىلەن ئولتۇرۇۋەتتىڭ. گۇنايىمدىن ئوت، مېنىڭمۇ ئۇنداق خېنىملارنى كورەر كوزۈم يوق. مەنچۇ، ئۇسما قويىسىمۇ قېشى قارا، ئەڭلىك ياقمىسىمۇ مەڭزى

قىزدىل، بويى زىلۋا، لىۋى مەخمەل، سوزى ھەسەل، پەرى مە-
سەل سىنى ياخشى كورىمەن.

— كىپىنىڭ راستىمۇ؟

— قەسەم ئىچىپ بېرەيمۇ؟

— ياق، ياق. قەسەم ئىچمە، مەن ئىشىنىمەن!

زەينەپنىڭ ئاخىرقى سوزىدىن تەسىرلەنگەن ھاشىم خوشاللىقىدا ناخشا باشلىدى، زەينەپمۇ قوشۇلۇپ ئېيتتى:

زەپمۇ چىرايلىق دەريا بويى،
ياڭرايدۇ بالدەك سۈيگۈ كۈيى،
سايرايدۇ بۇلبۇل گۈل ئىشقىدا،
گۈلدەك پۇرايدۇ يارنىڭ بويى.

ناخشا ئېيتىۋاتقان پەيتتە سول تەرەپتىن قاپاقتا سۇ كوتەرگەن جىنەستىخان ئىسمىلىك تىلسىز قىز كېلىپ، ھاشىم بىلەن زەينەپنىڭ مەستانىلارچە ناخشا ئېيتىۋاتقان ھالىتىنى كورۇپ، ئۇزىنى دەرەخلەر كەينىگە يوشۇرۇپ تاماشا كورۇپ تۇردى. ئوڭ تەرەپتىن بىر كوتىرىم ئوتۇن كوتەرگەن تىلسىز يىگىت قاۋۇل چىقىپ، ھاشىم بىلەن زەينەپنى كورگەندىن كېيىن ئۇمۇ دەرەخلەر كەينىگە ئۇزىنى ئېلىپ قاراپ تۇردى:

ناخشا يەنە داۋام قىلدى:

پوتلا توكۇپتۇ توغراق - تېرەك،
چورگۇلەمسۇ چەرقى - پەلەك.

ئىككىمىزنىڭ يۈرەگىدە،
يالقۇنجايدۇ ئالى تىلەك.

ناخشىدىن كېيىن ھاشىم بىلەن زەينەپ قول تۇتىشىپ، بىر بىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەي تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئىككى يېقىنىدا قاراپ تۇرغانلار ئۇزئارا بىر بىرىگە قاراپ كۈلۈشۈپ، تىللىرىنى چىقىرىشتى ۋە قولى بىلەن يۈزىنى كورسىتىشىپ، گويا ھاشىم بىلەن زەينەپنى يۈزى يوق دېگەندەك ئۇزىچە مازاق قىلىپ تۇرغاننى ھاشىم بىلەن زەينەپ كورۇپ قالدى - دە، قاتتىق كۈلۈپ، يۈگۈرگەن پېتى ھاشىم قاۋۇلنى، زەينەپ جىنەستىنى سورەپ ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقتى.

قاۋۇل "ھى، ھى" قىلىپ كۈلۈپ تۇراتتى.

جىنەستىمۇ "ئى، ئى" قىلىپ كۈلەتتى، ئىزا تارتىقىنىدىن يۈزلىرى ئاناردەك قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. ھاشىم بۇلارغا:

— بىزنىڭ تاماشىمىزنى راسا كورۇپسىلەر - دە؟ خۇدانىڭ ھەققىدە بىر زۇۋان قىلغىنا! — دېدى.

قاۋۇل كۈلۈپ قويدى. تۇرقىدىن ئىنتايىن خوشاللىق چىقىپ تۇراتتى.

— سىلەر ئىككىڭلار بىزگە ئوخشاش جۈپ بولۇپ قېلىڭلار، بولامدۇ؟ — زەينەپ شۇنداق دەپ قول ئىشارىتى قىلدى. قاۋۇل ماقۇل دېگەندەك قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى. جىنەستە بولسا ئىزا تارتىپ، يۈزىنى يوشۇردى. ھاشىم قاۋۇلنىڭ قولىدىن تارتىپ جىنەستىنىڭ قولىنى تۇتقۇزۇپ قويغاندا، قا-

ۋۇل خوشاللىق ئىزھار قىلدى. جىنەستىمۇ قاۋۇلنىڭ قولى تەككەن ھامان تەسىرلىنىپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتمىدى، بۇ ئىككى تىلسىز تەبىي تۇيغۇ ئارقىلىق بىر بىرىگە يېقىنلاشقاندەك بولۇپ قالدى.

— ۋاي بىچارىلەر، تىلسىز بولسىمۇ كۆڭلى بار،— دېدى زەينەپ تەسىرلىنىپ.

ھاشىم قاۋۇلغا چۈشەندۈرۈپ، ئىشارەت بىلەن: ئىككىلارنى توي قىلىپ، جۈپلەپ قويىمىز، ئىمام نىكا ئوقۇيدۇ، ماقۇل دەمسىلەر؟— دېدى. قاۋۇل ماقۇل ئىشارىسىنى قىلدى. جىنەستە ئىزا تارتقان بولسىمۇ رازىلىق بىلدۈردى.

— بۇلارنىڭ ئىشى ئەپلىشىپ قالدى، بىزنىڭ تويغا قوشۇپلا قىلىۋېتەرمىز،— دەپ قاتتىق كۈلدى ھاشىم.

(9)

تارىم بويىدىكى ئاددى بىر تۆگمەننىڭ تېشى غىرىلداپ چۆگىلىمەكتە. تاغار - تاغارلاردا ئاشلىقلار نۆۋەت كۈتۈپ تۇراتتى. جەننەتخان ئىسىملىك بىر ئايال ئۇن تارتىۋاتاتتى. بۇ چاغدا تۆگمەنچى جاڭگالدىن ئوتۇن ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن كېتىپ تۆگمەن بېشىدا جەننەتخان يالغۇز ئىدى. كېرەم چال كەلدى،

— سىلىنى ئىزلەپ ئۆيۈڭلىگە بېرىپتىمەن، تۆگمەنگە كەلگەن ئىكەنسىلەر، تويلۇق ئۇن تارتقىلى كەلگىنىڭلىمۇ؟— كېرەم چال كېلىپلا جەننەتخانغا چېقىلدى.

— تويلۇق ئۇننى سىلى تارتماي، مەن تارتاتتىممۇ؟—

جەننەتخانىمۇ جاۋابەن چاخچاق قىلدى.

— ئەلۋەتتە مەن تارتىمەن. لېكىن سىلە كەلسەڭلار ئې-
خى ياخشى ئەمەسمۇ؟

— قېرىغىنىڭلاردا كاللاڭلار قېيىپ قاپتۇ!

— هە. ئەلۋەتتە قايىدۇ، جەننەتخان. توختاڭلا مەن بىر ئىشقا كېلىۋىدىم ئالدى بىلەن شۇ ئىشنى هەل قىلىۋالاي،— دېدى كېرەم چال ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ.

— هە، قانداق ئىش؟

— قىزىڭلار جەمئىيەتنى ياتلىق قىلماقچى بولۇۋاتىمىز، بۇنىڭغا نىمە دەيسىلە؟

كىمگە؟

— قاۋۇلغا جۈپلەپ قويايلى دەۋاتىمىز.

— خىيالىڭلار ياخشى. ئەمما ئىككى تىلسىز بىلەن....

— ئۇ يېرىنى غەم قىلماڭلا. ماقۇل دېۋېرىڭلا، ساۋاپ بولىدۇ. ئۇ ئىككىسىدە تىل بولمىغان بىلەن دىل بار. ئۇلارنىڭمۇ كۆڭلى بار. ئەگەر ئىككىسى ئەپلىشىپ قالسا، ئەتە-ئۆگۈن سىلىنى نەچچە نەۋرىلىك قىلىۋېتىدۇ. كىم بىلىدۇ، ئۇلاردىن نى - تى قاۋۇل بالىلار، موللا بالىلار ئۇسۇپ چىقامدۇ تېخى! ئاللانىڭ ئىلكىدىكى ئىش. شۇڭا ياق دېمەي ماقۇل دەڭلا.

— بوپتۇ، هەرقايسىڭلار ئۇنداق دېگەندىن كېيىن، مەن نىمە دەيتتىم،— دېدى جەننەتخان رازىلىق بىلدۈرۈپ.

— هەشقاللا، جەننەتخان. مېنىڭ قىلغان تازىمىم هەل بولدى. سىلىگە مىڭ قېتىم هەشقاللا،— كېرەم چال ئىنى-

لىپ تازىم قىلغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — مەنىڭ قىزىم زەينەپنى ھاشىمغا بەرمەكچى بولدۇم. سىلە جىنەستەمنى قاۋۇلغا بەرمەكچى بولدۇڭلا، بۇ ئىش تولىمۇ ياخشى بولدى. شۇنداق قىلىپ، ئەمدى ھاشىم بىلەن زەينەپ، قاۋۇل بىلەن جىنەستەم، شۇنداق قىلىپ، ھە — شۇنداق قىلىپ ئۈچ توينى بىرلا قىلىۋەتسەك دەيمەن، ھا، ھا، ھا!...

— نېمە دەۋاتىسىلە، كاللاڭلا راستتىن ئايلىنىپ قالغانمۇ - نېمە؟ ھاشىم بىلەن زەينەپ دەيسىلە، قاۋۇل بىلەن جىنەستەم دەيسىلە، ئايىغىدا ئۈچ توي دەيسىلە. نېمە بولدۇڭلا، كەندىر يېگەن ئىچىۋالدىڭلىمۇ؟ ھا، ھا، ھا...، — جەننەتخانىمۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— قېرىغاندا بېشىم قايسىمۇ - قايغاندۇ! جەننەتخان ئۆزەڭلىمۇ ئوبدان ئويلاپ بېقىڭلا، ھە دىسەڭلا ئۈچ توينى بىرلا قىلىۋېتەيلى!

— ھا، ھا، ھا، يەنە دىسەم يەنە شۇ گەپ، ئىككىنى ئۈچ دەپ...

— سىلىگە ئۇچۇق ئېيتماي بولمايدۇ، — دىدى كېرەم چال، بۇرۇتلىرىنى قايرىپ، — جىنەستەمنى ئەرگە بەرسەك، سىلە يالغۇز قالىدىكەنسىلەر، زەينەپنى ئەرگە بېرىۋەتسەم مەن يالغۇز قالىدىكەنمەن. قېرىغاندا يالغۇزلۇق قۇرۇسۇن، ئەمدى... ئەمدى گەپنىڭ ئۇچۇغىنى دىسەم، ھاشىم بىلەن زەينەپ بىر، قاۋۇل بىلەن جىنەستەم ئىككى، كېرەم بىلەن جەننەتخان ئۈچ. مانا ئۈچ توي دىگەن شۇ. ھا، ھا، ھا...

— ھا، ھا، ھا. جىنىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دەپ، گەپ

بار ئىكەندە!

— بولمامدىغان، بولمامدىغان ئاغىچا!

— ئاغزىڭلارنى يىغىڭلا، ھېلىتىن ئاغىچا دەۋاتىسىلەرغۇ!

— دېمەمدىغان، دېمەمدىغان، بەربىر ئاغىچا دەيمەن!

— سىلە ئاغىچا دەيدىغانىغا نەچچە ئۈژمە پىشىشىغى باردۇ؟

— ئۈنداق دېمەڭلا، قېرىپ قالدىم، بۈيىل ئۈژمە پىشىقىچە كىم بار، كىم يوق، خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. قېنى! جەننەتخان جاۋاپ بېرىڭلا! — كېرەم چال مېھرىۋانلىق بىلەن جەننەتخانىنىڭ رازىلىقىنى سوراپ تۇرۇۋالدى.

— ئەگەر تەگدىم مەگىلىككە، پۇل بەرمەيدۇ ئەگىلىككە، تەگمەي دېسەم قىستايدۇ، زەپمۇ قالدىم تەگىلىككە، دېگەندەك، قېرىغانىدا تەگىلىك سېلىپ كوزۇمگە كىرىۋالدىڭلىغۇ!...

— تەگسەڭ تەككىن كېرەمگە، كوتىرىپ باردۇ ھەرەمگە، دەپتىكەن، جېنىم جەننەتخان، سىلە تۇل ئولتۇرغىلى بەك ئۇزاق زامان بولدى. يالغۇز داڭقان قايىنىتىپ زېرىكمەدىڭلىمۇ؟ ئەلۋەتتە ئىككىمىزنىڭ بېشى بىر ئۆيدە بولۇپ قالسا، مەن ئۇتۇن ئېلىپ كېلىپ بەرسەم، ماگىمۇ قوشۇپ قايىنىتىپ بەرسەڭلا نېمە كېتىدۇ؟

— ئەمدى قېرىپ قالغاندا، مېنىڭ بېدىيان چېيىمغا ئېچىڭلا چۈشۈپ قاپتۇ-دە!

— جېنىم جەننەتخان، ياش ۋاقتىمىدىمۇ ئىچىم بارتى، ھېلى بولسىمۇ سىلىنىڭ چېيىڭلارنى جەننەتنىڭ شەربىتى دەپ ئىچىمەن.

— ئەستاغپۇرۇللا... مېنى بەك خاپا قىلدىڭلىغۇ، نىمە دىسەم بولا!

— ئاسانغۇ، ماقۇل دىسەڭلا تۈگەمەمدۇ؟

— ئۇڭاي ئىش ئەمەس، سىلىنىڭمۇ خېلى ئېغىرلىغىڭلا بار، ماقۇل دەپ قويسام ئۆيىڭلىگە ئاپىرىۋېلىپ ماڭا يۈك بولالىسىلە نىمىكىن؟

— ياق، ياق. ھەرگىز ئېغىرلىغىمنى سالمايمەن. جېنىم جەننەتخان، قېرىغاندا تولا سايراتماي، ھەدەڭلا. بېشىم ئاسمانغا تاقىشىپتۇ. سىلە كېلىپ ھەمرا بولساڭلا بولغىنى. ئەتىگىنى - ئاخشىمى چىرايلىق ئولتۇرۇپ، ھال - مۇڭ ئېيتىشىپ ئولتۇرساق نىمە دىگەن ياخشى! دەريادىن بېلىق، جاڭگالدىن توشقان تۇتۇپ كەلسەم، سىلە ئۆيدە ئولتۇرۇپ، خامىنى پىشۇرۇپ بەرسەڭلا نىمە دىگەن كۆڭۈللۈك، بۇنىڭدىن باشقا يۈك بولغىدەك يەنە قانداق ئىشىم بولسۇن، پۈتۈم گورغا ساڭگىلاپ قالدى. ھەمرادارچىلىق قىلىپ ئۆتسەڭلا بولدى.

— بەكمۇ خاپا قىلدىڭلا.

— قېنى، قېنى ماقۇل دەڭلىچۇ!

— ھەمرادارچىلىق قىلايلى دىگىنىڭلا راست گەپ. يالغۇزچىلىقتا بەزىدە مەنمۇ جېنىمدىن جاق تويىمەن. ئادەم بالىسى دىگەنگە قېرىغاندىمۇ ئەرگە-خوتۇن، خوتۇنغا — ئەر لازىم بولىدىكەن. شۇنداق بولسىمۇ ماقۇل دىمەك ئەجەپ تەس كېلىۋاتىدۇ.

— تولا كەينىگە تارتماي، قېنى ئاغىچا گەپ بېرىڭلا، ھىلى بىكار تۈگەمەنچى كېلىپ قالسا...

— ئاغىچا دەۋەدىڭلىغۇ؟

— تويىنى قىلىۋالغاندا كۈندە بەش مىڭ قېتىم ئاغىچا دەمەن. ھازىر ئاغىچا دىگۈم كېلىپ، ئۆيدە قولۇمغا سۈپۈرگە ئالسامۇ، بىر قېتىم ئاغىچا دەيمەن، نوگايىنى ئالسامۇ بىر قېتىم ئاغىچا دەيمەن. قانداق قىلاي، ئۆگىنىپ قاپتىكەنمەن.

— بەكمۇ تەڭلىك سالدىڭلا، بوپتۇ ماقۇلە!

— بارىكاللا، ھەشقاللا، رەھمەت، — كېرەم چالغا باشقىدىن جان كىرىپ، خوشاللىغىدا قىلغىلى قىلىق، ماڭغىلى يەر تاپالمىدى. ئۈستى - ئۈستىگە ھەشقاللا ئېيتىپ تازىم قىلدى. ئاخىرىدا ناخشا ئېيتتى. جەننەتخانمۇ جاۋابەن ناخشا قايتۇردى:

كېرەم: جەننەتخانغۇ - جەننەتخان،
زەپمۇ ياخشى ئىش قىللا!

جەننەتخان: ئۆيىڭلىگە مەن بارسام،
قەدىرىمگە يېتەلەملا؟

— يەتمەمدىغان، ئەلۋەتتە يېتىمەن! — دىدى كېرەم چال ۋە ناخشىنى داۋام قىلدى:

كېرەم: ئىۋرىقنى ئېلىپ قولغا،
ئەپلەپ سۇ قۇيالاملا؟

جەننەتخان: قوللىرىغا سۇ قۇيسام،
توكمەستىن يۇيالاملا؟

كېرەم: مېھمانلار كېلىپ قالسا،
لەگمەننى سوزالاملا؟
جەننەتخان: غىزايىم تېتىپ قالسا،
ئۈممىتىنى ئۈزەلاملا؟
— باركاللا، باركاللا!
كېرەم: دەريا بويىغا بېرىپ،
كېمىدىن ئۆتەلەملا؟
جەننەتخان: دوپپام سۇغا چۈپكەتسە
سۇ ئۈزۈپ تۇتالاملا؟

— تۇتالمىدىغان، ناۋادا سىلى چۈشۈپ كەتسەڭلىمۇ، تەلپەكنى چورۇۋېتىپ، غولۇچىمنى ئېتىپ، كاپ قىلىپ تۇتۇپ كوتىرىپ چىقىمەندە!

— قولۇڭلىنى تارتىڭلا، نىكا چۈشمەستە نامەھرەم بولىدۇ.

— بولىدۇ، بولىدۇ!

كېرەم: دەريادىن بېلىق تۇتسام،
ياغدا داغلىيالاملا؟
جەننەتخان: لوخا پىشۇرۇپ بەرسەم
يەپ، يەپ تويۇنالاملا؟
كېرەم: قىرغۇل تۇتىمەن جۈپلەپ،
قاقتەك قورۇيالاملا؟
جەننەتخان: يامچاق قورۇپ بەرسەم،
ياما چورۇيەلەملا؟

— چورىمەمدىغان! قالتىس چورۇيمەن، بىلمىگەندە

گۈچۈم بار تېخى! ھايىنى - ھۇي، كالىنى - ئۈي دەپ بولـ
غىچە چارەك ئۆن يۇمشىتالايمەن!

كېرەم: تۈزاق قويدۇم توشقانغا،
بۇغۇزلاپ سۇيالاملا؟

جەننەتخان: بىر تەلپەك تىكىپ بەرسەم،
قەدىرلەپ كىيەلەملا؟

كېرەم: ھارۋىنى قوشۇپ بەرسەم
تۈگمەنگە بارالاملا؟

جەننەتخان: مەن تۈگمەنگە كەتكەندە،
يالغۇز قەپ چىدالاملا؟

— راست، راست، سىلە كەتسەڭلار، مەن ئۆيدە يالغۇز قالسام قانداق چىدىغىلى بولسۇن! ھارۋىنى قوشۇپ ئىككىمىز بىللە ئولتۇرۇپ مۈڭدىشىپ بېرىپ، مۈڭدىشىپ كەلسەك ياخشى بولغىدەك.

كېرەم: ناخشا ئېيتسام جۇشقۇنلۇق،
ئۇسسۇل ئوينىيالاملا؟

جەننەتخان: نوگايىنى راۋاپ قىلىپ
بىر پەدە چالالاملا؟

— چالالمىدىغان. سىلە ئۇسسۇل ئوينىساڭلار، نوگايىنى راۋاپ قىلىپ، تەلپىكىمنى داپ قىلىپ راسا نەغمە قىلىمەن - دە!

بىر كوتۇرۇم ئوتۇن يۈدۈپ كەلگەن تۈگمەنچى ئوتۇننى يەرگە تاشلاپ:

— ئىككىڭلا خۇددى دەمدەدەك بۇغۇلداپ سايرىشىپ كەتتىڭلا، ئورمان ئىچى جاراڭلاپ كەتتى، قېرى بولساڭلىمۇ

تارىڭلا خېلى ساز ئىكەن. قانداق پۈتۈشۈپ قالغان سىلە؟ —
دەپ سورىدى كۈلۈپ.

— بىز كېلىشىپ قالدۇق. جەننەتخاچاڭ بەك ياخشى ئىش قىلدى، ئەمدى مەن باشقىدىن ياشىرىپ قالىدىغان بولدۇم، — دېدى كېرەم چال خوشال بولۇپ.

— ھە نېمە بولسا شۇنداق بولسۇن. ئىككىڭلار بىر يەردە بولۇپ قالساڭلا نېمىدېگەن ياخشى!

— ئۇن يۇمشاپ بولغانمۇ؟

— يۇمشاپ بولغان، — تۈگمەنچى خالتىدىكى ئۇننى بىر تەرەپكە يۆتكەپ قويدى. كېرەم چال بېرىپ خالتىنى دەست كۆتىرىپ مورىسىگە ئالدى.

— ئەكىلىڭلا مەن كۆتىرەي، — جەننەتخان بېرىپ خالتىنى تۇتتى.

— مەن تۇرۇقلۇق سىلە كۆتەگىنىڭلا نېمىسى — ئاغىچا!

— ئا ... ئاغىچا دېمەي تۇرۇڭلا، نىكا ئوقۇلغاندا دېسەڭلىمۇ ئۈلگۈرە.

— ھېچ ۋەقەسى يوق ئاغىچا. سىلە ئەمدى ماڭا تەۋە بولۇپ قالدىڭلا!

— ئەكىلىڭلا مەن كۆتىرەي! يولدا ھېرىپ قالارسىلەرمىكىن؟!

— ھېرىپ قالدى دېگەن قانداق گەپ! ئالدىرىماڭلا، سىلىنى ئاۋال ئۆيگە ئاپىرىۋالاي. كۆرسىتىدىغان خېلى كاramەتلىرىدىم بار. شۇ ۋاقىتتا بىلىپ قالارسىلەر! — كېرەم چال كالپۇكلىرىنى قوروپ، بۇرۇتلىرىنى ئۆيىنىتىپ چاخچاق قىلاتتى.

— ھا، ھا، ھا...

ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تۇگمەنچى خېلى ئۇزاق-
قىچە ئارقىسىدىن قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

(10)

ئىگىز توغراقلار ئاستىدىكى قوتان ئۆيلىرى. ئۆينىڭ ئالدى تەرىپى ئوچۇق سەينا. بۈگۈن بۇ يەردە ئوچ توي بولماقچى. شۇڭا ئادەملەر كوپرەك توپلانغان ئىدى. يېراق - يېقىندىن تۇققانلار، يارى - بۇرادەر، تونۇش- بىلىشلەر، ئەر - خوتۇن، ئوغۇل - قىزلار رەڭگارەڭ كىيىنىپ تويغا كەلگەن. ئۆينىڭ ئالدىدىكى سايىغا ئىككى قازان ئېسىلغان ئىدى. كېرەم چال بىر نەچچە چوڭ ياشلىقلار بىلەن بىر يەردە ئولتۇراتتى. بۇ تەرەپتە ياشلار نەغمىچىلەرنى چورىدەپ ئانچە - مۇنچە راۋاپ تىرىڭلاتقاچ كۈلۈشەتتى.

— ھوي باللا، — دىدى بەكرى بوۋاي بوينىنى سوزۇپ،— ھەجەپ سالقىن ئولتۇرۇپ كەتتىڭلارغۇ؟ ئازراق بولسىمۇ قىزىتىساڭلار بولاتتى.

— ھە-ە - راست، راۋاپ بىلەن داپنى تەڭكەش قىلغاچ ئولتۇرۇڭلار ،— دىدى ئاۋۇت بوۋاي-مۇ.

ياشلار ھەركەتكە كەلدى، جۇماخۇن راۋاپنى، ئىگەمبەردى داپنى ئېلىپ تەڭكەش قىلدى-دە، ناخشا باشلىدى:

ساتما قۇرۇپ ئوي قىلدۇق،
بۇ ئويلەردە توي قىلدۇق.

مەرىكەمدە ئۈچ تويىنى؛
بىر قېتىمدا توي قىلدۇق.

ھاشىم بىلەن زەينەپخان،
توي قىلماقچى بولۇشقان.
بىرسى چولپان بىرسى ئاي،
لايىقلىغى ياراشقان.

جىنەستەمغۇ - جىنەستە،
سىزگە تۇتتۇم گۈلدەستە.
ئويناڭ يېشىلىپ ئويناڭ—
شاتلىنىپ زوق - ھەۋەستە.

تىلى يوق دەمسەن ئۇنى؟
كۆڭلى يوق دەمسەن ئۇنى؟
نىمە دىسەڭ كارىم يوق،
ئىشقى يوق دىمە ئۇنى.

تارىم سۈيى بەك ئۇلۇغ،
بېلىق تولا لەھەڭ يوق.
كېرەم بايدەك چاللارغا
مۇندىن ئارتۇق جەننەت يوق.

بىر قانچە ياش باللار ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ئۇسۇل ئوي-
نىدى. سورۇن بارغانسېرى قىزىشىۋاتقان بىر پەيتتە، يول تەرەپ-

تىن 3 ئاتلىق كىشى كېلىپ قالدى. بۇلاردىن بىرسى ھەر يىلى كېلىپ تۇرىدىغان باجگىر، يەنە بىرسى زاكاتچى، يەنە بىرسى ئەگەشكۈچى خىزمەتچى ئىدى، بۇلار كەلگەن ھامان ياشلار سازنى توختاتتى، ئىككى - ئۈچىسى بېرىپ، بۇلارنىڭ ئېتىنى باغلىدى. باجگىر بېشىدىكى شلەپە-نى ئېلىپ ئۆزىنى يەلپۈگەچ سورۇنغا يېقىنلاپ كەلدى. پاكار كەلگەن زاكاتچىمۇ بىللە ئىدى. باجگىر ھاكاۋۇرلۇق بىلەن قوللىرىنى شىلتىپ ۋاقىراشقا باشلىدى:

— بۇ يەردە نېمە قىلىشىۋاتىسەن؟ ئىشەكتەك ھاڭراپ، سىلەرگە كىم قويىدى؟ ئەتىگەندىن قوتانىمۇ - قوتان، ئۆيمۇ - ئۆي بارساق بىر ئادەم يوق. ھەر قايسىڭىزە ھۆكۈمەتكە باج، شەرىئەتكە زاكات بېرىشتىن باش تارتىپ مۇشۇ يەرگە توپ-لىشىۋالدىڭمۇ؟ قېنى سۆزلەشكىنا؟! نېمىشقا توپلىنىشىۋېلىش-تىڭ؟ ھەممىڭ تارقال! بېرىپ ماللىرىڭنى قوتانغا توپلا، بىر بىرلەپ ساناقتىن ئۆتكۈزىمەن!

— باجگىر بىگىم، بۈگۈن بىز توي قىلىمىز دەپ كەپ-قالدۇق، — دېدى ئاۋۇت ئاكا يالۋۇرۇپ، — بولمىسا ھەم-مىمىز قوتاندىن ئاجرىمايتتۇق. ئۆزلىرى بىلىلا، بۈگۈنكى توي بىر ئەمەس ئۈچ توي....

— توي، ئۈچ توي؟ تارقال دېدىمغۇ، تارقال، ھەممىڭ تارقال!

— بىگىم، قازانغا گۈرۈچ سېلىپ قويدۇق، سىلىمۇ بىر ئاز ئولتۇرۇپ بەرسىلە، جامائەتكە ئاش تارتىۋالايلى. ئۆز-لىرىمۇ ئىلتىپات قىلسىلا، باللار نەغمە قىلسۇن، ئويۇن-

تاماشا قىلىپ كوكۇل ئاچسىلا، قالغان گەپنى ئاندىن قىلىشا-
مادۇق، بىز ھەر يىلى باج تولەپ، زاكات بېرىپ كەلگەن
خەق. بۇ يىلمۇ بېرىمىز. ئوزلىرىنى ھەرگىز خاپا قىلىپ قوي-
مايمىز، ھەر ئىش يولى بىلەندە! — دىدى بەكراخۇن.
— مەن يول بىلمەيمەن! — دەدى باجگىر قوللىرىنى
سىلكىپ، — مەن ئوت ئوچى ئېلىشنى بىلىمەن. خەير بوپتۇ،
بىر ئاز ئولتۇرسام ئولتۇراي، لېكىن توي قىلىدىغانلارنى
بىر بىرلەپ ئالدىمدىن ئوتكۈزۈڭلار!
باجگىر، زاكاتچى، يەنە بىر خىزمەتچىسى بولۇپ ئۈ-
چەيلەن بىسا تتا ئولتۇرۇشتى.
— ۋاي باللا، قېتىق ئېلىپكېلىڭلار! — دىدى بەكراخۇن
ۋاقىراپ.
ئويدىن ئۈچ تاۋاق قېتىق، داستىخانغا ئوراپ 5 - 6
چاۋات نان ئېلىپ چىقىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويۇپ
داستىخان يايدى.
— خوش بېگىم، ئىلتىپات قىلسىلا، — بەكراخۇن
كەمتەرلىك بىلەن تەكلىپ قىلىپ سوزىنى داۋام قىلدى، —
مەرىكىمىزگە ئولتۇرۇپ بەرگەنلىرىگە تولىمۇ خوش بولدۇق،
بۇگۈنكى تويىمىز بىر ئەمەس ئۈچ توي. بىرسى ئاز كەم يەت-
مىشكە يېتىپ قالغان كېرەم ئاكىچامغا — جەننەتخاچامنى توي
قىلىمىز؛ يەنە بىرسى تىلسىز بالا قاۋۇلغا تىلسىز قىز جەن-
نەستەمنى توي قىلىمىز؛ يەنە بىرسى مالچى ھاشىمغا زەينەپنى
توي قىلىمىز....
— زەينەپ، قايسى زەينەپ — ئۇ؟

— كېرەم ئاكىچامنىڭ قىزى زەينەپخانچۇ! بىزنىڭچە
بۈگۈنكى توي بەكمۇ ئۇلۇغ، ئۆزلىرى ئىلتىپات قىلىپ ئولتۇ-
رۇپ بەرسىلە، ئاش - غىزا تارتايلى. ئىككادىن كېيىن ياش
بالىلار نەغمە قىلىدۇ. ئاخشاملىقى مەشرەپ....
— نېمە؟ باجنى توختاتقىلى بولمايدۇ، باج - خىراج
دېگەن پىچاقتىن ئىتتىك، قىلىچتىن كەسكىن، — دېدى باجگىر
ئورنىدىن تۇرۇپ، — ھەممىڭ تارقىلىش! — ئاندىن ئۇ يېنىـ
دىكى چاكارغا قاراپ، — ئۇسساپ قالغاندەك تۇرىمەن، ھېلىقى
ئۈزۈم سۈيىدىن بارمۇ؟ — دېدى.
— بار، — چاكار دەرھال بېرىپ خۇرجۇندىن چاققانـ
راق بىر قاپاقنى ئېلىپ كېلىپ، ئاغزىنى ئېچىپ بىر پىيالىـ
غا قۇيدى — دە، باجگىرگە ئۇزاتتى. باجگىر كەينى - كەينىـ
دىن ئىككى پىيالە ئىچىۋېتىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە ۋاقىـ
راشقا باشلىدى:
— ھەممىڭ تارقال! ماللىرىڭنى تەييار قىلىش! بۇلـ
تۇرقىدەك مالىنىڭ يېرىمىنى جاڭگاللىغا موكتۇرۇپ باج ئوغرىلايـ
دىغان بولساڭلار تاناۋڭلارنى غىر تارتىمەن. تارقال دېدىمـ
غۇ! نېمە بۇ، ئوغرىدەك ماراپ تۇرۇشىدىيا! — باجگىر ئوتـ
تۇرىدا سەل دەلدەڭشىپ، ئاسمان يىقىلسىمۇ كارى يوق قاچا
يۇيۇۋاتقان جىنەستەمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۆزىچە: ”بۇمۇ خېلى
ئەپچىل بالىكەن“ دەپ غۇدۇڭشىپ تۇرۇشىغا ئۇ تەرەپتىن
ئىككى ئادەم ئىشەكلىك يېتىپ كەلدى. بىرسى يېقىن مەھەللەر-
نىڭ مەزىنى ئىنايەت سوپى ئىدى. ئىشەكتىن چۈشۈپ دەرھال
باجگىرغا سالام بېرىپ كورۇشتى، ئاندىن زاكاتچى بىلەن كو-

رۇشۇپ تېچ ئامانلىق سوراشتى. باجگىر ئۇنىڭغا قاراپ:
— ياخشى چاغدا كەپقالدىڭلار! — بولتۇرقى ئىشتىن
ئوزەڭلار خەۋەردار ئىدىڭلار — باجگىر كوزلىرىنى خومالاشتۇ-
رۇپ، كالپۇكلىرىنى قورۇپ سوزىنى داۋاملاشتۇردى، -زەيىنەپكە
بولتۇر كوزۇم چۈشكەندە ھەرقايسىڭلار بالا كىچىكرەك، كېلەر
يىلى توي قىلايلى دىۋىدىڭلا، مانا ئەمدى كەلسەم ئىش باش-
قىچە بوپتۇ. بۇ قانداق گەپ؟
— بۇ ئىشتىن ئەسلا خەۋىرىم يوق. مەن بىر سۇرۇشتە
قىلىپ كورەي! — ئىنايەت سوپى تەمتىرەپ كىمدۇر بىرسىنى
ئىزلىگەندەك ئويان - بويان قارىدى.
— مىنىڭ قانداق ئادەملىكىم سىلەرگە مەلۇم. مەن
دۇنيادا ھەرقانداق ئىشتا ئوتتۇرۇپ كورگەن ئەمەسمەن!
— مەن چۈشىنىمەن، غەم قىلماسىلا، ئىشنى توغرىلاي-
مەن! — دىدى ئىنايەت سوپى ۋە بەكراخۇن بىلەن ئاۋۇت
ئاكىلارنى قىچقىرىپ سوزلىشىشكە باشلىدى:
— مەن دىمىسەممۇ سىلەرگە مەلۇم، باجگىر بېگىم بول-
سا، ئاۋات ناھىيىسىدە كاتتا باينىڭ بالىسى. ئۇنىڭ ئۇستى-
گە باجخانىدا خېلى چوڭ مەنسەۋى بار. ئۇنىڭ ئۇستىگە يۇرت-
نىڭ ھەممە بېجىنى ھوكۇمەتتىن كوتىرە ئېلىۋالغان؛ ئۇنىڭ
ئۇستىگە باجگىر دىگەن قايسى يۇرتقا كەلسە، شۇ يۇرتنى سو-
رايدۇ. ئالىمەن دىگەننى ئالىدۇ، قىلىمەن دىگەننى قىلىدۇ.
مەن كەلگەن ھامان زەيىنەپنى سوراپ ئوتكەن يىلى كوروپ قو-
يۇپ كەتكەن دەيدۇ. بۇنى قانداق قىلىمىز؟
— نىمىنى قانداق قىلىمىز؟ — بەكراخۇن ئاچچىق بى-

لەن سوئال قىلدى.

— زەينەپنى باجگىر بېگىمگە توغرىلىمىساق بولامدۇ؟ ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىغان بولساق، بېگىمنىڭ ئاچچىغى كېلىپ، پۈتۈن يۇرتقا تاسقاقچىلىق سالسا قانداق قىلىمىز!

— قانداق بولاركىن تاڭ! — دېدى ئاۋۇت.

— سىلەر ئىككىڭلار يۇرتنىڭ چوڭى. مەسلىھەتلىشىپ كۆرۈڭلار! لېكىن مەن دېگەندەك بولسۇن، ئەگەر شۇنداق بولمايدىغان بولسا، ئىش چاتاق!

ئىنايەت سوپى بولارنى قالدۇرۇپ باجگىرنىڭ يېنىغا كەتتى ۋە ئۇلارغا بىر نىمىلەرنى شىۋىرلىغاندىن كېيىن، باجگىر بىردىنلا خۇي قىلىشقا باشلىدى، ئۇ دەرھال يەنە بىر ئاپقۇر مۇسەللەس ئىچىپ، قولىغا قامچا ئالدى، دەلدەڭشىپ ئوتتۇرىغا چۈشتى ۋە غۇڭشۇپ:

— تارقال دېسە، يەنە ئوغرىدەك مارىشىپ تۇرىدۇ. بۇ نىمىلەرنىڭ جاجىسى قامچا! — ئۇ قامچىسىنى شىلتىپ ھەيۋە قىلىشقا باشلىدى. ئاندىن قاچا - قۇچا يۇيۇۋاتقان جىنەستىنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— بۇمۇ خېلى ئەپچىل بالىكەن؟ — دېدى - دە، مەسچىلىكتە جىنەستىگە قول ئۇزىتىپ، ئۇنىڭ ئىڭىگىدىن تۇتۇپ يۇقۇرىغا كۆتەردى. جىنەستە غەزەپلىنىپ ئۇنىڭ قوللىرىنى سىلكىپ تاشلىدى. بۇنى كورگەن قاۋۇل قۇشتەك ئېتىلىپ كەلگەن بويى باجگىرنى كوتىرىپ يەرگە باستى ۋە كۆچەپ نىقتىدى. ھەرقايسىسى كېلىپ ھاي - ھۇي قىلىپ قاۋۇلنى ئاجراتتى. باجگىر ئورنىدىن تۇرۇپ توپىسىنى قېقىپ ۋاقىردى:

— دىمىدىمۇ، ئاراڭلاردا دۈشمەن بار دەپ! مانا بۇ دۈشمەننىڭ ئۆزى شۇ، باغلاڭلار!

زاكاتچى، ئىنايەت سوپى، يەنە بىرخىزمەتكارى بىرلىك-تە كېلىپ قاۋۇلنى باغلىدى. باجگىر ئۇنى قامچا بىلەن بىر-ئىككىنى ئۇردى. بۇچاغدا كېرەم چال ئوتتۇرىغا چۈشۈپ:

— بېگىم، نىمە قىلغانلىرى بۇ؟ تىلى يوق ئاجىزنىڭ نىمە گۇناسى؟ — دىدى.

— سەن كىمسەن، تولا كاپشىما! — دىدى باجگىر غەزەپ بىلەن.

— تىلسىز ئادەمنى باغلىغىچە ئىزا تارتساڭلىچۇ! مانا مەندەك ئادەمنى باغلاڭلار!

— باغلىيالمايدۇ — دەمسەن؟ باغلا بۇ قېرىنى....

شۇ ئەسنادا زەينەپ يۈگۈرۈپ كېلىپ ۋاقىرىدى:

— هوي يۈزسىزلە، ئاتامنى نىمە دەپ باغلايتتىڭ؟ قوللىرىڭنى تارت!

باجگىر زەينەپنى كۆرۈپ ھېجايدى:

— هە .... زەينەپخان، ئەتىگەندىن مەن سېنى ئىزلە-ۋاتاتتىم، هە .... خېلى چوڭلاپ قاپسەن - هە!....

— مېنى ئىزلەپ نىمە قىلاتتىڭ؟! بۇ گۇناسىزلارنى

— قويۇۋەت!

قويۇۋەت! .... قولغا چۈشكەن دۈشمەننى قويۇۋې-تىدىغان ئىش يوق. زەينەپخان، ساڭا خېلى ئەقىل كىرىپ قاپ-تۇ، ئوبدان ئويلان، ئەمدى سەن پۈتۈن ئۆمرىڭنى مەن بىلەن ئۆتكۈزۈشۈڭ كېرەك!

— تۇفى!... قارايۇز مۇناپىق، زەينەپ غەزەپكە چىدىماي، ئۇنىڭ يۈزىگە تۈكۈردى.

باجگىر ئاخىرى كېرەم چال ۋە زەينەپنى باغلاپ، ئالدىغا سېلىپ ماڭدى. خەقنىڭ تولىسى دەرەخلىقلەرگە تارقاپ كەتكەن، نەق مەيداندا ئانچە كوپ ئادەم قالمىغان شارائىتتا، باجگىر ئۈچ ئادەمنى باغلاپ ئۆز ئادەملىرى بىلەن بۇ يەردىن قوزغىلىپ كەتتى.

(11)

شۇ كۈنلەردە بۇ تەۋەگە ئىككى تۇرپانلىق كېلىپ قالغان ئىدى. بۇ تەۋەنىڭ ئادەملىرى تۇرپان دىسە، ئاسماننىڭ قەھرىدە تۇرۇۋاتقان بىر شەھەرنى كوز ئالدىغا كەلتۈرەتتى، خۇددى رىۋايەتلەردە ئېيتىلغاندەك كونا تۇرپان دەپ ئاتايتتى. تۇرپانلىق كەپتۇ دىسە، جاڭگال تەۋەسىدىكىلەر خۇددى باشقا بىر دۇنيادىن كەلگەندەك ئاجايىپ ھىس قىلىشقان ئىدى. بۇلارنىڭ گەپ - سوزلىرىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ھەيران قېلىشتى ۋە ئۆزئارا كۈلۈشتى. مەيلى قانداق بولمىسۇن جاڭگال خەلقى تۇرپانلىقلارنى ياخشى كورۇپ قالغان ئىدى. موللازەيدىنمۇ خەقنىڭ دىتىغا ياقمايدىغان كىشىلەردىن ئەمەس. قايسىلا مالچىنىڭ ئويىگە بارسا قىزغىن مۇڭدىشىپ، خېلى چىقىشىپ قالغان ئىدى. گايىدا تۇرپان يادىغا كېلىپ قالسا، قولىغا چىققان بىرنەمىنى داپ قىلىپ، تۇرپان ناخشىلىرىنى ئېيتاتتى، بۇنداق چاغلاردا چوڭ - كىچىك ھەممىسى ئۇنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىپ ناخشا ئاڭلايتتى. تۇرپان ناخشىلىرى گەرچە ئۇلار-

ىنىڭ ناخشىلىرىغا ئوخشاپ كەتمەيدىمۇ، مۇڭى ئوخشاشتەك ھەس قىلىپ قۇلاق سالاتتى. بەزەن ئاھاڭلارنى يادلىۋېلىپ قالاتتى. ئومۇمەن شۇ تەۋەدىكى چوڭ - كىچىك ھەممىگە بۇ ئىككى تورپانلىق يېقىپ قالغان ئىدى.

بۈگۈنكى تويغا ئىككى تورپانلىقنى قاتناشتۇرىمىز دېگەن ياش باللار ئۇلارنى قىچقىرىپ كېلىشكە كەتكەن، ئۇنىڭ ئىچىدە ھاشىممۇ بار ئىدى. بۇلار ئىككى تورپانلىقنى چاقىرىپ يېنىپ كەلگەندە، توي ۋەزىيىتى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئىدى. كىشىلەر توپ - توپ بولۇپ تورتتىن - بەشتىن ئولتۇرۇشاتتى. توي بولىدىغان ئۆيدە بولسا، قېرى - ياش ئاياللار قىزلار قالغان ئىدى. ئاردىن بىرسى 41 قومۇلاق تېرىپ پال سېلىپ، ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى مولچەرلىمەكچى بولاتتى.

ھاشىم كېلىپلا ئەھۋالنى چۈشەنگەندىن كېيىن دەرھال ئۇلارنىڭ ئارقىدىن قوغلاپ ماڭماقچى بولدى. لېكىن بەزىلەر ئۇنى توساپ: بارساڭ سېنىمۇ باغلىۋالىدۇ، دەپ يۈرەكزادە قىلىپ قويدى.

بەزى كىشىلەر: باجگىرگە يوغانچىلىق قىلغىلى بولمايدۇ، ئەگەر ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويىدىغان بولساق، بىزنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ، دەپ قورقۇنچ سالاتتى. موللا زەيدىن ھەممە سوزنى ئاڭلاپ، خەلققە بىر نەچچە سوئال قويدى:

— ئويگە ئوغرى كەلسە، بىزنىڭ تورپاندا ئوغرىنى تۇتۇپ راسا ئەدىۋىنى بېرىمىز، بۇ يەردە قانداق قىلىمىز؟ — دېدى.

— بىزنىڭ يۇرتىمىزمۇ ئوغرىنىڭ پايخىنىنى چېقىپ تاشلايمىز، — دېدى بىرسى.

— بىزنىڭ يۇرتتا قوتانغا بورە تەگسە، بورىنى قوغ-
لايمىز، بۇ يۇرتتا قانداق قىلىمىز؟ — دېدى موللازەيدىن.

— بىزنىڭ بۇ يەردە بورە يوق، ياۋا تۇڭگۇزنى قوغ-
لايدىغان ھەر - ھەر نەيزىلىرىمىز بار، — دېدى بىرسى.

— بىر ئوغرى كېلىپ قىزىمىزنى ئوغرىلاپ قاچسا، بۇنى
قانداق قىلماق كېرەك؟

— قوغلاش كېرەك! — دېدى بىر ياش ئىتتىكلىك قىلىپ.

— باجگىرنى ئۇنىڭغا ئوخشاتقىلى بولامدۇ؟ — دېدى ھې-
لىقى پالچى.

— خۇدادىن ئىنساپ تىلىسەك بولامدۇ! — دېدى بىرسى.

— مېنىڭچە بولغاندا بۇ ئوغرىنى دەرياغا تاشلىساق
بولىدۇ، — دېدى موللازەيدىن ۋارقىراپ، ... بىزنىڭ يۇرتتا
مۇنداق ئەسكىنى بورىغا يەگەپ ئوت قويىمىز. يۈرۈڭلار، مەن
بىلەن بارىدىغانلىرىڭ بىللە ماڭ، بارمايدىغانلىرىڭ قال،
توينى قىلىمىز، باجگىر دېگەن ئوغرىنى تۇرپانغا ئېلىپ بېرىپ
ئۆزەم جايلايمەن!

بىر توپ ياش موللازەيدىن بىلەن بىللە ماڭدى.....

— باجگىر ئۈچ ئادەمنى باغلاپ، ھەيدەپ مېڭىپ بىر
توقايلىققا بارغاندا، ئارام ئالماقچى بولۇپ توختىدى، قاۋۇل
بىلەن كېرەم چالنى باغلاق پېتى سەل نېرىدا قالدۇرۇپ،
زەينەپنى ئۆزى بىلەن بىللە بويان ئېلىپ كەلدى... ئاندىن
خۇرجۇندىكى مۇسەللەس قاچىلانغان قاپاقنى ۋە ئاپقۇرنى،
پىشۇرۇلغان سوغاق گۆشنى چىقىرىپ، ئەپچىل بىر يەردە ئول-
تۇرۇپ، ئاپقۇرغا مۇسەللەس قۇيدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ:

— زەينەپ، مەن ساڭا بۇ ئاپقۇردا مۇسەللەس تۇتتۇم، بۇنىڭ بىلەن كوڭلۇمنى تۇتىمەن. لېكىن سەن بۇنى چۈشىنى-
شىڭ كېرەك. قەدىرگە يېتىشىڭ كېرەك. قولۇڭنى يەشتۈرۈۋېتەي،
بۇنى ئىچىپ، كەڭ - كۇشادە يېشىلىپ ئولتۇرۇپ، بولبۇلى گويا-
دەك سايراپ ئولتۇرساڭ نېمە دېگەن ياخشى، قېنى بىر ئىچىۋەت-
كىنە! — دېدى باجگىر.

— تۇفى ...... ئىت!

باجگىر تۇيۇقسىز بېرىلگەن زەربىدىن چۆچۈپ، ئۆزىنى
ئەپقېچىپ يەنە ھىجايدى:

— نادانلىق قىلما! مەن سېنى ئۇزاقتىن بۇيان ياخشى
كۆرەتتىم، ئەگەر ياخشى كۆرمىگەن بولسام، ئىشقى - مۇھەببەت
بىلەن تولغان مۇسەللەسنى تۇتمىغان بولاتتىم. خەير، نادان-
لىقتە! بوپتۇ، ئۆزەم ئىچىۋېتەي.

ئاپقۇرغا يەنە بىرنى تولدۇرۇپ:

— بۇنىڭغۇ ئىچەرسەن. بۇنى ئىچمىدىغان بولساڭ، بىز
ھازىر تۇرۇۋاتقان جاڭگال، مۇشۇ دەريا بويلىرى، گۈل - چې-
چەككە پۈركىنىپ، جەننەتكە ئايلىنىدۇ — نېمە دېگەن ياخشى.
سەنمۇ شۇ ئانىلا باغۇ - بوستان، گۈلى - رەيھانلار ئىچىگە
كىرىپ ھۇزۇر قىلىسەن، راھەت دېگەن مانا بۇ يەردىكەن دەپ
قالىسەن. ئۇنداق قىلما، بۇ قېتىم قولۇمنى ياندۇرماي، تۇت-
قان كۆڭلۈمنى سۇندۇرماي ئىچىۋەتكىنە! — باجگىر ئاپقۇرنى
تەڭلەپ يېقىن ئېلىپ باراتتى، زەينەپ تىپىپ يېقىن كەلتۈر-
مەيتتى.

— ھەي - ھەي، شاشلىق قىلمىۋاتقىنىنى قاراڭلار،—

بـاجگىر ئىنايەتنى قىچقىرىپ، ئۇنىڭغا ئاپقۇردىكى مۇسەللەسنى ئىچكۈزدى. ئاندىن ئۇنى بىر تەرەپكە تارتىپ:

— بۇ شاشلىق قىلغۇاتىدۇ. بۇنى يۇۋاشلىتىدىغان ئامالنى قىلمىساق بولمايدۇ. سەن مەھەللىگە بېرىپ ھېلىقى ئەمەتمىراپنىڭ ئۆيىنى تەييارلا، پاخلاندىن بىرنى سويۇپ قويسۇن. ئاندىن كىشىمىشتەك مەجۇن تاپ. ئاخشاملىقى ئاۋات چايغا ئارىلاشتۇرۇپ زەينەپكە ئىچكۈزۈۋەتسەك، ئۇ چاغدا مېنىڭ قۇچىقىمغا ئۆزىنى تاشلايدۇ، سېنىڭچە قانداق بولار؟

— توغرا، شۇنداق قىلايلى،— دېدى ئىنايەت،— ھازىرلا ماڭامدىمەن؟

— ماڭ.

ئىنايەت چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بـاجگىر مۇسەللەس قويۇپ:

— زەينەپ سەن مېنى بىلىپ قوي! مەن دىگەن ئاۋات ناھىيىسىدىكى زوردۇن بەگنىڭ بالىسى. باجخانىدا چوڭ مەنسەپنىڭ ئىگىسى. ماڭا قـارىغىنا، بـۇ جـاڭگالنىڭ ھـەممىسى مېنىڭ، سـەنمۇ مېنـىڭ. جېنىم زەينەپ، مـەن خـوش بولاي، قولۇمنى ياندۇرمـاي بىر ئىچىۋەتكىنە... ئىچمەمسـەن، بوپتۇ. سەن ئۈچۈن ئۆزەم ئىچىۋېتەي!

بـاجگىر ئاپقۇرنى بوشىتىپ يىراققا چۆرۈپ تاشلىدى. ئۆزى خېلى كەيـپ بولۇپ قالغانلىقتىن، بۇ كەڭتاشا ئورماندا ئىچىدىكى دۇتـىنى چىقىرىۋېتىش ئـۈچـۈن، قـانداقتۇ — بىـر غەزەلنى توۋلىماقچى بولۇپ، بوينىنى خورازدەك سوزۇۋاتقاندا، ئارقا تەرەپتىن قاۋۇل كېلىپ، كوتىرىپ يەرگە باستى. بـاجگىر

تۈيۇقسىز زەربىدىن قىيا - چىيا ۋاقىراپ كەتتى. كېرەم چال،
زەيىنەپلەرمۇ بوشىنىپ كەلدى. موللازەيدىن ۋە باشقا ياشلار
ئولاش - چولاش كېلىپ، باجگىرنى ئۇرماقچى بولۇشتى.
موللازەيدىن توختاڭلار دەپ ياشلارنى توختىتىپ، باجگىرنى
ئاجرىتىپ، ياقىسىدىن ئالدى:

— ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت دەپتىكەن.
باياتىن سەن باشقىلارنى باغلاپسەن، ئەمدى بىز سېنى باغ-
لايمىز! - موللازەيدىن باجگىر، زاكاتچى ۋە ھىلىقى غالچىنى
باغلاپ، ئالدىغا سېلىپ ھايداپ ئېلىپ ماڭدى. بۇلارنى توي
بولماقچى بولۇۋاتقان يەرگە يەتكۈزۈپ بېرىپ، باغلاق پېتى
تۇرغۇزۇپ، تويىنى داۋاملاشتۇردى. بۈگۈنكى ئۈچ توي كۆڭۈل-
دىكىدەك بولدى، ھەممە ئادەم خۇشال - خورام توي ئوينىدى.
نىكا ئوقۇلۇپ، ئاش تارتىلىپ بولۇنغاندىن كېيىن
بىر توپ ياشلار، نەغمىچىلەر بىر چەتتە مۇزىكا چېلىپ، ناخ-
شا توۋلاپ، ئۇسۇل ئويناپ كۆڭۈل ئاچتى. باغلاقلىق باج-
گىرنى ئەكېلىپ ئوتتۇرىغا توختىتىپ قويۇپ، موللازەيدىن
ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ناخشا ئېيتىپ، ئۇسۇل ئوينىدى:

شىلدىر - شىلدىر قومۇشقا،
ئوتنى ياقتىڭ نېمىشقا؟
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭغا،
بىزگۇ ھەيران—
سەنمۇ ھەيران بۇ ئىشقا!

شىلدىر - شىلدىر قومۇشقا،
تويىنى بۇزدۇڭ نىمىشقا؟
ئىچى يامان، ئۆزى ئەسكى،
كۆڭلى قارا بولغاچقا!

شىلدىر - شىلدىر قومۇشقا،
چىدامىدىكەن بىر مۇشقا،
بورە - قاشقىر ئاق قاشقا،
يەر تىلغاپتۇ بىر چوشقا.

كالتەك - چوماق ئۇچلاشىپ،
خەلق چىقتى قوغلاشقا،
نەيزە كالتەك - تۇش - تۇشتىن،
ئادەم كەلدى قاش - قاشتىن،
قاپساپ كەلدى باغلاشقا،
قول - بويىنىنى تولغاشقا.

مىس قازاننى قىزدۇرۇپ،
باش كوزىنى داغلاشقا،
ئىت تېرىسىنى كەيدۇرۇپ،
رەھمى قىلدۇق ياغلاشقا.
تاتلىغۇچتا — تاتلاشقا،
خەلق بىلەن ئۇچلەشكەن —
باجگىر چوشتى يىغلاشقا...

شىلدىر - شىلدىر قومۇشقا،
ئوتنى ياقتىڭ نېمىشقا؟
چاغلىماستىن ئوزەڭنى،
ئەمدى چىقتىڭ يانپاشقا.
ئاغزى تەگدى ئاق تاشقا،
بېشى تەگدى كوك تاشقا!

چاغلىماستىن ئوزەڭنى،
توينى بۇزدۇڭ نېمىشقا؟
ئوزەڭ ئەسكى، ئىچىڭ يامان
كوڭلۇڭ قارا بولغاچقا.
....

موللا زەيدىن ئۇسۇلنى ئويناپ، ناخشىنى ئېيتىپ، ھەر بىر سوزنىڭ ئورانىغا قاراپ باجگىرنى نوقۇپ، ھەممە ھەركەتنى رېتىم بىلەن ئورۇنلاپ، مەيدانىنى قىزىتقان ئىدى. باجگىر بولسا، خەلقنىڭ لەنەت - نەپرىتى ئاستىدا مەسخىرە بولۇپ، خۇددى سۇغا چۈشكەن چاشقاندەك شومشىيىپ تىتىرەپ تۇردى.

توي ئاخىرلاشقاندىن كېيىن موللا زەيدىن باجگىرنى، زاكاتچىنى باغلاپ ئېلىپ ماڭدى. يولدا ئۇچرىغانلارغا: باج يىغماي، ئويناپ يۈرگەنلەرنى دوتەي يامۇلغا ھەيدەپ كېتىۋاتىمەن، - دېدى.

دەريا بويىدىكى مالچىلار، خېلى ئۇزاققىچە بۇ تۇرپان-

لىقىنىڭ سۆزىنى قىلىشىپ كۈلۈشمەك قىلىشتى. تۇرپانلىقلار
بولسا، باجگىر بىلەن زاكاتچىنى بىرقانچە كۈن سورەپ يۈ-
رۈپ، نەچچە قېتىم سۇغا تاشلايمىز دەپ قورقىتىپ، ئۇۋە
قىلدۇرۇپ، نۇرغۇن ۋەدە ئالغاندىن كېيىن قويۇپ بېرىپ-
تىمىش......

(12)

بۈگۈن تۇرپان باشقىچە ئىدى. ھاۋادا زەررىچە بۇلۇت
يوق. قوياش پۈتۈن مېھرى بىلەن تۇرپان ئويمانلىقىغا نۇر
چاچماقتا. كۈن نۇرىنىڭ يەرگە تېگىپ قايتقان ھارارىتى
گويا بىزنى شايىدەك يېلتىرلاپ يۇقۇرى كۆتىرىلمەكتە ئىدى.
بۈگۈن مۇشۇ ئىسسىققا قارىماستىن پۈتۈن تۇرپان خەلقى،
پۈتۈن يۇرت گويا سەلدەك يەمشى تەرەپكە ئاقماقتا. يىراق -
يېقىن يېزىلاردىن ئات - ئېشەكلىك ۋە ھارۋىلىق كېلىۋات-
قان ئادەملەر يارغول تەرەپتىن، سەيدىخان تەرەپتىن كېلىپ،
يەمشىنىڭ تاختا كۆۋرۈك دەپ ئاتىلىدىغان دەل - دەرەخلىق
سالقىن يېرىگە توپلىنىپ، تەقەززالىق بىلەن مېھمان كۈت-
مەكتە ئىدى. بۈگۈن بۇ يەرگە ئالتە جۈپ ناغرا - سۇنايچىلار
جەم بولغان، قازانلار ئېسىلغان، توكاك، سېۋەتلەرگە ئۈزۈم،
شاپتۇللار قاچىلانغان، ھەممە نەرسە ئېزىز مېھماننىڭ كېلىشىگە
ئاتاپ قويۇلغان ئىدى.

كىشىلەر تەقەززالىق بىلەن يولغا قاراشماقتا. بەزەن
ياشلار دەرەخلەرگە يامىشىپ چىقىپ، تېخىمۇ يىراقلارغا

كۆز ئۈزمەستىن نەزەر تاشلىماقتا ئىدى.
ئاخىرقى مىنۇتلار يېقىنلاشماقتا. «كەلدى، كەلدى» دېگەن سۆزلەر چىقتى. پۈتۈن خەلق شۇئانلا تەۋرەپ كۆتۈۋېلىشقا تەييارلاندى. ناغرىچىلار ناغرىلىرىنى تەڭشەپ كوردى، چىڭىپ كەتكەنلىرىگە سۇ پۈركۈپ بوشاتتى. سۇنايچىلار لېپىرلىرىنى يۇمشىتىپ، سىناپ كوردى. تارقالغان خەلقلەر توپلىشىپ تۇرۇشتى، ئىش قىلىپ پۈتۈن مەيدان جانلانغان ئىدى.

يىراقتىن ئۈچ ئاتلىقنىڭ قارىسى كورۈندى.
بۇ تەرەپتىن 20 - 30 ئاتلىق ئالدىغا بېرىش ئۈچۈن ئات سالدى. ئاتلىقلار قويۇندەك چاپسان كوزلىگەن يېرىگە يېتىپ بېرىپ، مېھمان بىلەن كورۈشۈپ ئامان - ئېسەنلىك سوراشقاندىن كېيىن ئانچە ھايال بولمايلا ھەممىسى بىرلىكتە بۇ تەرەپكە مېڭىشتى. مېھمان 300 مېتىر چامىسىدا يېقىنلاپ كەلگەندە ناغرا شادىيانىگە چېلىندى. پۈتۈن مەيدان ھاياجان ئىچىدە كوتىرەڭگۈ روھقا تولغان ئىدى. ئاتلىقلار يۈز مېتىرگىچە يېقىنلاشقاندا، خەلق توپى تەۋرەپ ئالدىغا قوزغۇلدى.

قىممەتلىك مېھمان — موللازەيدىن خەلقنىڭ بۇ قەدەر ھۆرمىتىگە جاۋابەن يىراقتىنلا ئاتتىن چۈشۈپ كىشىلەر بىلەن قۇچاغلىشىپ ياكى قول ئېلىشىپ كورۈشتى. خەلقنىڭ كوپلىگىدە قايسى بىرسى بىلەن قول ئېلىشىپ ئۈلگىرەلىسۇن؟ ئاخىرى خەلق توپى ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ئىگىز كوتەردى. باربىكاللا ئېيتىپ ئاسمانغا كوكلەتتى. داغدۇغا، چوقان - سورەن يەرجاھاننى لەرزىگە كەلتۈرگەن ئىدى. بۇگۈنكى قارشى ئېلىش،

بۇگۈنكى كورۇشۇشتە تۇرپان خەلقى بىلەن مۇللازەيدىن ئوت-
تۇرىسىدىكى مۇھەببەتنىڭ ئەڭ نازۇك، ئەڭ نەپىس ھەقىقى
يالقۇنلىرى نامايەن بولغان ئىدى.

ناغرىچىلار ۋە ئەتراپتىكى بىر توپ خەلق ۋە ھاپىزلار
ناخشا باشلىۋەتتى:

كورگىلى كەلدىڭلىمۇ، كويدۇرگىلى كەلدىڭلىمۇ؟
كويۇپ ئوچكەن ئوتلىنى ياندۇرغىلى كەلدىڭلىمۇ؟
يارەي ... ۋاي ۋاي سەنەم.

چوڭ كىچىك ھەممەيلەن بىلىدىغان بۇ «تۇرپان سەنى-
مى» مىڭلىغان خەلقنىڭ ئومۇمى خورىغا ئايلانغان ئىدى. قې-
رى - ياش، ئەر - ئايال نۇرغۇن كىشىلەر قېن - قېنىغا پات-
ماي ئۇسۇلغا چۈشكەن ئىدى. بۇگۈنكى ناخشا، بۇگۈنكى ئۇ-
سۇل كوكۇلدىكى ئوز مېھىرىنى كۇتۇۋېلىش يۈزىسىدىن بەكمۇ
سەممى ئىدى. شۇ تاپتىكى خەلق توپى چايقىلىۋاتقان دېڭىز-
دەك كورۇنەتتى.

لېكىن ھەممە خەلق مۇللازەيدىننىڭ ناخشا - ئۇسۇلى-
رىنى سېغىنغان، شۇڭا ئۇنىڭمۇ ناخشا ئېيتىشىغا تەقەززا ئىدى.

مۇللازەيدىنمۇ خەلقنىڭ ئارزۇسىنى ئورۇنلاشقا ھەر
قاچان تەييار ئىدى:

زىمىستان كورمىگەن بۇلبۇل
باھارنىڭ قەدرىنى بىلمەس،
جاپانى چەكمىگەن ئاشىق
ۋاپانىڭ قەدرىنى بىلمەس

بۇلاق سۈيى قېتىلسا،
ئايىغى دەريا بولۇر
دوستلار كۆڭلىدە بولسا،
ئاخىرى بىللە بولۇر
پەر يادەي ....

موللازەيدىن بۇ كىلاسسىك ناخشىنى ئېيتىپ، چەمبەر شەكلىدە تۇرغان ھەممە ئادەم بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ئۇنىڭ جامالىنى كۆرگەن خەلق قاتتىق ھاياجانغا تولۇپ، بەزەنلىرى كۆزىگە ياش ئالغان ئىدى.

— ئىنىم، سېنى خۇيمۇ سېغىندۇق! — ناخشا ئاخىرلاشقان ھامان ئىسرائىل تۈگمەنچى ئوتتۇرىغا چىقىپ موللازەيدىننىڭ پوتىسىدىن (بەلۋاغ) تۇتۇپ تەلمۈردى، — بەكمۇ ئۇزاق يوقاپ كەتتىڭ! نەچچە يىلدىن سەن يوق، خۇددى يۈرىكىمىز يوقتەك، بىر يېرىمىز كەمدەك بىلىنىپ تۇردى. سەن كېلىۋىدىڭ، كۆڭلىمىزمۇ پۈتۈن بولۇپ قالدى. دېگەن بىلەن-راسا ۋاقتىدا كەلدىڭ!

موللازەيدىننى خەلق غۇژمەكلىشىپ ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. ئىسرائىل تۈگمەنچى خەلققە ۋاكالىتەن يەنە بىر مۇنچە سۆزلەپ، ئاندىن موللازەيدىننى راسلانغان جايغا ئولتۇرغۇزۇپ ئاش تارتتى. ھەممە خەلق بۈگۈنكى كۈتۈۋېلىش شاراپىتىدىن بەھرىمەن بولۇپ تاماق يېدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئىسرائىل تۈگمەنچى مۇنداق دېدى:

— زالىملار تولىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ

زۇلمى جېنىمىزغا يېتىپ، چىداپ تۇرغىدەك ھالىمىزنى قويـ
مىدى. بىز يۇرت نامىدىن ئەرز خېتى تەييارلىدۇق، سېنى
ۋەكىل تەيىنلىدۇق. سەن بۇ ئەرزىمىزنى بېيجىڭ خانىغا ئاـ
پىرىپ كورسىتىپ، ئۇچۇر ئېلىپ كېلىپ بەرمىسەڭ بولمايدۇ.
بۇ ئىشنى سەندىن باشقا ھېچكىم جايلاشتۇرۇپ كېلەلمەيدۇ.

— شۇنداق، شۇنداق!...

خەلق توپى ئىچىدىن تەستىق ئاۋازلىرى كوتىرىلدى.

ئابدۇرېھىم قارى ئاق رەختكە يېزىلغان ئەرزخەتنى ئوـ
قۇشقا باشلىدى. ھەممە ئادەم خۇددى كولىنىڭ سۇيىدەك جىمـ
جىتلىق ئىچىدە ئاڭلىدى:

ئەرز

بۈيۈك چىننى خاقان، خۇرشىدى ماھى تابان، تۇغـ
لىرى گەردۇ - نامايان، شەۋكەتلىرى بەلەند ئاسمان،
دۇشمەنلىرى خانۇ ۋەيران، پايتەختىنى بېيجىڭدا قۇرغان
خان ئالىيلىرىغا! بىزلەركى تۇرپان پۇقرالىرىدۇرمىز.
شۇل توغرىدا ئەرز بايان قىلىمىزكى، بېيجىڭ بىلەن
تۇرپان ئاراسى ئاسمان بىلەن زېمىن ئارىسىدەك يىراق.
ئاھ دىسەك ئاھىمىز، يىغلىساق ئاۋازىمىز يەتمەيدۇرلەر.
بېيجىڭدىن مەنسەپ - ئەمەل تۇتۇپ بىزگە باش بولۇپ
تۇرغۇچىلار قاشقىر بولسا قاشقىر مىزاجىنى، بورە بولسا،
بورە مىزاجىنى قوللىنىپ، ئۆزى بىلگەنلىرىچە باشباشتاقـ
لىق قىلىپ، بىز پۇقرالارغا زۇلۇم سالدىلەر، زىيان
زەخمەت يەتكۈزۈپ، مال - ۋارانلىرىمىزنى تالان - تاـ

راج قىلدىلەر. ئۇز ئىختىيارلىرىچە ئالۋاڭ - ياساقنى
زىيادە قىلىپ، لەھەڭ كەبى يالماپ يۇتۇپ، يىلان كەبى
نەشتەر ئۇرۇپ، ئەلنى زار - زار قاخشاتتىلەر. يەر -
زېمىنلىرىمىزنى تارتىپ ئېلىپ يەپ كەتتى ۋە ئۇز يەر-
لىرىگە قوشۇپ ئالدىلەر. ناھەق بولدى دېسەك باشىمىز-
غا قامچا - توقماق بىلەن ئۇردىلەر. بويىنىمىزغا تاقاق،
پۇتىمىزغا كىشەن سالدىلەر. يەر بېجىنى ئېغىرلىتىپ
دېخانلارنى خانىۋەيران قىلدىلەر. بىز تۇرپان خەلقى
ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلادۇرمىز، بىز ھوكۇمەتكە يەر
بېجى تولىگەندىن تاشقىرى، شەرئى ئىسلامىيەت ئۇچۇن
ئۇشرە - زاكات بېرۇرمىز. بىز بۇ ئۇچ قەۋەت ئېغىرچى-
لىق ئاستىدا قاتتىق زۇلۇم كورەردۇرمىز. بىزلەرگە
زەررىچە ھۇرىيەت يوق. ۋاڭلارغا، مەنسەپدارلارغا ئوچ
كۇنلۇك يىراقتىن تۇرۇپمۇ كوز تىكىپ قارىيالمايمىز. نى-
مىنى ئالىمىز دېسە شۇ نەرسىنى بىزدىن ئالۇرلەر،
باققان ياخشى ئاتلىرىمىزنى ھەق تولىمەي تارتىپ
ئالۇرلەر، بۇ ئوچۇقتىن - ئوچۇق بۇلاڭچىلىق ئەمەسمۇ؟
ۋاڭ غوجىلار، مەنسەپدارلار زىيادە ئىسراپخورلۇق بىلەن
ئەيشى - ئىشرەت بەزمىلىرى ئوينايدۇرلەر. بىچارە خو-
تۇن - قىز ھەمشىرىلەرنى ئۇزلىرىنىڭ خوشلۇغى ئۇچۇن
ئۇسۇلغا سالادۇرلەر. بۇ سەۋەپتىن پۇقرالار ئۇزقىزلىرى-
غا، كېلىنلىرىگە، ئەركەكلەر ئوز خوتۇنلىرىغا ئىگە بولال-
مايدۇرلەر، بۇ خورلۇق بىز پۇقرالارنىڭ جېنىمىزغا بەك
پاتتى. سەۋرى - تاقىتىمىز توگىدى. ھازىر پۇقرالار

زۇلۇم - سەتەمگە قارشى تۇغ تارتىپ غەليان كۆتىرىش گىرداۋىغا بېرىپ يەتتى. ئەگەر بۇ غەليان كۆتىرىلسە، كوزنى يۇمۇپ - ئاچقىنچە پۈتۈن يۇرتقا يامراپ، ئۆرتەپ تاشلىغۇسى. ئەمدى بىزنىڭ سەۋرى قاچىمىز تولدى. ناۋادا بىزنى تېخىچە پۇقرادارلىق قىلىسۇن دەيدىغان بولسا، بىزنىڭ بىر قانچە تەلەپلىرىمىز بار. شۇنى بىر تەرەپ قىلىپ بېرۇرلەر. بىرىنچى، پايتەختتىن كۆچلۈك، قابىلى-يەتلىك ۋەكىل ئەۋەتىپ، خەلقىنىڭ دادى - ئەھۋالىغا يەتسۇن؛ ئىككىنچى، ۋاقىتلىق تۈزۈملەر بىكار قىلىنسۇن، ئۇلار-نىڭ نوخۇلىسى ئېلىنسۇن، ئۈچىنچى، پۇقرالاردىن تارتىپ ئال-غان ۋە ئۆزلىرىگە قوشۇپ ئالغان يەر، سۇ، زېمىنلەر ئۆز ئىگىلى-رىگە قايتۇرۇپ بېرىلسۇن؛ تۆتىنچى، زالىملارنىڭ ئۆز خاھىشى-چە يۇرگۈزگەن جازا چارىلىرى، ئۆز ئالدىغا قۇرۇۋالغان زىندان - ھەپسىلىرى چېقىپ تاشلانسۇن. ھەر قانداق زۇلۇم تورلىرى كېسىپ تاشلانسۇن. يۇقۇرقى تەلەپلىرى-مىز ئىجرا قىلىنمىسا، بىزنىڭ نالە - پەريادلىرىمىز ئاس-مان - زېمىننى زىل - زىلىگە كەلتۈرگۈسى. بىز تۇرپان خەلقى ھەر ئېھتىماللىقنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ئۇشبۇ ئەرزىمىز بىلەن بىرلىكتە ئۆز ۋەكىلىمىزنى ئەۋەتتۇق. ئېھتىۋارغا ئېلىپ چارە - تەدبىر كورۇشلىرىنى ئۈمىت قىلىمىز......

ئىسرائىل ئاخۇن، ئابدۇرېھىم قارى

جەمى 40 - 50 ئادەمنىڭ قولى بېسىلدى.

موللا زەيدىن خەلقىنىڭ ئەرز خېتىنى تاپشۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ چىرايىدا قىلچەمۇ سەممىيەتسىزلىكنىڭ ئالامەتلىرى

كۆرۈلمەيتتى. بەلكى خوشاللىق، ئۈمىتۋارلىق كۆرۈنەتتى.

خەلقنىڭ تەنتەنىسى ئىچىدە مېھمان بولدى. زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، خەلق بىلەن خوشلىشىپ، دەرھال بېيجىڭغا قاراپ ماڭماقچى بولدى. ئۇنىڭ خىيالىدا ئۆيىگە بېرىش، ئايىمخان بىلەن كۆرۈشۈش، بىر جۈپ بالىسىنى ئەركىلىتىپ سۆيۈپ ئوتۇش نىيىتى بولسىمۇ، خەلقنىڭ دەرت - ئەلەملىرىنى ئويلاپ ھەممە نەرسىنى ئۇنۇتقان ئىدى. ئۇنىڭ ئوي - خىيالى قانداق قىلىپ خەلقنىڭ ئۆزىدىن كۈتكەن ئارزۇ - تىلەكلىرىنى تېزدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇش بىلەن بەنت ئىدى......

موللا زەيدىن قاتار - قاتار مەللىلەرنى، ساي بويلىرىنى بېسىپ ئۆتمەكتە. ئۆز يۇرتىنىڭ تۇپراقلىرىغا ھوزۇرلىنىش ۋە ئىپتىخارلىنىش بىلەن قاراپ ناخشا ئېيتىپ ماڭماقتا ئىدى:

قارا ئېتىم قارا يايلا،
قارا - ئالا ئارغامچا.
ئىگەر - توقۇم يەردە قالسا،
قولۇمدا قامچا.

ئىسسىق قېنىم ئېقىپ - ئېقىپ،
قالسا بىر تامچا.
توختىماسمەن مۈشكۈل كۈنلەر،
كەلسە ھەر قانچا!

ئاي ئالدىمدا كۈن كەينىمدە،
دەردىم ئىچىمدە.

تۆرۈپ بولماس نالە - زارغا،
خەلقىم ئىچىندە.

كۈندۈز كۈنى تۈنگە ئۇلاپ،
ماڭدىم كېچىدە.
خەلقىنىڭ ئەرزىنى كۆتىرىپ ماڭدىم،
ئۈمىت ئىچىندە.
ئا يارەي ئۈمىت ئىچىندە.......

(13)

ئىگىز - ئىگىز تاملار بىلەن ئورالغان ۋاڭنىڭ ئوردىسى، بالىخانىلىق ئۆيلەر ئۆز پېتى يەنىلا ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى، ۋاڭنىڭ مېھمانخانىسىمۇ ئاۋالقىدەك ھەشەمەتلىك. ۋاڭ بولسا يەنە شۇ قېلىن كۆرپىلەر ئۈستىدە يانپاشلاپ ياتاتتى.

غوجا كاھ ئالدىراش كىرىپ كەلدى:

— دات!... — دېدى غوجا كاھ تازىم بىجا كەلتۈرۈپ، — ھېلىقى موللا زەيدىن دېگەن يېنىپ كەپتۇدەك! تۇرپان خەلقى قومۇرۇلۇپ يەمشىگە ئالدىغا چىقىپتۇدەك! ئالتىجۈپ ناغرىنى چېلىپ، سۇنايلارنى تارتىپ، خەق دېگەن موللا زەيدىننى ئاسمانغا كۆتىرىپ سولۇنلا① ئىشلارنى قىپتۇدەك! خەقنىڭ جېنى ئىچىگە پاتماپتۇ، قىڭغىراق توشنىڭ② نېمىسىگە ئۇنچىۋالا قىلىدىكىن تاڭ!

---

① سولۇنلا — باشقىچىلا — ئاجايىپلا.
② قىڭغىراق توش — ئورۇق ئەت — گاداي.

— ھىم... — ۋاڭ بېشىنى سەل - پەل لىڭشىتىپ قو-لاق سالدى ۋە قوشۇمىسىنى تۈردى.

— ئاڭلىساق ئەمدى ئۇ بېيجىڭغا مېڭىپتۇ، دەيدۇ.

— نىمە؟! - ۋاڭ بىردىنلا چاچراپ ئاچچىغى بىلەن سورىدى.

— خوش... بېيجىڭغا مېڭىپتۇ!

— نىمە قىلغۇدەك؟

—خوش... ئاڭلىساق يۇرت خەلقى بىزنى خانغا گولاپتۇ (ئەرز قىپتۇ) خەت كوتىرىپ بارغۇدەك دەيدۇ.

— كىمنى گولاپتۇ؟! - ۋاڭنىڭ كوزلىرىدىن ئوت چاق-ناپ كەتكەندەك بولدى.

— خوش... گولاق خەتتە (ئەرز خەتتە) بولەكچىلا گەپلەر بارغا ئوخشايدۇ. گاڭ غوجام بىزنى ئەزدى، چىدىغۇ-دەك ھالىمىز قالمىدى، بىز ئەمدى كوتۇرەلمىمىز، تەييار بو-لۇپ كەتتۇق دەپتۇدەك.

— مەن خەقنى موپاڭغا قېتىپتىمەنمۇ؟!

— خوش... شۇنى دىسىلىرا!

— بېيجىڭ دىگەنگە بىز بارىدىغان جاي، ئۇ يالاڭتوش-كە نىمە قويدى!

— خوش... شۇنى دىسىلىرا، — دىدى غوجا كاھ سو-زىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — موللازەيدىن دىگەن جىم تۇرمايدى-غان، بىر يەرگە سىغمايدىغان بىر نىمە، يۇرتقا پىتماي ئالتەشەھەر تەرەپكە قېچىپ كەتكەن. ئەمدى يېنىپ كېلىپ يەنە جىم ياتماي بېيجىڭغا مېڭىپتۇ. ئۇ، نەدە بولسا، شۇ يەردە

جودا چىقىدۇ، بىيىجىڭغا بارسا ئۇ يەرنىمۇ بىر مۇنچە ئېلىش-
تۈردۇ دىسىلەر!!

— ئۇ بىيىجىڭغا بارسا، بىز بۇيەردە نىمە قىلغۇدەكمىز؟...

— خوش!...

— ئۇنى تۇتۇپ، سانجاپانىڭ بورنىغا ئۇچرىتىۋەتسەڭلا تۈگەشمەمدۇ!

— خوش!...

غوجا كاھ بۇيرۇق ئالغاندىن كېيىن تازىم قىلىپ ۋاڭنىڭ ئالدىدىن چىقتى - دە، ئەسكەر باشلىغى قاسىم لو- يىغا بۇيرۇقنى يەتكۈزدى. شۇ زامان 30 ئەسكەر ئاتلىنىپ موللا زەيدىننى قوغلاشقا تەييارلاندى.

موللا زەيدىن باشقىلار گۇمان قىلمىسۇن ئۈچۈن ئىشەك مىنىپ ماڭغان ئىدى. ھەر قانداق كىشىنىڭ ئىشەك مىنىپ بىيجىڭغا ماڭمايدىغانلىقىنى ھەممە بىلىدۇ. چۈنكى بېيجىڭ بەك يىراق ئىدى. كۆرگەن - بىلگەنلەر ۋە ئوردىدىكىلەر موللا زەيدىن ئالتە- شەھەردىن يېنىپ كېلىپ، ئۆيىگە كېتىۋېتىپتۇ دەپ قالسۇن ئۈچۈن ئاتايىن شۇنداق قىلغان ئىدى. بىراق ئوردا ئالما- قاچان خەۋەر تاپقان ئىدى. موللازەيدىن بۇنىڭدىن بىخەۋەر، بولنى ئاستا خىرامان بېسىپ، گويا پۈتۈن يۇرت، پۈتۈن مە- ھەللىلەر بىلەن خوشلاشماقتا، ئېرىق - ئۆستەڭ سۇلىرى شى- رىلداپ، خىيول بويىدىكى دەل - دەرەخلەرمۇ تازىم قىلىپ گو- يا موللازەيدىننى ئۇزاتماقتا ئىدى.

موللازەيدىن ئۆز ئۆيىگە بېرىشنى ئويلىمايتتى، چۈنكى ئۇنىڭ ئۆيى ئوردىغا يېقىن ئىدى. ناۋادا ئۆيىگە بارسا، ئوردا خەۋەر تېپىپ، بىرەر چاتاق چىقىرىپ ئۇنى قامار قىلدۇرماسلىغى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۆيىگە بېرىشنى ئويلىماي ئۆز يولىنى بېسىپ ھەدەپ ئىلگىرىلىمەكتە. لېكىن ئۆز ئۆيى جايلاشقان مەھەللە دەرەخلىرىگە يېقىنلاشقاندا، ئۇنىڭ يۈرىكى ئىختىيارسىز سوقۇشقا باشلىدى، مانا ئەمدى ئۇ مەھەللىنىڭ شەرقىي تەرىپى بىلەن يانداپ ماڭدى. لېكىن كۈتۈلمىگەن بىر ۋاقىتتا ئوغلى قاھارجان بىلەن قىزى سەنىرەم يان تەرەپتىن پەيدا بولدى. بالىلار «ئاتام كەپتۇ، ئاتام كەپتۇ!» دەپ يۈگۈرۈپ كەلمەكتە ئىدى. ئايىمخانىمۇ بالىلارنىڭ كەينىدىن ئالدىراش كېلىۋاتاتتى. موللازەيدىن دەرھال ئىشەكتىن چۈشۈپ بالىلىرىنى كۈتتى. بالىلار يېتىپ كەلگەن ھامان قۇچاقلاپ كۆتىرىپ ئۇلارنىڭ مەڭزىدىن سۆيدى. ئاتىسىنىڭ بوينىدىن قۇچاقلاپ ئەركىلەۋاتقان بالىلارنىڭ جېنى ئىچىگە پاتماي قالدى. ئاخىرچە ئايىمخان يېتىپ كەلدى:

— تۇۋا، تۇۋا ئۆيۈم بار، بالىلىرىم بار دەپ خىيالىمۇ قىلمايدىكەنسىز! — دەپ كوزىگە لىققىدە ياش ئالدى.

— بۇ گۇنا مەندە، — دېدى موللازەيدىن يەرگە قاراپ سەل تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، — خەلق....

— خەلق، خەلقلا دەيدىكەنسىز، ئۆيىڭىزدە جىم تۇرۇپ بالىلىرىڭىزنى بېقىپ چوڭ قىلسىڭىزمۇ خەلق بولىدۇ، — دېدى ئايىمخان ئۆپكىلەپ، ئۇنىڭ كوزىگە لىققىدە ياش تولغان ئىدى.

— بۇ قېتىم.... خەلقنىڭ ئەرزى — ھالىنى يەتكۈزۈپ ھەل قىلىپ كەلسەملا، ئۆيىدىن قىمىر قىلمايمەن!— دېدى موللازەيدىن ئوڭايسىزلانغان ھالدا كۈلۈپ.

— ئاتا، ئاتا، يەنە نەگە بارىسەن؟— بالىلار تەڭلا سوئال قويۇپ، كەينىڭ بېلىگە تەپتى.

— پىچانغا!— دېدى موللازەيدىن.

— قاچانلىققا كېلىسەن؟

— جېنىم بالىلىرىم، ئەتىلا يېنىپ كېلىمەن!

بالىلار چۆمپۈتكەن بولسىمۇ، ئايىمخان چۆمپۈتمەي داۋاملىق كۆز يېشى قىلىپ، ياقىسىنى تۇتقان ھالدا:

— تۇۋا، تۇۋا، بۇ ئادەمنىڭ دەپ تۇرغان گېپىنى!— دېدى.

موللازەيدىن بالىلىرىنى ئەركىلىتىپ سۆيۈپ خوشلاشتى، ئايىمخاندىن يالۋۇرۇپ رۇخسەت ئالدى-دە، ئىشەككە مىنىپ شەرققە قاراپ كېتىۋەردى. ئايىمخان بىلەن ئىككى بالا ئۇزۇنغىچە يول ئۈستىدە قاراپ قېلىشتى......

ۋاڭ ئۇردىسىنىڭ 30 ئاتلىق قوشۇنى تولۇق قورالىنىپ يولغا چىقتى. قوشۇننىڭ ئالدىدا تۇمارچە شەكىللىك ئۈچ بۇرجەك بايراق لەپىلدەپ قويۇندەك ئۇچماقتا. ئەسكەرلەرنىڭ قىلىچ، مىلتىق، نەيزە قوراللىرى قۇياش نۇرىدا يالتىرىماقتا. ئەسكەرلەر كەيگەن يېشىل جىلىتكىنىڭ ئارقىسىغا يېزىلغان «ئەسكەر» دېگەن خەت، چاڭ - توزاڭلار ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنمەكتە، قوشۇن غايەت تېز ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

موللازەيدىن بالىلىرىدىن ئايرىلىپ، خىرامان يول باساتتى. گايى ئۇ ناخشا ئېيتسا، پايانسىز دالا، تاغ-ئىدىرلار ياڭراپ كېتەتتى.

ۋاڭ ئەسكەرلىرى جەڭ ئاتلىرىنى بولۇشىغا چېپىپ كەلمەكتە ئىدى. بۇلار ئۇزۇن ئېقىننىڭ ئىچىگە كىرگەندە ئېقىننىڭ شەرق تەرىپىدە بىر قارا كۆرۈندى. قاسىم لويى دەرھال توختاپ، قولىنى پېشانىسىغا تۇتۇپ كۆرۈنگەن قارىغا دىققەت بىلەن سەپ سالغاندىن كېيىن يىراقتا كېتىۋاتقان بۇ ئىشەكلىك ئادەمنىڭ موللازەيدىن ئىكەنلىكىنى بىلدى-دە، ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق بېرىپ، مىلتىقلىرىغا ئوق سالغۇزدى، ئاندىن سەت چىقىراپ:

— ئالغا! — دەپ بۇيرۇق قىلدى.

ئاتلىقلار قويۇندەك چاپتى. كۆرۈنگەن قارا بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا، 500 مېتىر، 300 مېتىر....

ئىشەك كىچىككىنە توقايدىن قايرىلىپ كۆزدىن غايىپ بولدى. قاسىم لويى باشلىق ئەسكەرلەر قاتتىق ئەندىشىگە چۈشۈپ، ئاتلىرىنى تېخىمۇ تېزلەتتى. 50 مېتىردەك ئارىلىق قالغاندا ھەيۋە قىلىپ بىرقانچە پاي ئوق ئاتتى. ئىككى ئەسكەر ئىككى ياندىن يانداپ بېرىپ غەزەپ بىلەن نەيزە ئۇرغاندا، نەيزىنىڭ زەربىسىدىن بىر دانە قاسقان تۇماق قاڭقىپ بىر ئازگالغا چۈشتى. يەنە بىر ئەسكى چاپان يەرگە چۈشتى..

قاسىم لويى ۋە باشقا ئەسكەرلەر ئىشەكنىڭ ئۈستى-

دىكى چابراس باغلانغان قورۇق جازىغا قاراپ ھەيران بو-
لۇپ تۇرۇپ قېلىشتى...

بۇ چاغدا موللا زەيدىن ئاتلىق، بولۇشىغا ناخشا ئېيتىپ باشقا بىر يولدا خاتىرجەم كېتىپ باراتتى. ئەسلى ئىش مۇنداق بولغان ئىدى: ۋاڭ ئوردىسى موللا زەيدىننى تۇتۇش ئۈچۈن ئەسكەر چىقارغاندا، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مەتگۈلى باشلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر ئىككى دانە ئاتنى مۇتىللا قارىدىن ئەۋەتكەن ئىدى. بۇيرۇق بويىچە ۋاڭنىڭ ئەسكەرلىرى قوغلاپ كېلىپ، غەزەپ بىلەن نەيزە سانجىشتىن بىرەر سائەت ئىلگىرى مۇتىللا قارى موللا زەيدىنگە يېتىشىپ كېلىپ، 30 ئەسكەرنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى، پەيلىنىڭ بۇزۇق ئىكەنلىكىنى خەۋەر قىلغاندا، موللا زەيدىن كۆلۈمسى-رەپ ئىشەكتىن چۈشكەن ۋە ئىككى تال تاياقنى توقۇمغا چاپراس ئورنىتىپ، ئۇنىڭغا چاپىنىنى، تۇمىقىنى كەيدۈرۈپ قويغان، خۇددى ئىشەكلىك كېتىۋاتقان بىر ئادەمنىڭ شەك-لىنى ياساپ، ئىشەكنى يولغا سېلىپ قويغان ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن مۇتىللا قارى بىلەن موللا زەيدىن ئىككى ئاتقا مىنىپ باشقا يول بىلەن مېڭىپ كەتكەن ئىدى.

... موللا زەيدىن بېيجىڭغا بېرىپتۇ. خان ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ: خان بىلەن كۆرۈشىمەن دىگەن ئىكەن. قاراۋۇللار ئۇنى ئوردىغا كىرگۈزمەپتۇ. شۇ ئەسنادا بويىنىغا قوڭغۇراق ئېسىلغان بىر پىستە كۈچۈك چىقىپ، ياقا

يۇرتتىن كەلگەن بۇ ئادەمنى چىشلىمەكچى بوپتۇ. موللا زەيدىننىڭ ئاچچىقى كېلىپ پىستىنى بىر تەپكەن ئىكەن، پىستە نەچچە غۇلاچ نېرىغا دومىلاپ چۈشۈپ، غىڭشىغىنىچە قېچىپتۇ. خاننىڭ ئەسكەرلىرى پىستىنى تەپكەن موللا زەيدىننى تۇتۇۋېلىپ خاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىپتۇ. خان بۇ ئادەمنى كۆرۈپ:

— نەدىن كەلگەن ئادەمسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— تۇرپاندىن كەلدىم، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ موللا زەيدىن.

— پىستەمنى نېمىشقا تېپىسەن؟ — دەپتۇ خان غەزەپلىنىپ.

— تەپسە نېمە بولغۇدەك؟ — دەپتۇ موللا زەيدىن مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ. خاننىڭ تېخىمۇ غەزىۋى كېلىپ:

— بۇ مېنىڭ پىستەم، سەن ئۇنى تېپىشكە قانداق پېتىندىڭ؟ چوڭ گۇناغا لايىق بولدۇڭ. مەن سېنى جازالايمەن! — دەپتۇ.

— قىزىق خان ئىكەنسىز، — دەپتۇ موللا زەيدىن كۈلۈپ كېتىپ، — كىچىككىنە پىستىنى تەپكەنگە مېنى جازالايمەن دىگۈچە شىنجاڭدىكى مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان پۇقرالارنى ئۇرۇپ، ئۆلتۈرۈپ، خانىۋەيران قىلىۋاتقان ۋاڭلارنى، ئەمەلدارلارنى جازالاڭ. مەن شۇ توغرىدا سىزنىڭ ئالدىڭىزغا ئەرز قىلىپ كەلدىم!

ئۇ، ئەرزنى خانغا سۇنۇپتۇ. خان موللا زەيدىننىڭ گەپلىرىنى ئورۇنلۇق دەپ بىلىپ چوڭقۇر ئويلىنىپ قاپتۇ...

كېيىنكى ۋاقىتلاردا خەلق ئارىسىدا مۇشۇ پاراڭ ئېقىپ يۈردى. بۇنىڭغا قارىغاندا موللا زەيدىننىڭ ئەرزنى كۆتۈرۈپ بېيجىڭغا بېرىپ خانغا توغرا بولغانلىقى ئېنىق، لېكىن موللا-زەيدىننىڭ قانداق جاۋاپ ئېلىپ كەلگەنلىكى توغرىسىدا بىرەر رىۋايەت يوق......

1980 - يىل